

CERCETĂRI DE LINGVISTICĂ

REDACTIE

Anul XVI, nr. 1 ~~1971~~

ianuarie — iunie

SUMAR

Pag.

ISTORIA LIMBII

- D. MACREA, Despre „locul limbii române între limbile romanice” 3
B. KELEMEN, Unele aspecte ale împrumuturilor maghiare în limba română 17

FONETICĂ ȘI FONOLOGIE

- PETRU NEIESCU, ION FAICIUC, NICOLAE MOCANU, Contribuții la studiul duratei oclusivelor în limba română 29

LEXICOLOGIE

- T. BOJAN, Lexicul *Psaltirii Scheiene* sub raport cantitativ-structural 53
ELENA COMȘULEA, Termeni pentru cînepa prelucrată 65
L. GHERGARIU, Observații lexicale pe marginea unor glosare 83
I. MĂRII, Note lexicologice și etimologice 87

ONOMASTICĂ

- I. I. RUSSU, Despre toponimele în *De aedificiis* (În legătură cu monografia lui V. Beșevliev) 99

GRAMATICĂ

- SABINA TEIUȘ, Delimitarea enunțurilor în graiurile dacoromâne 109

STILISTICĂ

- LIDIA SFÎRLEA, Stilul și obiectul stilisticii. — Cîteva opinii 121
FELICIA ȘERBAN, Stilistica liricii populare. Premise de cercetare 139

DISCUȚII

- I. PĂTRUȚ, Din nou despre ambigenele românești 151
GR. RUSU, Sistemul fonologic al limbii române dintre secolele al IX-lea — al XV-lea. II. Consonantismul 157

RECENZII

- I. COTEANU, *Morfologia numelui în protoromână (română comună)*, București, 1969 (A. Goția) 173
- Noul Atlas lingvistic român pe regiuni. Oltenia, II*, sub conducerea lui Boris Cazacu, de dr. Teofil Teaha, Ion Ionică și dr. Valeriu Rusu, București, 1970 (I. Mării) 176
- DONALD C. FREEMAN, *Linguistics and Literary Style*, New York — Chicago — San Francisco, 1970 (M. Borcilă) 177
- I. I. RUSSU, *Elemente autohtone în limba română. Substratul comun româno-albanez*, București, 1970 (I. Mării) 184
- Obščee jazykoznanie. Formy suščestvovanija, funkcii, istorija jazyka* (redactor responsabil: B. A. Serebrennikov), Moscova, 1970 (A. Vraciu) 187
- SOLOMON MARCUS, *Poetica matematică*, București, 1970 (Carmen Vlad) 192
- GIULIO C. LEPSCHY, *La linguistique structurale*, Paris, 1968 (Doina Negomireanu) 196
- EMANUEL VASILIU, *Elemente de teorie semantică a limbilor naturale*, București, 1970 (Mariana Vartic) 199
- FRANCIS P. DINNEEN, *Introduzione alla linguistica generale*, Bologna, 1970 (Eugen Câmpeanu) 201
- Dicționar rus-român de termeni lingvistici și filologici*, sub redacția lui Victor Vascenco, București, 1970 (O. Vințeler) 203

CRONICĂ

- Congresul internațional pentru promovarea limbii și literaturii latine (D. Macrea) 205
- Activitatea Institutului de lingvistică și istorie literară din Cluj în anul 1970 (I. Roșianu) 209

NOTE BIBLIOGRAFICE

- Cărți și reviste primite prin schimb cu publicațiile Institutului de lingvistică și istorie literară din Cluj în anul 1970 213

DESPRE „LOCUL LIMBII ROMÂNE ÎNTRE LIMBILE ROMANICE“

de

D. MACREA

Problema locului specific pe care îl ocupă limba română între celelalte limbi romanice a fost tratată, pentru întâia oară în mod amplu, de către Sextil Pușcariu, într-un studiu fundamental, apărut în 1920¹.

Dar Sextil Pușcariu n-a fost singurul romanist care a tratat această problemă. Ea a fost abordată, începînd cu Friederich Diez, întemeietorul lingvisticii romanice, și mai ales cu Wilhelm Meyer-Lübke, și de numeroși romaniști străini, în lucrările de lingvistică romanică comparată.

Problema a fost reluată, în anii din urmă, în mod insistent, de către lingviștii români, în lucrări atît colective, cît și individuale. Dintre lucrările colective, menționăm, în primul rînd, *Istoria limbii române* — elaborată de Institutul de lingvistică din București în colaborare cu Institutul de lingvistică și istorie literară din Cluj și cu Centrul de lingvistică, filologie și istorie literară din Iași — din care au apărut, pînă acum, două volume, primul în 1965 și al doilea în 1969, iar dintre lucrările individuale: *La place de la langue roumaine dans la Romania*² de Iorgu Iordan, *À propos de la place du roumain parmi les langues romanes*³ de Alexandru Rosetti, *Individualitatea limbii române între limbile romanice*⁴ de Alexandru Niculescu și *La romanité du roumain*⁵ de Alexandru Graur.

*
* * *

În toate clasificările limbilor romanice, fie după criteriul istorico-geografic, fie după cel structural, româna reprezintă aria sud-estică a

¹ Sextil Pușcariu, *Locul limbii române între limbile romanice*. Discurs de recepție la Academia Română, 11 iunie 1920; vezi și idem, *La place de la langue roumaine parmi les langues romanes*, în volumul *Études de linguistique roumaine*, 1937, p. 3—54.

² Iorgu Iordan, *La place de la langue roumaine dans la Romania*. Separata de „Sphinx”, anuario de Departamento de Filologia de Lima, 1961.

³ A. Rosetti, *À propos de la place du roumain parmi les langues romanes*. „Beiträge zur romanischen Philologie”, II, 1963, Heft 2, p. 125—134.

⁴ Alexandru Niculescu, *Individualitatea limbii române între limbile romanice*, Editura științifică, 1965.

⁵ Al. Graur, *La romanité du roumain*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1965.

latinei, alături de italiană, cum a clasificat-o Diez, sau singură, cum o consideră Carlo Tagliavini⁶ și B. E. Vidos⁷. Această arie a latinei este numită, când e vorba în mod special de română, de către unii romaniști „latină balcanică“. În noul tratat de *Istorie a limbii române*, ținându-se seama de poziția geografică a românei și de ponderea pe care a avut-o fosta Dacie romană ca loc al ei de formare, este folosită denumirea de „latină dunăreană“, dar denumirea cea mai potrivită este, după părerea noastră, de „latină carpato-dunăreană“, limba română vorbindu-se de o parte și de alta a Cărpăților, la nord de Dunăre, în fosta Dacie romană.

*
* *
*

De la începuturile lingvisticii romanice s-a pus, în ceea ce privește româna, o întrebare fundamentală, care continuă să persiste: prin dezvoltarea ei izolată, timp de mai bine de un mileniu, într-un mediu neromanic, s-a îndepărtat ea structural de latină și de celelalte limbi romanice, și anume în ce măsură?

Răspunsul la această întrebare poate rezulta numai din clarificarea locului și procesului de formare a limbii române, din analiza structurii ei, a condițiilor ei concrete de dezvoltare din trecut, a tendințelor ei actuale de dezvoltare, a naturii și importanței elementelor nelatine pe care le conține.

*
* *

În volumul I al tratatului *Istoria României*⁸, elaborat în cadrul Academiei R.S.R., care sintetizează cercetările arheologice și istorice românești și străine cele mai recente, se arată că teritoriul de formare al limbii și poporului român a fost în România de astăzi, adică în fosta provincie romană Dacia, precum și de-a lungul malului drept al Dunării de jos, spațiu de cea mai intensă colonizare romană în sud-estul Europei, ceea ce rezultă, în mod clar, din hărțile 1 și 2 alăturate, elaborate pe baza cunoscutei lucrări *Forma orbis antiqui* (harta XVII)⁹ a marelui clasicist german Heinrich Kiepert și a celor completate cu descoperirile mai noi din volumul menționat.

În același volum se arată, de asemenea, că a fost eronată părerea, răspîdită în trecut, după care limba și cultura latină ar fi început să se răspîndească în Dacia numai după cucerirea acesteia de către romani, în anii 105—106 ai erei noastre. În fapt, expansiunea romană, în sud-estul Europei, a început cu mai bine de 200 de ani înainte de cucerirea militară a Daciei, iar razele de acțiune ale influenței romane au început să pătrundă în Dacia din momentul în care romanii au ajuns la Dunăre, pe care au transformat-o în unul din principalele lor drumuri în centrul și

⁶ Carlo Tagliavini, *Le origini delle lingue neolatine. Introduzione alla filologia romanza*, terza edizione, Bologna, 1959, p. 298 și urm.

⁷ B. E. Vidos, *Manuale de linguistica romanza*, Firenze, 1959, p. 29 și urm.

⁸ Editura Academiei, 1960.

⁹ Berlin, 1894.

sud-estul Europei. Nicolae Iorga, bazându-se pe descoperirile arheologice ale lui Vasile Pârvan, a arătat, cu mai bine de cincizeci de ani în urmă, că, o dată cu garnizoanele romane de pază ale drumului pe care îl forma Dunărea, au început și penetrații de populație pașnică romană în Dacia, ca negustori, meseriași, crescători de animale și agricultori¹⁰.

O creștere vădită a penetrației și influenței romane în Dacia, înainte de cucerirea ei militară, s-a produs mai ales în urma înfringerii dacilor de către romani, în sud-estul Transilvaniei, la Tapae, în anul 87 al erei noastre, după care, prin pacea încheiată în 88, noul conducător al dacilor, Decebal, devine rege client al Romei¹¹, deci în solda acesteia, cum fuseseră Massinisa, Jugurtha sau Cleopatra în Africa de nord. El își latinizează chiar numele, adăugându-i terminația latină *-us*, *Decebalus*, după cum arată inscripțiile în litere latine de pe cele două vase descoperite recent în ruinele palatului său de la Sarmizegetusa, fosta capitală a Daciei¹².

De aceea, când împăratul Traian a construit, la începutul secolului al II-lea al erei noastre, mărețul pod peste Dunăre de la Drobeta (Turnu-Severin), ale cărui urme rezistă timpului pînă astăzi, el a procedat ca în țară proprie, ceea ce înseamnă că romanii aveau de multă vreme interese pe ambele laturi ale Dunării¹³.

Cucerirea militară a Daciei de către romani, în anii 105—106 ai erei noastre, a fost deci urmarea firească a unui proces îndelungat de creștere aici a intereselor și a influenței romane¹⁴.

*
* *

Răspîndirea limbii latine în masele largi autohtone din Dacia a avut loc după cucerirea acesteia de către romani, când s-a stabilit aici o masă compactă de populație romană, compusă din numeroși coloni, meseriași, comercianți, atrași de bogățiile agricole și miniere ale noii provincii, dintr-o numeroasă armată romană și din numeroși funcționari de administrație și de justiție romană. Aceștia n-au fost numai o pătură de cuceritori, ci o masă mare de oameni, care s-au așezat aici în mod statornic, amestecîndu-se cu populația autohtonă, și care, după cum arată cele peste 3000 de inscripții romane descoperite pînă acum pe teritoriul României, au vorbit o latină unitară. Populația autohtonă din Dacia, ca și cea din Galia sau din Peninsula Iberică după cucerirea acestora de către romani, a învățat în masă limba latină, în conviețuirea cu colonii romani, cu meseriașii și comercianții romani, cu armata romană, cu administrația și justiția romană.

*
* *

¹⁰ N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. I, partea a II-a, București, 1936, *passim*.

¹¹ Miron Constantinescu, Constantin Daicoviciu și Ștefan Pascu, *Istoria României*, Compendiu, Editura didactică și pedagogică, 1969, p. 55.

¹² D. Macrea, *Probleme de lingvistică română*, Editura științifică, 1961, p. 9.

¹³ D. Macrea, *Probleme...*, p. 10—12.

¹⁴ N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. I, partea a II-a, p. 263.

Limba dacilor a dispărut în fața celei latine, așa cum au dispărut în Apus limbile iberice sau limba galilor. Fiind limbi ale unor popoare aflate pe o treaptă de dezvoltare economică și culturală înapoiată față de romani, dispariția lor sub presiunea latinei este istoric și lingvistic deplin explicabilă.

Din limba dacilor a pătruns în latina carpato-dunăreană un număr restrâns de cuvinte, denumind, în general, realități locale, dintre care se mai păstrează astăzi, în limba română, circa 80: *brad, briu, căciulă, copac, mal, mazăre, moș, mugure, strungă, vatră, viezure* ș.a.¹⁵. De asemenea, ne-au rămas de la daci unele nume topice: *Argeș, Criș, Dunăre, Motru, Mureș, Olt, Prut, Someș, Tisa* și, probabil, numele de persoană *Bucur, Bucura*.

Dovezi directe ale originii dacice a celor aproximativ 30 de cuvinte comune nu avem, fiindcă din limba dacilor nu ne-au rămas texte scrise (cum nu ne-au rămas nici din limba galilor și nici din limbile iberice).

Singurul mijloc lingvistic pentru identificarea cuvintelor dacice din limba română este comparația cu forme asemănătoare din limba albaneză, care este o urmașă directă a limbii trace, iar dacii au vorbit aceeași limbă cu tracii din jumătatea de nord-est a Peninsulei Balcanice. Cele circa 80 de cuvinte comune românești, pe care le considerăm de origine dacică, au toate corespondente în limba albaneză. Ele nu pot fi însă împrumuturi în română din această limbă, cum au susținut adversarii continuității romane și românești în Dacia, fiindcă n-au putut fi dovedite lezături cu albanezii de natură să ducă la împrumuturi lingvistice, care, în general, sînt reciproce, iar în limba albaneză nu există decît împrumuturi recente din dialectul aromân¹⁶.

O altă indicație importantă a origini dacice a celor 80 de cuvinte, dintre care am citat, ca exemplificare, numai cîteva, o formează marea lor productivitate în limba română, care este, proporțional, la fel de mare cu cea a cuvintelor moștenite din latină. Astfel, cuvîntul *moș*, de exemplu, care în albaneză înseamnă „vîrstă“, are ca derivate românești: *strămoș, moșie, a moșteni, moștenire, moștenitor, moșneag, moașă, a moși* ș.a., iar *Bucur* și *Bucura*, care, în albaneză, înseamnă „frumos, frumoasă“, au ca derivate pe *bucurie, a se bucura, bucuros* și chiar numele capitalei țării noastre *București*¹⁷.

Cuvintele împrumutate au, în general, în toate limbile, puține derivate. În limba română există un număr relativ mare de cuvinte împrumutate din limbile slave vecine, multe dintre ele datînd din evul mediu, cum s-a presupus și pentru cele comune cu albaneza, dar împrumuturile slave au, în raport cu numărul lor, puține derivate, pe cînd cuvintele pe care le avem comune cu albaneza au, proporțional, tot atîtea derivate ca cele moștenite din latină, ceea ce înseamnă că ele provin, în limba română, prin intermediul latinei carpato-dunărene pe care și-au însușit-o

¹⁵ În lucrarea *Limba traco-dacilor*, Editura Academiei, 1967, I. I. Russu susține, pe baze comparatiste indo-europene, originea traco-dacă a unui număr de circa 200 de cuvinte.

¹⁶ D. Macrea, *Studii de lingvistică română*, Editura didactică și pedagogică, 1970, p. 18—19.

¹⁷ D. Macrea, *Probleme...*, p. 37.

dacii, românilor¹⁸, cum tot prin intermediul latinei provin elementele din substratul galic în franceză și cele din substratul iberic în spaniolă și portugheză.

Puține la număr, asemenea cuvinte din substratul autohton — ele nu sînt mai numeroase nici în franceză, spaniolă sau portugheză — constituie o primă individualizare a fiecărei limbi romanice în parte.

*
* * *

Procesul de romanizare a populației autohtone din Dacia a fost același ca în celelalte provincii romanizate ale Imperiului roman.

Un rol important în acest proces l-au avut orașele întemeiate sau dezvoltate de romani în Dacia, adevărate „sigilii” ale civilizației romane, cum le-a numit Nicolae Iorga¹⁹, dintre care menționăm: *Ulpia Traiană*, capitala Daciei romane, construită în apropierea fostei Sarmizegetusa, lângă orașul Hațeg de astăzi, *Appulum*, pe locurile căruia se află astăzi orașul Alba-Iulia, *Ampelum*, unde se află orașul Zlatna de astăzi, important centru aurifer în antichitate ca și în prezent, *Potaissa*, unde se află orașul Turda, *Napoca*, unde este astăzi Clujul, *Porolissum* pe locurile căruia se află astăzi localitatea Moigrad, lângă Zalău, *Comidava*, unde se află astăzi orașul Rîșnov, lângă Brașov, *Dierna*, unde este Orșova de astăzi, *Drobeta*, pe locurile căruia se află orașul Turnu-Severin, *Daphne*, unde este azi Oltenița ș.a.

Elemente de romanizare adîncă au fost, de asemenea, serviciul militar, în care tinerii daci se înrolau, fiind legat de mari avantaje, în primul rînd de a nu mai fi sclavi și de a fi împroprietăriți în calitate de veterani la terminarea stagiului, care dura 15—20 de ani, precum și căsătoriile între soldații și veteranii romani și femeile dace. Copiii rezultați din aceste căsătorii se bucurau de avantajele cetățeniei romane.

Un alt important factor de romanizare în Dacia a fost creștinismul, răspîdit aici în limba latină. Dovada o constituie faptul că noțiunile de bază ale credinței creștine sînt exprimate în limba română prin termeni moșteniți din latină: *Dumnezeu* (din *domine deus*), *creștin* (din *christianus*), *biserica* (din *basilica*), *botez* (din *baptizium*), *rugăciune* (din *rogationem*), *preot* (din *presbiterum*), *cruce* (din *crucem*), *păcat* (din *peccatum*), *înger* (din *angelus*), *drac* (din *draco*) ș.a.

La retragerea armatei și administrației romane din Dacia pe malul drept al Dunării, în anul 271 al erei noastre, în fața invaziei tribului germanic de războinici al goților, care fuseseră înainte federați ai romanilor și folosiți de aceștia tocmai pentru apărarea părților de nord-est ale imperiului, deci, și a Daciei, procesul de romanizare era aici aproape încheiat. El nu durase mai mult de o sută de ani — o sută cincizeci de ani nici în Galia sau în Peninsula Iberică, iar populația romană și romanizată n-a trebuit să fugă nici din Dacia de noii stăpînitari, pe care îi cunoștea de mai înainte chiar ca apărători ai ei, iar aceștia aveau nevoie de ea pentru lucrutul pămîntului. Dar procesul de romanizare a continuat,

¹⁸ D. Macrea, *Probleme...*, p. 37.

¹⁹ N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. I, partea a II-a, p. 143.

în Dacia, și după părăsirea acesteia de oficialitățile și armata romană, deoarece legiunile romane și-au menținut pozițiile defensive pe ambele maluri ale Dunării de jos pînă în secolul al VI-lea, continuînd, în tot acest timp, să-și exercite influența asupra Daciei²⁰.

Printre dovezile istorice sigure că Dacia nu a fost părăsită de majoritatea populației romane și romanizate nici din cauza goților și nici a gepizilor, hunilor, avarilor sau slavilor, care le-au urmat, e suficient să ne referim „la conflictul izbucnit între Bizanț și Attila din pricina «romaniilor» fugiți în imperiu. Regele hunilor amenință cu război pe împăratul bizantin dacă nu i se vor restitui și nu vor fi expulzați în viitor acei «romani», care îi cultivă pămîntul cucerit de el”²¹.

*
* * *

Limba română continuă, cu o evoluție proprie de aproape un mileniu și jumătate, limba latină vorbită de colonii romani și de populația romanizată din Dacia și de-a lungul malului drept al Dunării de jos în primele secole ale erei noastre. Această limbă latină era cea a păturilor mijlocii și sărace, a soldaților și colonilor romani, așa-numita „latină populară” — denumire pe care o considerăm mai potrivită decît cea, cu nuanță peiorativă, de „latină vulgară” —, avea hogăția, dar și simplitatea limbii vorbite de păturile largi populare, fără șlefuirea limbii cultivate prin literatură și școală a așa-numitei „latine clasice” sau literare.

În esența ei, adică în structura gramaticală și în fondul principal de cuvinte, latina populară era aceeași cu cea clasică, deosebindu-se de aceasta doar prin unele particularități, mai ales de pronunțare și de vocabular, specifice nivelului cultural și ocupațiilor păturilor sociale care o vorbeau.

Ea avea, în perioada premergătoare transformării ei în actualele limbi romanice, un caracter relativ unitar în întreg Imperiul roman, ceea ce rezultă nu numai din numeroasele inscripții descoperite pe tot întinsul acestuia, dintre care pe teritoriul României au fost descoperite pînă acum, precum am menționat, peste 3000, ci mai ales din structura actualelor limbi romanice, aceeași în esența ei, pentru toate.

Unitatea latinei populare s-a menținut atîta timp cît s-a putut menține unitatea teritorială și politică a Imperiului roman, asigurată prin puternicul lui sistem de comunicații și de către cea mai puternică armată și administrație din lumea antică.

Dar la sfîrșitul secolului al IV-lea, Imperiul roman se împarte în două, Imperiul de Răsărit, cu capitala la Constantinopol, și cel de Apus, cu capitala, mai întîi, la Ravena și apoi la Roma, ceea ce a dus, în curînd, la disensiuni teritoriale, politice și religioase între Apus și Răsărit și la izolarea treptată a romanității răsăritene de cea apuseană.

În urma acestei separări și mai ales a neîncetatei invazii ale popoarelor migratoare în părțile de nord-est ale Imperiului de Răsărit, adică

²⁰ D. Macrea, *Probleme...*, p. 12—19.

²¹ *Istoria României*, vol. I, 1960, p. 784; vezi și D. Macrea, *Probleme...*, p. 11—15.

în regiunile noastre: goți, gepizi, huni, avari, slavi, latina vorbită de romanitatea carpato-dunăreană a suferit un proces firesc de rusticizare.

Spre deosebire de limbile romanice occidentale, vocabularul românesc nu are termeni urbani moșteniți din latină, ca francezul *ville* din latinul *villa*, *voie* din latinul *via*, sau italianul *piazza* din latinul *platea*, dar a păstrat termeni rurali ca *sat* din latinul *fossatum*, *a ara* din *arare*, *a semăna* din *seminare*, *a secera* din *sicilare*, *grâu* din *granum*, *secară* din *sicale*, *orz* din *hordeum*, termeni de apărare și de luptă: *armă* din latinul *arma*, *arc* din *arcus*, *săgeată* din *sagitta*, *luptă* din *lucta*. Menționăm aici, în mod special, cuvântul *român*, numele poporului nostru, pe care îl păstrează numai el dintre principalele popoare romane. Prin păstrarea acestui nume, poporul român și-a afirmat, în permanență, conștiința că este *roman*.

Explicația rusticizării latinei carpato-dunărene constă în decadența vieții urbane, în părăsirea orașelor și a văilor roditoare și în retragerea populației romane și romanizate în regiunile de văi și dealuri de la poalele ambelor versante ale Carpaților Meridionali, Apuseni și Răsăriteni, unde erau mai la adăpost de invadatori.

Un alt factor al sărăcirii vocabularului citadin al latinei carpato-dunărene l-a constituit încetarea, începând din secolul al V-lea, a influenței latinei clasice, care, în Apus, a continuat să se exercite, prin administrație, școală și biserică, asupra limbilor romanice pînă în epoca modernă, iar prin catolicism ea continuă și astăzi. În Imperiul de Răsărit, locul latinei, ca limbă oficială și de cultură, l-a luat, în secolul al V-lea, limba greacă, iar la noi, timp de secole, limba bisericii și a culturii scrise a fost slavona, străină de structura limbii române.

Ceea ce s-a păstrat din latină în română, constituind o caracteristică esențială a ei, este exclusiv fond latin popular, fapt prin care limba română prezintă un mare interes în lingvistica romanică, ea servind, în numeroase cazuri, drept criteriu de recunoaștere a ceea ce limbile romanice apusene, îndeosebi italiana, au moștenit direct din latina populară de ceea ce au împrumutat ulterior, pe cale culturală și administrativă, din latina clasică. De aceea, printr-o sugestivă comparație, romanistul suedez Alf Lombard consideră, pe drept cuvînt, limba română ca „*al patrulea picior al mesei*” pentru lingvistica comparată romanică.

Prin accentuarea caracterului rural al vieții și culturii din Dacia, în urma izolării de romanitatea occidentală și a încetării influenței latinei clasice asupra celei vorbite, limba română a ajuns să se afirme ca individualitate proprie spre sfîrșitul secolului al VII-lea — începutul secolului al VIII-lea, în primul rînd, prin transformări fonetice. *Dovadă în această privință o constituie faptul că elementele slave, care încep atunci să pătrundă în limba română, nu participă la transformările ei fonetice cele mai caracteristice, care o desprinseseră din latina carpato-dunăreană.*

Astfel, închiderea la *i* (*â*) a lui *a* accentuat în poziție nazală era încheiată în momentul cînd au început să pătrundă în română cuvinte de origine slavă, deoarece, în toate cele patru dialecte ale ei (dacoromân, aromân, meglenoromân și istroromân), această transformare o avem numai în elementele moștenite din latină (dacorom. *pîne*, mai tîrziu *pîine*, arom. *pîne*, meglenorom. *pîini*, cu transformarea, sub influența bulgarei, a lui *i* (*â*) în *o*, istrorom., cu rotacism, *pîre*, din lat. *panis*, dacorom. *român*,

arom. *armân*, cu proteza lui *a* înainte de *r* inițial și cu sincoparea lui *u* neaccentuat din *o* latin neaccentuat, din lat. *romanus*; meglenoromâni și istroromâni își zic *vlahi*). În cuvintele de origine slavă, *a* accentuat în poziție nazală a rămas intact: *hrană*, *rană*, *graniță*, *strană* etc. Originea slavă a cuvintelor *stînă*, *smîntînă* (probabil daco-trace), *stăpîn* și *jușin* n-a putut fi dovedită. Din aceeași epocă datează, desigur, și transformarea lui *a* neaccentuat în *ă*, cealaltă vocală medială închisă, apropiată de *i* (*â*) și tot atât de caracteristică ca aceasta pentru limba română: *bărbat* din lat. *barbatus*, *casă* din lat. *casa* etc.

Era încheiată transformarea lui *l* intervocalic în *r*, deoarece, în toate cele patru dialecte românești, ea cuprinde, de asemenea, numai elementele moștenite din latină: *gură* din lat. *gula* (arom. *gură*, meglenorom. *gură*, istrorom. *gure*); *moară* din *mola* (arom. *moară*, meglenorom. *moară*, istrorom. *more*); *sare* din pop. *sale* (arom. *sare*, meglenorom. *sari*, istrorom. *săre*); *soare* din lat. pop. *sole* (arom. *soare*, meglenorom. *soari*, istrorom. *sore*), dar *mîlă* din slavul *milō*, *boală*, *fală*, *poală* etc.

Dispăruseră din elementele latine ale limbii române consoanele *b* și *v* intervocalice: *iarnă* din *hiberna* (arom. și meglenorom. *iarnă*, istrorom. *iărne*); *cal* din *caballus* (arom. și meglenorom. *cal*, istrorom. *că*); *oaie* din *ovis* (arom. și meglenorom. *oaie*, istrorom. *oie*). În elementele slave din limba română, aceste consoane se păstrează intacte: *grăbi*, *iubi*, *treabă*, *poveste*, *pleavă*, *slavă* etc.

Dentalele *t*, *d* și interdentală *s* din elementele latine, urmate de iod, se transformaseră în *ț*, (*dz*)*z*, *s*: *ținea* din *tenere* (arom. *țin*, meglenorom. *țân*, istrorom., cu rotacism, *țire*); *zice* din *dicere* (arom. *dzic*, meglenorom. *zic*, istrorom. *zițe*); *ședea* din *sedere* (arom. și meglenorom. *șăd*, istrorom. *ședē*). Toate cuvintele de origine slavă din limba română păstrează dentale și interdentală intacte: *tină*, *răspintie*, *grădină*, *silă*, *sită* etc.

Era, de asemenea, încheiată transformarea labiovelarelor *qu* și *gv* latine, înaintea unui *a*, în *p* și *b*, generală în cele patru dialecte ale limbii române: *apă* din *aqua* (arom. și meglenorom. *apă*, istrorom. *ape*); *limbă* din *lingva* (arom. și meglenorom. *limbă*, istrorom. *limbe*), precum și cea a grupelor latine *ct*, *x*, *gn* în *pt*, *ps*, *mn*, pentru că o întâlnim, de asemenea, în toate cele patru dialecte românești: *lapte* din lat. pop. *lacte* (arom. *lapte*, meglenorom. *lapti*, istrorom. *lăpte*); *noapte* din *nocte* (arom. și meglenorom. *noapte*, istrorom. *nopte*); *coapsă* din *coxa* (arom. *coapsă*); *lemn* din *lignum* (arom. *lemn*, meglenorom. și istrorom. *lemn*)²².

Latin, în esența lui, în sistemul fonetic al limbii române apar, datorită evoluției ei istorice, fenomene noi. Vocalismul s-a îmbogățit cu vocalele mediale închise *i* (*â*) și *ă* (de probabilă origine daco-tracă) și cu un mare număr de diftongi și triftongi²³, iar consonantismul, cu semiocluzivele *č*, *ğ*, *ț* și cu constrictivele *ș* și *j*. O caracteristică a limbii române față de latină și de celelalte limbi romanice este dezvoltarea sistemului de alternanțe fonetice, vocalice și consonantice, și a funcției acestora de morfeme în flexiune și în formarea cuvintelor: *port* — *porți* — *poartă* — *purtăm*, *larg* — *largi*, *șară* — *șări* etc. Sub influența slavă s-a dezvoltat, probabil,

²² D. Macrea, *Probleme...*, p. 20—21.

²³ D. Macrea, *Studii de lingvistică română...*, p. 38—44.

semivocala *î* înaintea lui *e* inițial și a lui *e* accentuat: *iel, ieste, iera*, (chiar *Ieuropa, Ploiești* etc.). Din limbile slave a intrat în română consoana laringală *h*, care și-a întărit apoi poziția prin împrumuturi cu acest sunet din maghiară, neogreacă, turcă și germană, el rămânând totuși cu o frecvență foarte redusă în limba română²⁴.

În afară de aceste două particularități fonetice din urmă, toate celelalte pe care le-am înșirat pot fi privite ca transformări condiționate și explicate, în limba română, ca atare: închiderea lui *a* accentuat la *i* (*â*), prin accent și poziția nazală următoare; închiderea lui *a* neaccentuat la *ă*, prin lipsa accentului; rotacizarea lui *l* prin poziția intervocalică, în care consoanele sînt supuse, în toate limbile, la multiple accidente; alterarea dentalelor *t, d* și a interdentaliei *s*, prin iodul următor; labializarea labiovelarelor *qu* și *gv* prin posibilitatea iacilă, în timp, a dezvoltării fie a elementului labial din grup, fie a celui velar, iar în limba română există ambele evoluții: *apă* din *aqua*, *limbă* din *lingva*, dar *care* din *qualis*, *cînd* din *quando*. Mai greu de explicat este labializarea velarelor în grupele *ct, x* și *gn*, care nu pot fi separate de evoluția labiovelarelor în labiale și, după părerea noastră, nici de labializarea velarei *c* în grupele *ct* și *x* din cuvintele latine intrate în urmașa directă de azi a limbii trace, adică în albaneză, unde latinul *lucta* a dat *luftë*, iar *coxa* a dat *kofshë*, ceea ce poate fi o indicație a originii în substratul traco-dacic, cel puțin a acestei din urmă transformări, comună cu albaneza. Noi îndrăznim însă să susținem că și evoluția la *ș* a interdentaliei *s*, deși perfect condiționată de iodul următor, poate fi de proveniență daco-tracă, ca și vocalele mediale închise *i* (*â*) și *ă*, în primul rînd fiindcă *s* nu există în nici un cuvînt albanez anterior secolului al XI-lea, ci numai *sh* (*š*), și, în al doilea rînd, fiindcă în română îl avem pe *ș* și necondiționat, și anume în străvechile nume dacice de rîuri din țara noastră: *Argeș, Mureș, Someș, Timiș*, ca și în numele orașului *Niș* de pe malul drept al Dunării, transcris de romani în forma *Naissus* fiindcă nu exista în alfabetul latin un semn pentru *ș*, și unde pentru *ș* actual, n-a existat condiția normală a unui iod următor. De asemenea, mai considerăm ca posibilă datorită substratului dacic, și transformarea, foarte caracteristică pentru limba română, deși în mod absolut condiționată de un iod următor, a lui *t* la *ț* și a lui *d* la *z*, acest din urmă sunet fiind frecvent în numele proprii daco-tracice: *Zalmoxe, Germizara, Sarmizegetusa* ș.a. și frecvent, iarăși, și în albaneză. Aceeași origine poate fi atribuită și transformării lui *l* intervocalic în *r*, pe care nu o are decît limba română dintre limbile romanice.

Probabilitatea acestei explicații este, după noi, cu atît mai mare cu cît, în toate cazurile la care ne-am referit, este vorba de transformări fonetice generale și foarte caracteristice pentru română față de latină și de celelalte limbi romanice, în toate cele patru dialecte ale ei, grupele de români care au dat naștere dialectelor aromân, meglenoromân și istroromân deplasîndu-se pe lîngă Dunăre înspre sudul și nord-vestul Peninsulei Balcanice, mai ales ca crescători de vite în perioada consolidării statelor slave de sud.

²⁴ D. Macrea, *Studii de lingvistică română...*, p. 38—44; vezi și idem, *Probleme...*, p. 21.

Aceste transformări fonetice cuprind numai elementele moștenite din latină și care, precum am arătat, sînt, de fapt, cele care au desprins, în primul rînd, limba română ca individualitate proprie din latina populară, iar *influențele de substrat sînt prezente mai ales în asemenea cazuri.*

*
* *
* *

Structura gramaticală a limbii române, esențial și definitoriu latină, are cîteva caracteristici latine care o individualizează de celelalte limbi romanice. Ea păstrează cele trei declinări latine populare la care se redusese în faza preromanică, cele cinci declinări ale latinei arhaice și clasice: — *declinarea I*, cu desinențele: -ă, evoluție normală, în română, a desinenței -a neaccentuat latin: *casă* din *casa*, *masă* din *mensa* etc., și -ea, evoluție, de asemenea normală, a sufixului latin -ella: *stea* din *stella*, *măsea* din *maxilla*; aici s-au încadrat, ca inovații, cuvîntul *zi*, prin atracție de gen din fosta declinare a V-a latină arhaică și clasică și cuvintele de origine turcă terminate în -a accentuat: *basma*, *halva* etc.; — *declinarea a II-a*, cu desinențele în consoană, evoluție normală, prin dispariția în latina populară preromanică a consoanelor finale și prin afonizarea apoi, în română, a lui *u* final: *lup*, din *lupus*, *scam* din *scamnum* etc., în -u semivocalic: *ou* din *ovum* și în -u vocală: *socru* din lat. pop. *socru(s)* față de arhaicul și clasicul *socer*; — *declinarea a III-a*, cu desinența -e: *munte* din forma de acuzativ latină *monte(m)*, *vulpe* din *vulpe(m)*, *nume* din *nome(n)* etc. Se păstrează, în română, genul neutru, dispărut din celelalte limbi romanice. Româna este, de asemenea, singura păstrătoare, dintre limbile romanice, a formelor latine de genitiv-dativ singular pentru femininele de declinările I și a III-a: (*al*, *a*, *ai*, *ale unei*) *case*, care e forma latină de genitiv-dativ *casae*; și (*al*, *a*, *ai*, *ale unei*) *vulpi*, rezultată atît din forma de genitiv latină *vulpis*, prin căderea lui *s* final, cît și din forma latină de dativ *vulpi*. Ea este iarăși singura, dintre limbile romanice, care a păstrat formele latine de vocativ singular, atît la masculin: *vecine!*, care e latinul *vicine!*, *Doamne!*, care e latinul *Domine!* (această din urmă formă se mai întrebuițează astăzi numai în rugăciuni — în limba curentă ea fiind înlocuită prin *domnule!*, formă mai nouă din cea articulată *domnul*, căreia i s-a adăugat desinența -e a vocativului), cît și la feminin: *mamă!*, care este, de asemenea, forma latină de vocativ *mamma!*, *fată!*, care este vocativul latin *feta!*. Pentru feminine există însă, în română, și o desinență slavă de vocativ în -o: *bunico!*, *soro!* cu frecvența în vădită scădere în perioada modernă în favoarea desinenței -ă, mostenită din latină, care se află în plin progres de recîștigare a terenului²⁵.

Păstrarea unor asemenea forme vechi este o caracteristică recunoscută a ariilor laterale și izolate ale unei limbi sau ale unei familii de limbi, ceea ce este, de fapt, cazul românei față de celelalte limbi romanice.

*
* *
* *

²⁵ D. Macrea, *Probleme ...*, p. 22—23.

Dar româna are și unele inovații de structură care, de asemenea, o individualizează de limbile romanice occidentale. Unele dintre acestea, ca de exemplu, dezvoltarea mare a diatezei reflexive sau felul de formare a numeralului de la zece în sus, sînt probabile calcuri după limbile slave vecine, altele coincid cu forme identice din unele limbi balcanice, ca, de exemplu, encliza sau postpunerea articolului, care e la fel, ca în română, în albaneză și bulgară, identitatea pentru toate trei genurile, atît la singular cît și la plural, a formelor de genitiv-dativ, comună iarăși acestor trei limbi; altele sînt identice cu limbile balcanice, ca, de exemplu, înlocuirea infinitivului cu conjunctivul sau formarea viitorului cu formele de auxiliar ale verbului care exprimă acțiunea de *a vrea*, precum și unele expresii idiomatice²⁶.

Acestor corespondențe ale limbii române cu o parte sau cu toate limbile balcanice li s-au dat, în trecut, explicații diferite.

Romanistul german Gustav Weigand, care și-a consacrat aproape întreaga activitate științifică limbii române și, în parte, albanezei și bulgarei, a susținut, în ultima perioadă a activității sale, că limba română „s-ar înrudi“ structural cu albaneza și bulgara prin substratul tracic comun acestor limbi, românii fiind, după el, traci romanizați, bulgarii traci slavizați, iar albanezii urmași direcți ai tracilor²⁷.

Teoria „înrudirii“ structurale a limbii române cu limbile balcanice a fost conturată mai sistematic decît de Weigand de către elevul acestuia, lingvistul danez Kristian Sandfeld, în cunoscuta sa lucrare *Linguistique balcanique* (1929). După acesta, limbile balcanice, între care include și româna — care nu se află însă în *Peninsula Balcanică (a cărei limită geografică de nord o formează, în aceste părți, Dunărea), ci de o parte și de alta a Carpaților* —, ar forma o „unitate“, comparabilă cu cea a limbilor romanice, germanice, slave etc. Această teorie n-a fost acceptată ca atare de nici unul dintre lingviștii români²⁸, iar, dintre lingviștii străini, primul care a luat atitudine împotriva ei a fost marele romanist german Wilhelm Meyer-Lübke, care a arătat că, în română, particularitățile de structură invocate pentru încadrarea ei între limbile balcanice pot fi explicate ca evoluții specifice ale unor tendințe sau forme existente în latină²⁹, idee pe care au dezvoltat-o, pe larg, îndeosebi Alexandru Niculescu și Alexandru Graur în lucrările pe care le-am menționat la începutul acestui studiu.

Pe baza unei minuțioase analize de fapte, Alexandru Niculescu arată că româna nu se diferențiază structural de celelalte limbi romanice printr-o trăsătură nelatină, ci prin restructurarea elementelor latine înseși. „Tot ce în română ar putea fi considerat nelatin, ar putea fi descoperit, — scrie el —, și în alte limbi romanice, dar cu altă pondere în sistem“; adăugînd, în continuare: „a vorbi de caracterul aberant de la structura general romanică al unui fapt gramatical românesc, fără a lua în considerare posibilitatea existenței sale în latină, înseamnă a simplifica problema specifică a limbii române“ (p. 141).

²⁶ D. Macrea, *Studii de istorie a limbii și a lingvisticii române*, Editura didactică și pedagogică, 1965, p. 231—245.

²⁷ D. Macrea, *Studii de istorie a limbii...*, p. 243—245.

²⁸ D. Macrea, *Studii de istorie a limbii...*, p. 242.

²⁹ W. Meyer-Lübke, *Rumänisch und Romanisch*, București, 1930, passim.

Aceeași este, în esență, și concluzia lui Alexandru Graur. Particularitățile care individualizează limba română de celelalte limbi romanice sînt explicate de el, în cea mai mare parte, ca rezultate ale unor tendințe ale latinei pe care le-a dezvoltat numai ea, arătînd, printr-o bogată exemplificare, că formele nelatine devin, în româna contemporană, din ce în ce mai neproductive. „*Totul demonstrează — scrie Alexandru Graur — că evoluția recentă a apropiat și continuă să apropie româna de celelalte limbi romanice: tendințele moștenite din latină nu sînt anulate, în timp ce schimbările intervenite sub influența limbilor neromanice sînt, în general, superficiale și sînt eliminate de îndată ce se oferă ocazia*“ (p. 67).

*
* * *

În ceea ce privește influența slavă asupra limbii române, explicabilă istoric prin îndelungatele legături ale poporului român cu popoarele slave vecine, *ea este comparabilă, ca individualizatoare a limbii române față de celelalte limbi romanice, cu influența veche germană, care individualizează, față de română, franceza și italiana, sau cu cea veche germană și arabă, care individualizează spaniola și portugheza.*

Apreciabile în lexicul limbii române în perioada cînd administrația de stat și bisericească, precum și viața socială, erau organizate după modelul feudal slav și cînd limba scrisă era la noi slavona, cum era latina în Apus, această influență, care n-a afectat decît într-o măsură foarte redusă fonetica limbii române, rămasă cea mai apropiată de italieni, deci de cea latină, și aproape de loc structura gramaticală, este, de mai bine de un secol și jumătate, într-o vădită scădere, care a mers paralel cu modernizarea, după model occidental, în special francez, a organizării noastre de stat, a vieții sociale și culturale, ceea ce s-a petrecut, în general, și în statele slave vecine.

Este notorie astăzi, în lingvistică, distincția, în ceea ce privește vocabularul, între „fondul principal lexical“, care cuprinde cuvintele ce exprimă noțiunile și acțiunile fundamentale ale vieții și activității, folosite în mod permanent de vorbitorii unei limbi, și „restul vocabularului“, supus schimbărilor neîncetate care au loc în modul de producție și în activitatea socială a omului și care e amestecat în orice limbă.

În trecut, vocabularul limbii române a fost greșit și, adesea, tendențios apreciat în ceea ce privește cuvintele de origine slavă, fiindcă nu se făcea deosebirea necesară între „fondul principal lexical“ și „restul vocabularului“ și nu se lua în considerare frecvența în vorbire a acestor două categorii de cuvinte.

În adevăr, cuvintele împrumutate de română, în trecut, din limbile slave, din medio- și neogreacă, din maghiară și turcă, nu pot fi puse pe picior de egalitate cu cuvintele ei uzuale și stabile, care sînt, în covîrșitoarea lor majoritate, moștenite din latină.

Acțiunile omenești cele mai importante sînt exprimate, în română, ca în oricare dintre limbile romanice, în mod aproape exclusiv prin verbe moștenite din latină. Sînt latine numele părților corpului, numele relațiilor de familie, numele alimentelor de bază, numele ființelor celor mai apropiate, numele animalelor și plantelor celor mai cunoscute, numele

noțiunilor principale referitoare la natură. Situația este aceeași în toate domeniile vieții și activității³⁰.

După o statistică pe care am stabilit-o personal pe baza *Dicționarului limbii române moderne*, apărut în 1958, compoziția actuală a vocabularului românesc este următoarea: cuvinte moștenite din latină: 20% (tot numai 20% reprezintă cuvintele moștenite din latină și în franceză³¹), împrumuturi din limbile slave: 14%; împrumuturi din franceză: 38,42%, din italiană: 1,72%; împrumuturi moderne din latină: 2,39%, din germană: 1,77%, din medio- și neogreacă: 2,37%, din turcă: 3,62%, din maghiară: 2,17%. În total, cuvintele moștenite din latină, împreună cu împrumuturile din limbile romanice și cu împrumuturile moderne din latină, reprezintă, în vocabularul uzual al limbii române moderne, 62,85%.

Dar în procesul circulației cuvintelor, adică al frecvenței lor în vorbire și în scriere, ponderea cuvintelor latine și romanice este și mai covârșitoare.

Pentru analiza acestui proces în limba română modernă am luat ca text ilustrativ pagina întâi a ziarului „Scînteia”, cel mai răspîndit cotidian românesc de astăzi, obținînd următoarele rezultate: cuvintele moștenite din latină reprezintă, ca frecvență, 62,46%, împrumuturile slave: 3,92%, cele din franceză 19%, din italiană 0,47%, iar împrumuturile moderne din latină 4,52%.

Luată împreună, cuvintele moștenite din latină cu cele de origine franceză și italiană și cu împrumuturile moderne din latină, au, în ziarul „Scînteia”, care reprezintă în modul cel mai fidel fizionomia lexicală a limbii române, frecvența de 85,13%³².

Terminologia științifică și tehnică, a cărei pondere este astăzi considerabilă în toate limbile moderne, este în română aproape în totalitatea ei romanică, mai ales franceză.

Făcînd recent statistica neologismelor romanice și a creațiilor românești de termeni științifici și tehnici, am obținut rezultatul de 95,56%³⁴.

*
* *

Concluziile studiului nostru sînt următoarele:

1. Limba română este limba latină vorbită în mod neîntrerupt în regiunea carpato-dunăreană de la începutul erei noastre pînă astăzi, trecînd, ca și celelalte limbi romanice, de la aspectul de latină populară la cel de idiom romanic, printr-o serie de modificări, mai ales fonetice și de vocabular, firești, în timp, în orice limbă, care nu i-a schimbat esența latină.

2. Prin încetarea foarte de timpuriu, începînd din secolul al V-lea, în regiunea carpato-dunăreană, a influenței latinei literare sau clasice asupra celei vorbite și prin dezvoltarea izolată de celelalte limbi romanice, româna reprezintă una din ariile conservatoare în cadrul acestora, ea servind, în lingvistica comparată romanică, în dese cazuri, drept cri-

³⁰ D. Macrea, *Probleme ...*, p. 26—45.

³¹ D. Macrea, *Probleme ...*, p. 34.

³² D. Macrea, *Probleme ...*, p. 35.

³³ D. Macrea, *Probleme ...*, p. 43—45.

³⁴ D. Macrea, *Studii de lingvistică română ...*, p. 34—37.

teriu de recunoaștere a ceea ce limbile romanice occidentale au moștenit direct din latina populară de ceea ce au împrumutat ulterior, pe cale culturală, din latina clasică;

3. Izolată, de la formarea ei, într-un mediu neromanic și la mare distanță de celelalte limbi romanice, româna a dat împrumuturi de cuvinte latine fiecăreia din limbile vecine³⁵ și a primit împrumuturi de cuvinte, firești în orice limbă, din toate acestea, dar structura ei gramaticală și fondul principal lexical, adică elementele care definesc individualitatea genetică a unei limbi, au rămas esențial latine, fapt caracterizat în 1930, de către Meyer-Lübke, prin afirmația categorică: „*Trăsăturile latine ale românei sînt chiar mult mai autentice decît ale celorlalte limbi romanice*“³⁶, locul ei între acestea fiind specific, după el, numai prin poziția ei geografică în sud-estul Europei, nu prin caractere structurale, concluzie care s-a impus, în mod general, în lingvistica română;

4. De la reluarea contactului cu celelalte limbi romanice, și anume de la începutul secolului trecut, cuvintele de origine slavă, ca și cele de origine medio- și neogreacă, turcă, maghiară, exprimînd, în general, realități din trecut, sînt în scădere vădită, precum arată statisticile menționate³⁷, româna cunoscînd un proces de intensă relatinizare, mai ales prin preluarea neologismelor latine ale limbii franceze, purtătoare, în epoca modernă, în Europa, a celor mai înalte valori ale culturii. Consacrate de franceză ca expresii ale noilor noțiuni ale culturii moderne, ele au pătruns o dată cu acestea în limba română, adaptîndu-se, datorită înrudirii prin originea latină comună a celor două limbi, în modul cel mai firesc foneticii și morfologiei românești;

5. *Evoluția limbii române din trecut și de astăzi arată, în mod limpede, că ea nu este mai puțin latină decît italiana, franceza, spaniola, portugheza și celelalte limbi romanice, dovedind, în izolarea în care s-a format și dezvoltat, o impunătoare vitalitate și o mare putere productivă în conservarea latinității ei.*

³⁵ D. Macrea, *Studii de lingvistică română*, p. 9—25.

³⁶ W. Meyer-Lübke, *Rumänisch . . .*, p. 35.

³⁷ D. Macrea, *Probleme . . .*, p. 29—45.

UNELE ASPECTE ALE ÎMPRUMUTURILOR MAGHIARE ÎN LIMBA ROMÂNĂ

de

B. KELEMEN

Criticile aduse savanților, oamenilor de știință, cercetătorilor și cărturarilor mai modești din trecut cum că și-au limitat cercetarea influenței maghiare asupra limbii române excusiv, sau aproape exclusiv, asupra lexicului, nu sînt justificate. Influența maghiară nu a adus nici o modificare în sistemul fonetic și fonologic al limbii române standard, cel mult a dat un impuls unor tendințe de dezvoltare a limbii la nivelul graiurilor. Mă refer la stadiul mai avansat al palatalizării dentalelor în Transilvania. După cum știm, românii au deprins înmuierea dentalelor de la slavi¹; palatalizarea dentalelor *t* și *d* din graiurile vestice ale dacoromânei poate fi atribuită influenței maghiare². „De la maghiari au învățat apoi românii să rostească aceste dentale mai palatal, așa cum se rostește ungurește *ty* și *gy*“, precizează I. Pătruț³. Altfel spus, trecerea de la stadiul, mai vechi, (*t*ⁱ, *d*ⁱ) apical la cel oclusiv palatal dorsal *t'* *d'*, la care se adaugă și *ń* (*frat'e*, *d'es*, *bi'ne*), s-a făcut sub influența maghiară și este caracteristică subdialectelor crișean, maramureșean, precum și a unor regiuni din nordul și centrul Transilvaniei⁴. Această pronunțare a făcut ca și velarele muiate *k'* și *g'*, precum și labialele *p*, *b* și *v* palatalizate să se rostească *t'* și *d'* (*ot'* „ochi“, *sud'it* „sughit“, *t'ept* „piept“, (*p*)*t'ele* „piele“, *o(b)d'ală* „obială“, *d'ițel* „vițel“). Tot prin influența maghiară putem explica și rostirea *j* în loc de *ž* < *ĝ* în graiul crișean (*fuje* „fuge“, *leje* „lege“). Se datorează influenței maghiare și rostirea difton-

¹ E. Petrovici, *Simbioza româno-slavă în Transilvania*, în „Transilvania“, anul 73, 1942, nr. 2—3, p. 148—156.

² Al. Rosetti, *Slavo-romanica, VII, Sur la palatalisation des oclusives dentales dans les parlers roumains de Transylvanie*, în „Bulletin linguistique“, X, 1942, p. 122—125, cu privire la palatalizarea dentalelor în general în română spune următoarele: „Am fi ispitit să o explicăm prin slava meridională, și în special prin acțiunea graiurilor bulgare din ist, cum am făcut odinioară. Dar repartitia dialectală a faptelor pare a pleda mai degrabă pentru o evoluție spontană a graiurilor“. *Istoria limbii române de la origini pînă în secolul al XVIII-lea* [București], 1968, p. 625.

³ I. Pătruț, *Influențe maghiare în limba română*, în „Studii și cercetări lingvistice“, IV, 1943, p. 211—212.

⁴ I. Pătruț, *Contribuții slave și maghiare la formarea subdialectelor dacoromâne*, în CL, III, 1958, p. 66—67.

gului *oa* ca *o* deschis, (*bolă* „boală“) aproape în aceeași arie ca și cea a fenomenelor mai înainte semnalate⁵. Vedem deci că nici unul dintre fenomenele atribuite influenței maghiare n-a ajuns la nivelul limbii comune, nici unul n-a modificat sistemul fonetic și fonologic al limbii române standard.

Nu avem elemente maghiare nici în morfologia limbii române standard, dar la acest nivel nici în graiuri. Cele câteva sufixe lexicale afectează doar vocabularul.

Prin urmare influența maghiară asupra limbii române standard se limitează la lexic. Nu sub aspect cantitativ prezintă lipsuri studiul acestei influențe, ci interpretarea nu este suficient de aprofundată în privința adaptării elementelor lexicale la sistemul fonetic, fonologic și morfologic al limbii române, precum și a urmării comportării semantice a acestora. În urma investigațiilor noi, a adunării unui material imens în ultima vreme atît pe teren, cît și din documente, a valorificării *Atlasului lingvistic român I și II*, a (*Noului*) *Atlas lingvistic român pe regiuni*, s-a ajuns la interpretări multilaterale, aplicînd metode avansate de cercetare.

Ceea ce s-a făcut în această direcție intră, în ultimă instanță, în domeniul cercetărilor etimologice. Urmărind acomodarea fonetică și morfologică a elementelor lexicale maghiare pătrunse în limba română s-a pus și se pune, în mod inevitabil, întrebarea: care este cuvîntul maghiar împrumutat, care este forma acestuia și cum se explică adaptarea lui la sistemul fonetic-fonologic și la cel morfologic al limbii române?

*
* * *

Aspectele principale ale acomodării împrumuturilor maghiare în limba română au fost semnalate mai de mult. Ne vom opri, în continuare, la cele mai importante, în ordine cronologică. Gh. Alexici în *Magyar elemek az oláh nyelvben* (Budapest, 1888), după adaptarea și neadaptarea lor fonetică, distinge două categorii de împrumuturi: cuvinte încetățenite, „Lehnwörter“, altfel spus cuvinte integrate fonetic și morfologic în sistemul limbii împrumutătoare, și cuvinte străine, în formularea de astăzi, cuvinte neintegrate fonetic și morfologic în sistemul limbii, „Fremdwörter“. Exemplele date demonstrează că numai primele au devenit elemente lexicale ale limbii române, anume cuvintele de tipul lui *alean* (< magh. *ellen*), *amistui* (< magh. *emészt*). Cele din a doua categorie nu fac parte din lexicul limbii române și însuși Gh. Alexici le consideră provincialisme, cum ar fi de exemplu *erdebir* (< magh. *erdöbér*) „dare după pădure“ (p. 120). Este limpede că *erdebir* este un termen administrativ maghiar, folosit, fiind la îndemînă, de un vorbitor român, bilingv sau monolingv. Deși Gh. Alexici teoretic a pus bine problema, în lucrarea sa include și cuvintele din această categorie, ca, de exemplu, *ad'ău* „tun“, *aiandic* „dar, cadou“, *hir'ieu* „omidă“, *mihei* „atelier“ și altele care sînt însă cuvinte maghiare folosite în contexte românești. Deosebirea teoretică făcută de Gh. Alexici între aceste două categorii de cuvinte nu a fost din păcate respectată și de aceea unele studii consacrate bilingvis-

⁵ I. Pătruț, *Influențe maghiare în limba română*, loc. cit., p. 212.

mului și influenței maghiare asupra limbii române, trebuie folosite cu spirit critic. E binevenit faptul că Fr. Király a subliniat recent existența acestei deosebiri⁶, semnalată, după cum am văzut, cu mai bine de 80 de ani în urmă de Gh. Alexici.

Tot Gh. Alexici a arătat că la studierea adaptării unor cuvinte trebuie să pornim de la variantele regionale sau de la forme mai vechi maghiare: rom. *bilci* < magh. *bulcsú*, la altele de la forme sufixate, corespunzătoare formelor flexionare din limba română: *tărhat* < magh. *terhet*, deci la baza cuvântului împrumutat se află forma obiectului direct, adică o formă de acuzativ (p. 120).

S. C. Mindrescu, în *Elemente ungurești în limba română*, (București, 1892) nu se ocupă direct de problema încadrării cuvintelor de origine maghiară în fonetismul și morfologia românească, dar, pe lângă trierea întru totul justificată a materialului lexical tratat de Gh. Alexici, împarte cuvintele în provincialisme și cuvinte comune tuturor românilor din Dacia Traiană. Este un criteriu științific a cărui respectare și în cercetările ulterioare ar fi asigurat o mai mare precizie.

Oscar Asboth în studiul *Az oláh nyelvbe átment magyar szók* (în „Nyelvtudományi Közlemények“, XXVII, 1897, p. 325—341, 428—448) se situează pe poziția corectă că la studierea acestei influențe ponderea o au elementele lexicale intrate în limba română comună. La el, teoria se îmbină cu practica, punctul de plecare al cercetărilor sale fiind cuvintele din a doua grupă a lui S. C. Mindrescu. Ceea ce ne interesează însă în primul rând de astă dată este că Oscar Asboth atrage atenția asupra faptului că etimologia unor cuvinte, cum ar fi de exemplu *labă* și *talpă*, se poate explica atât prin formele maghiare cu sufixe posesive *láb-a*, *talp-a*, cât și prin încadrarea morfologică (p. 433), iar la alte împrumuturi trebuie să plecăm de la forma de plural a cuvintelor, de exemplu *haiduc* < magh. *hajduk* „aprod, slujbaş care păzea ușile și introducea publicul la funcționarii județeni și orașenești superiori, de multe ori cu atribuția de împlinire a poruncilor județene și orașenești“.

O. Densusianu în capitolul consacrat influenței maghiare în *Histoire de la langue roumaine*, tome premier, *Les origines* (Paris, 1901, p. 370—379), se ocupă de faptele de limbă care „se întîlnesc pe tot domeniul dacoromân; ele nu se găsesc exclusiv în graiul transilvănenilor, singurii care au locuit cu ungurii, ci și în cel al moldovenilor și muntenilor“ (p. 371). În marea majoritate a cazurilor interpretează bine încadrarea împrumuturilor maghiare în limba română, în unele cazuri însă nu pleacă de la etimoanele cele mai verosimile. Mă refer de exemplu, la *bir*, *pildă*⁷.

Cel mai competent lingvist maghiar în materie, Lajos Tamás, a consacrat o bună parte a activității sale științifice acestei probleme. Etimologiile date unor cuvinte împrumutate din maghiară în *Die ungarischen Lehnwörter im Rumänischen*, I în „Ungarische Jahrbücher“, VIII, 1928, p. 25—31; II, *ibid.*, IX, 1929, p. 274—317⁸, *A magyar eredetű rumén kölcsönzavak művelődéstörténeti értékelése*, Cluj, 1942, *Ugocsai magyar-*

⁶ Fr. Király, *Probleme de adaptări fonetice: împrumutul și cuvintele străine*, în LR, XVIII, 1969, nr. 5, p. 459—469.

⁷ Vezi infra.

⁸ O recenzie critică pe marginea acestui studiu a publicat N. Drăganu în „Dacoromania“, VII, 1931—1933, p. 195—218.

rumén kapcsolatok (Cluj, 1944) se bazează pe o documentație bogată. Lucrearea cea mai vastă și importantă a lui Lajos Tamás și a întregii literaturi de specialitate este *Etymologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumänischen* (Unter Berücksichtigung der Mundartwörter) (Budapest, 1966). Trăfind la un loc cele 195 de cuvinte care pot fi considerate că fac parte din lexicul limbii române comune cu cele 2605 elemente regionale mai mult sau mai puțin răspândite, lucrarea nu reflectă bine stratificarea și valoarea funcțională a elementelor lexicale maghiare intrate în limba română, respectiv folosite regional sau sporadic⁹.

Neobositul cercetător al interacțiunii lingvistice româno-maghiare în general și al elementelor de origine maghiară în limba română N. Drăganu, în rubrica permanentă *Etimologii* din „Dacoromania“, a tratat și a rezolvat etimologia unui mare număr de cuvinte de proveniență maghiară¹⁰. Interacțiunea lingvistică româno-maghiară la nivelul onomasticii, însă cu multe implicații fonetice, morfologice, lexicale și semantice, este tratată cu o rară acribie în lucrarea *Românii în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei și a onomasticii* (București, 1933).

Lui Sextil Pușcariu îi datorăm pagini de seamă consacrate elementelor maghiare în limba română și invers. În *Limba română*, vol. I, *Privire generală* (București, 1940), aduce precizări de mare preț pentru lexicologie: „Dacă avem, și în afară de dialectul dacoromân, un cuvânt care la unguri nu-i de origine slavă, el e împrumutat de unguri de la noi și nu invers. Acesta e, după cum văzurăm (§ 109), cazul lui *afină* sau *ciucure*“ (p. 310—311). S. Pușcariu constată la locul citat că din clipa în care găsim pe *afină* și la aromâni (sub forma *afinje*) sau pe *ciucur* și la istroromâni (sub forma *ciucur*), putem spune cu siguranță că nu avem de-a face cu cuvinte de origine ungurească, ci ungerii au împrumutat aceste cuvinte de la români (p. 245—246).

Conducătorul școlii clujene distinge cuvintele de origine maghiară răspândite pe întreg teritoriul dacoromân (de ex. *alcătui*, *cheltui*, *chibzui*, *făgădui*, *neam*, *pildă*, *oraș* etc.) de cele întrebuintate numai în anumite regiuni (de ex. *bîlci*, *imaș* etc. în Moldova, *dărab*, *fărtal* etc. în Transilvania) (p. 311—313).

Se uită de obicei observațiile judicioase făcute de S. Pușcariu cu privire la raportul dintre bilingvism și împrumut. Din numărul mare al împrumuturilor nu se poate deduce totdeauna un stadiu de bilingvism (p. 204—206, 313). În *Limba română*, vol. II, *Rostirea* (București, 1959) se ocupă și de adaptarea fonetică a cuvintelor împrumutate. Dacă avem

⁹ Vezi recenziile B. Kelemen în CL, anul XII, 1967, nr. 2, p. 323—327, F. Király, în „Analele Universității din Timișoara“, VI, 1968, p. 288—292, H. Mihăescu, în „Revue roumaine de linguistique“, XII, 1967, nr. 3, p. 259—262, Al. Marosi, în „Limba română“, XVIII, 1968, nr. 1, p. 93—94. Cu privire la felul cum trebuie analizate din punct de vedere funcțional aceste elemente vezi R. Todoran, *Despre influența maghiară în lexicul graiurilor românești din Transilvania*, în *Omagiu lui Alexandru Rosetti la 70 de ani*, București, 1965, p. 921—927.

¹⁰ N. Drăganu, *Etimologii*, în „Dacoromania“, I, 1921, p. 293—312, id., *Etimologii...*, d. *Elemente ungurești*, în „Dacoromania“, III, 1924, p. 710—724; id., *Etimologii...*, c. *Elemente ungurești*, în „Dacoromania“, IV, 1927, p. 739—774; V, 1929, p. 328—378; VI, 1931, p. 245—305; VII, 1934, p. 131—139; VIII, 1936, p. 132—137; idem, *Etimologii și îndreptări*, în „Dacoromania“ IX, 1938, p. 206—212.

anumite rezerve față de interpretările bazate pe desplicarea vocalelor lungi și diferențierea lor: magh. *világ* > *vilaag* > *vileag* (p. 204), considerăm deosebit de importantă următoarea remarcă a lui S. Pușcariu: „apertura, exagerată pentru urechea românului, a unor vocale străine poate produce înlocuirea lor prin diftongi. Cazul îl avem la *e* deschis unguresc și slav, mai ales când erau accentuați: ung. *beteg*, *nem*, *hitlen*... au dat *beteag*, *neam*, *viclean*; slv. *dělu*, *lěkū*, *věkū*... au dat *deal*, *leac*, *veac*“ (p. 204). În această ordine de idei inserăm aici o altă precizare a lui S. Pușcariu: „Dacă însă *e* inițial în cuvinte de origine ungurească ca *arneu* (< *ernyő*), *alean* (< *ellen*)... se preface în *a*, ca în cuvinte latine (*ericus* > *arici*), nu avem propriu-zis a face cu repetarea aceleiași transformări de rostire la distanță de veacuri, ci cu înlocuirea lui *e* deschis unguresc prin *a*“¹¹.

S. Pușcariu și-a formulat părerea că *ogaș* < magh. *vágás*, *oraș* < magh. *város* se pot explica prin faptul „că *v* unguresc era pentru urechea românului o fricativă fonică bilabială, mai apropiată de semivocala *u* decât de *v*“¹².

Acad. Al. Graur explică acomodarea fonetică a cuvintelor maghiare de tipul *oraș* și *ogaș* tot prin caracterul bilabial al consoanei inițiale în maghiară¹³.

E. Petrovici a aprofundat această problemă, aducând noi contribuții la explicarea ei¹⁴. Studiul *O particularitate a fonetismului maghiar oglindită în elementele maghiare ale limbii române* (în „Studii și cercetări științifice“, V, 1954, nr. 3—4, p. 439—475) cuprinde indicații prețioase cu privire la redarea lui *v* în limba română, aducând totodată o contribuție importantă la fonetica istorică a limbii maghiare. Analizând elementele lexicale maghiare ale limbii române, a stabilit că în fazele mai vechi ale limbii maghiare *v* era rostit ca o fricativă sonoră labio-dentală sau ca o fricativă sonoră labială. „Dacă limba română n-ar fi avut două fricative sonore labiale, ci l-ar fi avut numai pe *v*, atunci *u* maghiar ar fi putut fi redat prin *v* românească“ (p. 443). În română însă avem *uăraș*, forma veche și cea obișnuită și astăzi prin întreg Ardealul, > *oraș*. Substituirea de sunete și adaptarea morfologică e tratată de E. Petrovici în studiul *Evoluție fonetică, substituție de sunete sau adaptare morfologică? (În legătură cu tratamentul lui o final în elementele slave ale limbii române)* (în CL, VI, 1961, nr. 1, p. 25—29). Acordă o importanță deosebită presiunii sistemului morfologic, factor primordial în acest proces.

¹¹ S. Pușcariu, *Limba română*, II, 1959, p. 393. Vezi cu privire la această problemă și Szabó T. Attila, *A magyar nyelv e és a — féle hangok történetéhez*, în „Magyar Nyelv“, LVIII, 1962, nr. 1, p. 10—20; Murádin László, *Eszrevételek a magyar e~ă-féle hangok történetéhez*, în „Magyar Nyelv“, LX, 1964, nr. 3, p. 376—379; Fr. Király, *Fonetica istorică și împrumuturile lexicale. În legătură cu e -(ă-) > a în împrumuturile românești de origine maghiară* (în „Studii și cercetări lingvistice“, XXI, 1970, nr. 3, p. 367—373).

¹² S. Pușcariu, *Limba română*, II..., p. 17—18.

¹³ Al. Graur, *Notes sur les diphtongues en roumain*, în „Bulletin linguistique“, III, 1935, p. 15—54; S. Pușcariu, *Limba română*, I, p. 17—18.

¹⁴ *Egy magyar hangtani sajátosság tükröződése a román nyelv magyar kölcsön-szavaiban*, în „Magyar Nyelv“, LII, 1956, nr. 1, p. 6—11; id., *Rom. Oriș, Oriș, Oriș, Orășe, Orășeni, Orășeni* < magh. *Varjas*, în „Buletinul Universităților V. Babeș și Bolyai Cluj“, Seria Științe Sociale, vol. I, nr. 1—2, 1956, p. 259—263.

Într-una din *Însemnările lexicale* (în CL, XIII, 1968, nr. 2, p. 341—342) am arătat că la stabilirea etimologiei unor cuvinte intrate din limba maghiară în română trebuie să pornim de la forma populară. Astfel, cuvîntul reg. *nășpăli* corespunde cuvîntului magh. *náspál* „id.“, formă regională a cuvîntului *náspágoł*.

Emese Kis aprofundează diferitele aspecte ale procesului de încadrare, forma etimonului de la care trebuie să pornim, substituirea de terminații sub presiunea sistemului morfologic etc. Aplică metode moderne de cercetare. În articolul *Cu privire la terminația -ă a substantiveilor românești de origine maghiară* (în „*Studia universitatum Victor Babeș et Bolyai*“, tomus III, nr. 6, Series IV, Fasciculus 1, Philologia, 1958, p. 145—152) demonstrează pe baza unui bogat material ilustrativ că la stabilirea etimonului substantivelor împrumutate și terminate în -ă și care în maghiară aveau terminația în consoană se poate porni de la o formă cu sufixul posesiv. Încadrarea substantivelor de origine maghiară între feminine, masculine sau neutre formează subiectul articolului *Aspecte din încadrarea elementelor de origine maghiară în limba română* (în „*Studia Universitatis Babeș—Bolyai*“, Series Philologia, Fasciculus 2, 1962, p. 53—66). Maghiara neavînd categoria genului, încadrarea substantivelor împrumutate este determinată în primul rînd de tema etimonului, cum s-a întîmplat și cu împrumuturile maghiare ale limbilor slave. Nu rareori la încadrarea morfologică intervin și factori semantici, morfologici (sufixul posesiv amintit mai sus, sufixul ilativ maghiar -*ba* „în“, sufixul instrumental -*val*, -*vel* „cu“) etc. Autoarea folosește mult material dialectal și constată că unele dintre fenomenele stabilite ajung foarte rar la nivelul limbii literare (p. 63—64). În articolul *Oglindirea evoluției consoanelor tematice maghiare -ly și -ny în tema substantivelor românești de origine maghiară* (în CL, VII, 1962, nr. 2, p. 305—312) urmărește procesul complex, interpretativ al integrării morfologice a acestor substantive (magh. *kristály* > rom. *cleștar*, magh. *kormány* > rom. *cormană* etc.).

Fr. Király în *Probleme de adaptări fonetice: împrumutul și cuvintele străine* (în „*Limba română*“, XVIII, 1969, nr. 5, p. 459—469) readeuce în discuție problema separării celor două categorii de cuvinte: împrumutate și străine (p. 461—462). Astfel acele cuvinte care păstrează vocalele bilabiale *ö* și *ü* sînt cuvinte neîncadrate în sistemul limbii, deci sînt străine (de ex. *zűdşiguri* „zarzavaturi“, p. 464). Stabilirea acestei distincții, asupra căreia a atras atenția, după cum am văzut, Gh. Alexici și în legătură cu care avertizează și Gr. Rusu (d-sa se referă la cuvîntul *vöűfi* „vornicel la nuntă“)¹⁵, are o importanță deosebită mai ales cînd operăm cu materialul adunat de la bilingvi.

*
* * *

Literatura mult prea bogată cu privire la elementele maghiare ale limbii române în raport cu importanța lor a rezolvat o serie dintre principalele probleme ale încadrării lor. Cu toate acestea mai persistă unele

¹⁵ Gr. Rusu, *Statutul fonologic al vocalelor ö, ę și ü în graiurile dacoromâne*, în CL, XIV, 1969, nr. 2, p. 280.

erori metodologice și de principiu. În cele ce urmează aş vrea să mă opresc la cele mai semnificative dintre ele.

1. Limba comună a unui popor nu este suma tuturor dialectelor, subdialectelor și graiurilor, ci este calitativ deosebită de acestea, deși se constituie, de obicei, pe baza unui anumit dialect sau subdialect. Ea este folosită ca mijloc de comunicare al întregii colectivități și se caracterizează printr-un sistem de norme fixate. Tocmai de aceea se folosește pentru denumirea ei în lingvistica modernă termenul de limbă standard. Particularitățile fonetice și lexicale ale subdialectelor bănăţean, crişean, maramureşean, moldovean și muntean nu sînt și tot atîtea particularități ale limbii române comune, ale limbii române standard.

După cum am arătat mai sus, nici una dintre particularitățile fonetice apărute sub influența limbii maghiare în diferitele subdialecte și graiuri locale românești n-a ajuns la nivelul limbii standard. Lexicul limbii române comune cuprinde, după datele lui Lajos Tamás din *Etymologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumänischen*, 195 de elemente lexicale maghiare (p. 6). De aici rezultă că la modul de încadrare a împrumuturilor maghiare în limba română cercetarea nu se poate baza decît pe acestea.

Desigur, la nivelul graiurilor sau al unor subdialecte dacoromâne se pot lua în discuție și alte elemente lexicale mai mult sau mai puțin locale, datorite influenței maghiare. Nimic nu este însă mai greșit decît a acorda acestora același statut ca și cuvintelor pe care Oscar Asboth, S.C. Mîndrescu, O. Densusianu, S. Pușcariu și alții le-au considerat elemente constitutive ale limbii române comune, care sînt răspîndite pe întreg teritoriul dacoromân. Studiarea sub diferite aspecte (fonetic, morfologic, semantic etc.) a împrumuturilor din graiuri poate contribui nu numai la îmbogățirea cunoștințelor noastre dialectologice, dar poate furniza material și poate genera idei pentru lexicologie, lexicografie și lingvistică generală.

2. Spre deosebire de fonetismul elementelor moștenite care s-au constituit printr-un proces evolutiv, fonetismul împrumuturilor, inclusiv și al celor de proveniență maghiară, nu este rezultatul unei astfel de evoluții. Fonetismul împrumuturilor este rezultatul încadrării acestora în sistem. Ocupîndu-se de această problemă, S. Pușcariu a arătat că „de obicei atunci cînd căutăm să redăm un sunet străin, noi nu-l reproducem exact, ci îl înlocuim cu un sunet din limba noastră, despre care credem numai că este identic cu sunetul străin... Sunetele străine nu sînt reproduse, ci înlocuite prin sunete mai mult sau mai puțin asemănătoare din fonetismul indigen, chiar și de indivizi care vorbesc curent a doua limbă”¹⁶. Adaptarea este deci determinată de doi factori: baza de audiție și baza de articulație.

În lumina acestui bun științific cîștigat sînt necesare unele precizări, rectificări chiar la lucrări fundamentale.

¹⁶ S. Pușcariu, *Limba română*, II, p. 195—196.

a. În unele lucrări se afirmă că *a* maghiar accentuat este conservat: magh. *áldomás, bárd* > *aldămaș, bardă*. În realitate este vorba despre substituirea lui cu *a* românesc. De asemenea nu putem spune că *e* accentuat a rămas neatins: magh. *mester* > dr. *meșter*. Sunetul *e* maghiar este diferit de cel românesc, deci a avut loc și aici o înlocuire. Se cere modificată și formularea obișnuită că *a* neaccentuat este conservat la inițială: magh. *alkotni, apród* > dr. *alcătui, aprod*. Identitatea grafică nu este și identitate fonetică.

b. De multe ori substituirea este aparentă, fiind sugerată de aspectul grafic al cuvintelor. Astfel, nu este precis formulat că *é* accentuat este redat prin *i* în cuvintele dr. *bir, pildā* < magh. *bér, példa, emészt* < *a mistui*¹⁷. În explicarea acestor forme trebuie să pornim de la formele maghiare *bir, pilda, emiszt* din aria în care *é* > *i*, arie care cuprinde graiurile maghiare din Crișana, ținutul Călatei, spre vest de Cluj¹⁸.

Și în consonantism avem astfel de aparente. După O. Densusianu *ly* s-a redus la *i* magh.: *karoly, sólyom* = dr. *coroi, șoim*, iar după acad. Al. Rosetti *ly* > *i*: *kuruly, sólyom* > dr. *corui, șoim*¹⁹. Așa-zisa „reducere“ a avut loc într-adevăr, dar nu o dată cu intrarea cuvintelor amintite în limba română, ci încă în maghiară. Se știe că din secolul al XV-lea — al XVI-lea în graiurile răsăritene ale limbii maghiare *ly* (fonetic *l'*) a început să fie pronunțat *i*²⁰, *karui, sójom*, deci de la această pronunțare trebuie să pornim la explicarea etimologiei împrumuturilor *coroi* și *șoim*.

3. Ca și la tratarea fonetismului elementelor lexicale moștenite din latină, se obișnuiește să se vorbească și la tratarea vocalelor din împrumuturile maghiare ale limbii române despre soarta vocalelor maghiare accentuate și neaccentuate. De exemplu „*á* s-a păstrat în general când era accentuat: magh. *áldomás, bárd, láb* = dr. *aldămaș, bardă, labă*; el a trecut la *ă* (înainte de *nt*) în cazul în care nu se mai găsea sub accent: magh. *bánat, bänni, bántani, vágás* = dr. *bănat, bănuire, bintuire, văgaș*“²¹. Dacă luăm primul exemplu: magh. *áldomás* > rom. *aldămaș*, vedem că în maghiară nu era accentuat decât primul *á* și totuși s-a menținut și cel de-al doilea, deși în maghiară este neaccentuat. Deci formularea citată din HLR nu este valabilă decât pentru primul *á*, dacă privim soarta acestei vocale prin prisma limbii maghiare, sau numai pentru al doilea *á*, având în vedere accentul în limba română. Cuvântul intrat în română și-a schimbat statutul accentologic: primul *á*, accentuat în maghiară, substituit prin

¹⁷ Cf. Al. Rosetti, *Istoria limbii române de la origini până în secolul al XVII-lea*, p. 418. O. Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, tome premier, *Les origines*, Paris, 1901, p. 375.

¹⁸ Cf. Fűr István, *Az í-zés állapota a mai magyar nyelvjárásokban*, Szeged, 1930, p. 11, 55; Csák László, *Az í-zés állapota a bélfenyéri népnyelvben*, în „Nyelv-és Irodalomtudományi Közlemények“, IX, 1965, nr. 2, p. 271—281; Márton Gyula, *Az í-zés állapota a Fekete-Körös völgyében*, în „Magyar nyelvjárások“, X, p. 63—83; Szabó T. Attila, *Az í-zés állapota a bábonyai népnyelvben*, în „Erdélyi Múzeum“, XLVIII, p. 342—344.

¹⁹ O. Densusianu, HLR I, p. 376; Al. Rosetti, *op. cit.*, p. 419.

²⁰ Cu privire la această problemă vezi: Benkő Loránd, *A magyar ly hang története*, Budapest, 1953. Problema este bine dezvoltată de Emese Kis, *Oglindirea evoluției consoanelor tematice maghiare -ly și -ny în tema substantivelor românești de origine maghiară*, în CL, VII, 1962, nr. 2, p. 305—313.

²¹ O. Densusianu, HLR, I, p. 375.

a românesc, a devenit aton, iar al doilea, neaccentuat în maghiară, de asemenea substituit prin *a* românesc, a ajuns tonic.

Un alt citat, de data aceasta cu privire la vocala maghiară *e*: „*e* accentuat a rămas neatins: magh. *meşter* > dr. *meşter*“. Şi acest cuvânt maghiar are în corpul lui fonic doi *e*, primul accentuat, al doilea neaccentuat, fiind redaţi în română prin *e* românesc.

În cele două lucrări fundamentale amintite se arată că *a* accentuat este redat în limba română prin *a*: magh. *gazda* > rom. *gazdă*, magh. *talp* > rom. *talpă*. Neaccentuat el s-a conservat numai la iniţială: magh. *alkotni* > rom. *alcătui*, magh. *apród* > rom. *aprod*. În primele: *gazda* — *gazdă*, *talp* — *talpă*, *a* magh. şi *a* rom. sînt sub accent. În ultimele două cuvinte maghiare (*alkot*, *apród*) *a* este de asemenea accentuat şi numai trecînd în lexicul românesc şi-a pierdut accentul, devenind aton, deci nu este nevoie să spunem că *a* neaccentuat s-a păstrat la iniţială; *a-* (iniţial) maghiar în general a fost redat prin *a-* românesc.

După cum reiese din cele spuse pînă acum, în substituirea vocalelor maghiare din împrumuturile limbii române ponderea mai mare o are statutul accentologic nou primit în română. Fenomenul acesta îl ilustrează foarte bine cuvîntul maghiar *lakat*, în care, cum spune O. Densusianu, *t* s-a transformat în *ă*, „*lăcat* (dar se aude şi *lacăt*)“²². Vedem că, în funcţie de accent, în română avem cînd *lacăt*, cînd *lăcat*, forma din urmă fiind considerată azi regională²³.

Prin urmare la adaptarea fonetică în limba română a cuvintelor de origine maghiară asistăm la o interacţiune lingvistică complexă. La substituirea sau păstrarea vocalelor din etimoanele maghiare statutul accentologic din limba română are un rol preponderent, fără să înlăture totdeauna şi cu totul rolul accentului din etimonul maghiar. În schimb, este un factor determinant poziţia iniţială sau finală a vocalei, lungimea ei indiferent de poziţie, precum şi ambianţa fonetică a ei, după cum vom vedea în continuare.

4. O. Densusianu a admis posibilitatea ca verbele *aldui*, *bintui*, *îngădui* să fi intrat în română prin filieră slavă: *aldovati*, *bantovati*, *engedovati* (< magh. *áldani*, *bántani*, *engedni*²⁴). Acad. Al. Rosetti este adept al „filierii“ slave. Sextil Puşcariu de asemenea susţine că slavii din Ardeal au împrumutat multe verbe de la unguri (de exemplu *áld*, *bánt*, *költ*) adăugîndu-le sufixul *-ovati*, prez. *-ujó*, iar românii le-au împrumutat la rîndul lor de la slavi, de exemplu ung. *bánt* > sl. **bantovati*, **bantujo* > rom. *bintui*²⁵. Intermediul slav nu este admis de P. Skok²⁶. Considerăm că în această problemă controversată a etimologiei unor verbe de origine maghiară putem accepta părerea lui E. Petrovici, exprimată în *Note slavo-române III. Sufizul -ui al verbelor de origine maghiară* (în „Dacoroma-

²² O. Densusianu, HLR I, p. 375.

²³ Cf. *Dicţionarul limbii române moderne*, Editura Academiei, 1958, p. 443.

²⁴ O. Densusianu, HLR, I, p. 242.

²⁵ S. Puşcariu, *Pe marginea cărţilor*, în „Dacoromania“, IV, 1931, p. 520—525; idem, *La Transylvanie*, Bucureşti, 1938, p. 42.

²⁶ P. Skok, *Des rapports linguistiques slavo-roumains*, în „Slavia“, VIII, 1929, p. 627. Vezi şi L. Ghergariu, *Note lexicale. Verbele de origine maghiară*, în LR, XI, 1962, nr. 5, p. 541—542.

nia“, XI, 1948, p. 188—1906), anume că „sufixul *-ui*, extras dintr-o mulțime de verbe de origine slavă, a devenit un *sufix pentru verbe străine*, deci și pentru verbele împrumutate de la unguri“. „Pe lângă această funcție, adaugă E. Petrovici, sufixul *-ui* o are și pe aceea de a forma verbe denominative de la substantive de orice origine, de exemplu *lege: legiui, faptă: făptui, carne: cărnui* etc.“ (p. 190). Printre acestea întâlnim și substantive românești de origine maghiară: *lacăt + ui > lăcătui, talpă + ui > tălpui* etc.

Sufixul *-ui* nu are deci nici o legătură genetică cu sufixul maghiar *-ni*. De altfel la stabilirea etimologiei verbelor românești de origine maghiară trebuie să pornim nu de la forma de infinitiv, ci de la persoana a 3-a sg. a indicativului prezent, care cuprinde tema celor mai multe forme din paradigma verbelor maghiare. Deci rom. *aldui* < magh. *áld + ui*, rom. *bintui* < magh. *bánt + ui*, rom. *îngădui* < magh. *enged + ui* etc.

6. În unele lucrări de istorie a limbii române²⁷ se arată că *g + i*, respectiv *g + y* sînt redete în limba română prin *gi* (*g*), *j*. Formularea nu este ireproșabilă, deoarece nu avem de-a face cu două foneme succesive, ci cu un sunet monofonemic *gy*, adică cu o oclisivă orală palatală sonoră, cu statut fonologic propriu. S. Pușcariu tratează fonemul în această accepție din urmă, și arată că maghiarul *gy* a devenit *ğ*: *gyaló > gealău, agyag > ageag, gyolcs > giulgiu, hőlgy > helge* etc. La fel procedează și N. Drăganu. Problema a fost reluată de I. Pătruț, care, folosindu-se de fapte de limbă în plus față de ceilalți cercetători ai problemei, stabilește vechimea relativă a acestui fenomen: „... cuvintele ungurești al căror *gy* e redat prin *ğ* în textele noastre vechi sau care, în graiurile românești, au variante cu un sunet corespunzător lui *ğ* din elemente latine sînt împrumuturi mai vechi și *gy*-ul lor a fost tratat ca *ğ* și nu ca *g'* (< *gl*). Ceea ce înseamnă că românii din Transilvania, pe timpul cînd au împrumutat de la unguri asemenea cuvinte, n-aveau în graiul lor alt sunet mai apropiat de *gy* decît *ğ*. În împrumuturile mai noi *gy* este redat prin *g'*: *ghiuluș < magh. gyülés*. Varianta *giuluș* poate proveni din regiunile unde se rostește *ğ* în loc de *g'*²⁸.

E. Petrovici aduce noi contribuții la această problemă rectificînd etimologia apelativului românesc *megiaș, megieș*, admitînd ca etimon magh. *megyés*. Nu exclude nici formarea acestui cuvînt pe teren românesc cu sufixul *-aș (-eș)* de la substantivul *megie > magh. megye*²⁹. Toponimul *Lingina* de asemenea trebuie explicat de la *Lengyen*³⁰. În toponimele mai noi, ca și în apelativele mai recente, unui *gy* maghiar îi corespunde un *gh* românesc: magh. *Magyarós > rom. Măgheruș*³¹.

²⁷ O. Densusianu, HLR, I, p. 377; Al. Rosetti, *op. cit.*, p. 419.

²⁸ I. Pătruț, *Velarele, labialele și dentalele palatalizate*, în „Dacoromania“, X, 1941, p. 306—308.

²⁹ E. Petrovici, *Toponime de origine slavo-bulgară pe teritoriul României*, în CL, II, 1957, p. 23—46. Vezi și „Romanoslavica“, I, 1951, p. 9—26.

³⁰ Cf. *Lingina román helynév > m. Lengyen*, în „Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények“, I, 1957, nr. 1—4, p. 27—31.

³¹ E. Petrovici, *Nt. Mărărdie, Măierău, Muierău, Mănerău, Măieruș, Măriuș, Măgheruș, Monorostia, Mănărade*, în „Dacoromania“, XI, 1948, p. 229—237.

Problemele luate în discuție sînt de importanță deosebită la tratarea elementelor maghiare în limba română. Menționarea unor erori și perindarea lor dintr-o lucrare în alta, cu toate că în studii și articole consacrate diferitelor aspecte ale problemei, după cum am văzut, au fost corect rezolvate, ne-a sugerat să ne oprim la ele. Aceasta este cu atît mai necesară cu cît ele reapar în numeroase contribuții și ar fi de dorit să se îndrepte în sintezele mari, cum este de exemplu tratatul de istorie a limbii române.

Decembrie 1970

*Institutul de lingvistică și istorie literară
Cluj, str. E. Racoviță, 21*

CONTRIBUȚII LA STUDIUL DURATEI OCLUSIVELOR ÎN LIMBA ROMÂNĂ

de

PETRU NEIESCU, ION FAICIUC, NICOLAE MOCANU

0. Este cunoscut faptul că în limba română durata nu are rol fonologic¹, atît în privința fonemelor vocalice, cît și a celor consonantice, prezentînd astfel o situație identică cu cea din spaniolă și portugheză și diferită de cea din franceză și italiană. După cum au dovedit cercetările de fonetică, există totuși deosebiri cantitative și în limba română, de cele mai multe ori neperceptibile urechii, dar puse în evidență de aparate².

Pentru română, așadar, studiul duratei sunetelor nu poate avea în vedere decît așa-numita *cantitate obiectivă (măsurabilă)*, nu și cea *subiectivă (lingvistică)*³.

0.1. Cercetările experimentale, care duc la o descriere științifică a tuturor componentelor sunetelor (dintre care *durata* este la fel de importantă ca *intensitatea*, *timbrul*, *accentul* etc.), pot contribui la lămurirea unor probleme ce țin de evoluția unei limbi sau a unor grupuri de limbi⁴.

¹ S. Pușcariu, *Limba română*, vol. II. *Rostirea*, București, 1959, p. 57 ș.u.; P. Neiescu, *Există legătură între cantitate și accent?*, în CL, III, 1958, p. 135—142; Harry A. Rositzke, *Remarques sur la durée des voyelles accentuées du roumain*, în „Bulletin linguistique”, VII, 1939, p. 83. Pentru perioada în care dispăre opoziția de cantitate din limba latină, v. *Gramatica limbii române*, vol. I, București, 1954, p. 75; Al. Rosetti, *Istoria limbii române de la origini pînă la secolul al XVII-lea*, București, 1968, p. 94. În legătură cu definirea duratei și problemele pe care le ridică studierea ei, v., printre altele, L'abbé P.-J. Rousselot, *Principes de phonétique expérimentale*, tome II, Paris — Toulouse, 1925, p. 990—1002; Léonce Roudet, *Eléments de phonétique générale*, Paris, 1910, p. 229—238, 321; Otto von Essen, *Allgemeine und angewandte Phonetik*, Berlin, 1953, p. 93—119; Maurice Grammont, *Traité de phonétique*, VI-ème édition, Paris, 1960, p. 110—114; Bertil Malmberg, *La Phonétique*, Paris, 1968, p. 84—90; Al. Rosetti, *Curs de fonetică generală*, București, 1930, p. 35—36; P. Neiescu, *Contribuții la studiul variației de durată a fonemelor limbii române*, CL, I, 1956, p. 65—78, unde se dau și alte trimiteri bibliografice.

² Pentru cazurile de alungire perceptibilă a sunetelor în limba română, cu valoare afectivă, vezi Iorgu Iordan, *Stilistica limbii române*, București, 1944, p. 51—63; idem, *Limba română contemporană*, ed. a II-a, București, 1956, p. 146—148; S. Pușcariu, *op. cit.*, p. 58.

³ Vezi Bertil Malmberg, *op. cit.*, p. 84—88. Deoarece nu ne ocupăm de un aspect funcțional, vom folosi în continuare numai termenul *sunet* nu pe cel de *fonem*.

1. Propunându-ne să urmărim sunetele limbii române sub aspect cantitativ, în cele ce urmează vom analiza rezultatele cercetării noastre asupra duratei ocluserelor bilabiale (*p*, *b*), dentale (*t*, *d*), velare (*c*, *g*) și influența acestora asupra duratei sunetelor vecine, celelalte consoane, ca și vocalele, urmînd să fie studiate în contribuții ulterioare. În acest scop am ales pentru înregistrare cuvinte care se deosebesc între ele numai prin prezența sau absența sonorității ocluserelor, în așa fel încît acestea să fie plasate în contexte fonetice diferite, atît în silabă accentuată cît și în silabă neaccentuată. Cea mai mare parte a cuvintelor cuprind ocluserile în poziție inițială. Pentru a putea fi delimitate însă ocluserile surde, cuvintele au fost precedate în rostire de o vocală, încît, în cuvîntul fonetic, toate ocluserile se află, de fapt, în poziție mediană.

1.1. Pentru *p*, *b* am înregistrat următoarele perechi de cuvinte:

1.1.1. În contextul VCV (oclusivă intervocalică). Silabă protonică: *de palâte*: *de baláde*; *e parátă*: *e barátă*; *de peréte*: *de beréte*; *de pírlóg*: *de bírlóg*; *a pocí*: *a bocí*; *o potică*: *o botică*⁵; silabă posttonică: *o crápă*: *o grábă*; *dúpă*: *dúbă*; *otreápă*: *o treábă*; *o púpă*: *o búbă*; silabă accentuată: *o copilă*: *o cobilă*; *de páie*: *de báie*; *o pántă*: *o bándă*; *la par*: *la bar*; *o párá*: *o bára*; *o páscă*: *o báscă*; *o pátă*: *o bătă*; *săpátă*: *să bătă*; *o să pátă*: *o să bătă*; *o páză*: *o báză*; *de pére*: *de bére*; *o pérnă*: *o bérnă*; *o pilă*: *o bilă*; *o pită*: *o obídă*; *o pómpă*: *o bómă*; *de póturi*: *de bóturi*; *ne pun*: *ne bún*; *ne púne*: *ne búne*; *o púpă*: *o búbă*; *e poántă*: *e boántă*.

1.1.2. În contextul CCV (oclusivă precedată de consoană și urmată de vocală). Silabă posttonică: *o pómpă*: *o bómă*; *o stámpă*: *o stámbă*; *o tálpă*: *o dálbă*; silabă accentuată: *nu-i pai*: *nu-i bai*; *de spice*: *de zbice*.

1.1.3. În contextul VCC (oclusivă precedată de vocală și urmată de consoană). Silabă accentuată: *o piéle*: *obiéle*; *o plánă*: *o blánă*; *o prúnă*: *o brúnă*.

1.1.4. În contextul CCC (oclusivă interconsonantică). Silabă posttonică: *úmples*: *úmbles*.

1.2. Pentru *t*, *d*:

În contextul VCV. Silabă protonică: *a tutui*: *a duduí*; silabă posttonică: *acútă*: *agúdă*⁶; *arcátă*: *arcádă*; *báte*: *báde*; *brútă*: *brúdá*⁷; *dátă*: *dadă*; *o dátă*: *o dádă*; *dótă*: *dódă*; *o gátă*: *o cádă*; *înghite*: *încide*; *de palâte*: *de baláde*; *o pítă*: *o obídă*; *roátă*: *roádă*; silabă accentuată: *a gătí*: *a cãdí*⁸; *a pretá*: *a predá*; *rotíre*: *rodíre*; *o tai*: *o dai*; *o tálpă*: *o dálbă*; *o túbă*: *o dúbă*; *o túrtă*: *o dúrdă*; *o toácă*: *o doágă*.

1.2.2. În contextul CCV. Silabă posttonică: *árte*: *árde*; *o cártă*: *o gárdă*; *o pántă*: *o bándă*; *o tîntă*⁹: *o tîndă*; *o túrtă*: *o dúrdă*.

⁴ F. Falc'hun, în *Point de vue structuraliste en phonétique expérimentale*, în „Word”, volume 23, number 1—2—3, April — August — December, 1967 (*Linguistic Studies. Presented to André Martinet on the Occasion of his Sixtieth Birthday. Part one. General linguistics*), p. 147—149, pe baza datelor oferite de fonetica experimentală clarifică clasificarea mutațiilor consonantice în bretonă; v. și I. Negrescu, *Cantitatea devenită accent în limba română*, în „Arhiva”, XXVIII, 1921, p. 229—237; cf. și CL, III, 1958, p. 135 ș. u.

⁵ *potică* „(Trans.) spițerie, farmacie”; *botică* „(Trans.) diminutiv a lui *bótă*” (CADE, s.v.).

⁶ *agúdă* „(Mold.) dudă” (CADE, s.v.).

⁷ *brúdá* „(Bihor) Un pește rotunjour și lungăreț...” (DA, s.v.).

⁸ *cãdí* „a tãmia (cu cădelnița)” (CADE, s.v.).

⁹ *tîntă* „(Trans., Ban.) Cerneală” (CADE, s.v.).

1.2.3. În contextul VCC. Silabă accentuată: *o trimbă*: *o drimbă*.

1.3. Pentru *c*, *g*:

1.3.1. În contextul VCV. Silabă protonică: *a cădi*: *a găti*; *a cătă*: *a gătă*; *o cocoășă*: *o gogoășă*; silabă posttonică: *drăcul*: *drăgul*; *întreacă*: *întreágă*; *o plăcă*: *o plágă*; *o strică*: *o strigă*; *o toacă*: *o doágă*; silabă accentuată: *acută*: *agudă*; *o cădă*: *o gătă*; *o călă*: *o gâlă*; *o cără*: *o gără*; *o cărtă*: *o gárdă*; *o cocoășă*: *o gogoășă*; *o cūră*: *o gūră*; *o coănă*: *o goănă*; *măcăr*: *măgăr*.

1.3.2. În contextul VCC. Silabă accentuată: *o crăpă*: *o grăbă*.

1.4. Perechile de mai sus au fost înregistrate cu ajutorul unui chimograf electric E. Zimmermann, la viteza de 100 mm/s. Au fost folosite două tambure Marey, unul pentru suflul bucal și altul pentru vibrațiile laringiene, cu diametrele de 30 mm și, respectiv, 15 mm. La fiecare foaie chimografică s-a trasat scara de măsură, la viteza de 5 mm/s, prin oscilațiile unui sincronograf cu 5 bătăi/s. În felul acesta fiecare interval dintre două oscilații ale sincronografului corespunde unei sutimi de secundă.

Cuvintele înregistrate au fost rostite de trei informatori (I, II, III), în mod alternativ, numărul înregistrărilor variind între 20 și 120 de rostiri. Dintr-un număr de peste 8000 de rostiri au fost măsurate cele mai clare, concluziile generale fiind trase pe baza a 4506 înregistrări.

Pentru fiecare înregistrare au fost delimitate și măsurate toate sunetele din cuvânt. S-au calculat duratele relative¹⁰ ale fiecărui sunet, apoi s-a extras media duratei absolute și a celei relative pe cuvinte, contexte, poziții și informatori. În cazurile în care nu s-a putut delimita sfârșitul unui sunet de începutul sunetului următor — de exemplu în segmentul sonor *al(a)* — s-a măsurat durata întregului segment, la calcularea duratei relative ținându-se cont de numărul sunetelor din care este compus.

Oclusele au fost măsurate din momentul începerii imploziei și pînă în momentul începerii exploziei. Atît pentru oclusele surde, cît și pentru cele sonore, începutul imploziei este marcat pe traseul suflului bucal prin coborîrea peniței inscriptoare și încetarea vibrațiilor sunetului anterior. Pe traseul laringelui, acestui moment îi corespunde, pentru oclusele surde, încetarea vibrațiilor (care, uneori, continuă cu o amplitudine mai mică și cu armonicile modificate pe o porțiune care reprezintă partea sonoră a ocluserilor surde), iar pentru oclusele sonore, modificarea armonicilor. Începutul exploziei corespunde unei înălțări bruște, față de linia de indiferență, a traseului suflului bucal, moment care corespunde, pentru oclusele sonore, cu începutul modificării armonicilor pe traseul vibrațiilor laringiene; pentru oclusele surde, acestui moment îi corespunde, de obicei, pe traseul laringelui, un mic salt al peniței inscriptoare.

Pentru un număr mic de perechi a fost calculată și durata părții

¹⁰ După metoda lui W. Heinitz, „Vox”, 1921, p. 153; apud Emil Petrovici, *Contribuții la studiul fonemelor limbii române*, în SCL, VI, 1955, p. 30, nota 4; cf. și Otto von Essen, *op. cit.*, p. 110—111.

explosive („faza deschisă“¹¹) care ține pînă în momentul apariției vibrațiilor vocale pe traseul suflului bucal¹².

2. Dăm în continuare rezultatele măsurătorilor pentru fiecare tip de oclisivă studiat.

2.1. Oclusivele bilabiale *p* și *b* au fost măsurate în contextele și pozițiile menționate (v. 1.1.) în 1570 de rostiri.

În contextul VC V am folosit 1274 de înregistrări din care 828 în poziție accentuată, 132 în poziție protonică și 314 în poziție posttonică. În contextul CC V am avut în vedere 192 de înregistrări, din care 52 în poziție accentuată și 140 în poziție posttonică; în contextul VCC, 92 de înregistrări în poziție accentuată, iar în contextul CCC, 12 înregistrări în poziție posttonică.

În contextul VC V (poziție accentuată), durata absolută a lui *p* este de 12,36¹³ față de 11,38 a lui *b*. Duratele relative sînt de 0,952 și respectiv 0,897. Raporturile dintre *p* și *b*, în care *p* a fost considerat etalon (= 1), sînt: 1 : 0,92 (pentru duratele absolute) și 1 : 0,94 (pentru duratele relative). În poziție protonică, mediile duratelor absolute sînt de 9,20 pentru *p* și 8,41 pentru *b*, iar duratele relative medii de 0,850 (*p*) și 0,770 (*b*). Raportul este de 1 : 0,91 (pentru duratele absolute) și 1 : 0,90 (pentru duratele relative). În poziție posttonică am obținut următoarele rezultate: 11,30 (media duratei absolute a lui *p*), 10,03 (media duratei absolute a lui *b*), 0,943 (durata relativă medie a lui *p*), 0,843 (durata relativă a medie a lui *b*); raporturile între mediile duratelor sînt de 1 : 0,88 (pentru duratele absolute) și 1 : 0,89 (pentru duratele relative).

În contextul CC V, în poziție accentuată, am obținut următoarele medii: 11,03 (media duratei absolute a lui *p*), 10,49 (durata medie absolută a lui *b*), 0,710 și 0,618 (mediile duratelor relative pentru *p* și *b*). Raportul este de 1 : 0,95 (a.ît între duratele absolute cît și între cele relative). În poziția posttonică a aceluiași context se obțin rezultate mai mici: 8,14 și 6,50 (mediile duratelor absolute ale lui *p* și respectiv *b*), 0,579 și 0,485 (mediile duratelor relative ale lui *p* și *b*), raporturile fiind de 1 : 0,79 pentru duratele absolute și 1 : 0,83 pentru cele relative.

În contextul VCC s-a avut în vedere numai poziția accentuată, media duratei absolute a lui *p* fiind de 11,83, a lui *b* de 10,62, iar media

¹¹ Vezi Eli Fischer-Jørgensen, *Les occlusives françaises et danoises d'un sujet bilingue*, în „Word”, volume 24, 1968, number 1—2—3, April — August — December 1968 (*Linguistic Studies. Presented to André Martinet on the Occasion of his Sixtieth Birthday. Part two. Indo-european linguistics*), p. 125.

¹² În legătură cu procedeele de delimitare a oclusivelor pe traseele chimo-grafice, v. Jos. Chlumský, *La question du passage des sons*, în „Revue de Phonétique”, tome deuxième, Paris, 1902, p. 80—93 (cf. și idem, *Ceská kvantita, melodie a přizvuk*, Praga, 1928). După critica procedeelelor folosite anterior, autorul optează pentru includerea la consoană doar a ținutei și a exploziei. Considerarea porțiunii de trecere dintre consoană și vocală ca neaparținînd consoanei este înfîlînită în numeroase lucrări de fonetică (v. L. Roudet, *op. cit.*, p. 231; E. A. Meyer, *Englische Lautdauer*, Uppsala — Leipzig, 1903, p. 8 etc.); de asemenea trecerea de la vocală la consoană (implozia) este considerată ca aparținînd consoanei de către Rosapelly, Rousselot, Verrier, Gregoire, Josselyn etc. Eli Fischer-Jørgensen dă tabele separate pentru durata ocluziunii (durata imploziei + durata ținutei), pentru durata fazei deschise (la phase ouverte) și pentru durata totală (v. *op. cit.*, tabelele de la p. 128—130).

¹³ Durata absolută a fost măsurată în sutimi de secundă.

duratei relative a lui *p* de 0,996 și a lui *b* de 0,945, raporturile fiind de 1 : 0,90 și 1 : 0,94.

În contextul CCC în poziție posttonică, s-au obținut următoarele valori: 5,17 și 4,16 (mediile duratelor absolute ale lui *p* și *b*), 0,428 și 0,353 (mediile duratelor relative ale aceluiași sunete), raporturile fiind de 1 : 0,80, respectiv 1 : 0,82¹⁴.

2.1.1. Examinând rezultatele de mai sus (v. tabelul 1) se constată că, în toate contextele și pozițiile, *p* are o durată mai mare decât *b*. Exprimată în procente durata relativă a sonorei reprezintă 82—95% din cea a surdei.

De asemenea se observă că ocluzivele bilabiale *p* și *b* au o durată (atât absolută, cât și relativă) mai mare când se află în poziție accentuată decât în pozițiile (silabele) neaccentuate. Durata lor este mai mare în silabă posttonică decât în silabă protonică. Transpusă în cifre, situația pentru contextul intervocalic (singurul unde avem toate trei pozițiile) este următoarea (am considerat egală cu 1 durata ocluzivei în silabă accentuată): *p* = 1 : 0,91 : 0,74; *b* = 1 : 0,88 : 0,73 (durate absolute), *p* = = 1 : 0,98 : 0,89; *b* = 1 : 0,93 : 0,85 (durate relative)¹⁵.

Interesant este și faptul că, în poziție accentuată, și diferența dintre lungimea lui *p* și cea a lui *b*, exprimată în raporturi, este mai mică decât în poziție neaccentuată. În silabă accentuată *b* reprezintă 94—95% din *p* (durată relativă), față de 82—89% în silabă posttonică. În pozițiile neaccentuate această diferență este mai mică în silaba protonică decât în cea posttonică.

Durata ocluzivelor bilabiale este, de asemenea, mai mare în contextul intervocalic decât în celelalte contexte.

2.2. Ocluzivele *t* și *d* au fost studiate în 1830 de înregistrări (v. 1.2.).

Pentru contextul VCV au fost măsurate 1496 de înregistrări, din care 600 în poziție accentuată, 120 în poziție protonică și 776 în poziție posttonică. Un număr de 322 de înregistrări a fost luat în discuție pentru contextul CCV (silabă posttonică) și 12 înregistrări pentru contextul VCC (silabă accentuată).

În contextul intervocalic (poziție accentuată) s-au obținut următoarele cifre medii: 11,65 și 10,39 (pentru duratele absolute ale lui *t* și *d*), 0,982 și 0,885 (pentru duratele relative), raporturile fiind de 1 : 0,89 și 1 : 0,90. În același context, în poziție protonică, rezultatele medii sînt mai mici decât în poziție accentuată: 7,80 și 6,80 (pentru duratele absolute), 0,770 și 0,683 (pentru duratele relative)¹⁶. Raporturile pun în evidență o diferență mai mare între *t* și *d* față de poziția accentuată: 1 : 0,87 și 1 : 0,88. În poziție posttonică duratele absolute medii ale ocluzivelor *t* și

¹⁴ Aceste cifre, mai mici, se datoresc faptului că ocluzivele *p* și *b* au fost precedate de ocluziva *m*, implozia bilabialelor neputînd fi delimitată de ținuta nazalei. Aceeași constatare se poate face și în cazul perechilor *o pompă*: *o bombă*, *o stampă*: *o stambă*, precum și *o tintă*: *o tindă*, la ocluzivele dentale.

¹⁵ Cifrele a doua și a treia reprezintă, în ordine, procentul duratei ocluzivei în silabă posttonică și protonică, raportat la etalon.

¹⁶ În perechea *a tutui*: *a dudui* (120 de rostiri) primul *t* = 8 (0,790), iar al doilea *t* = 7,60 (0,750); primul *d* = 7,20 (0,724), al doilea *d* = 6,40 (0,643). Ocluzivele de la începutul cuvîntului au o durată mai mare decât același ocluzive în interiorul cuvîntului. Aceasta se datorește tendinței de a masa o cantitate mai mare de energie articulatorie la începutul cuvintelor (cf. S. Pușcariu, *op. cit.*, vol. I, *Privire generală*, București, 1940, p. 70).

Tabelul 1

Context	(Poziție) Silabă	Nr. de pe- rechi înre- gistra- te	Media duratei absolute		P : B	Media duratei relative		P : B
			P	B		P	B	
VCV	accentuată	414	12,36	11,38	1:0,92	0,952	0,897	1:0,94
	protonică	66	9,20	8,41	1:0,91	0,850	0,770	1:0,90
	posttonică	157	11,30	10,03	1:0,88	0,943	0,843	1:0,89
CCV	accentuată	26	11,03	10,49	1:0,95	0,710	0,618	1:0,95
	posttonică	70	8,14	6,50	1:0,79	0,579	0,485	1:0,83
VCC	accentuată	46	11,83	10,62	1:0,90	0,996	0,945	1:0,94
CCC	posttonică	6	5,17	4,16	1:0,80	0,428	0,353	1:0,82

d sînt de 11,46 și 9,80, iar cele relative de 0,835 și 0,702, raporturile dintre t și d fiind de 1 : 0,85 și 1 : 0,84.

În contextul C C V, în poziție posttonică, s-au obținut mediile 9,49 și 8,32 (pentru duratele absolute), 0,756 și 0,682 (pentru durate relative)¹⁷, raporturile dintre ele fiind de 1 : 0,88 și 1 : 0,90.

Cifrele medii ale duratelor absolute pentru t și d în contextul V C C (poziție accentuată) sînt de 10 și 9,33, iar ale duratelor relative de 0,961 și 0,856. Raportul duratelor absolute medii în același context este 1 : 0,93, iar al duratelor relative 1 : 0,89¹⁸.

2.2.1. Se constată că în toate contextele, indiferent de poziția față de accent a silabei în care se găsește, oclusiva surdă t are o durată mai mare decît corespondenta ei sonoră d . Dentala sonoră reprezintă, în privința duratelor relative, 84—90% din surdă.

¹⁷ În cuvintele *o turtă*: *o durdă* (100 de rostiri) oclusiva din contextul CCV este mai scurtă decît în contextul VCV: $t = 11,40$ (0,955) în contextul VCV și 9,38 (0,784) în contextul CCV, $d = 10,40$ (0,855) în context intervocalic și 8,54 (0,736) în contextul CCV. La tendința semnalată în nota 16 se adaugă în acest caz influența accentului și a contextului.

¹⁸ M. Mărdărescu (*Durata semioclusivelor prepalatale în limba română literară*, în FD, VI, 1969, tabelul 4, p. 63 și tabelul 10, p. 65) obține rezultatele: 78 milisecunde (t) și 76 milisecunde (d).

Tabelul 2

Context	Silabă	Nr. de perechi înregistrate	Media duratei absolute		T : D	Media duratei relative		T : D
			T	D		T	D	
VCV	accentuată	300	11,65	10,39	1 : 0,89	0,982	0,885	1 : 0,90
	protonică	60	7,80	6,80	1 : 0,87	0,770	0,683	1 : 0,88
	posttonică	388	11,46	9,80	1 : 0,85	0,835	0,702	1 : 0,84
CCV	posttonică	161	9,49	8,32	1 : 0,88	0,756	0,682	1 : 0,90
VCC	accentuată	6	10	9,33	1 : 0,93	0,961	0,856	1 : 0,89

Oclusele *t* și *d* au o durată mai mare în silabă accentuată (v. tabelul 2) decât în silabă neaccentuată.

În contextul VCV durata ocluserelor *t* și *d* este mai mare în poziție posttonică decât în poziție protonică și mai mică decât în poziție accentuată. Luând ca etalon poziția accentuată obținem pentru *t* următoarea gradație descendentă: 1:0,85:0,78, iar pentru *d*, 1:0,79:0,77 (ordinea fiind poziție accentuată, posttonică și protonică).

Ca și pentru bilabialele *p* și *b* se constată că diferența de durată dintre surda *t* și sonora *d* este mai mică în silabă accentuată decât în silabă neaccentuată. În contextul VCV, *d* în poziție accentuată reprezintă 90% din *t*, în timp ce în poziție protonică *d* reprezintă 88% din *t* și în poziție posttonică 84% din *t*. Situația de mai sus relevă faptul, verificabil și la celelalte ocluse discutate, că diferența dintre oclusele *t* și *d* este mai mică în silabă protonică decât în silabă posttonică.

Durata ocluserelor *t* și *d* este mai mare în contextul intervocalic decât în contextele în care sînt precedate sau urmate de consoane.

2.3. Oclusele velare *c* și *g* au fost studiate în 1106 înregistrări (v. 1.3.): în contextul VCV, poziție accentuată, 610 înregistrări, poziție protonică 180 și posttonică 196 de înregistrări, iar în contextul VCC, în poziție accentuată, 120 de înregistrări.

În primul context (VCV), poziție accentuată, media duratei absolute este de 11,23 pentru *c* și 9,99 pentru *g*, iar cea a duratei relative de 0,871 și 0,775; raporturile sînt de 1 : 0,88 pentru durata absolută și 1 : 0,89 pentru cea relativă. În același context, poziție protonică, am obținut mediile 9,60 și 8,44 (pentru duratele absolute) și 0,786 și 0,694 (pentru dura-

Tabelul 3

Context	Silabă	Nr. de pe-rechi înre-gistrate	Media duratei absolute		C : G	Media duratei relative		C : G
			C	G		C	G	
VCV	accentuată	305	11,23	9,99	1 : 0,88	0,871	0,775	1 : 0,89
	protonică	90	9,60	8,44	1 : 0,87	0,786	0,694	1 : 0,88
	posttonică	98	10,84	9,26	1 : 0,85	0,923	0,794	1 : 0,86
VCC	accentuată	60	9,64	7,85	1 : 0,81	0,897	0,756	1 : 0,84

tele relative)¹⁹, raporturile fiind de 1 : 0,87 și 1 : 0,88. În poziție posttonică media duratei absolute a lui *c* este de 10,84, a lui *g* de 9,26, iar a celei relative de 0,923 și 0,794, raporturile fiind de 1 : 0,85 și 1 : 0,86.

În contextul VCC (poziție accentuată) media duratelor absolute este de 9,64 (*c*) și 7,85 (*g*), iar a celor relative de 0,897 și 0,756, raporturile fiind de 1 : 0,81 și 1 : 0,84.

2.3.1. Se observă (v. tabelul 3) și în cazul ocluzivelor velare că, în toate contextele și pozițiile, durata velarei *c* este mai mare decât a velarei *g*. Sonora reprezintă 84—89% din durata relativă a surdei.

De asemenea se confirmă, în ce privește duratele absolute, faptul că ocluzivele velare sînt mai lungi în poziție accentuată decât în pozițiile neaccentuate.

Raporturile, calculate la fel ca pentru celelalte ocluzive, sînt de 1:0,96:0,85 (pentru *c*) și 1:0,92:0,84 (pentru *g*, ordinea fiind silabă accentuată, posttonică și protonică).

Și în cazul ocluzivelor velare diferențele dintre surdă și sonoră urmează în general scara descendentă constatată la celelalte ocluzive studiate (89%, 88%, 86%) de la poziția accentuată la cea protonică și posttonică.

2.4. Dintr-un număr de 2038 de înregistrări ale ocluzivelor surde și sonore, în contextul intervocalic, am obținut, pentru poziția accentuată, următoarele medii ale duratelor absolute: 11,81 și 10,67; 0,936, respectiv 0,856, ale duratelor relative, raporturile fiind de 1 : 0,90 și 1 : 0,91.

¹⁹ Ocluzivele în poziție protonică din cuvintele *o cocoașă*:*o gogoășă* au o durată mai mică decât cele în poziție accentuată. Diferența însă dintre duratele lor — 8% (*c*) și 9% (*g*) — este mai mică decât cea dintre mediile pe poziții ale duratelor acelorași ocluzive din contextul VCV (v. tabelul 3) — 15% (*c*) și 16% (*g*). În acest caz tendința de masare a energiei articulatorii la începutul cuvîntului (v. nota 16) se combină cu influența accentului asupra duratei sunetelor.

Tabelul 4

Silabă	Nr. de perechi înregistrate	Media duratei absolute		Surdă : sonoră	Media duratei relative		Surdă : sonoră
		Surdă	Sonoră		Surdă	Sonoră	
accentuată	1019	11,81	10,67	1 : 0,90	0,936	0,856	1 : 0,91
protonică	216	8,97	7,97	1 : 0,88	0,801	0,714	1 : 0,89
posttonică	643	11,32	9,77	1 : 0,86	0,874	0,750	1 : 0,85
Context VCV	1878	11,32	10,05	1 : 0,88	0,917	0,818	1 : 0,89

În poziție protonică, din 432 de înregistrări, mediile duratelor absolute ale surdei și sonorei sînt 8,97 și 7,97, iar ale celor relative 0,801 și 0,714, raporturile fiind de 1 : 0,88 și 1 : 0,89.

În poziție posttonică, din 1286 de înregistrări am obținut următoarele medii ale duratelor absolute: 11,32 și 9,77, iar pentru duratele relative: 0,874 și 0,750, raporturile fiind de 1 : 0,86 și respectiv 1 : 0,85.

În general, în contextul intervocalic, dintr-un total de 3756 de înregistrări, durata absolută medie a oclusivei surde este de 11,32, a celei sonore de 10,05, iar durata relativă medie, de 0,917 și respectiv 0,818, raporturile fiind de 1 : 0,88 și 1 : 0,89.

2.4.1. Examinarea rezultatelor de mai sus (v. tabelul 4) arată clar că durata ocluserilor este mai mare atunci cînd se află în silabă accentuată decît în silabe neaccentuate, iar dintre acestea este mai mare în silabă posttonică decît în silabă protonică. Considerînd egală cu 1 durata relativă a ocluserilor în silabă accentuată, raporturile care se pot stabili sînt următoarele: 1:0,93: 0,85 (pentru oclusiva surdă), 1:0,87: 0,83 (pentru oclusiva sonoră)²⁰.

De asemenea în contextul intervocalic se observă că diferența dintre oclusiva surdă și cea sonoră este mai mică în poziție accentuată (9%), ceva mai mare în poziție protonică (11%) și și mai mare în poziție posttonică (15%). Sau, considerînd diferența dintre oclusiva surdă și cea sonoră în poziție accentuată drept etalon, obținem gradația: 1:1,22:1,66²¹. Aceste fapte, confirmate pentru fiecare tip de oclusivă în parte, arată că accentul mărește atît durata vocalelor, cît și pe cea a consoanelor. Mai mult, influența accentului asupra duratei ocluserilor diferă de la oclusiva

²⁰ V. nota 15.

²¹ Cifra a doua corespunde diferenței dintre oclusiva surdă și cea sonoră în poziție protonică, iar a treia aceleiași diferențe în poziție posttonică, raportate la etalon.

Tabelul 5

Oclusiva	Nr. de perechi înregistrate	Media duratei absolute		Surdă : sonoră	Media duratei relative		Surdă : sonoră
		Surdă	Sonoră		Surdă	Sonoră	
P; B	785	11,37	10,30	1 : 0,90	0,898	0,830	1 : 0,92
T; D	915	10,93	9,54	1 : 0,87	0,865	0,760	1 : 0,87
C; G	553	10,72	9,37	1 : 0,87	0,869	0,764	1 : 0,87

surdă la cea sonoră, acțiunea alungitoare a accentului exercitându-se într-o măsură mai mare asupra ocluzivelor sonore decât a celor surde. Acest fapt se explică, din punct de vedere fiziologic, prin tonusul muscular mai mare existent în timpul rostirii consoanelor surde, în comparație cu cele sonore. Se știe că presiunea intrabucală este mai mare în articularea consoanelor surde decât în cea a sonorelor²².

Accentul de intensitate aduce cu sine mărirea forței articulatorii manifestată prin creșterea presiunii intrabucale și a duratei, creștere care se manifestă mai puțin la ocluzivele surde, deoarece, prin natura lor, ele presupun o energie articulatorie mai mare decât ocluzivele sonore.

2.5. Mediile generale ale duratelor celor trei tipuri de ocluzive studiate au fost cuprinse în tabelul nr. 5. Pentru *p* și *b* s-au obținut (1570 de înregistrări) duratele absolute 11,37 și 10,30 (raport 1 : 0,90). Media duratelor relative a aceluiași ocluzive este de 0,898 (*p*) și 0,830 (*b*), cu un raport de 1 : 0,92. Pentru ocluzivele dentale (1830 de înregistrări) mediile sînt mai mici: 10,93 și 9,54 (duratele absolute pentru *t* și *d*), 0,865 și 0,760 (duratele relative), raportul fiind de 1 : 0,87, atît pentru duratele relative cît și pentru cele absolute. La ocluzivele velare (1106 înregistrări) se observă că media duratei absolute scade în continuare, diferența față de cea obținută la ocluzivele dentale fiind mai mică decât cea dintre dentale și labiale: 10,72 și 9,37 (mediile duratelor absolute pentru *c* și *g*). Mediile duratelor relative pentru *c* și *g* sînt de 0,869 și respectiv 0,764, raportul fiind de 1 : 0,87, același ca și pentru duratele absolute.

2.6. Se observă așadar, la toate trei tipurile de ocluzive, o diferență între durata ocluzivei surde și a celei sonore.

În urma analizei a 4506 înregistrări, media duratei absolute a ocluzivei surde (*p* + *t* + *c*) este de 11,03, iar a celei sonore (*b* + *d* + *g*) de 9,76; media duratei relative este de 0,880 și 0,785 (pentru ocluzivele surde și respectiv sonore). Raportul dintre duratele absolute medii ale ocluzivelor surde și sonore este de 1 : 0,88, iar dintre duratele relative, de 1 : 0,89 (v. tabelul 12).

²² V. CL, I, 1956, p. 74, nota 25.

În concluzie, oclusiva surdă este mai lungă decât oclusiva sonoră în medie de 11%²³.

3. În studiile anterioare despre durata oclusivelor s-a constatat influența oclusivelor asupra sunetelor înconjurătoare, considerându-se evident faptul că vocalele care precedă sau care urmează oclusivele nu influențează cu nimic durata acestora. Dovada faptică nu a fost însă făcută. Dăm mai jos cifrele care vin să confirme această constatare.

Pentru vocalele care se află înaintea oclusivelor, am urmărit comportarea lui *t* și *d* precedați de vocalele *a*, *o*, *u*, *i*. Rezultatele — 12,48 (0,912), 11,01 (0,798) pentru oclusivele dentale (*t* și respectiv *d*) precedate de *o*; 11,78 (0,882) și 10,09 (0,750), precedate de *a*; 10,42 (0,820) și 8,15 (0,622), precedate de *u*; 9,81 (0,805) și 7,83 (0,657), precedate de *i* — nu prezintă nici o regularitate care să presupună vreo influență a vocalelor precedente asupra duratei oclusivelor. Constatarea este valabilă și pentru vocalele care urmează după oclusive. În tabelul 18 am inclus datele care confirmă această constatare, extrase pe baza înregistrărilor unor perechi, pentru *p* și *c*, în care diferă numai vocalele care urmează după oclusive.

3.1. În privința influenței exercitate de oclusive asupra sunetelor învecinate, am avut în vedere durata vocalelor care precedă și a vocalelor care urmează perechile de oclusive studiate.

3.1.1. Înaintea oclusivelor bilabiale *p* și *b* a fost urmărită comportarea vocalelor *a*, *ă*, *e*, *o* și *u*. Dintr-un număr de 166 de înregistrări au fost obținute următoarele raporturi între duratele (absolute și respectiv relative) medii ale vocalei *a* urmate de oclusiva bilabială sonoră și respectiv surdă: 1 : 1,14 și 1 : 1,16. Pentru vocala *ă* (42 de înregistrări) aceleași raporturi sînt de 1 : 1,14 și 1 : 1,15; pentru *e* (224 de rostiri), de 1 : 1,05 și 1 : 1,06; pentru *o* (700 de înregistrări), de 1 : 1,05 și 1 : 1,09, iar pentru *u* (160 de înregistrări) de 1 : 1,06 atît între mediile duratelor absolute, cît și între mediile duratelor relative. Raportul general dintre durata medie absolută a vocalei care precedă oclusiva bilabială surdă și cea care precedă oclusiva bilabială sonoră este de 1 : 1,07, iar raportul duratelor medii relative de 1 : 1,09. Se observă așadar că vocala este mai lungă atunci cînd se află înaintea oclusivei *b* decât a oclusivei *p*, diferența (între duratele relative) fiind de 9% (v. tabelul 6).

²³ La informatorul I cu 12%, la II cu 10%, iar la III cu 11%. Se observă unele fluctuații în funcție de informatori și în privința duratei oclusivelor. Atît oclusivele surde cît și cele sonore au o durată relativă mai mare la informatorul I decât la informatorul II și, în ordine, la informatorul III (I — 1,033 și 0,906, II — 0,914 și 0,823, III — 0,830 și 0,723). Fluctuațiile în funcție de debitul vorbirii au fost diminuate atît prin rostirea cît mai uniformă a perechilor cît și, mai ales, prin calcularea duratei relative. Variațiile de durată în funcție de lungimea cuvîntului au fost în general uniformizate prin înregistrarea unor cuvinte de lungimi diferite. De exemplu, pentru *t* și *d* s-au înregistrat cuvinte fonetice de 4 sunete ca *o tai* — *o dai* unde *t* = 13,53 (0,979) și *d* = 11 (0,818), cuvinte fonetice de 5 sunete ca *o dată* — *o dadă* unde *t* = 10,45 (0,890) și *d* = 9,21 (0,781), de 6 sunete ca *înghite* : *închide* în care *t* = 9,87 (0,764), *d* = 7,87 (0,594). În general, indiferent de context, în cuvinte de 4 sunete durata absolută a oclusivei *t* este de 12,78, în cuvinte de 5 sunete, de 10,94, iar în cele de 7 sunete, de 8,00. Pentru *d* în situațiile de mai sus s-au înregistrat următoarele valori descrescînde: 11,21; 9,44; 7,02. Cifrele de mai sus pun în evidență raportul de inversă proporționalitate dintre lungimea cuvîntului și durata sunetelor componente (v. pentru aceasta CL, I, 1956, p. 66—67 unde se compară cu situația din alte limbi).

Tabelul 6

Vocala	Nr. de perechi înregistrate	Media duratei absolute		V(P):V(B)	Media duratei relative		V(P):V(B)
		V(P)	V(B)		V(P)	V(B)	
a	83	9,89	11,35	1:1,14	0,926	1,081	1:1,16
ă	21	7,71	8,80	1:1,14	0,621	0,715	1:1,15
e	112	9,21	9,74	1:1,05	0,712	0,758	1:1,06
o	350	7,82	8,22	1:1,05	0,607	0,662	1:1,09
u	80	11,4	12,14	1:1,06	0,902	0,961	1:1,06
General	646	8,77	9,39	1:1,07	0,703	0,771	1:1,09

3.1.2. Cercetînd influența pe care o exercită ocluzivele dentale asupra sunetelor care le precedă, am avut în vedere vocalele *a*, *ă*, *e*, *i*, *o*, *u*. Raporturile obținute sînt de 1:1,11 și 1:1,13 pentru *a* (480 de înregistrări), 1:1,08 și 1:1,08 pentru *ă* (100 de înregistrări), 1:1,09 și 1:1,13 pentru *e* (100 de înregistrări), 1:1,11 și 1:1,13 pentru *i* (96 de înregistrări), 1:1,09 și 1:1,10 pentru *o* (532 de înregistrări), 1:1,10 și 1:1,10 pentru *u* (140 de înregistrări). Raportul general dintre durata absolută medie a vocalei care precedă ocluziva dentală *t* și a celei care precedă ocluziva dentală *d* este de 1:1,10, iar cel între duratele relative medii, de 1:1,11. Se observă și aici, ca și la ocluzivele bilabiale, că vocala este mai lungă înaintea sonorei *d* decît a surdei *t*, diferența (dintre duratele relative) fiind de 11% (v. tabelul 7). Se constată de asemenea că nu există nici o legătură între gradul de apertură al vocalelor sau locul lor de articulare și durata lor mai mare înaintea ocluzivelor dentale sonore; toate vocalele urmărite suferă această alungire într-un grad aproximativ egal, ce variază între 10% și 13% (raportate la durata lor cînd sînt urmate de ocluziva dentală surdă).

3.1.3. Observații similare pot fi făcute și în ce privește comportarea vocalelor care precedă ocluzivele velare *c* și *g*. Au fost urmărite în această situație vocalele *a*, *ă*, *i* și *o*. Raporturile obținute pentru fiecare vocală în parte (1:1,09 și 1:1,09 pentru *a*, 196 de rostiri; 1:1,23 și 1:1,25 pentru *ă*, 70 de înregistrări; 1:1,16 și 1:1,14 pentru *i*, 20 de înregistrări; 1:1,16 și 1:1,20 pentru *o*, 560 de înregistrări), precum și raportul general (1:1,15, între duratele absolute medii ale vocalei precedînd ocluziva velară surdă și, respectiv, cea sonoră și 1:1,17, între duratele relative medii) evidențiază aceeași tendință de creștere a duratei vocalei care precedă ocluziva velară *g* față de durata vocalei care precedă surda *c*.

Remarcăm, în plus, că diferența dintre vocala urmată de *c* și vocala urmată de *g* este mai mare în cazul acestei categorii de oclusive: 17% față de 11% pentru oclusivele dentale și 9% pentru oclusivele bilabiale (v. tabelul 8).

Tabelul 7

Vocala	Nr. de perechi înregistrate	Media duratei absolute		V(T):V(D)	Media duratei relative		V(T):V(D)
		V(T)	V(D)		V(T)	V(D)	
a	240	15,61	17,42	1:1,11	1,121	1,263	1:1,13
ă	50	10,08	10,90	1:1,08	0,817	0,888	1:1,08
e	50	7,84	8,60	1:1,09	0,733	0,829	1:1,13
i	48	13,05	14,49	1:1,11	1,065	1,209	1:1,13
o	266	9,68	10,60	1:1,09	0,824	0,906	1:1,10
u	70	12,07	13,37	1:1,10	1,024	1,127	1:1,10
General	724	12,00	13,27	1:1,10	0,950	1,060	1:1,11

Tabelul 8

Vocala	Nr. de perechi înregistrate	Media duratei absolute		V(C);V(G)	Media duratei relative		V(G):(C)V
		V(C)	V(G)		V(C)	V(G)	
a	98	10,61	11,60	1:1,09	0,814	0,889	1:1,09
ă	35	9,10	11,20	1:1,23	0,650	0,814	1:1,25
i	10	13,80	16,10	1:1,16	1,012	1,160	1:1,14
o	280	8,80	10,25	1:1,16	0,713	0,859	1:1,20
General	423	9,36	10,78	1:1,15	0,738	0,869	1:1,17

3.1.4. Pe baza mediilor generale incluse în tabelul 12 (raportul este de 1 : 1,12 atât pentru duratele absolute medii cât și pentru duratele relative medii) se poate conchide că durata vocalei anterioare unei oclusive sonore este cu 12% mai mare decât durata vocalei anterioare unei oclusive surde²⁴.

3.2. Vocalele care urmează după oclusive în perechile studiate au fost urmărite, sub aspect cantitativ, ținând cont de poziția finală absolută sau mediană în care se găsesc, iar, în fiecare din aceste două poziții, de faptul dacă sînt sau nu accentuate.

Intrucît în prezentele observații ne interesează doar influența pe care o exercită oclusivele asupra duratei vocalelor care le urmează, nu vom face observații ce privesc exclusiv durata vocalelor în sine. Remarcăm aici doar faptul că vocalele accentuate au o durată net mai mare decât cele neaccentuate (*a* neaccentuat) precedat de *p* reprezintă de-abia 63% — în durată absolută — și 80% — în durată relativă — din *a* accentuat precedat de *p*)²⁵.

3.2.1. După oclusivele bilabiale, s-a urmărit, în poziție mediană, durata vocalelor *a*, *e*, *i*, *o* și *u*. Pentru *a* accentuat s-au stabilit, din 290 de înregistrări, următoarele raporturi: 1 : 1 (pentru duratele absolute medii) și 1 : 1,03 (pentru duratele relative medii). Pentru *a* neaccentuat, s-au obținut raporturile 1 : 0,96 și respectiv 1 : 0,93. Pentru *e* accentuat, în aceeași poziție, raportul este de 1 : 1,01 atât între duratele absolute cât și între duratele relative, iar pentru *e* neaccentuat, 1 : 1,03 și respectiv 1 : 1,09. Pentru *o* neaccentuat raporturile sînt de 1 : 1 și respectiv 1 : 0,98. La *i* și la *u*, unde am avut înregistrări doar pentru poziția accentuată, s-au obținut raporturile 1 : 0,96 pentru *i*, 1 : 1,04 și respectiv 1 : 1,05 pentru *u*.

Se observă, în ce privește durata vocalelor, în poziție mediană, care urmează după oclisivă bilabială, că atât *a* cât și *e* și *o* prezintă o tendință de creștere a duratei, după oclivă bilabială sonoră, cînd se află sub accent, și o tendință de scădere a duratei, cînd sînt neaccentuate. Situația generală se exprimă în următoarele raporturi: 1 : 1,01 și 1 : 1,04 pentru vocalele accentuate și 1 : 0,91 respectiv 1 : 0,93 pentru vocalele neaccentuate. Concluziile au fost extrase din 732 de înregistrări la vocalele accentuate și 530 la cele neaccentuate (v. tabelul 9).

În poziție finală absolută am urmărit comportarea vocalei *ă*, neaccentuată. Raportul dintre duratele absolute medii ale lui *ă* cînd urmează după *p* și după *b* este de 1 : 0,90, iar cel dintre duratele relative medii este de 1 : 0,93.

Comparînd raporturile pe pozițiile mediană și finală, observăm că în poziție finală vocalele care urmează după oclivă bilabială sonoră sînt mai scurte decât cele care urmează după surdă. În poziție mediană însă se manifestă o tendință inversă, raportul fiind de 1 : 1,01 și 1 : 1,03. În această poziție tendința de creștere a duratei acționează doar în cazul cînd vocalele sînt accentuate.

Raportul general (extras din 1262 de înregistrări) prezintă o tendință

²⁴ Cf. și CL, I, 1956, p. 73 unde diferența este ceva mai mare — 18%.

²⁵ Vezi și Iorgu Iordan, *Limba română contemporană*, p. 147. Pentru legătura dintre durată și accent, cf. și Andrei Avram, *Durata vocalelor și perceperea accentului în limba română*, în SCL, XVII, 1966, nr. 3, p. 263—269.

de scădere a duratei vocalelor care urmează după oclusiva bilabială sonoră față de durata vocalei care urmează după surdă: 1 : 0,97 (durate absolute medii) și 1 : 0,99 (durate relative medii, v. tabelul 9).

3.2.2. La constatări similare se ajunge și urmărind durata vocalelor care urmează după oclusivele dentale.

Tabelul 9

Vocală	Poziția	Silaba	Nr. de pe-rechi în-registrate	Media duratei absolute		P(V): (B)V	Media duratei relative		(P)V: (B)V
				(P)V	(B)V		(P)V	(B)V	
a	mediană	accentuată	145	20,66	20,81	1 : 1	1,532	1,586	1 : 1,03
		neaccentuată	10	13,05	12,6	1 : 0,96	1,231	1,157	1 : 0,93
ă	finală	neaccentuată	217	20,08	18,22	1 : 0,90	1,605	1,499	1 : 0,93
e	mediană	accentuată	48	20,95	21,13	1 : 1,01	1,595	1,614	1 : 1,01
		neaccentuată	10	13,30	11,10	1 : 0,83	1,250	1,079	1 : 0,86
i	mediană	accentuată	54	17,30	16,61	1 : 0,96	1,464	1,468	1 : 1
o	mediană	accentuată	50	18,03	18,64	1 : 1,03	1,360	1,484	1 : 1,09
		neaccentuată	28	10,86	10,92	1 : 1	0,995	0,977	1 : 0,98
u	mediană	accentuată	69	13,27	13,86	1 : 1,04	1,060	1,116	1 : 1,05
(P ; B) Voca- lă	accentuată		366	18,45	18,64	1 : 1,01	1,417	1,470	1 : 1,04
	neaccentuată		265	17,69	16,16	1 : 0,91	1,428	1,339	1 : 0,93
	în poziție finală		217	20,08	18,22	1 : 0,90	1,605	1,499	1 : 0,93
	în poziție mediană		414	17,11	17,27	1 : 1,01	1,236	1,371	1 : 1,03
	general		631	18,13	17,59	1 : 0,97	1,422	1,415	1 : 0,99

În acest sens s-a urmărit comportarea lui *i* și *u* accentuați în poziție mediană, obținând următoarele raporturi: pentru *i* (60 de înregistrări) 1 : 1 și 1 : 1,03, pentru *u* (200 de înregistrări) raporturile sînt de 1 : 1,03 și respectiv 1 : 1,04.

În poziție finală s-a urmărit durata vocalelor *a*, *ă*, *e* și *i*. Raporturile pentru *a* accentuat prezintă o tendință de scădere a duratei cînd urmează după oclusiva dentală sonoră: 1 : 0,96 și 1 : 0,99, tendință prezentă și în raporturile pentru *a* neaccentuat în aceeași poziție: 1 : 0,96 și respectiv 1 : 0,97, precum și în cele pentru *e* neaccentuat 1 : 0,95 și 1 : 0,96 și pentru *i* accentuat, 1 : 0,98 și 1 : 0,98 (v. tabelul 10).

Raportul general între durata vocalei accentuate care urmează după oclusiva dentală sonoră și a celei care urmează după oclusiva dentală surdă este egal (1 : 1) atît în ce privește duratele medii absolute, cît și

Tabelul 10

Vocală	Poziția	Silaba	Nr. de pe-rechi înre-gistrate	Media duratei absolute		(T)V:(D)V	Media duratei relative		(T)V:(D)V
				(T)V	(D)V		(T)V	(D)V	
a	finală	accentuată	50	19,32	18,70	1:0,96	1,807	1,798	1:0,99
ă	finală	neaccentuată	471	18,81	18,06	1:0,96	1,420	1,385	1:0,97
e	finală	neaccentuată	78	20,50	19,56	1:0,95	1,398	1,349	1:0,96
i	finală	accentuată	50	19,04	18,68	1:0,98	1,571	1,536	1:0,98
	mediană	accentuată	30	16,80	16,90	1:1,00	1,531	1,572	1:1,03
u	mediană	accentuată	100	11,99	12,35	1:1,03	1,037	1,077	1:1,04
(T;D) Vocală	accentuată		230	15,74	15,70	1:1,00	1,385	1,398	1:1,00
	neaccentuată		549	19,05	18,27	1:0,96	1,417	1,380	1:0,97
	în poziție finală		649	19,07	18,34	1:0,96	1,459	1,425	1:0,97
	în poziție mediană		130	13,10	13,40	1:1,02	1,151	1,191	1:1,03
	general		779	18,07	17,51	1:0,97	1,407	1,385	1:0,98

cele relative. Același raport, pentru vocalele neaccentuate, prezintă o tendință de scădere a duratei vocalei care urmează după dentala sonoră: 1:0,96 și 1:0,97. Fără a ține cont de accent, în poziția finală, raportul general evidențiază aceeași tendință de scădere a duratei vocalei care urmează după dentala sonoră (1 : 0,96 și 1 : 0,97). În poziție mediană, însă, ca și la vocalele care urmează după ocluzivele bilabiale, se observă o tendință inversă, raporturile fiind de 1 : 1,02 și 1 : 1,03.

Fără a ține seamă de poziția în cuvânt și de accent, raporturile prezintă, și în cazul vocalelor care urmează după ocluzivele dentale, tendința de scădere a duratei vocalei de după ocluziva dentală sonoră în comparație cu cea a vocalei de după ocluziva dentală surdă: 1 : 0,97 și 1 : 0,98 (v. tabelul 10).

3.2.3. În aceleași situații a fost urmărită și comportarea vocalelor *a*, *ă* și *u* după ocluzivele velare *c* și *g*.

În poziție mediană, vocalele *a* și *u* accentuate ca și *ă* neaccentuată prezintă o tendință de creștere a duratei când se află după ocluziva velară sonoră, raporturile fiind de 1 : 1,01 și 1 : 1,03; 1 : 1,04, 1 : 1,01, respectiv 1 : 1,01 și 1 : 1,02.

Pentru poziția finală a fost urmărită durata vocalei *ă*, neaccentuată (180 de înregistrări), prezentind și ea tendința de scădere a duratei când urmează după ocluziva velară sonoră, la fel ca în cazul celorlalte tipuri de ocluzive, raporturile fiind de 1 : 0,96 și 1 : 0,97.

În raportul general pe poziția accentuată se confirmă tendința de creștere a vocalei care urmează după ocluziva velară sonoră, raporturile fiind de 1 : 1,02 și 1 : 1,03. În schimb, ca și după celelalte tipuri de ocluzive, în poziție neaccentuată vocala prezintă tendința de scurtare a duratei, raporturile fiind de 1 : 0,96 și 1 : 0,97.

De asemenea, considerînd mediile generale ale poziției finale și ale poziției mediane, se confirmă, și în cazul vocalelor de după ocluzive velare, tendința de scădere a duratei vocalei aflate în poziție finală absolută, când urmează după ocluziva velară sonoră față de cazul când urmează după velara surdă: 1 : 0,96 și 1 : 0,97. Dimpotrivă, când vocala se află în poziție mediană prezintă o tendință inversă, de creștere a duratei, când urmează după ocluziva velară sonoră: 1 : 1,02 (raport identic atît pentru duratele relative medii cît și pentru cele absolute).

Fără a ține cont de poziția în cuvânt și de accent, raportul între durata vocalei precedate de ocluziva velară surdă și durata vocalei precedate de ocluziva velară sonoră este echivalent: 1 : 1 (atît pentru duratele relative medii cît și pentru cele absolute; raport extras din 570 de înregistrări; v. tabelul 11).

3.2.4. Se pot, așadar, evidenția cîteva caracteristici ale comportării duratei vocalelor care urmează după ocluzive în limba română, ținînd cont de faptul dacă se află în poziție finală absolută în cuvânt sau în poziție mediană, precum și dacă vocalele sînt sau nu accentuate.

Raporturile generale, înglobînd toate vocalele care urmează după ocluzive, se exprimă astfel:

1. raporturi între duratele absolute medii:

a) vocală accentuată care urmează după ocluziva surdă: vocală accentuată care urmează după ocluziva sonoră = 1 : 1,01

Tabelul 11

Vocala	Poziția	Silaba	Nr. de pe-rechi în-regis-trate	Media duratei absolute		(C)V: (G)V	Media duratei relative		(C)V: (G)V
				(C)V	(G)V		(C)V	(G)V	
a	mediană	accentuată	125	21,26	21,56	1:1,01	1,614	1,670	1:1,03
ă	finală	neaccentuată	90	17,29	16,72	1:0,96	1,468	1,427	1:0,97
	mediană	neaccentuată	10	14,40	13,60	1:1,01	0,895	0,919	1:1,02
u	mediană	accentuată	60	16,80	17,60	1:1,04	1,381	1,400	1:1,01
(C; G) Voca-lă	accentuată		185	19,81	20,26	1:1,02	1,538	1,582	1:1,02
	neaccentuată		100	17,00	16,41	1:0,96	1,410	1,376	1:0,97
	în poziție finală		90	17,29	16,72	1:0,96	1,468	1,427	1:0,97
	în poziție mediană		195	19,53	19,93	1:1,02	1,506	1,548	1:1,02
	general		285	18,82	18,92	1:1,00	1,492	1,510	1:1,01

b) vocală neaccentuată care urmează după oclusiva surdă: vocală neaccentuată care urmează după oclusiva sonoră = 1 : 0,94

c) vocală, în poziție finală absolută, care urmează după oclusiva surdă: vocală, în poziție finală absolută, care urmează după oclusiva sonoră = 1 : 0,94

d) vocală, în poziție mediană, care urmează după oclusiva surdă: vocală, în poziție mediană, care urmează după oclusiva sonoră = 1 : 1,02

2. raporturi între duratele relative:

a) 1 : 1,02

b) 1 : 0,95

c) 1 : 0,95

d) 1 : 1,03

Sau:

(surdă) voc. accent.: (sonoră) voc. accent. = 1 : +

(surdă) voc. neaccent.: (sonoră) voc. neaccent. = 1 : -

(surdă) voc. mediană: (sonoră) voc. mediană = 1 : +

(surdă) voc. finală: (sonoră) voc. finală = 1 : -

în care semnele + și — arată tendința de creștere sau de scădere a duratei (absolute și relative) medii a vocalei care urmează după oclusiva sonoră față de durata medie a vocalei care urmează după oclusiva surdă. Prezintă, astfel, tendință de creștere a duratei vocale accentuată și în poziție mediană, iar tendință de scădere, vocala neaccentuată și în poziție finală. Raportul general însă în care se are în vedere vocala care urmează după oclusive, fără a ține cont de poziția în cuvânt și de accent, prezintă o tendință de scădere a duratei vocalei de după o oclusivă sonoră: 1 : 0,98 (raportul duratelor medii absolute) și 1 : 0,99 (raportul duratelor medii relative; cifre extrase din 3390 de înregistrări; v. tabelul 12)²⁶.

4. După cum se poate observa din tabelele anexate, unele cifre prezintă abateri minime, neglijabile de altfel, care par a contrazice constatările făcute în urma analizei unui număr mare de înregistrări. O astfel de abatere se află în tabelul 3 unde ordinea mediilor duratelor relative ale oclusivelor *c* și *g* în contextul VCV este puțin modificată față de cea a duratelor absolute. De asemenea, între duratele relative ale oclusivelor velare și cele ale oclusivelor dentale (v. tabelul 5) există o diferență de 4 miimi în sens invers decât între duratele absolute ale acelorași oclusive. Aceste neconcordanțe se datoresc faptului că situațiile (ca număr de înregistrări, ca poziții sau contexte) nu sînt întrutotul echivalente.

4.1. S-a ajuns astfel la necesitatea studierii unor date absolut comparabile din toate punctele de vedere, pentru a conchide asupra unui raport între durata celor trei tipuri de oclusive luate separat.

În acest sens am studiat durata perechilor *o pūră*: *o būră*, *o tūră*: *o dūră*, *o cūră*: *gūră* și *o pāră*: *o bāră*, *o tāră*: **o dāră*; *ocāră*: *o gāră*, în care cele trei tipuri de oclusive sînt plasate în contexte fonetice absolut identice, în poziții identice față de accent, în cuvinte cu un număr identic de sunete. De asemenea, pentru fiecare pereche a fost măsurat același număr de înregistrări. Cuvintele au fost pronunțate de același informator. Am calculat și aici atît durata absolută cît și cea relativă a oclusivelor.

Tabelul 12

	Nr. de perechi înregistrate	Media duratei absolute		Surdă : Sonoră	Media duratei relative		Surdă : Sonoră
		surdă	sonoră		Surdă	Sonoră	
occlusiva	2253	11,03	9,76	1 : 0,88	0,880	0,785	1 : 0,89
vocala anterioară	1793	10,03	11,28	1 : 1,12	0,811	0,911	1 : 1,12
vocala posterioară	1695	18,41	18,13	1 : 0,98	1,426	1,417	1 : 0,99

²⁶ Raportul general confirmă observația din CL, I, 1956, p. 75.

Tabelul 13

	p	t	c	b	d	g	p:b	t:d	e:g
durata absolută	16,40	14,67	13,85	14,97	12,30	12,02	1:0,91	1:0,84	1:0,86
durata relativă	1,281	1,188	1,117	1,176	1,026	0,943	1:0,91	1:0,86	1:0,84

Pentru *p* am obținut următoarele medii: 16,40 și 1,281; pentru *t*: 14,67 și 1,188; pentru *c*: 13,85 și 1,117; pentru *b*: 14,97 și 1,176; pentru *d*: 12,30 și 1,026; pentru *g*: 12,02 și 0,943 (v. tabelul 13). Raportul între ocluzivele surde, considerând media duratei ocluzivei surde bilabiale egală cu 1, este de 1:0,89:0,84 pentru mediile duratelor absolute, și 1:0,82:0,80 pentru mediile duratelor relative²⁷. Același raport între ocluzivele sonore este de 1:0,92:0,87 și respectiv 1:0,87:0,80.

Se constată astfel că, din punctul de vedere al duratei (absolute și relative), ocluzivele surde se aranjează începând cu durata cea mai mare, în ordinea *p*, *t*, *c*, iar ocluzivele sonore în ordinea *b*, *d*, *g*. Aceeași ordine am constatat-o și pentru ocluzivele corespondente din limba franceză, raporturile fiind de 1:0,95:0,88 pentru ocluzivele surde și 1:0,95:0,91, pentru ocluzivele sonore (între duratele absolute)²⁸. Aceste raporturi arată că există, în seriile ocluzivelor surde și sonore, o corespondență între durata ocluzivelor și lungimea canalului fonator, și anume cu cât lungimea canalului fonator este mai mare cu atât și durata ocluzivelor în seriile surdelor și sonorelor este mai mare. Constatarea aceasta a fost verificată pentru durata ocluzivelor în contextul intervocalic, urmînd să fie confirmată sau infirmată de studiul duratei ocluzivelor în celelalte contexte.

5. Pe baza acelorași perechi a fost calculată durata absolută a ocluziunii (= suma imploziei și a ținutei) și a exploziei (faza deschisă) pentru fiecare ocluzivă în parte (v. tabelul 14). Pentru *p* explozia reprezintă 19,4% din durata absolută totală, iar pentru *b*, 14,5%. Explozia ocluzivei *t* reprezintă 18,4%²⁹ din durata ei totală, iar a sonorei *d* reprezintă 17,9%. Pentru *c* și *g* procentajele sînt de 17,2% și 16,9%. În general, explozia surdei reprezintă 18,6% din durata totală a ocluzivei surde, iar explozia sonorei 16,3% din durata totală a ocluzivei sonore. Explozia surdelor are așadar o durată mai mare decît explozia sonorelor: explozia ocluzivelor sonore reprezintă 77% din durata exploziei ocluzivelor surde.

5.1. Pentru perechile *o pūră*: *o būră*, *o tūră*: *o dūră* și *o cūră*: *o gūră* am măsurat și înălțimea exploziei (de la linia de indiferență a traseului

²⁷ Cifra a doua reprezintă raportul dintre *p* și *t*, iar cifra a treia, raportul dintre *p* și *c*.

²⁸ Raporturi calculate la noi, după datele cuprinse în Eli Fischer-Jørgensen, *lucr. cit.*, tabelul II, p. 128.

²⁹ Cf. și A. Avram, *Ocluzivele prepalatale din graiurile daco-române*, în FD, VI, 1969, p. 13: „[...] segmentul aperiodic reprezintă cam o cincime din durata consoanei [t]”.

Tabelul 14

Oclusiva	Durata absolută totală	Ocluziunea (împlozie + ținută)	% din durata absolută	Explozia	% din durata absolută
p	16,40	13,22	80,6	3,18	19,4
b	14,97	12,80	85,5	2,17	14,5
t	14,67	11,97	81,6	2,70	18,4
d	12,30	10,10	82,1	2,20	17,9
e	13,85	11,48	82,8	2,37	17,2
g	12,02	10,00	83,1	2,02	16,9
surdă	14,99	12,21	81,4	2,78	18,6
sonoră	13,09	10,96	83,7	2,13	16,3

reprezentînd suflul bucal și pînă în punctul cel mai înalt unde încep vibrațiile sunetului sonor care urmează). Se constată că înălțimea exploziei este mai mare la oclusivele surde decît la cele sonore: în general, înălțimea exploziei la consoanele sonore reprezintă 73% din înălțimea exploziei la consoanele surde (v. tabelul 15). Datele sînt în concordanță cu caracterul consoanelor surde față de cele sonore, înălțimea exploziei fiind un indice al forței articulatorii³⁰.

6. Există un raport de inversă proporționalitate între diferența de durată dintre oclusivele surde și cele sonore și diferența dintre durata vocalei care precedă o oclusivă surdă și una sonoră. În general, cu cît e mai mică durata oclusivei sonore față de cea a oclusivei surde, cu atît durata vocalei care precedă oclusiva sonoră este mai mare decît durata vocalei care precedă oclusiva surdă. În tabelul 12 se observă că oclusiva sonoră este mai scurtă decît oclusiva surdă cu 11%; proporțional, vocala care precedă oclusiva sonoră este mai lungă cu 12% decît vocala care precedă oclusiva surdă. Pentru fiecare tip de oclusivă raportul este în general de aceeași natură.

Acest raport de inversă proporționalitate, constatat mai sus, are ca rezultat o sumă constantă a segmentului sonor *vocală + oclusivă*. În tabelul 16 această constantă este evidentă: media duratei absolute a

³⁰ V. și cele spuse supra (2.4.1.).

Tabelul 15

Oclusiva	Media duratei absolute		Surdă : Sonoră	Media duratei relative		Surdă : Sonoră	Înălțimea exploziei		Surdă : Sonoră
	surdă	sonoră		surdă	sonoră		surdă	sonoră	
P : B	16,25	14,90	1 : 0,92	1,367	1,272	1 : 0,93	22	15,8	1 : 0,72
T : D	13,65	11,70	1 : 0,87	1,198	1,065	1 : 0,88	20,1	15,3	1 : 0,76
C : G	13	11,65	1 : 0,89	1,122	0,986	1 : 0,87	16,5	12	1 : 0,73
surdă : sonoră	14,30	12,75	1 : 0,89	1,229	1,107	1 : 0,90	19,5	14,3	1 : 0,73

Tabelul 16

	Media duratei absolute		Media duratei relative	
	Surdă	Sonoră	Surdă	Sonoră
V + P ; B	20,14	19,69	1,601	1,601
V + T ; D	22,93	22,81	1,815	1,820
V + C ; G	20,08	20,15	1,607	1,633
General	21,06	21,04	1,691	1,696

vocalei anterioare ocluzivei surde + media duratei absolute a ocluzivei surde este de 21,06 sutimi de secundă, iar media duratei absolute a vocalei anterioare ocluzivei sonore + media duratei absolute a ocluzivei sonore este de 21,04 sutimi de secundă. Constanta se evidențiază și în cadrul mediilor relative: 1,691 și 1,696. O constatare similară l-a determinat pe F. Falc'hun să introducă o noțiune nouă desemnată prin termenul de *cronem* (fr. *chronème*)³¹, verificată pe fapte de limbă bretonă și italiene.

³¹ „L'examen des faits faisait donc ressortir, intermédiaire entre le phonème et le mot, une sorte d'unité naturelle constituée par le groupe *voyelle + consonne*, différente de la syllabe traditionnelle, et où la longueur pouvait porter soit sur la voyelle [...] soit sur la consonne [...] mais pas sur les deux à la fois [...] je désignai par *chronème* cette tranche du mot où les durées semblaient interdépendantes, où les phonèmes semblaient se grouper dans une sorte d'unité naturelle du point de vue de la durée" (F. Falc'hun, *lucr. cit.*, p. 139). Termenul fusese utilizat, înainte de Falc'hun, pentru a denumi durata medie a unui fonem.

Tabelul 17

Oclusiva	Durata absolută			Durata în cronem (%)		
	vocală	consoană	cronem	vocală	consoană	medii
p	7,17	16,40	23,57	30,4	69,6	65,8
t	7,60	14,67	22,27	34,2	65,8	
e	8,55	13,85	22,40	38,1	61,9	
b	8,38	14,97	23,35	36	64	56,9
d	10,07	12,30	22,37	45	55	
g	11,27	12,02	23,29	48,2	51,8	

Tabelul 18

Vocala următoare Oclusiva	P		C	
	durata absolută	durata relativă	durata absolută	durata relativă
a	12	1,20	12,7	1,10
e	12	1,05	10	0,88
i	11,7	1,21	10,2	0,92
o	12,2	1,29	11,7	1,09
u	13,2	1,26	12	1,11
ă	11,2	1,15	11,5	1,07
î	12,2	1,25	10,7	1,05

Durata relativă a consoanei în cronem (adică procentajul consoanei în cronem, considerînd durata totală a cronemului egală cu 100) este „un indice valabil al energiei sale articulatorii”. În acest caz, fără alte măsurați speciale, numai pe baza duratei relative în cronem, se poate stabili rangul fiecărei consoane pe scara energiei articulatorii³². Folosind datele oferite de un studiu al Clarei Metz³³, Falc'hun stabilește scara energiei articulatorii a consoanelor limbii italiene³⁴. Consoana cu cea mai mare energie articulatorie, pentru limba italiană, se dovedește a fi *s*, urmată de celelalte spirante surde, de oclusivele surde, de oclusivele sonore, de nazale (sonore) și, în fine, de spirantele sonore. Surdele se plasează la început, apoi sonorele: așadar surdele au o energie articulatorie mai mare decît sonorele.

Importanța lingvistică a cronemului a fost probată de autor și pe numeroase înregistrări din franceză, engleză, spaniolă și malgașă.

Pentru limba română nu pot fi deocamdată făcute verificări riguroase și complete. În ce privește oclusivele, însă, pe baza măsurărilor la cele 6 perechi de care ne-am ocupat mai sus, am întocmit un tabel similar cu cele întîlnite în studiul lui F. Falc'hun³⁵ (v. tabelul 17). Se confirmă clasificarea logică *p, t, c* și *b, d, g*, precum și energia articulatorie mai mare a oclusivelor surde decît a celor sonore, fapt care vine în concordanță cu înălțimea exploziei mai mare la oclusivele surde decît la cele sonore (v. 5.1.).

Decembrie 1970

Institutul de lingvistică și istorie literară
Cluj, str. E. Racoviță, 21

³² Vezi F. Falc'hun, *lucr. cit.*, p. 147.

³³ Clara Metz, *Ein experimentell-phonetischer Beitrag zur Untersuchung der italienischen Konsonanten-Gemination*, în „Vox”, 1914; cf. F. Falc'hun, *lucr. cit.*, p. 140.

³⁴ Vezi F. Falc'hun, *lucr. cit.*, tabelul de la p. 143.

³⁵ Vezi F. Falc'hun, *lucr. cit.*, tabelele de la p. 141 și 142.

LEXICUL PSALTIRII SCHEIENE SUB RAPORT CANTITATIV—STRUCTURAL

de

TEODOR BOJAN

Cu toate că există o accentuată divergență de opinii în privința utilității monumentelor vechi de limbă literară pentru reconstituirea istoriei limbii și a istoriei poporului căruia îi aparțin, cercetarea științifică a trecutului mai îndepărtat al unei limbi nu poate neglija acele monumente, ci dimpotrivă cere să fie profund analizate, critic, selectiv. În cazul limbii române, pentru reconstituirea istoriei ei medievale, cercetarea vechilor sale monumente literare este utilă și necesară, mai ales pentru motivul că unele din concluziile exprimate în legătură cu acestea de către învățații care le-au studiat sînt diametral opuse. Existența acestor divergențe pare să fie explicată, în parte, și de faptul că s-a trecut la studii de sinteză asupra monumentelor literare care ni s-au păstrat din secolul al XVI-lea, la concluzii de ordin general, înainte de a se fi realizat o analiză completă, exhaustivă, a fiecăruia din ele. Astfel, făcînd parte din grupa textelor rotacizante, *Psaltirea Scheiană* a fost studiată mai ales împreună cu acestea, ca parte integrantă, și mai puțin ca operă de sine stătătoare. De aceea, nu dispunem de un studiu amănunțit, independent și exhaustiv asupra ei. Abordînd o astfel de cercetare, dar numai în direcția lexicului, încercăm să contribuim, fie și parțial, la clarificarea unor aspecte destul de neclare ale acestui document vechi de limbă literară românească. Cercetarea noastră urmărește însă, aici, doar două din aspectele lexicului său:

1. *Volumul lexical al Psaltirii Scheiene și*
2. *Analiza cantitativ-structurală a lexicului său.*

1. Înscrisă în rîndul primelor traduceri religioase românești și considerată copie a unei traduceri mai vechi, *Psaltirea Scheiană* este un document important pentru istoria limbii române, fiind o punte de legătură, o verigă intermediară între două extreme: latina carpațo-dunăreană din primele secole ale erei noastre și limba română actuală, continuatoarea ei în Orientul romanic. Apreciînd importanța ei, filologii, lingvistii și istoricii români s-au străduit să o cerceteze, cel puțin în aspectele ei esențiale¹. I. Bianu a publicat-o în facsimile și în transcriere. A proiectat și un studiu asupra ei, dar nu l-a realizat. Valoroase studii de ansamblu

¹ Bibliografia este dată la sfîrșitul articolului. Singura siglă utilizată aici, *Psalt.*, I, II, trimite la opera citată a lui I.-A. Candrea.

asupra acestei opere au fost făcute de B. P. Hasdeu, N. Iorga, I.-A. Candrea, Al. Rosetti, Al. Philippide, O. Densusianu, S. Pușcariu, Al. Rosetti — B. Cazacu, G. Ivănescu, G. Ivașcu. Sub raport lexical însă, studiile asupra *Psaltirii Scheiene* sînt destul de lacunare. Gh. Ghibănescu a publicat doar un glosar restrîns și cu multe erori. Ocupîndu-se de grafia, fonetismul, morfologia și sintaxa textelor rotacizante, I.-A. Candrea, *Psalt.*, I, p. CCXXVIII—CCXXXV, a restrîns la numai șapte pagini întregul capitol lexical al acestora. De altfel, în *Psalt.*, I, CXIII, el preciza că examinează sumar particularitățile fonetice, morfologice, sintactice și lexice care caracterizează graiul rotacizant în secolul al XVI-lea. Tot la un loc al celorlalte texte rotacizante au studiat lexiconul *Psaltirii Scheiene* și Al. Rosetti, Al. Philippide, O. Densusianu, S. Pușcariu, Al. Rosetti — B. Cazacu. O sinteză a acestor studii și bibliografia respectivă este dată în *Istoria literaturii române* și, mai recent, de G. Ivașcu. Cercetări de detaliu, orientate asupra cîtorva aspecte ale lexicului *Psaltirii Scheiene* și al celorlalte texte rotacizante au realizat Claudia Tudose și P. Olteanu. Lexiconul exclusiv și integral al acestei opere nu este dat însă în nici unul din studiile publicate pînă acum. În glosarul româno-slav publicat de I.-A. Candrea, *Psalt.*, II, p. 339—512, cuvintele din *Psaltirea Scheiană* sînt înscrise la un loc cu acelea din *Psaltirea slavo-română a lui Coresi* (1577), *Psaltirea românească a lui Coresi* (1580), *Psaltirea slavo-română a lui Șerban Coresi* (1588), *Psaltirea Hurmuzaki*, *Psaltirea Voronoșeană* și *Psaltirea slavo-română a lui Dosoftei* (1680). La fel, în glosarul slavo-român, I.-A. Candrea, *Psalt.*, II, p. 513—546, a inclus, pe lângă corespondentele românești din *Psaltirea Scheiană*, și cuvintele din celelalte opere cu care a fost comparată.

Cu toată această lacună, dispunem de unele aprecieri generale asupra lexicului *Psaltirii Scheiene* sub raportul volumului, sub aspectul lui cantitativ etc. I.-A. Candrea, *Psalt.*, I, p. XI, exprimîndu-și uimirea față de volumul restrîns al lexicului *Psaltirii Scheiene*, arăta că „Examinînd cineva glosarul de la sfîrșitul volumului, cu greu i-ar veni să creadă că numai 1400 de cuvinte au fost întrebuițate de primul traducător al psalmilor pentru tot textul *Psaltirii*“. Citatul este reprodus, într-o notă, și de Al. Rosetti — B. Cazacu.

Cercetarea aspectului cantitativ, numeric, al lexicului *Psaltirii Scheiene* este, desigur, necesară, dar nu pentru a verifica cifric volumul elementelor lexicale ale acesteia — pentru că o eroare de cîteva unități în plus sau în minus este tolerabilă și o îndreptare de unități nu ar putea influența esențial asupra concluziei desprinsă din cifra enunțată de I.-A. Candrea —, ci pentru ca din analiza cantitativă diferențiată pe aspectele morfologic, de derivare și compunere etc. să se desprindă mai fundamentat concluziile asupra caracteristicilor lui. O astfel de investigație nu ar fi dificilă, dacă I.-A. Candrea, *Psalt.*, II, 339—512, ar fi înscris în glosarul româno-slav, la care trimite de altfel, numai elementele lexicale ale *Psaltirii Scheiene*. Dar, după cum s-a arătat mai sus, fiind inclus în acest glosar și lexiconul celorlalte psaltiri, am fost nevoiți să extragem din el numai cuvintele-titlu aparținînd *Psaltirii Scheiene*, respectiv acele cuvinte-titlu la care cifra de atestare de rînd este pusă în partea de sus a cifrelor de trimitere la pagină, opuse celor prevăzute cu cifra de rînd așezată în partea de jos a cifrelor de pagină și care aparțin celorlalte psal-

tiri cu care a fost comparată. Prin această operațiune de extragere, destul de dificilă, am reușit însă să realizăm prima grupare, provizorie, a lexicului *Psaltirii Scheiene*. Deși pare a fi de importanță minoră această extragere, am considerat-o ca necesară, deoarece, — paradoxal —, pentru o operă de peste 400 de ani, nici azi, după aproape un secol de la descoperirea ei, nu dispunem de o lucrare care să cuprindă numai elementele ei lexicale, ca atare nu au putut fi cercetate mai aprofundat. Apreciind că prezentarea exclusivă a lexicului acestei opere poate deschide noi cîmpuri de cercetare, înseriem în continuare elementele lexicale utilizate în *Psaltirea Scheiană*, așa cum le-am extras din glosarul româno-slav al lui I.-A. Candrea, *Psalt.*, II, 339—512. Pentru a ușura confruntarea, cuvintele sînt date în transcrierea utilizată de I.-A. Candrea, deoarece în problema pe care o analizăm transpunerea în forma ortografică actuală ar prezenta unele inconveniente de comparare. Din motive tehnice însă, cuvintele cu *ř* și *z* sînt redată numai prin *r* și *z*. Cuvintele cu aceeași formă grafică, dar care se deosebesc între ele din punct de vedere morfologic, sînt însemnate la urmă și mai sus cu o cifră arabă pentru diferențierea lor, fiind vorba de cuvinte cu funcții morfologice și sensuri deosebite, așa cum sînt de altfel înscrise de I.-A. Candrea. Cuvintele slave sînt transcrise după sistemul acceptat în lucrările de slavistică. Numele proprii nu sînt cuprinse aici. Pentru a nu extinde prea mult proporțiile acestui articol, am renunțat la trimiterile de atestare a cuvintelor în *Psaltirea Scheiană*. Ele sînt — cu mici excepții — bine înregistrate de I.-A. Candrea, *Psalt.*, II, p. 339—512.

Reținînd din glosarul româno-slav amintit numai cuvintele-titlu cuprinse în *Psaltirea Scheiană* — chiar dacă ele apar și în celelalte psaltiri — rezultă că aparțin acestei opere cuvintele:

a. acela, acesta, acie, acmu, acolo, acoperitoriu, acoperitū, adînca, adîncatū¹, adîncatū², adăpa, adauge, adecă, aduce, adura, aduratū, adurmi, adurmita, adusă, afară, afla, afuma, afumare, agru, așunge, așurare, așuratū, așuta, așutare, așutătoriu, așutoriu, așave, ainte, al, alaltu, albiră, alegându, alége, alerga, alesū, alliluiia, altariu, altu, altul, amăna, amări, amarū, amiazăzi, aminū, amistui, amū, amuti, anū, apă, apăra, apăratōriu, apăratū, apoi apoia, apostolū, aprinde, aprinsu, aproape, aproapele, apropiia, aprumuta, apuca, apusū, apuși, arame, arăta, arcu, arde, ardere, arepă, argintilū, argintu, ariră, armă, arunca, asculta, ascunde, ascunsu, ascuși, ascușitū, asemăra, aslamu, aspidă, astăzi, aștririatū, astupa, asupră¹, asupră², așa, aștepta, așteptate, așternutū, atinge, atunci, auă, aurū, austru, auzi, auzire, auzitū, auzu, avea, avușie,

băga, băiatū, baltă, barbă, bărbatū, bărbăție, barnee, băsău, bască, băserecă, bate, bate gōcū, batgōcură, bătrărețe, bătrări, bătrāru, bea, berbēce, bēre, beseadă, bētu, bezaconie, bire, blagoslovenie, blagoslovi, blagoslovire, blāndu, blānzie, blāstema, blāstematū, blāstemū, blāznă, blāzni, blāznire, bogătate, bogatū, bogăfi, bogăție, boiarū, bolovanū, bou, brașu, brāu, brazdă, briciū, broască, brumă, buciră, buciru, bucura, bucurie, bucurōsū, bură, burătate, burū¹, burū²,

ca, că, cădea, cădere, cadilă, căi, călariu, călca, călcāniū, călcata, călcătură, căldură, cale, calū, cămeșe, cămpu, cāndu, cānta, cāntare, cāntecū, capū, cărare, cărbure, căre, cărescu, cărmujū, carne, carte, cărti, cărtulariu, carū, casă, casie, cătră, cătū, cathisma, căuta, ce¹, ce², ceară, ceartă, celariū, celū, cerbice, cerbu, cerceta, cēre, cērere, ceriū, cerușe, cesta, cetate, ceteră, ceva, cimșu, cinstē, cinsti, cinstitū, cio-canū, cire, cireși, cireva, ciudă, ciudatū, clāti, clătire clevetă, cleveți, clevetnicū, clipi, clopotū, coafșă, coastă, codru, comoară, conobū, coperemāntu, coperi, coperitoriu, coperitū¹, coperitū², corabie, corbu, cornu, coșu, cotū, crășteiū, crēde, credinciosū, credinșă, crescută, crește, creștetū, creștirū, cruntu, crușă, cu, cucură, cugeta, cugetū, cuibū, cuiubura, culca, culge, cum, cumānda, cumāndare, cumereca, cumpli, cumplire, cumplitū, cunșura, cunoaște, cunoscutū, cuntiri, cuptoriū, cura, curatū,

curăți, curăți, cure, curere, cursă, curte, curundu, curura, curură, curvă, curvie, cutremura, cutremurū, cuvânta, cuvântu, cuveri, cuvimosū,

da, dălogū, dărăoară, dare, darū, de¹, de², dēcă, decătū, dedesuptu, dédevărū¹, dédevărū², dédevărū³, defăima, degetū, dēlă, delunga, demăreață, departe, depreură, dereaptă, derége, derégeré, derepta, dereptate, dereptu¹, dereptu², desătulū, descoperi, despre, despusū, desturna, desū, desupra, desvrășitū, deșertă, deșertu, deșidera, deșideratū, deșkide, deștinge, dētorū, dezlega, diavolū, dihanie, dimpregiurul, din, dinte, dintre, dintru, doamnă, doară, dobândi, dodei, dodeire, doi, doilē, dojeni, domnu, dospī, dostoinicie, dostoitū, dracū, drojdie, duce, duhū, dulce, dulceață, dumbravă, dumnezeire, dumnezeu, după, duplecătū, durea, durére, durmi, durmită, durmitare,

e, eftinșigū, eftinū, elu, epure, ere, eri, esle, eși, eșire, eșitū, eu, evanghelie, ezerū,

face, facere, făgădui, făgăduitū, falcă, fălosū, fântără, faptă, faptu, făptură, fără, fărecătū, fāru, fată, fātū, față, feciorelū, feçorū, feri, ferica, fericatū, ferice, ferire, feritoriu, fi, fiară, fiarbe, fiare, fie, fierū, fiu, findiș, finicsū, fire, flămāndu, flāmānzi, floare, foale, foame, foamete, foarte¹, foarte², focū, frāmtură, frānge, frāngere, frate, frātu, frică, fricosū, frigū, frumosū, frumsēte, frunză, fsatū, fugi, fugire, fulgerū, fumū, fundu, fure, furișu, jurū, juște,

găcitoriu, gadină, gāmbosi, gāmbosire, gāmbositoriu, gardu, gata, gāta, gātare, geană, gerū, gerunkiū, ghiață, gice, gicere, gīlălui, gintu¹, gintu², glāsi, glasū, glumi, glumire, gnoște, goni, gospodină, gotovi, gotovire, grāi, grāire, graiu, grasū¹, grasū², grāu, greață, greșală, greși, greu, grije, griji, grindire, groapă, grumazū, gunosi, gunoīu, gusta, gustare,

șuca, șude, șudeca, șudecare, șudecată, șudecătoriu, șudefū, șugū, șuncă, șuncu, șunghē, șunghiare, șura, șurāmāntu, șuratū, șure, șurelu,

hălăstui, heruvimū, hicleanū, hicleni, hiclenșigū, hotarū, hrăborie, hrană, hrāni, hrānilniță, hristosū,

i¹, i², iadu, iarbă, idolū, inūe, io, irodie, ispitī, ispitire, ispovedi, ispovedire, isprăvi, ubi, ūbire, ūboste, ūte, ūvi, izbāndă, izbāndi, izbāvi, izbāvire, izclēnū, izvorū,

imbărbăta, imbăta, imbătātū, imbe, imbla, imblānzi, imblare, împărăteasă, împărātū, împărăți, împărăție, împărți, împărțire, împărțitū, impelițatu, impenge, împiedeca, impietra, implānta, implea, impleti, impregurū, impremieza, impreură, improtriva, imprumuta, imprumutū, impunge, imputa, imputare, impuși, impușina, in, incă, incăleca, incălecare, incălecătoriu, incărește, incătruo, incepătură, incepe, inceputū, inceti, incinde, incinge, incinsă, incinsū, incoace, incorda, incredința, incunșura, incurși, incurunda, indemna, indoi, indulci, inferica, infierbānta, infige, influri, infrica, infricatū, infricosū, infrumșa, ingāna, ingerescu, ingerū, inghimpa, inghiți, ingrădi, ingrădire, ingrășa, ingroșa, ingrupa, ingunghia, inkega, inkide, inkira, inkisură, inmă, inmindri, inmicșura, inmirura, inmulți, inmulțire, inneca, inrainte, inraintea, inrălbi, inraltu¹, inraltu², inrălța, inrălțare, inrălțatū, inrapoi, inrapoia, inremă, insă, inseta, insingura, insu, insumi, insupșiia, inșela, intāniu, intāri, interita, interitare, intina, intinde, intoarce, intortu, intra, intratū, între, întreba, întrece, întregi, intrista, intru, intureca, inturereca, inturerecū, ințelēge, ințelēgere, ințelēpçire, ințelēptu, ințelēpta, ințelesū, invăpăia, invărtoșa, invrătoșare, invăța, invățare, invățătură, invești, inveștire, invie, invoalbe,

jaloste, jelanie, jelui,

kedru, kiema, kiemare, kinū, kinui, kipū, kitū, kivotū,

la¹, la², lacrāmă, lacrāmātū, lăcuī, lăcustă, lāncotă, lāncoti, lāngă, lāngedū, lāngoare, lapte, lără, lărgāmentu, lărgi, largu¹, largu², lāsa, lāsare, lāstivū, lātra, lātratură, lature, laudă, lāuda, lāudare, lega, legāra, legătură, lége, lemnu, lepăda, lepi, leu, limbă, limbutū, limpede, linge, lipsă, liva, locū, lontru¹, lontru², lorū, lu, lua, luceafărū, luci, lucire, lucoare, lucra, lucru, lui, lumārare, lume, lumira, lumiră, lumiratū, luncă, lungi, lunqu, lupta, lură, lurecare, lutu,

măestrie, măgură, māhni, mai, mânca, mânca, mândrie, mândroste, mândru, māngăia, māngăiare, māngăiatū, mânia, mânia, măniosū, mannă, mântui, mântuire, māra, māră, mare¹, mare², mārca, mārca, margire, mări, mārīe, mārīe, mārītū, martorū, mărturie, mărturisī, masă, mascurū, măsea, măslinū, māsura, măsură, matcă, mătorie, mătura, mașū, mazdă, mençură, mençurosū, meni, mente, menși, merge, meserătate, meserere, meseri, mēserū, mesteca, mestecare, miazănoapte, micșura, micū, mie, mielū, mieu, miāre, milă, milcui, miloste, milostenie, milostivi, milostivū, milui, miluire, miluitoriu, mīra, mīrū, mīrura, mīrvatū, mīrure, mișelū,

mișifă, moarte, mohorită, mojdană, mormântu, mortu, mreajă, mucenică, muia, muiare, mujdeiu, mulgătoare, multu, mulți, mulție, mulțitū, mumă, muncă, munci, muncitū, munte, muri, muscă, mușifă, muta, mutare, mutatū, mutū,

nădăi, nădēja, naftă, năpastă, năprasnă, nărocitū, născută, năstăvi, nasū, naște, năvedi, neamū, nea, neavutū, neburū, neca, nece, necertatū, necuratū, necuratū², necurăfi, necurăție, nedejdui, nedereptate, nedereptu, nefăcutū, nefaptū, negru, negură, neînfeleptu, neinvăfatū, nemăsuratū, nemestecatū, nemică, nenăscutū, nenăvidi, neplănsu, neprépodobnicū, neputință, neputredire, nereu¹, nereu², nesăturatū, necrisisū, neskimbatū, nesleitū, nestătutū, nestinsu, neștiutū, netăiatū, netare, netezi, netrecutū, nevendecatū, nevinovatū, nevoe, neziditū, nime, nișkitū, noapte, noi, noitū, nostru, nou, nu, nuia, numai, numără, nume, nuorū, nuta,

o¹, o², oae, obicni, obidi, oblici, oblicire, oblicitorū, obrazū, ocară, ocări, ocărire, ocină, ogodi, ogoditorū, ogoditū, ogradă, okiu, oltariu, omerescu, omidă, omori, omrăzi, omū, onagru, opritorū, optzeci, opū, orbu, organū, osândi, oscrăbi, ostâmpi, ostrovū, osū, otrăslă, oferi, ofetū,

păcătosu, păcatū, pace, pădure, pagubă, paharū, păinjină, pojiște, pălcu, pălcui, palmă, pământu, pamente, pamite, pără, pără, părăta, părătare, părătū, părău, păre, părea, părete, părinte, parte, părū, păsa, pasăre, pasare, păscută, păseanū, paște, pășure, patruzeci, patū, pazia, pecetlui, pedepsi, peleșu, peliță, pēnă, peri, perire, pēște, piale, piarde, piatră, pica, picătură, piçorū, pierzătorū, piscupie, piștă, pișmă, plânge, plângere, plăsa, plască, plăti, plătire, pleca, plecare, plecatū, pliru¹, pliru², ploa, ploae, ploditū, plodū, plumbu, poală, poamă, pobedi, podnojie, podoabă, podobi, podobie, podobnicū, pogrăzni, pohti, pohtire, poleitū, pomēnă, pomeni, porânci, porâncită, porumbu, pospăi, postâmpi, poticni, potopi, potopū, potrebi, povelēnie, povelī, povelire, pozderie, pradă, prăda, prădare, prāmândi, prăpădi, prăvi, pre, prēcântatū, prēcuviiță, prēcuvinosū, prēgreși, prēgurū, preimi, priubi, prēimpisitritū, prēinrălța, prēlăuda, prēmândrie, prēmândru, premiezare, prēpodobnicū, prepure, prērădica, prēsłavi, prespre, prěstâpnicū, președea, pretutindire, prețu, preutū, preveghia, pribeagū, price, pridădi, prii, prilăsti, prilazū, primariu, primăvară, prin, prinde, prinosū, printru, pripecū, pristăni, pristaniște, pristoi, prișletu, proidi, propaste, proroci, prorocie, prorocū, profeti, proslăvi, protivă, protivi, protivnicū, pruncu, psaltire, puin, pulbere, pulpă, pure, purta, purtătorū, nururē, pustinie, pustiniū, pustinițitū, pustiniu, putea, putere, putredi, putredire, putū,

rădăciră, rădica, rădicare, rădicătorū, rămasū, rămășiță, rană, rănătū, răpaosu, răpi, răpire, răposa, răposatū, răsădi, răsări, răsăritū, răsipi, răsivitū, răsândi, răspunde, rășiră, rățăci, rătundu, războiu, războli, răzvrăti, răzvrătire, rebda, rebdare, rebdătorū, rece, reci, recire, rei, reoniu, rēpede, reu, revni, revnire, revnitorū, ricăi, ride, rigăi, rima, riu, roao, roată, rodi, rodire, roditorū, rodū, rostu, ruga, rugă, rugăciure, rugare, rugătorū, rugiră, rumpe, rumpere, ruoratū, rușira, rușire, rutes,

săblaznă, săborū, sacū, săgeată, săgeta, sălașu, sălășui, sălbatecū, salce, samă, sâmbătă, sânge, sângeroșū, săpa, săpunū, săracū, sārba, sārbitoare, sārghi, sārū, sāruta, sātulū, sătura, sașiu, sau, său, scădea, scădere, scafă, scăpa, scăpare, scărbă, scărbi, scărbie, scărbitū, scărcea, scărni, scaunū, scoate, scrie, scula, sculare, scura, scurta, scutință, scutitorū, scutū, scutura, se¹, se², seară, seca, secera, secure, semănță, semăra, sémeré, semna, semnu, sete, setosū, setui, séverū, sfadă, sfântu, sfârși, sfârșire, sfârșitū, sfătui, sfătuită, sféștnicū, sfétū, sfi, sfinti, sfintire, sfintie, sicamene, silă, silnicū, singurū, sinți, sire, skimba, skimbare, skimbatū, skimbu, skimenū, slăbi, slabū, slatină, slavă, slăvi, slăvitū, sledi, sloată, slobodū, slonovni, slugă, slujbă, sluji, smenti, smentire, smerenie, smeri, smeritū, smirnă, smokină, soare, soarte, socoti, somnu, soțu, spământa, spămîntare, spămîntatū, spănzura, sparțe, spărți, spăsenie, spăsi, spășitorū, spată, spate, spirare, spiru, spiță, sprânceană, sprânțarū, spre, spurca, spurcăciure, spure, spurere, spusă, sta, stasti, stălpu, stare, stăvitū, stea, steagū, steapă, stebă, steji, stepene, straje, strămbu, strămuta, straste, străstui, stratū, strede, striga, strigare, striiru, stringe, stropi, strugurū, strună, struncăura, sturū, sufla, suflare, sufletū, suge, sui, suire, supăra, suptu, supure, sura, surdū, suretē, suru, susioară, suspirare, suspiru, susū,

sarbă, ședea, ședere, șepte, șeptezeci, șerbie, șerbu, șerpe, și, șie, șkiupa, șopti, și, știre, știutū,

tăcea, tăetoare, tăia, tăiare, talpă, tâmpănă, tâmpira, tâmpirare, tâmpiratū, tâmplă, tânji, tânărū, tare, tărie, tarū, tată, tătușu, tău, tēme, temeli, temniță, temoare, tină, tinde, tirerelū, tirerețe, tiri, tocmi, toiașu, topi, totū, trașe, trebui, trecându, trece, trecere, trei, treia, tremete, tremura, tremurū, trestie, tristu, tros-

cotu, trudă, trufă, trufașu, trupū, tu, tura, turbura, turburatū, turmă, turna, turnu, turturea, turu.

șapu, fēră, fērivă, țirea, țirere, țirutū¹, țirutū², țifă.

ucide, ucloni, uda, uliță, ulta, umărū, umbră, umbrarū, umbri, umbrire, umnoji, un, undă, unde, unge, ungere, unghie, unghiū, unso, untu, untură, upuvăi, upuvăință, upuvăire, urciorū, urēke, urgie, uri, uriașū, uricu, uricure, urire, uritū¹, uritū², urmă, urulū, urzi, urzitură, usca, uscare, uscatū, usteni, ustenitū, ustnă, ușe, utălu,

vacă, vădi, văduo, vai, vale, vântu, vāpae, vară, vāra, vārare, vāratorū, vāratū, vārsa, vārtosū, vārtute, varvarū, vārvū, vasiliscū, vasū, vātāma, vātāmātū, veacū, vēcīnicū, veciru, vedea, vedere, veghia, vekī, vekāu, vence, vende, vendeca, vendecare, veri, verigă, verire, veritū¹, veritū², vērză, veseli, veselie, veste, vesti, vestire, veșmāntu, veșteji, viarme, viață, vié, vihorū, vină, vinie, vinovatū, viptu, viru, vistiāriū, vișū, vită, viță, vițelū, viu, vlădi, vlădică, vlădicescu, vlădicie, vlăduitorū, vlasti, voe, volnicū, vostro, vraciū, vrajbă, vrājbie, vrājmașū, vrea, vrēme, vrēre, vulponū, vulturū,

zăbală, zăduhū, zăpodie, zăpreti, zăpretire, zăpretitū, zăstāmpi, zbura, zēce, zeire, zeu, zgarbură, zgārci, zgāu, zi, zidi, zidū, zisă, zlacū, zmeu, zori.

Din această enumerare a cuvintelor înscrise în *Psaltirea Scheiană* rezultă că lexicul ei este de aproximativ 1624 de cuvinte. Lista este însă relativă și provizorie. Pe de o parte, ea urmează să fie completată cu două serii de cuvinte: a) elemente lexicale omografe distincte din punct de vedere morfologic, pe care I.-A. Candrea, din greșeală, nu le-a trecut aparte la cuvinte-titlu; b) adjective derivate din verbe și înregistrate — nejustificat din punct de vedere lexicografic — la verbele din care provin. Ambele serii cuprind deci cuvinte deosebite între ele din punct de vedere morfologic și semantic de cuvintele-titlu sub care au fost trecute și, ca atare, trebuie considerate independente, cuvinte-titlu. Iată în ordine alfabetică, la un loc, cuvintele din aceste două serii:

adurmitū, amū, apropiatū, apropiatorū, arșū, arzătorū, bētu, bire, blagoslovitū, bogatū, călcătorū, cântătorū, căzutū, cerșitorū, clevetitorū, cunșurătorū, curatū, de, dereptatū, derēptū, deșertu, deșideratū, deșkisū, dodeitorū, faptū, fărecatū, flāmāndū, flāmīnzitū, fricosū, gata, gonitorū, graitorū, greșitorū, hīclēnū, ispītorū, iubitorū, iubitū, izbāvitorū, izbāvītū, imblătorū, impregurū, imputătorū, începătorū, intāniū, înturecatū, înfelegătorū, înfeleptū, învrătoșatū, lăcuitorū, lăudatū, lucrătorū, mângăetorū, mănietorū, măniosū, mișelū, multu, nāscătoare, nedejdeitorū, nēnāvīdītorū, nișkitū, obīdītorū, pără, părere, pizmuitorū, plecatū, prădătorū, prepodobnicū, pribeagū, protivitorū, răpitorū, răzvrătītū, rebdătorū, reu, rugătorū, sculatulū, sculătorū, sfântū, sfrășītū, sfrășītorū, soafă, spāsītorū, striiru, sugătorū, susū, știutorū, tare, țirerelū, totū, trecătorū, țirutū, un, unșū, upuvăitorū, uritorū, veghītorū, veritū, vietorū¹, vietorū², vrājbitorū, zīdītorū.

Pe de altă parte, neavînd posibilitatea de a extrage direct din textul *Psaltirii Scheiene* cuvintele cuprinse în ea, am utilizat numai glosarul amintit, din care lipsesc cuvintele *evangelie* și *izvorū* și au fost adăugite de I.-A. Candrea la *Îndreptări și adăugiri*.

În sfîrșit, un fapt care mi-a scăpat și asupra căruia mi-a atras atenția Al. Mareș este acela al lipsurilor și omisiunilor de text din *Psaltirea Scheiană*. Este adevărat că ele au fost întregite de I.-A. Candrea după traducerea lui Coresi, prin urmare elementele lexicale cuprinse în aceste contexte au fost înregistrate și considerate de I.-A. Candrea ca atestate în *Psaltirea Scheiană*. Dar, neavînd certitudinea identității lor, date fiind diferențierile uneori sensibile dintre aceste două monumente de limbă, mai ales lexicale, putem presupune că unele elemente, care nu au fost

utilizate în restul textului, lipsesc din glosarul româno-slav, pentru că nu pot fi bănuite. Dar chiar această lipsă provizorie pe care am dat-o mai sus și am completat-o aici cu 100 cuvinte, cuprinde cu 324 cuvinte mai mult decât cifra la care s-a oprit I.-A. Candrea și exprimă volumul real cuprins chiar de glosarul româno-slav pe care l-a publicat. Fiind vorba de o greșală de calcul aritmetic, ea ar fi putut fi trecută cu vederea (deși o eroare de 24% depășește limitele tolerabilității), dacă bazat pe această cifră eronată, I.-A. Candrea, *Psalt.*, I, p. XI și CCXXXVIII, nu ar fi apreciat ca „sărac“ și „foarte sărac“ lexicul *Psaltirii Scheiene*. Premisa referitoare la volumul lexicului ei fiind greșită, concluzia desprinsă din această premisă este, evident, eronată.

2. Limitînd volumul lexical al *Psaltirii Scheiene* la 1400 de cuvinte și apreciindu-l ca foarte sărac, I.-A. Candrea, *Psalt.* I, p. XI, scria că „Pentru a-și face cineva o idee de sărăcia lexicului primilor traducători, e de ajuns să menționăm că verbul *a (se) pleca* traduce din originalul care a servit de bază *Psaltirii Scheiene* nu mai puțin de douăsprezece cuvinte slavone“. I.-A. Candrea, *Psalt.*, I, p. CCXXXVIII, revine asupra acestei aprecieri cu o formulare mai generală: „Lexicul textelor rotacizante e în genere foarte sărac. Cauza principală e lipsa de cultură a traducătorilor care, neputînd găsi corespunzătorul românesc al unui cuvînt slavon, îl transcriu de-a dreptul pe acesta, sau tălmăceau cite 10—12 termeni diferiți printr-un singur cuvînt românesc (v. p. XI)“, sau „Comparațiunea cu formele corespunzătoare din Ps. Hurmuzaki și Ps. lui Dosoftei ne arată cît de puțin cunosători ai finețelor limbii erau acești primi traducători“. Aprecieri asemănătoare, dar și cu noi precizări asupra lexicului *Psaltirii Scheiene*, sînt înscrise și în alte opere care analizează istoria limbii române literare din secolul al XVI-lea. Acad. Al. Rosetti consideră că „Traducătorii dispuneau de un lexic sărac și nu aveau la îndemînă termeni românești suficienți, care să corespundă tuturor termenilor slavonești sau maghiari din versiunea biblică“. În încheierea capitolului respectiv, acad. Al. Rosetti arată că „În rezumat, limba română, așa cum se oglindește în textele din secolul al XVI-lea are caracterul unei limbi întrebuintate de curînd pentru scopuri literare; grafia neprecisă... și vocabularul lor sărac sînt caracteristice generale ale limbii textelor traduse din această epocă“. „Sărăcia“ lexicului primilor traducători este evidențiată și de O. Densusianu, S. Pușcariu. Ea este consemnată și în manualul *Limba și literatura română* utilizat în liceele noastre. Dar, dacă sprijinim acest calificativ numai pe volumul numeric al lexicului *Psaltirii Scheiene* stabilit de I.-A. Candrea, aprecierea de lexic „sărac“, după cum am arătat mai sus, nu este justificată.

Exemplificînd prin verbul *a (se) pleca* „sărăcia“ lexicală a *Psaltirii Scheiene*, I.-A. Candrea l-a opus, de fapt, originalului slavon după care s-a făcut traducerea. Într-adevăr, dacă numărăm cuvintele-titlu utilizate în textul slavon corespunzător, așa cum au fost ele înregistrate de I.-A. Candrea, *Psalt.*, II, 513—546, numărul lor — aproximativ 2139 de cuvinte — depășește cu mult cifra de 1400 de cuvinte luată ca punct de plecare și de comparație. Îndreptările pe care le-am adus pînă aici cifrei stabilite de I.-A. Candrea au redus simțitor diferența numerică dintre lexicul *Psaltirii Scheiene* și textul slavon corespunzător, dar decalajul rămas nu poate fi, totuși, neglijat. Urmărind aici explicarea acestui deca-

laj investigăm numai aspectul cantitativ al lexicului *Psaltirii Scheiene*, lăsînd problema analizei lui etimologice pentru o altă cercetare.

Dacă acceptăm explicația dată de I.-A. Candrea, potrivit căreia traducătorul *Psaltirii*, neavînd la dispoziție termenii românești corespunzători, a tradus „cîte 10—12 termeni diferiți printr-un singur cuvînt românesc“, decalajul ar fi oarecum justificat. Dar analizînd elementele slavone traduse prin *a (se) pleca* și pe acesta din urmă, problema decalajului numeric amintit primește o altă explicație. Din punctul de vedere al limbii slavone, ar fi de semnalat cîteva fapte, desigur cunoscute, dar neglijate de I.-A. Candrea. Fiind vorba aici de verbe, nu putem ignora categoria aspectului verbal, atît de consolidată în slavonă, și — direct legat de acesta —, așa cum îl apreciază A. Meillet, rolul considerabil al preverbelor în sistemul verbal al slavei comune. Astfel, din acest punct de vedere, verbele *prikloniti* (cu varianta formală *prĕkloniti*) și *ukloniti*, pe de o parte, *navesti* și *süvesti*, pe de altă parte, ca și *navoditi*, *nizvoditi* aparțin două cîte două aceluiași verb de bază și se deosebesc între ele mai ales prin aspectul verbal. Numai celelalte verbe slavone traduse prin *a (se) pleca*, anume *sümeriti*, *povinöti*, *pokoriti*, *priničati*, *nizložiti* și *umöciti* sînt, de fapt, verbe independente. Dar, aspectul verbal neexistînd în română, după cum a lipsit și din latină, o parte a decalajului de volum lexical s-ar explica, deci, prin această diferență de structură lexicală, prin această posibilitate sporită în slavonă de exprimare diversificată a verbului cu ajutorul preverbelor. De fapt, un decalaj numeric este realizat în mod constant, dacă nu exclusiv, la verbe, tocmai prin aspectul verbal. Astfel, în *Psaltirea Scheiană*, prin verbul *da* sînt traduse patru verbe slavone (*dati*, *vüzdati*, *prĕdati*, *otüdati*) formate din același radical; *deręge* corespunde sl. *praviti*, *ispraviti*, *napraviti*; *fugi* traduce pe *bĕžati*, *dobĕžati*, *ubĕžati*; verbul *la* redă pe sl. *omyti*, *umyti*, *izmyti* etc., etc. Verbele slavone formate din același radical, dar cu preverbe diferite, fiind considerate și înregistrate ca elemente lexicale distincte — deși se deosebesc între ele prin aspectul verbal, nu prin sens — justifică, deci, în bună parte, decalajul dintre volumul numeric al lexicului *Psaltirii Scheiene* și acela al textului slavon corespunzător. El nu oglindește însă, după cum rezultă din exemplele analizate chiar aici, „sărăcia“ unui lexic față de celălalt, ci doar o modalitate diferită de exprimare și de structură.

Din punctul de vedere al limbii române, o cercetare mai amănunțită a verbului *a (se) pleca* este la fel de necesară, pentru că I.-A. Candrea a analizat unilateral concordanța dintre *Psaltirea Scheiană* și textul slavon comparat. Este adevărat că prin *a (se) pleca* sînt traduse în cîteva pasaje cele douăsprezece verbe slavone amintite, dar contravine realității explicația dată de I.-A. Candrea că traducătorul nu ar fi avut la dispoziție alte cuvinte corespunzătoare. I.-A. Candrea a neglijat să cerceteze dacă cele douăsprezece verbe slavone sînt redată numai printr-un singur cuvînt românesc, *a (se) pleca*, sau și prin alte cuvinte. Făcînd această cercetare, chiar cu ajutorul glosarului slavo-român dat de I.-A. Candrea, am ajuns la o altă concluzie, opusă aceleia formulată de I.-A. Candrea. Astfel, în contexte diferite, sl. *sümeriti* este tradus prin *pleca*, *micșura*, *smeri*, *zgârci*; sl. *prĕkloniti* prin *pleca* și *dupleca*; sl. *ukloniti* prin *pleca*, *feri*, *tręce* și *ucloni*; *navesti* e redat prin *băga*, *aduce*, *deręge*; *süvesti* e tradus prin *pleca* și *aduce*; sl. *pokoriti* prin *pleca* și *supure*; sl. *priničati* prin

pleca și *prăvi*; sl. *nizvoditi* prin *pleca* *șosū*; sl. *nizložiti* prin *pleca*, *băga*, *împenge*, *lepăda*, *piarde*; sl. *navoditi* prin *pleca* și *aduce*; *umociti* prin *pleca* și *supure*. Numai două din cele douăsprezece verbe, *prikloniti* și *povinoți*, sînt traduse exclusiv prin *pleca*. Așadar, din această corespondență rezultă că cele douăsprezece verbe slavone și o variantă formală sînt traduse în *Psaltirea Scheiană* nu printr-un singur verb, *a se pleca*, ci, însumîndu-le, prin treizeci și trei de elemente. Dar chiar eliminînd repetările, în afară de verbul *a (se) pleca*, echivalent comun celor douăsprezece verbe slavone, ele au fost traduse în română și prin *aduce*, *băga*, *derége*, *dupleca*, *feri*, *împenge*, *lepăda*, *micșura*, *năvedi*, *piarde*, *pleca* *șosū*, *prăvi*, *smeri*, *supure*, *tréce*, *ucloni* și *zgârci*, deci cu încă șaptesprezece verbe, încît decalajul numeric este, de fapt, aici, în favoarea lexicului *Psaltirii Scheiene*. Cu toate acestea, ar fi cu totul greșit să apreciem, în sens invers, drept „sărac“ lexicul originalului slavon corespunzător *Psaltirii Scheiene* sau să considerăm lipsiți de cultură pe traducătorii originalului slavon al *Psaltirii*.

Cercetînd doar corespondentele slavone ale cuvintelor românești din *Psaltirea Scheiană*, I.-A. Candrea a neglijat, de fapt, esențialul, anume cercetarea echivalentelor semantice românești ale cuvintelor slavone. De aceea și această concluzie, desprinsă dintr-o cercetare unilaterală, este infirmată de faptele de limbă arătate mai sus. Dar, pentru a nu ne baza argumentarea numai pe singur exemplu, am extins investigarea asupra întregului lexic slavon corespunzător *Psaltirii Scheiene*, servindu-ne de glosarele slavo-român și româno-slav date de I.-A. Candrea, *Psalt.*, II, 513—546, respectiv 339—512. Reținînd din glosarul slavo-român numai acele corespondente românești care sînt înscrise în glosarul româno-slav ca fiind atestate în *Psaltirea Scheiană*, rezultă că din totalul de 2139 de cuvinte slavone 1530 de cuvinte au cîte un corespondent românesc în *Psaltirea Scheiană*, 431 de cuvinte sînt traduse prin cîte 2 cuvinte românești, 113 cuvinte slavone au cîte 3 echivalente românești, 42 au cîte 4 corespondente, 15 cîte 5 corespondente, 7 cuvinte slavone sînt redade prin cîte 6 cuvinte românești și, în sfîrșit, un cuvînt slavon este tradus prin 9 cuvinte românești. Pentru a nu ne extinde prea mult, înscrinem aici numai cuvintele slavone și corespondentele românești din ultimele două grupe.

— Cuvinte slavone traduse prin cîte 6 corespondente românești în *Psaltirea Scheiană*: *vū* = *cu*, *din*, *dintru*, *în*, *între*, *între*, *întru*; *vūseliti (se)* = *a aduce*, *a băga*, *a duce*, *a intra*, *a se muta*, *a se sălășui*; *zavětū* = *legătură*, *lege*, *porâncită*, *sfătuită*, *sfétū*, *zisă*; *končiči* = *capū*, *cumplire*, *cumplitū*, *hotarū*, *sfârșire*, *sfârșitū*; *milostī* = *estinsig*, *meserere*, *milă*, *miloste*, *milostenie*, *miluire*; *po* = *după*, *pre*, *prespre*, *prin*, *printru*, *pre suptu*; *prērēkanije* = *ceartă*, *gicere*, *împutare*, *ocărire*, *price*, *strigare*.

— Cuvînt slavon tradus prin 9 corespondente românești — *uničīžiti* = *defăima*, *kinui*, *ocări*, *piarde*, *rușira*, *socoti*, *strămuta*, *tréce*, *uri*.

Concluzia desprinsă mai sus din analiza lui *a (se) pleca* este confirmată, deci, și de tabloul numeric comparativ al concordanțelor lexicale din *Psaltirea Scheiană* cu textul slavon corespunzător. Cercetarea comparată a elementelor lexicale slavone și a celor din *Psaltirea Scheiană* scoate în evidență încă un aspect, deosebit de important, care reliefează în mai mare măsură diferențele lexicale dintre cele două limbi, așa cum sînt ele

reflectate de textele pe care le cercetăm aici. Este vorba de structura lexicală a fiecărei limbi în parte, aspect asupra căruia ne-am oprit mai sus doar în treacăt. Deoarece această analiză de structură a fost aproape total neglijată în studiile pe care le-am citat, înregistrăm aici faptele de limbă mai semnificative pentru evidențierea diferențelor celor mai generale dintre lexicul *Psaltirii Scheiene* și textul slavon corespunzător. Materialul pe care îl prezentăm este extras din ambele glosare. Punctul de plecare l-a constituit glosarul slavo-român. Urmărind în acest glosar traduceri românești ale tuturor cuvintelor slavone înscrise aici și reținând prin intermediul glosarului româno-slav numai acele corespondente românești care sînt atestate în *Psaltirea Scheiană*, am extras pe fișe separate atît cuvintele slavone, cît și echivalentele lor semantice românești din *Psaltirea Scheiană*. Grupînd apoi aceste fișe după criteriul mijloacelor de exprimare utilizate de fiecare din aceste două limbi, am desprins opozițiile cele mai semnificative necesare determinării mai temeinice a volumului lexical al fiecărui moment în parte sub aspectul lor cantitativ-structural. Înscriindu-le, reținem pentru fiecare opoziție un număr limitat de exemple, pentru că ele vor fi date în totalitatea lor imediat după această prezentare. Pentru simplificare, utilizăm aici termenul de *opoziție* în înțelesul lui cel mai general atribuit în lingvistică, acela de „diferență“, și termenul *locuțiune* cu sensul pe care îl are în lingvistica românească, definit în *Dicționarul enciclopedic român* prin „Grup de cuvinte, mai mult sau mai puțin sudate între ele, care au un înțeles unitar și care se comportă, din punct de vedere gramatical, ca o singură parte de vorbire“. Denumim, deci, prin el toate acele construcții analitice, perifrastice, prin care sînt redată în *Psaltirea Scheiană* noțiunile, ideile, relațiile etc. exprimate în textul slav corespunzător prin cîte un singur element lexical, printr-o unitate lexicală:

a) Unități lexicale, cuvinte simple în slavonă — locuțiuni substantive, verbale etc. în română: *krasota* = dulce frumsețe; *variti* = ainte apuca; *žedati* = a fi setos; *uměždu* = pre mijlocu etc.;

b) Derivate cu prefixe în slavonă — locuțiuni în română: *negievū* = nu mînie, ne reu; *nezlova* = fără reu; *neključinū* = nu fi opu; *nenavidinū* = de pizmă etc.

c) Derivate verbale cu preverbe în slavonă: — locuțiuni verbale în română: *navodiniti* = umple de apă, curge apă; *iznemagati* = nu putea; *iznemošti* = nu putea; *ubojatise* = fi frică etc.

d) Cuvinte compuse redată grafic ca unități lexicale în slavonă — locuțiuni substantive etc. în română: *blagovoljenije* = dulce voe, dulce vrere, *zakonodavici* = lege dătătoriu; *zakonoprěstopljenije* = lege călcare etc.

e) Adjective substantive, grafic unități lexicale — substantive în genitiv sau cu prepoziție în română: *braninū* = de războiu, războiului; *večerinū* = seriei; *větrinū* = vîntului etc.

f) Comparative și superlative redată sintetic în slavonă — exprimare analitică în română: *bolij* = mai multu; *bolje* = mai mare; *luče* = mai bire; *lučij* = mai bire; *najpače* = mai vrătosu etc.

g) Diferite feluri de numerale exprimate sintetic în slavonă — construcții lexicale analitice în română: *vătoryj* = alu doilea; *sedmoricejo* = de șapte ori etc.

h) Participii trecute înregistrate aparte, ca unități lexicale, în slavonă — participii înregistrate la verbele din care provin, în română: *vüzljubljenü* = iubitü; *xvalinü* = lăvdatü etc.

i) Plurale (colective) distincte ca unități lexicale — plurale obișnuite în română: *bratija* = frați; *ljudiže* = oamerii; *truniže* = spiri etc.

În toate aceste opoziții, cuvintele slavone sînt cuvinte-titlu, unități lexicale; cele românești sînt fie locuțiuni, fie forme flexionare, care nu constituie unități lexicale aparte. Numărul acestora din urmă, respectiv locuțiuni și forme flexionare românești, este însă cu mult mai mare decît exemplele la care ne-am oprit. Le înscrinem în continuare — în ordinea alfabetică a primului element component —, așa cum sînt înregistrate în *Psaltirea Scheiană*. Nu trecem însă corespondentele slavone ale acestora, deoarece sînt date de I.-A. Candrea în glosarul slavo-român la cuvîntul de bază al fiecărei locuțiuni, sau la forma de bază a formelor flexionare;

ainte apuca, ainte de, ainte întréce, ainte pure, ainte vedea, altu némü, altu striüru, alu doilea, arunca gosü, bate gocü, bire da, bire face, bire faptü, bire vrea, cailorü, că ce, câmpului, câmpilorü, cârilorü, corbilorü, cu pene, cu totü, cu un cornu, curge apă, de acmu, de ainte, de arame, de atunci, de auä, de cătrü, de câte ori, de cornu, de curundü, de fierü, de focü, de imbe parfi, de lége, călcătoriu, de maslinü, de mijlocü, de multe ori, de multu, de piatrü, de pizmü, de războiü, de susü, de șapte ori, de unde, derep ce, derept acé, dereptu caré, dereptu ce, derepțilorü, dumbraviei, dulce frumséte, dulce rădăcirilor, dulce spure, dulce vestire, dulce voe, dulce vrea, dulce vrére, fără apă, fără de cinste, fără de cruțat, fără de lége, fără de legi, fără de legiü, fără fundu, fără lége, fără legiuitoriu, fără mente, fără reu, fără veste, fără vréme, fi frică, fi în debiu, fi opü, fi prișlețü, fi setosü, fi volnicü, frați, greu înremosü, gos, cădea, iadului, irodiei, împrumut dätătoriu, în ce kipu, în deșertü, în lungu rebdătoriu, în locü de, în protivü, înrainte sta, întânü născutul, lége călcare, lége călcătoriu, lége dätătoriu, lepăda gosü, lua amente, lunciei, mai bire, mai dulci, mai mare, mai mica, mai multu, mai mulfi, mai susü, mai susul, mai ugoditü, mai vartosü, mare cuvânta, mare cuvîntü, mariei, mérge gosü, morfiiei, ne reu, nece urulü, noao odraslü, nopfiiei, nu fi opü, nu mändru, nu mânie, nu putea, nu ști, oamerii, oamerilorü, oilorü, omului, păcate cădere, păcätosü, pământu născutul, pământului, pără cându, pără în curundu, piarde copii, plângeriei, pleca gosü, poamelorü, potopului, pre asuprü, pre mijlocü, pre mijlocü de umére, pré multü, pre suptu, pentru ce, războiului, sâmbeteei, scoate gosü, se nu când-va, seara, seriei, slolovnilorü, spiri, sprânțare, avuție, sta împrotiva, suptu fundul, șerpelui, și așa, toate arsele, toate spre ardere, tot insul, tristu imbla, umple de apă, urul născutul, vintului.

Așadar, pentru redarea unor noțiuni, idei, relații etc., traducerea slavonă utilizează cuvinte simple sau compuse, reprezentate grafic ca unități lexicale, în timp ce traducătorul *Psaltirii Scheiene* le echivalează cu locuțiuni, construcții analitice, perifrastice. Multe din aceste construcții analitice, locuțiuni se păstrează și azi în limba română și sînt înscrise în dicționarele uzuale românești și, mai ales, în *Dicționarul de expresii și locuțiuni românești*. Împreună cu expresiile, locuțiunile sînt părți integrante ale lexicului românesc din trecut și de azi, expresie a bogăției lui. De aceea, în aprecierea volumului lexical al limbii române, ca și în redactarea științifică a dicționarelor românești sau bilingve, cu limba de bază sau secundară română, este necesară inserarea acestora la cuvintele — titlu de bază ale fiecărei expresii sau locuțiuni, cum s-a subliniat de B. Kelemen. Alfel, lexicul românesc este deposedat de una din componentele de valoare ale bogăției lui lexicale. În schimb, bogăția lexicală a slavonei, ca și a limbilor slave actuale în general, este reflectată de

posibilitățile-i sporite de derivare, compunere și de exprimare a aspectului verbal. Comparate sub acest aspect, al modalităților deosebite de exprimare a noțiunilor, ideilor relațiilor etc., lexicul *Psaltirii Scheiene* și lexicul textului slavon corespunzător sînt sensibil diferențiate din cauza unei evidente absențe de afinități la care se referă G. Ivașcu.

1. Analiza cantitativă pe care am întreprins-o aici nu confirmă, ci respinge calificativul eronat de „sărac“ dat de I.-A. Candrea lexicului *Psaltirii Scheiene*.

2. Analiza cantitativ-structurală a lexicului *Psaltirii Scheiene* și a textului slavon corespunzător scoate în evidență modalitățile diferite de exprimare în română și slavonă și componentele esențiale ale bogăției lexicului fiecăreia din aceste două limbi.

Decembrie 1970

Academia Republicii Socialiste România
 Filiala Cluj — Biblioteca —
 Cluj, B.-dul Lenin, 9

BIBLIOGRAFIE

- I. Bianu, *Psaltirea Scheiană. I. Textul*, București, 1889.
 I.-A. Candrea, *Psaltirea Scheiană comparată cu celelalte psaltiri din sec. XVI și XVII traduse din slavonește. I. Introducerea. II. Textul și glosarele*, București, 1916.
 Ovide Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, II, Paris, 1938.
Dictionar de expresii și locuțiuni românești, București, 1969.
 Gh. Ghibănescu, *Glosarul Psaltirii Scheiene*, Iași, 1902.
 N. Iorga, *Istoria literaturii române*, I, București, 1920.
Istoria literaturii române, I, ed. a II-a, București, 1970, p. 289.
 G. Ivașcu, *Istoria literaturii române*, I, București, 1970, p. 92—96.
 Gh. Ivănescu, *Probleme capitale ale vechii române literare*, Iași, 1948.
 Béla Kelemen, *Contributions à la méthode de rédaction des dictionnaires bilingues*, în *Mélanges linguistiques*, Bucarest, 1957.
 A. Meillet, *Le slave commun*, II^e éd., Paris, 1934, p. 492, 282—295.
 Pandele P. Olteanu, *Contribuții la studiul elementelor slave din cele mai vechi traduceri românești*, în „Limba și literatură“, VI, 1962, p. 67—97.
 Pandele P. Olteanu, *Contribuții la studiul slavonismelor lexicale din textele rotacizante*, în SCL, XI, 1960, p. 603—619.
 Al. Philippide, *Originea românilor*, II, Iași, 1927.
 Sextil Pușcariu, *Limba română*, II, București, 1959.
 Al. Rosetti, *Istoria limbii române de la origini pînă în secolul al XVII-lea*, București, 1968, p. 573, 584.
 Al. Rosetti — B. Cazacu, *Istoria limbii române literare*, I, București, 1961.
 Claudia Tudose, *Lexicul de bază în secolul al XVI-lea*, în SCL, 1965, p. 619—653 și 801—828.

TERMENI PENTRU CÎNEPA PRELUCRATĂ

de

ELENA COMȘULEA

Vasta terminologie a cînepii constituie un interesant domeniu de cercetare pentru cunoașterea modului de formare a denominației populare, cu rezultate utile în studierea istoriei limbii române.

În lucrarea de față ne propunem să analizăm o parte din această terminologie, și anume denumirile calităților de cînepă prelucrată, sub aspectul originii, al răspîndirii geografice, al ariei semantice etc. Cercetarea este onomasiologică¹, deoarece urmărește prezentarea denumirilor pentru o anumită noțiune. În același timp, este însă și semasiologică, pentru că adesea investigăm întreaga arie semantică a cuvîntului pentru a explica evoluția lui, raportul cu limba literară și cu celelalte sisteme de denumiri populare. Scopul urmărit a fost întregirea imaginii de ansamblu asupra terminologiei în discuție și încadrarea ei în sistemul lexical general al limbii române.

Întreprindem această cercetare pe baza materialului dialectal înregistrat în răspunsurile la ancheta indirectă a Muzeului limbii române, făcută cu ajutorul Chestionarului III „Firul“ (întrebările 47, 48)², și în răspunsurile obținute în timpul anchetei directe efectuate pentru elaborarea ARL I (întrebările 1304, 1305) și ALR II (întrebările 5994, 5995, 5996). Ori de cîte ori a fost posibil, am completat acest material cu date din monografiile și glosarele dialectale, din lucrările de istoria limbii. Nu am utilizat NALR, urmînd ca, ulterior, să mai revenim asupra problemei după apariția volumelor pentru toate regiunile. Pentru unele sensuri ale diferiților termeni și pentru etimologiile lor am recurs la dicționarele cunoscute românești și străine.

Înainte de efectuării studiului lingvistic, considerăm necesare unele

¹ W. Bahner, *Observații asupra metodelor actuale de cercetare a vocabularului*, în LR, X, 1961, nr. 3, p. 193—203, și nr. 4, p. 304—311.

² În corpul articolului trimitem la materialul obținut ca răspuns la Chestionarul III (folosind abrevierea CHEST.): întrebările 47 „Cum se numește cînepa mai bună pe care o obținem după această operație?“ (după operațiile de prelucrare), 48 „Cum se numește cînepa mai slabă întrebuintată la facerea sacilor?“; ALR I întrebările 1304 „Fuior“, 1305 „Cîlți“; ALR II întrebările 5993 „Fuior“, 5994 „Cîlți“, 5996 „Cîlțișori“, 5997 „La ce servesc cîlții sau cîlțișorii?“

observații asupra activităților legate de prelucrarea cînepii³. Cultura plantelor textile este o străveche ocupație a poporului nostru și secole de-a rîndul a avut o deosebită importanță în asigurarea materiei de bază necesară țesutului și confecționării diferitelor obiecte pentru îmbrăcămîntea omului și pentru interiorul locuinței. În prezent, materiile prime și țesăturile de proveniență industrială, care pătrund cu ușurință în mediul sătesc, iau locul textilelor prelucrate în casă, ceea ce duce la diminuarea importanței îndeletnicirilor legate de cultivarea și prelucrarea cînepii.

Tehnica prelucrării plantelor textile în gospodăria țărănească a rămas, în general, nemodificată de-a lungul anilor. În vederea obținerii fuiorului de tors, operațiile care se efectuează după ce cînepa a fost topită și instrumentele utilizate sînt: melișatul cu melișă, dărăcitul (sau *hecelatul*, *răgilatul*) cu daracul (sau *hecela*, *ragila*), pieptănatul cu unul sau de obicei cu doi piepteni cu dinți de fier și periatul cu peria. După fiecare dintre aceste operații rezultă cîte două calități de cînepă: partea bună, cu fire lungi, care rămîne în mînă în timpul prelucrării, și partea mai slabă, care cade sau rămîne în instrumentul folosit. Deci, teoretic, există opt calități sau sortimente de cînepă prelucrată. Resturile lemnoase, care cad în timpul melișatului — puzderii — nu constituie de fapt un sortiment de cînepă, de aceea denumirile pentru această noțiune nu au intrat în atenția cercetării noastre. În unele locuri însă, și din aceste rămășițe se aleg firele mai bune, care, toarse, au întrebuințări asemănătoare celorlalte calități inferioare. După ce cînepa melișată a fost trecută și prin darac, se obține o parte mai bună, denumită *fuior*, și una mai slabă, denumită *cîlți*. Atît fuiorul, cît și *cîlții* sînt supuși în continuare celorlalte operații, obținîndu-se sortimente mai bune, mai fine. Deși operațiile și uneltele întrebuințate sînt, în general, aceleași, există anumite deosebiri de la o regiune la alta, uneori chiar de la o localitate la alta, de aceea și numărul sortimentelor rezultate este diferit în teritorii etnografice diferite.

Această realitate extralingvistică are consecințe importante pe planul limbii (vezi metoda „Wörter und Sachen“). În primul rînd, din punct de vedere geografic, se remarcă diferențe de ordin lexical și numeric între sistemele denumirilor pentru sortimentele de cînepă. Astfel, calitățile de cînepă și denumirile corespunzătoare sînt, în punctul 152 (CHEST.): *fuior* — firele cele mai bune, *stupă rea* — partea rămasă în piepteni de la vîrfului fuiorului, *stupă bună* — cea de la rădăcina fuiorului, *butăcei* și *cîlți* — partea bună ce se obține de la pieptănatul stupei, *feștile* — ceea ce rămîne în piepteni, *păcișale* — rămășițele de la periatul fuiorului. În punctul 172 din ALR II numărul calităților se ridică la nouă: *fuior*, *stupă bună* de la rădăcină, *stupă rea* de la vîrf, *cîlți buni*, *cîlți răi*, *păcișale*, *brebenei*, *feștilă bună* și *feștilă rea*. În alte localități avem numai cinci sortimente (ALR II 141, 531)⁴ sau patru (CHEST. 816, 164), trei (CHEST. 299, 382), două (CHEST. 554; ALR I 847), niciodată însă mai puțin de două. Cîmpul semantic corespunzător noțiunii de cînepă prelucrată, privit în cadrul sistemului lexical general al limbii române, se evidențiază

³ Tudor Pamfile, *Industria casnică la români*, București, 1910; Nicolae Dunăre, *Textilele populare românești din Munții Bihorului*, Sibiu, 1959; *Arta populară din Valea Jiului*, București, 1963, p. 211—309.

⁴ În lucrare utilizăm siglele date în *Dicționarul limbii române* (DLR). Cifrele din paranteze reprezintă numărul localităților anchetate.

ca fiind foarte bogat și variat. Sinonimia termenilor este însă aparentă, căci, de fapt, fiecare dintre ei își are zona sa teritorială.

Pentru analiza lingvistică, termenii s-au luat în ordine alfabetică, cu excepția lui *fuior* și *cîlți*, care fiind cei mai importanți, au fost studiați la început. Din unele puncte de vedere ar fi fost mai bună o grupare după calitățile de cînepă denumite, în ordinea operațiilor de prelucrare. O asemenea prezentare e greu de efectuat, deoarece nu întotdeauna răspunsurile cuprind indicații exacte asupra sortimentului pe care îl denumește fiecare cuvînt. Utilizarea termenilor în localitățile în care nu s-a specificat sensul ar rămîne nesemnaltă, ceea ce ar împiedeca o cunoaștere completă a ariei de circulație pentru fiecare denumire în parte. Remarcăm de la început și faptul că majoritatea cuvintelor sînt utilizate numai sau mai ales la plural. N-am refăcut singularul atunci cînd pluralul a fost singura formă înregistrată.

Fuior. Calitatea superioară de cînepă prelucrată este denumită, pe întreg teritoriul dacoromânei și chiar în dialectele sud-dunărene (ar., megl. *ful'or*), prin cuvîntul *fuior*. Numai în cîteva localități din CHEST. la întrebarea despre cînepă bună s-au notat alți termeni: *paceș* (110), *pacioșe* (264), *stupă* (142), *cînepă periată* (135), *spicul* sau *fruntea cînepii* (816); *fuior* fiind utilizat cu alte accepțiuni. Mai remarcăm acele răspunsuri în care vorbitorii, dorind să dea explicații sau să facă precizări asupra calităților de cînepă denumite, au folosit, pe lângă cuvîntul *fuior*, determinanți, de obicei adjective: *fuior bun* (CHEST. 127), *fuioare bune* (CHEST. 66, 68), *fuior moale* (CHEST 139), *fuior perieț* (CHEST. 630), *fuior curat* (CHEST. 796), *fruntea fuiorului* (CHEST. 152), *inima fuiorului* (ALR I 790). În CEST. s-a înregistrat numai forma literară *fuior*, cu pluralul *fuioare*, în timp ce în atlase apar și cîteva variante fonetice: *foior* (ALR II 192), *fîior* (ALR II 784), *fîior* (ALR I 217, 363, 375, 402, 516, 550, 552), dar și două forme de plural: *fuiere* (ALR I 900, 926, 934, 954, 960; ALR II 705, 723, 762, 769) și *fuiare* (ALR I 30)⁵. Lînvîștii sînt de acord în susținerea originii latine a cuvîntului; părerile diferă însă în ce privește forma pe care o consideră drept etimon⁶.

Cîlți. Al doilea termen, general cunoscut în dacoromână, e cuvîntul de origine slavă *cîlți* (v.sl. *klŭkŭ*, pl. *klŭci*)⁷. Cîlți este, în primul rînd,

⁵ Varianta fonetică *fuioară*, notată în DA pe baza unei atestări, PAMFILE, J. III, este o interpretare greșită. În lucrarea lui T. Pamfile, la p. 39, e menționat cuvîntul *fuiară* ca denumire a fluierului la românii din Moravia și Silezia. În materialul CHEST. și ALR nu există înregistrată forma *fuioară*. La această formă se referă Al. Cioranescu în dicționarul său (*Diccionario Etimológico Rumano*, fasc. 3°, Universidad de La Laguna, 1960, s.v. *fuior*) pentru a susține etimologia din lat. *fŏliola*.

⁶ Facem menționări cu privire la etimologia cuvintelor în cazul în care materialul pus în discuție de noi aduce un element nou cu privire la viața cuvîntului respectiv sau cînd cuvîntul e cunoscut în limba română cu sensul de bază din terminologia cînepii.

Pentru etimologia cuvîntului *fuior* s-au propus: **folliolus, -um*, dim. lui *folllis* (CADE, DA, REW), **foliolum* dim. lui *folium* (TDRG), *foliola*, dim. lui *folium* (CIORANESCU, D.), *funiolus* dim. lui *funis* (SCRIBAN, D.); vezi și Sextil Pușcariu, *Studii și notițe filologice*, Conv. Lit., XXV, 1901, p. 821; Ov. Densusianu, *Semantism anterior despărțirii dialectelor*, GR.S., II, p. 317; Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, București, 1968, p. 190; IST. L. ROM., II, p. 166.

⁷ Pentru etimologia cuvîntului *cîlți*, pe lângă dicționare, vezi și G. Mihăilă, *Imprumuturi vechi sud-slave în limba română*, București, 1960, p. 33.

un nume generic pentru noțiunea de cînepă prelucrată de calitate slabă în opoziție cu cea bună, denumită prin *fuior*. Pe lângă acest sens general, cu care e utilizat și în limba literară, cuvîntul *cîlți* a primit, regional, și alte sensuri speciale, după calitățile de cînepă rezultate în urma prelucrării și pe care el le denumește. Aria lui semantică e mult mai bogată decît o prezintă dicționarele⁸, căci poate denumi, pe lângă partea rea, și partea bună, obținută prin operațiile de prelucrare⁹: după melițat — cînepa rea (ALR I 596, 980), după dărăcit — firele care rămîn în darac (CHEST. 51, 127, 351, 500, 630; ALR I 243; ALR II 235, 310, 414), dar și cele care cad (ALR I 576), după pieptănat — partea bună (CHEST. 766; ALR II 260), dar și cea rea rămasă în dinții pieptenilor (CHEST. 19, 91, 101, 246; ALR II 53, 102), după periat — partea rea care rămîne în perie (CHEST. 802; ALR I 116; ALR II 362). Cîlții pot reprezenta, în funcție de numărul sortimentelor cunoscute, calitatea a doua (CHEST. 250, 380, 528, 562, 816), a treia (CHEST. 299, 336, 344), a patra (CHEST. 52, 262) etc. În unele localități, așa cum reiese din materialul dialectal înregistrat în anchete, cuvîntul *cîlți* a fost înlocuit cu alți termeni ca *zgrebeni*, *buci*, fără a forma însă arii. Menționăm și aici răspunsurile în care *cîlți* este urmat de determinanți: *cîlț răi* (ALR II 325), *cîlț slab* (ALR I 93), *cîlț mîniței* (CHEST. 95, 281; ALR II 95), *cîlț dupră din jos* (ALR I 77).

Ca elemente ale terminologiei cînepii, denumirile *fuior* și *cîlți* au ponderea cea mai mare, fiind general cunoscute și utilizate nu numai în graiuri, ci și în limba literară. De asemenea, în cadrul sistemului lexical românesc, cele două cuvinte au o poziție bine consolidată deoarece sînt vechi, polisemantice, au o circulație largă, au intrat în expresii¹⁰.

Barbă. Cuvînt de origine latină, *barbă* a primit în graiurile românești un sens nou, neîntîlnit în dicționarele celorlalte limbi romanice. În vestul Transilvaniei și în Maramureș denumește o calitate de cînepă prelucrată, de obicei inferioară fuiorului, dar superioară celorlalte categorii de cîlți. Situarea la marginea superioară a sferei lexicale corespunzătoare noțiunii de cînepă slabă a făcut posibilă trecerea termenului *barbă* și în sfera lexicală opusă, denumind fuiorul de calitate a doua (CHEST. 120) sau chiar de cea mai bună calitate, obținut în urma pieptănatului (CHEST. 51, 78, 91) sau a periatului (CHEST. 300). Cu această accepție apare mai ales în sintagma *barba popii*, formată desigur sub influența sintagmei *fuiorul popii*, fuior frumos, care se dădea preotului la Bobotează. Menționăm precizările din punctul 66 (CHEST.), deoarece ni se par interesante și semnificative pentru atenția deosebită care se acordă operațiilor de prelucrare. Cîlții rămași de la pieptănatul fuiorului se piaptănă din nou cu pieptenele mare și cu cel mic, obținîndu-se *barba mare* sau *lungă*, apoi cîlții „de a doilea” sînt supuși aceluiași operații pentru a primi *barba scurtă*. Formele înregistrate sînt mai ales plurale: *bărbi* (CHEST. 74; ALR II 310, 316), *barbe* (CHEST. 95), *bărburi* (CHEST. 282),

⁸ În DA s-a formulat o definiție mai completă, comparativ cu celelalte dicționare.

⁹ Menționăm accepțiile cuvîntului, indicînd, în paranteză, numai localitățile în care s-a specificat sensul.

¹⁰ Al. Graur, *Încercare asupra fondului principal lexical al limbii române*, București, 1954, p. 138, trece cuvîntul *fuior* în lista substantivelor care mai există în limba literară, dar nu au pătruns sau au ieșit din fondul principal.

dar și singularul *barbă* (CHEST. 66; ALR II 64; L.ROM. 1959, 69). Noua accepție a lui *barbă* este rezultatul unei analogii, ușor de explicat de la sensul general cunoscut, „părul care crește la bărbați pe bărbie și pe obraji“ (DM). Este interesant de menționat faptul că cuvîntul magh. *szakáll*¹¹ are, în aceeași regiune din nord-vestul Transilvaniei, pe lângă sensul de „barbă“, și pe acela de „parte inferioară a caierului din care se trag firele la tors“.

Bărbie. O situație similară lui *barbă* are cuvîntul *bărbie*¹², care într-o arie restrînsă, dar destul de bine conturată, din județele Sălaj și Satu-Mare, denumește o calitate intermediară între fuior și cîlți (CHEST. 277, 281, 299, 336, 344; ALR II 346), dar și fuiorul cel mai bun (CHEST. 276, 300). În CHEST. a fost scris uneori *bărdie* ($b > d'$), formă pe care o considerăm rezultat al unei false analize fonetice. Geografic și semantic, ariile celor două cuvinte — *barbă* și *bărbie* — se suprapun, de aceea pot fi considerate sinonime.

Bătătură. Prezența unor cuvinte ca *bătătură*, *urzeală* etc. în această sferă lexicală nu e surprinzătoare, fiind ușor de explicat. În fiecare țesătură există două feluri de fire, bătătura și urzeala, pentru denumirea căroră, în limba română, se întrebuițează mai mulți termeni: *bătătură*, *băteală*, *bătaie*, *urzeală*, *tramă*. În practica țesutului se obișnuiește ca pentru bătătură să se folosească anumite calități de cînepă sau lînă, iar pentru urzeală altele. Indicațiile pe care le dau unii informatori sînt semnificative în acest sens. Astfel, în punctul 300 (CHEST.) se menționează: „bărbia și cîlții, cea dintîi urzeala, iar a doua băteala“, iar în 382 (CHEST.): „Cîlții se folosesc la urzeală. Bucii se întrebuițează ca bătătură“. Această realitate a făcut ca termenii amintiți mai sus să denumească nu numai cele două feluri de fire ale țesăturii, ci și calitățile diferite de cînepă folosite diferențiat, unele pentru bătătură, altele pentru urzeală. Astfel, în punctul 235 din ALR II, în urma operației de pieptănat, se obține *urzeala*, partea mai bună care rămîne în mînă, și *bătătura*, partea mai slabă care rămîne în dinții pieptenilor, fiecare fiind de două feluri: de rădăcină și de vîrf.

Băteală. Într-o singură localitate (CHEST. 115) a fost înregistrat și cuvîntul *băteală* printre denumirile calităților de cînepă.

Bélegi a fost notat numai în punctul 710 din ALR I ca denumire pentru cînepa melițată, foarte rea. Date despre acest cuvînt ne pun la dispoziție dicționarele CADE și DA, în care, pe baza aceleiași atestări¹³ din Moldova, se găsește inserat cuvîntul *béligă* (v. *beli*), accentuat și *beligă* (DA), pl. *beligi*, *belige*, și definit prin „fișie de coajă care se scoate de pe o plantă textilă“. Cunoscînd acestea și avînd în vedere aspectul firelor de cînepă care cad în timpul melițatului, este ușor să ne explicăm, semantic, prezența lui *belegi* în sfera terminologiei de care ne ocupăm.

Botologi. În sud-vestul Transilvaniei s-au înregistrat, ca denumire pentru calitatea cea mai slabă de cînepă, cîțiva termeni asemănători ca

¹¹ Csűry Bálint, *Szamosháti szótár*, II, Budapest, 1936, s.v.

¹² Pentru etimologia cuvîntului *bărbie* propunem, ca și DA, lat. **barbilia*, -am, și nu o derivare pe teren românesc, cum face DM. Existența unor corespondențe în toate limbile romane credem că este un argument concludent pentru a susține această părere.

¹³ ȘEZ., IV, 1905, p. 143.

formație lexicală: *botologi* (folosit ca adjectiv, ALR I 107), *bodologi* (folosit ca adjectiv, ALR II 105), *hodologi* (CHEST. 114), *coștoloci* (CHEST. 115, 115/1). Asemenea construcții mai avem în limba română: *folomoc*, *foștomoc*, *golomoc*, *ghemotoc*, *mototol* etc. Nu numai din punct de vedere formal, ci și semantic aceste cuvinte alcătuiesc un grup aparte, deoarece toate exprimă ideea de boț, ghemotoc. DA le consideră formații spontane, iar DLR formații onomatopeice. Utilizarea unor asemenea cuvinte ca denumire sau ca determinant pe lângă un alt termen (*cilți botologi*, *cilți bodologi*) este din dorința de a evoca, prin numele dat, imaginea obiectului, în cazul nostru, a firelor slabe de cînepă. Nu este exclusă, pentru cuvîntul *botologi* (*bodologi*) o legătură cu boț.

Bôți. Cu înțelesul de „cilțișori“, cuvîntul *boți* este înregistrat numai de T. Teaha în graiul din Valea Crișului Negru. Sensul general cunoscut în limbă este de „bucată mică, rotundă, dintr-o materie; cocoloș, mototol, ghemotoc“, iar, regional, diferite obiecte cu formă asemănătoare unui ghemotoc. Aceste sensuri sînt cunoscute și în regiunea în care boț a primit noua accepție, prin urmare din punct de vedere geografic nu există nici un impediment pentru a explica evoluția semantică. Sensul nou este rezultatul unei analogii, datorită imaginii de mototol, ghemotoc, pe care o are calitatea inferioară de cînepă. Acceptînd etimologia din lat. **botium* (< *bottia*) este interesant de remarcat faptul că, cu toată multitudinea și diversitatea semantică a corespondentelor din limbile romanice, există o notă comună: toate au la bază ideea de umflătură, gomoloț.

Brebenei. Derivatul *brebenei* (*brebeni* + suf. *-el*) a fost obținut în punctul 172 anchetat atît prin corespondență, cît și direct prin deplasare pe teren.

Buc a fost notat consecvent în Moldova și în jumătatea de nord a Transilvaniei, pînă în Maramureș, cele trei anchete completînd rețeaua localităților, care devine astfel foarte compactă. Cuvîntul denumește cînepa de calitate slabă (CHEST. 217, 234, 250, 261, 262, 265, 274, 282, 356, 380, 382, 384, 496, 528, 532, 534, 536, 538, 540, 542, 544, 546, 548, 550, 552, 554, 562, 564, 568, 590; ALR I 214, 215, 229, 251, 270, 289, 363, 370, 375, 387, 388, 394, 420, 512, 516, 518, 522, 526, 528, 530, 532, 536, 538, 540, 542, 550, 552, 554, 556, 558, 582, 584, 588, 592, 594, 596, 600, 614; ALR II 219, 228, 260, 334, 386, 414, 514, 520, 537, 551, 574), care rămîne în piepteni (CHEST. 232/1, 246, 252, 264, 416, 528, 530, 531, 532, 542, 548, 570; ALR II 250, 365, 531) sau în perie (CHEST. 262). Într-un număr considerabil de localități, *buci* este singurul termen cu care s-a răspuns la întrebarea despre cînepa slabă, realizîndu-se astfel opoziția *fuior* — *buci*, în locul celei de *fuior* — *cilți* din limba literară. În ce privește forma, a fost înregistrat numai pluralul *buci*, cu o singură excepție (CHEST. 530), cînd s-a menționat și singularul *buc*. Originea cuvîntului n-a fost pe deplin clarificată; de obicei¹⁴ se face o apropiere de alb. *byk*.

¹⁴ Vezi CADE, DM, AL. ROSETTI, *op. cit.*, p. 266, I.S.T.L.ROM. II, p. 338; I. I. Russu (*Limba traco-dacilor*, București, 1967, p. 203), combătînd paralelismul de sunete stabilit de Al. Rosetti între albaneză și română, menționează alb. *byk* și rom. *buc* printre cuvintele a căror apropiere etimologică e neverosimilă.

Cuvîntul *buc* are o familie bogată, alcătuită din derivate care aparțin aceleiași sfere semantice:

bucalăi (*buc* + suf. *-alău*), notat în două localități apropiate din vestul Transilvaniei (CHEST. 262; ALR II 284);

bucos (*buc* + suf. *-os*), un adjectiv folosit, ca determinant pe lângă *cilți*, puțin mai la vest de aria stabilită pentru cuvîntul de la care derivă (ALR II 325);

bucușori (*buc* + suf. *-ușor*), cunoscut în două puncte din Moldova (CHEST. 548, 570);

bucuți (*buc* + suf. *-uț*), înregistrat într-o singură localitate (ALR II 272), ca denumire pentru ceea ce rămîne în perie.

Dicționarele noastre nu redau acești termeni.

Butucei (*butuc* + suf. *-el*) circulă în Transilvania, denumind două calități: *cilți* rămași în darac (CHEST. 217) și *cilți* rămași în piepteni (BREBENEL, GR.P.; *butăcei* CHEST. 152). Dezvoltarea semantică a avut la bază aspectul sortimentului mai slab de cînepă, ale cărui fire sînt mai scurte, mai butucănoase, cu resturi de părți lemnoase.

Caier e general cunoscut, în limba română, cu sensul de „mănunchi de lînă, de in, de cînepă sau de borangic, care se pune în furcă pentru fi tors” (DM). Cuvîntul a intrat în atenția lingviștilor care și-au exprimat păreri adesea contradictorii, mai ales cu privire la etimologia lui. Necercetate au rămas sensurile regionale. Astfel, într-o mică arie din jurul Aradului și în puncte izolate din Transilvania, Oltenia și Muntenia, a fost înregistrat printre denumirile calității inferioare de cînepă prelucrată. Indicații precise privind obținerea caierelor prin pieptănat s-au dat în punctul 53 din ALR II, unde acestea reprezintă partea mai bună care se scoate din piepteni, iar în punctul 64, calitatea opusă, partea slabă care rămîne în dinții pieptenilor. Cuvîntul a fost notat la singular *caier* (ALR II 64, 141) și la plural *caiere* (CHEST. 52; ALR II, 53, 48), *caieri* (BREBENEL, GR.P.).

Canură. Majoritatea lucrărilor lexicografice (SCRIBAN, D., DA, DM, DL) înregistrează cuvîntul *canură* ca element din sfera denumirilor pentru un sortiment de lînă. Unele (ȘAINEANU, CADE) însă menționează prezența lui și în sfera terminologiei cînepii, ca denumire pentru o calitate inferioară. În două arii bine conturate din Transilvania și din jumătatea de sud a Moldovei și izolat în Muntenia (CHEST. 770) se cunoaște această ultimă accepție. Unii informatori definesc sortimentul denumit de *canură* ca partea mai slabă rămasă în dinții daracului (CHEST. 286) sau ai pieptenilor (CHEST. 66, 120, 292, 630; ALR I 590; ALR II 310). În dialectul aromân, cuvîntul s-a păstrat în sfera semantică a lînii. Spre deosebire de DA, unde se remarcă folosirea cuvîntului de obicei la singular, pluralul utilizîndu-se numai „cînd ne gîndim . . . la firele ce-o compun”, materialul dialectal relevă preferința pentru plural ca și în cazul celorlalți termeni pe care-i discutăm. Formele înregistrate în CHEST. și ALR sînt: pluralele *canuri* (CHEST. 66, 120, 134, 281, 282, 292; ALR I 61; ALR II 272, 310), *cănuri* (CHEST. 299; H X 69), *canori* (CHEST. 288) și singularul *canură* (CHEST. 286, 630, 770; ALR I 510, 512, 528, 590, 618; ALR II 605). Pe baza altor izvoare, adăugăm, printre variantele formale, singularele *cănură* (MARIAN, Î, 99, DA) și *canoră* (H XVI 11, BUGNARIU,

NAS., DA), refăcute după plural. Pentru etimologia¹⁵ cuvîntului se propune de obicei lat. *cannula* „țevă mică (de trestie)“. „De la ideea de «țevă» din lat. *canna* — *cannula* s-a ajuns la aceea de canură «firele ce se deapănă pe o canna»¹⁶. De la unealtă, denumirea a trecut la lucrul făurit cu ajutorul ei, evoluție cunoscută și în istoria altor cuvinte (v. *teară*). Această explicație care s-a dat originii cuvîntului, nu ni se pare că se susține dacă ne referim la realitatea extralingvistică, și anume la operațiile desfășurate în procesul de prelucrare a plantelor textile pentru obținerea pînzei. Într-adevăr, în vederea țesutului, firele, care vor fi folosite ca bătătură, se deapănă pe o țevă. Pe țevă se deapănă însă firele toarse, în timp ce *canura* denumește lina sau cînepa încă netoarsă, rămasă de la dărăcit sau pieptănat. În consecință, nu se poate explica trecerea termenului de la țevă la un material care nu se înfășoară pe această țevă. Mai apropiată de adevăr ni se pare etimologia propusă în dicționarul lui H. Tiktin: **carula*, v. *caro*, -ere. *Canură*, ca denumire pentru o anumită calitate de lînă, e vechi în limbă, după cum o dovedesc primele texte care îl atestă¹⁷, de aceea credem că vehicularea cuvîntului ar fi putut porni de la terminologia lînii spre terminologia cînepii. De la români cuvîntul a fost împrumutat de bulgari (*kanura*), sîrbi (*kanura*), greci (*kanoupa*)¹⁸.

Căieruțe (*caier* + suf. -uț) a fost înregistrat într-o localitate (ALR II 346) ca denumire pentru a doua calitate, în categoria sortimentelor inferioare fuiorului.

Cănurică, derivat de la *canură* + suf. -ică, e atestat într-un singur punct, 605 din ALR II.

Ciorchină a fost menționat în localități de pe cursul inferior al Dunării (ALR I 960; ALR II 682; în ultima localitate informatorul a auzit numai cuvîntul, dar nu-l utilizează). Credem că nu este imposibil de admis o evoluție semantică de la accepția generală și uzuală a cuvîntului *ciorchine* (vezi DM). Partea frumoasă a fuiorului a fost asemănată cu un ciorchine în punctul 705 din ALR II, unde se spune: „întîi îi luăm ciorchina, pă urmă cîlți și pă urmă știm“.

Ciup, în forma de plural, *ciupi*, denumește cîlții slabi, numai în localități izolate (ALR II 157, 723; H XVII 238), el se găsește însă și la aromâni (ALR I 1304/05; PAPAHAĞI, D.). Termenul este utilizat și în sfera denumirilor pentru lînă, designînd „lina ce rămîne în pieptenii de scărmanat“ (DA). Ambele accepții sint urmarea unei analogii de la sensul etimologic „șuviță de păr“, cu care cuvîntul este cunoscut în dacoromână pe o suprafață mai întinsă¹⁹. Avînd în vedere răspîndirea geografică, considerăm că pentru stabilirea etimologiei trebuie să ținem seama nu numai de scr. *čup(a)*, ci și de corespondentele din celelalte limbi slave.

Ciupici (*ciup* + suf. -ici) a fost înregistrat într-o singură localitate

¹⁵ Per. Papahagi, *Notițe etimologice*, în „Analele Academiei Române“, seria II, tom. XXIX, 1906—1907, Memoriile secțiunii literare, București, 1907, p. 214—215; Th. Capidan, *Românii nomazi. Studiu din viața românilor din sudul Peninsulei Balcanice*, în DR, IV, 1927, p. 303; G. Giuglea, *Etimologii*, în DR, X, 1922, p. 901; idem, *Elemente vechi grecești în limba română*, în DR, X, 1941, p. 453.

¹⁶ G. Giuglea, *Elemente...*, p. 453.

¹⁷ CORESI, EV. 424/35; DOSOFTEI, PS. 169/20.

¹⁸ Th. Capidan, *Raporturile lingvistice slavo-române*, în DR, III, 1924, p. 204.

¹⁹ Pe lîngă dicționare, vezi și Ștefan Pașca, *Terminologia calului. Părțile corpului*, în DR, V, 1923, p. 282.

(ALR I 744), ca denumire a unui sortiment de cînepă foarte slabă, care se toarce mai gros pentru funii.

Cilțișori nu este cuprins în materialul dialectal pe care-l studiem, dar a fost inclus în lucrările lexicografice.

Clantarét (ALR I 96), *clantări* (CHEST. 99), *clântărieț* (CHEST. 115), cunoscuți în localități apropiate, sînt probabil din aceeași familie. Etimologia ne este deocamdată necunoscută.

Clantări v. **clantareț**.

Clăbuci a fost notat în punctul 351 din CHEST. De la dărăcitul fuiorului rămîn pacioșele. După ce acestea se dau din nou prin darac, partea care rămîne se numește *clăbuci*. Pentru explicarea evoluției semantice, putem presupune o legătură cu sensul „rămășițele după vînturatul grîului; pleavă, pospai“ (DA), cu care cuvîntul (la pl.) e cunoscut în Transilvania (CADE, SCRIBAN, D., DA), un sens mai apropiat și deci mai ușor de explicat de la cel etimologic. De altfel, nu este singurul caz în care același cuvînt denumește atît un sortiment de cînepă, cît și pleava, pospaiul (vezi *buc, bucalăi*).

Coștoloci v. **botologi**.

Craț. În trei localități, pentru cînepa de slabă calitate s-a răspuns cu termenul *crați* (ALR I 610, 700), *crațe* (ALR II 192). Dintre dicționare, l-a înregistrat numai DA, în forma *crațe*, cu sensul de „cilți întrebunțați la zidărie“, pe baza atestării H VII 424. Mai este notat, în forma *crațe*, la întrebarea 5 985 pentru denumirea puzderiilor, în punctul 723 din ALR II. Etimonul acestui termen este germ. *Krätze* „darac“. Prezența cuvîntului și în regiuni în care nu a avut loc un contact direct cu populația săsească se explică prin iradiere, datorită trecerii permanente a locuitorilor dintr-o parte în alta a țării.

Drugani v. **drugălăi**.

Drugă v. **drugălăi**.

Drugălăi. De la *drugă*, s-au creat pe teren românesc, prin derivare cu sufixe, mai mulți termeni înregistrați în Banat și într-o arie compactă în jurul Aradului și Abrudului, la nord de linia Mureșului. Cu suf. *-(ă)lău* s-a format *drugălău*, înregistrat la plural: *drugălăi* (CHEST. 66, 91, 120; ALR I 87; TEAHA, C.N. 222, LEXIC REG. II, 83), *drugălei* (CHEST. 80; ALR I 63, 65, 103; ALR II 64), (cu modificarea genului) *drugălaie* (ALR I 94). Prin schimbarea sufixului (*-ăl-* a fost simțit ca făcînd parte din rădăcină), s-au creat: *drugăloci* (CHEST. 51, 70, 74, 110; TEAHA, C.N. 222), cu variantele *drăgăloci* (CHEST. 20, 27), înregistrată o dată și ca formă de singular (cu modificarea genului) *drăgăloci*, pl. *drăgăloace* (ALR I 75), *drigăloci* (ALR I 56, 79; ALR II 76), *dirgăloci* (ALR I 49), și *dru-găloi* (CHEST. 68). Tot de la *drugă*, cu sufixul augmentativ *-an*, s-a format termenul *drugani* (ALR I 839). Nu numai aceste derivate, ci și cuvîntul de bază, *drugă*, în forma de plural *druge* (notat *druje*), are în Valea Crișului Negru (TEAHA, C.N. 222) sensul de „cilțișori“. Numai în puține localități se menționează că prin aceste cuvinte se denumește ceea ce rămîne după melițat (ALR I 63, 87, 94) sau pieptănat (CHEST. 91; ALR II 64), reprezentînd cînepa cea mai slabă (ALR I 49, 56, 65, 79). În acest grup de termeni mai putem aminti cîțiva, proveniți de la cuvinte sîrbești sau bulgărești înrudite, sau formați pe teren românesc de la cei împrumutați. Pot fi nume de acțiuni — *a drigla*, de instrumente —

driglu, driglaică etc. În limba română dau impresia unei adevărate familii care ar trebui studiată, iar cuvintele incluse în dicționare.

Drugăloci v. drugălăi.

Drugăloi v. drugălăi.

Festilă a primit, regional, pe lângă sensul general cunoscut în limba română „fital, lumânare“, o semnificație nouă: cînepa de calitate slabă mai ales aceea care rămîne în piepteni. Geografic, sensul nou se întilnește în sud-estul Transilvaniei și nord-estul Munteniei, pe o arie situată la întilnirea dintre aceste două regiuni (CHEST. 119, 151, 152, 162, 164, 172, 766, 770; ALR I 170, 178, 768; ALR II 172; LEXIC REG. 91), și cu totul izolat, într-o localitate din Moldova (CHEST. 592). Dintre dicționare, numai CADE și DA îl menționează, indicînd o atestare din secolul al XVIII-lea²⁰. Sensul etimologic fiind înregistrat încă în *Biblia* din 1688²¹, se poate afirma că utilizarea cuvîntului în sfera terminologiei cînepii este mai nouă. Din punct de vedere semantic, evoluția cuvîntului se explică prin asemănarea, pe care a surprins-o vorbitorul popular, între forma mănunchiului de fire și forma unei lumînări sau, mai de grabă, a flacării (unei lumînări).

Foităș este înregistrat numai în GL. REG. și definit prin „cea mai proastă calitate de fibre de cînepă, buci“. Credem că definiția de mai sus reflectă o interpretare greșită a sensului acestui cuvînt, căci, de fapt, *foitaș* este denumirea cîlților cu anumită destinație. Cuvîntul a intrat din maghiară în română, în ambele limbi avînd același sens: „cîlți cu care se astupă țeava puștii“.

Fundurei (*funduri* + suf. *-el*) e folosit izolat, în punctul 95 din ALR II. Această denumire nu a fost înregistrată în dicționare.

Gușoasă. Pentru a exprima ideea că firele de calitate slabă sînt mai încălcite, mai noduroase, se utilizează adjectivul *gușoasă* (*gușă* + suf. *-os, -oasă*). A fost notat numai în punctul 164 din ALR I, ca determinant pe lângă substantivul *cînepă*. În aceeași regiune, cuvîntul *gușă* circulă și cu sensul de „nod în firele textile“ (BREBENEL, GR.P., SCRIBAN, D.), dezvoltat din sensul general cunoscut ca urmare a unei analogii.

Hăbuci. Pentru calitatea inferioară de cînepă s-a înregistrat și denumirea *hăbuci* într-o mică arie din nordul Transilvaniei și Maramureș (CHEST. 348; ALR I 266, 269, 359; LEXIC REG. II, 108, 111). Cuvîntul *hăbuc* (cf. v. sl. *habiti* „a strica“) e cunoscut în graiuri cu sensul „bucată (din ceva), fărîmă“ (DM). Cînd informatorul s-a exprimat: „Cînepa... acum e roșie, adică netochită... , mîni poate fi putredă sau hăbuc“²², a considerat că firele de cînepă sînt rupte în bucățele. De aici se poate face legătura cu sensul de „cîlți“. S-ar putea da însă și altă explicație acestei denumiri. Nu este exclusă o legătură cu termenul *buc*, întrucît cele două cuvinte se utilizează, cu sensul „sortiment de cînepă prelucrată“, în aceeași arie geografică.

Hodologi v. botologi.

Lăor este o denumire pentru „firele bune de cînepă sau de in din care se face fuiorul“. Este înregistrat în DA pe baza mai multor atestări, cărora le adăugăm GL.REG.

²⁰ GCR II 93/22.

²¹ BIBLIA (1688), 57/2.

²² Th. Pamfile, *Cînepa și lucrul ei în com. Țepu [Tecuciu]*, în ȘEZ., IX, 1905, p. 141.

Mijlocele. Nici dicționarele mai vechi și nici DLR nu au înregistrat evoluția semantică a diminutivului *mijlocel*, *-cea* la sensul de cînepă rezultată în urma periatului. Cuvîntul se găsește numai printre răspunsurile la ancheta indirectă, în Maramureș (CHEST. 300, 351).

Pacioșă, pacișă. Dacă principalele lucrări lexicografice înregistrează cuvîntul numai la plural, materialul CHEST. și ALR, precum și alte izvoare populare, relevă utilizarea lui și la singular, ceea ce a determinat, de altfel, stabilirea în manuscrisul DLR, a unei forme-titlu de singular, *pacișă*. În ce privește operația în urma căreia se obțin pacișele, în majoritatea localităților anchetate, s-a menționat periatul (CHEST. 264, 416, 531, 770, 772; ALR II 29, 235, 353, 531, 537, 784), numai în puține localități dărăcitul (CHEST. 570; ALR I 247) sau pieptănatul (CHEST. 91); în altele nu se fac precizări în acest sens (CHEST. 110, 262, 282; ALR II 27, 36, 76, 105). Cuvîntul circulă în jumătatea de nord a Moldovei, în Transilvania, în Maramureș și izolat, în Muntenia și în Banat; pe baza altor izvoare adăugăm Bucovina și Oltenia. Au fost înregistrate următoarele variante²³: *păcioșă* (ALR I 247; ALR II 235, 353; *pacioșă* CHEST. 264; T. PAPAĞI, M. 228), *păcișă* (ALR II 36, 531; CIHAC, II, 236, BARCIANU; *pacișă* CHEST. 570), *păceșă* (ALR II 76; CIHAC, II, 236. DDRF. BARCIANU) s.f.: *păciș* (ALR II 29, 537; *paciș* ȘEZ. V, 115), *păceș* (ALR II 27, 105; *raceș* CHEST. 110) subst.; *pacioșe* (CHEST. 262, 282). *păcișe* (CHEST. 416, 770; SCRIBAN, D.; *pacișe* CADE; *pacișe* CHEST. 531), *paceșe* (CHEST. 772, *pacéși* (CADE; *paceși* CHEST. 137; LIUBA — IANA, M. 118), *păciși* (ALR II 784; H III 2), *paciși* (CHEST. 91) s.f. (pl.). În manuscrisul DLR sînt notate și alte variante: *păcisă* (ALEXI, W.), *paciță* (H XVIII 268), *păciușă* (pl. *păciușe* F (1885), 318) s.f.; *pacéșiu* (H XVIII 278) subst.; *păcișe* (PAMFILE, I. C. 208, CREANGĂ, GL.), *păceși* (A III 4), *păciuci* (com. din STRAJA-RĂDĂUȚI), *păciși* (A III 2) s.f. (pl.). Pentru etimologia cuvîntului²⁴ s-a propus ucr. *pačoș* (ms. DLR). Din studierea acestui termen se impun două observații: 1) forma cea mai apropiată de etimon e *pacioșă* nu *pacișă*, de altfel și cea mai răspîndită; 2) accentul este de obicei (în ALR este singurul accent notat) în prima silabă pe *a* și nu în penultima silabă pe *i*, cum îl notează unele dicționare. Considerăm prin urmare că forma titlu pe care ar trebui s-o aibă acest cuvînt în dicționare este *păcioșă*.

Pacișele (*pacișă* + suf. *-ea*) denumește, ca și *pacișa*, firele de cînepă (CHEST. 165, 182/1, 250, 262, 274; ALR II, 130, 172) rămase după dărăcît (CHEST. 172, 542), pieptănat (CHEST. 114, 570) sau periat (CHEST. 151, 152, 351, 530; ALR II 141, 551). Termenul circulă în localități învecinate acelorora în care s-a înregistrat și *pacișă*, formînd mici arii în Moldova și Transilvania, mai ales în sud și, izolat, în Maramureș și în Banat. Variantele fonetice sînt: *pacioșele* (CHEST. 274, 351), *păcioșele* (CHEST. 250, 262), *pacișele* (CHEST. 114; CADE), *păcișele* (CHEST. 165, 530, 542, 570; ALR II 130, 141, 551; TDRG, CADE, SCRIBAN, D.), *păcișále* (CHEST. 151, 152, 172, 182/1; ALR II 172; BREBENEL, GR.P., LEXIC. REG. 93) s.f. pl. În manuscrisul DLR mai apar: *paciucéle* (com. din BUCOVINA) s.f. pl. și două variante, înregistrate și la singular, *păchiușél* (pl. *păchiu-*

²³ Am separat întotdeauna formele al căror accent nu a fost notat.

²⁴ Vezi și D. Marmeliuc, *Note etimologice*, în LR, XIV, 1965, nr. 2, p. 265.

șele (com. FURTUNĂ), *păciuseă* (pl. *păciusele* SBIERA, F. S. 88, SEVAS-TOS, N. 161).

Păr este urmarea unei lărgiri a sensului de la „denumire generală dată fibrelor naturale de origine animală; țesătură din aceste fibre“ (DM) la denumire a firelor de cînepă. Cuvîntul are două sensuri opoziționale: „cîlți“ (CHEST. 252/1) și „fuior“ (GL. OLT.).

Păroși. În urma unei evoluții semantice identice cu cea a termenului *păr*, de la care derivă, adjectivul substantivizat *păroși* (*păr* + suf. -os) a intrat în sfera terminologiei de care ne ocupăm. A fost obținut ca răspuns la întrebarea 5 996 în punctul 574 din ALR II.

Perietură. Cîțiva termeni sînt formați prin derivare de la cuvînt-
nume de acțiune. Așa este *perietură* (*peria* + suf. -(e)tură), nementionat în dicționarele de pînă acum, dar consemnat în ms. DLR. Circulă în vestul Transilvaniei, fără a forma însă o arie compactă. În răspunsurile la anchete, ca și în glosarele regionale, cuvîntul a fost înregistrat la plural în următoarele variante: *perieturi* (CHEST. 122, 292), *perituri* (CHEST. 277; MAT. DIALECT. I, 264, TEAHA, C. N. 251), *pereturi* (CHEST. 101, 115; ALR II 102), *perituri* (ALR II 310), *pirituri* (ALR II 95).

Porbici se utilizează în aria lexicală pe care o studiem ca urmare a unui transfer semantic de la „cînepă mică, rămasă după smulgere“²⁵ la „cînepă prelucrată de calitate inferioară“. Există o concordanță deplină în privința ariei de circulație a celor două sensuri ale cuvîntului, ca și în privința ariei de utilizare a variantelor sale. S-au înregistrat: *porbici* (ALR I 63, 308) și *bobirci* (ALR I 792, 896).

Puzderii. În puncte relativ separate din Muntenia și Oltenia, la întrebarea despre denumirea cîlților, s-a notat termenul *puzderii* cu variantele *pizderii* (ALR I 708) și *pizdării* (ALR I 870, 932). Nu credem că este vorba de o nouă semnificație a cuvîntului, ci că informatorii s-au referit la resturile lemnoase. Anumite indicații, care se dau uneori despre faptul că puzderiile cad în timpul operațiilor de prelucrare și că se folosesc la foc, ni se par destul de concludente pentru a susține că nu a avut loc o evoluție semantică.

Sac. Printre cele șapte calități de cînepă, în punctul 310 din ALR II, s-a enumerat și *sac*, partea care se scoate de la pieptănatul cîlților și se întrebuițează, împreună cu perieturile, la țesutul sacilor. În cazul cuvîntului *sac* a avut loc o extensiune semantică de la denumirea obiectului la materia din care este alcătuit.

Stupă. Cercetarea detaliată a sensurilor cuvîntului *stupă* (lat. *stupa*), în puncte geografice deosebite, ne dezvăluie o arie semantică mai bogată decît o indică dicționarele. A fost înregistrat în Banat, Oltenia, sudul Transilvaniei și, izolat, în Muntenia. În mod frecvent, *stupa* denuște o calitate mai slabă de cînepă prelucrată (CHEST. 14, 16, 27, 74, 111, 145, 182, 810, 816, 826; ALR I 85, 107, 174, 782, 800, 840, 842; ALR II 29, 105, 172, 784, 812, 833, 836), rezultată de la dărăcit (CHEST. 19, 20, 806) sau pieptănat (CHEST. 101, 114, 151, 152, 172), „dar, foarte rar, și cînepa cea mai bună, echivalenta fuiorului din alte localități (CHEST. 142, 946). Semnificativ pentru diversitatea de sensuri pe care le poate avea un termen, uneori adevărate opoziții, ni se pare faptul că, dacă în

²⁵ Elena Comșulea, *Din terminologia firului: cînepă, haldan, pobirc*, în CL, XIII, 1968, p. 65—67.

punctul 101 din CHEST. *stupa* reprezintă partea bună care se trage din piepteni, în 172 reprezintă partea mai rea care rămîne în dinții pieptenilor. În cîteva localități (CHEST. 151, 152, 172; ALR II 172), *stupa* e de două feluri: mai bună sau de la rădăcina fuiorului și mai rea sau de la vîrf fuiorului.

Șfăchie. O evoluție semantică asemănătoare cu cea petrecută în cazul cuvîntului *belegi*, întîlnim și la termenul *șfăchie* (GL.REG.), pe care îl punem în legătură cu *fișie*, *sfășie*. Cuvîntul *fișie* are, în Banat, și sensul de „mănunchi (de cînepă)” (LIUBA, ap. DA).

Știm. Din sfera terminologiei lîinii, cum îl înregistrează unele dicționare și glosare, termenul *știm* a trecut și în sfera terminologiei cînepii, unde denumește calitatea care rămîne în dinții daracului (CHEST. 742; ALR II 790) sau în perie (ALR II 928). Cuvîntul se folosește la singular cu înțeles colectiv; o singură dată a fost notat și pluralul *știmi*. Ca etimon propunem nu numai scr. *știm*, cum au făcut dicționarele, ci și bg. *știmŭ*. Această etimologie concordă atît cu aria de circulație a termenului (Muntenia), cît și cu aria de influență lingvistică a acestei limbi.

Tramă, ca și echivalentele din celelalte limbi romanice, este definit în lucrările lexicografice care-l menționează (ȘĂINEANU, DL, DM) prin „bătătura sau urzeala unei țesături”. Izolat, în Crișana (CHEST. 120; ALR II 310, 316), termenul denumește însă și ceea ce rămîne de la pieptănatul fuiorului și cîlților sau de la periatul fuiorului (REV. CRIT. IV, 340).

Trăsuri. După cum arată și numele, *trăsurile* (*tras* + suf. *-ură*) se obțin prin operația de tragere, de smulgere a firelor de cînepă (CHEST. 351; ALR II 362) din piepteni (CHEST. 292) sau din perie (CHEST. 348). Cuvîntul este notat numai în materialul dialectal pe care-l studiem în cîteva localități învecinate din județele Maramureș și Sălaj.

Urzeală se utilizează pentru a designa cînepa prelucrată într-o arie mult mai întinsă, comparativ cu opusul lui semantic, *bătătura*. Termenul acesta a fost înregistrat prin toată Transilvania, ancheta prin corespondență prezentînd o arie mai compactă în județele Sălaj, Cluj, Alba (CHEST. 115, 120, 122, 124, 133, 147, 162, 214, 246, 251, 253, 264, 265/1, 276, 277, 288, 299, 338; ALR II 102, 157, 228, 235, 250, 284, 349). *Urzeala* denumește calități obținute prin două operații: dărăcit — rămășițele din dinții daracului (CHEST. 264), pieptănat — partea bună care rămîne în dinții pieptenilor (ALR II 235).

Vîrvori. În unele localități, la același sortiment de cînepă se face diferență după partea din care provin firele, de la vîrf mănunchiului sau de la rădăcină, ceea ce se reflectă în limbă prin adăugarea determinanților *de* (sau *de la*) *vîrf* sau *de* (sau *de la*) *rădăcină* la cuvîntul cu care se denumește sortimentul respectiv. Ex.: *cîlții de vîrvări* (CHEST. 262), *urzeală de vîrvăr* (CHEST. 265), *stupa de la vîrfori* (ALR II 172). De la asemenea sintagme, prin folosire eliptică, numai e determinantului, s-a ajuns la un nou termen *vîrvóri* (CHEST. 344; ALR II 325), *vîrvări* (ALR I 247; LEXIC REG. 17).

Zdrobonet e cunoscut numai în Izbiceni-Corabia (ALR II 5 996/886). În dicționarul lui A. Scriban este menționat tot în Muntenia, dar cu alt sens: „borbonele, zgrunțuri sau picături”. Cuvîntul face parte din aceeași familie cu verbul *a zdrobi*, de la care s-au format și alte denumiri aparținînd terminologiei firului, cum este *zdrobitor* „meliță” (CADE, DM).

Zgrebeni, menționat și cu *s* în loc de *z*, este o denumire cu mare circulație în Muntenia și Oltenia, și numai incidentală în Transilvania (CHEST. 142); în SCRIBAN, D. se indică și Banatul. Prin *zgrebeni* se denumește cînepa slabă (CHEST. 742, 773, 796, 800, 804, 816, 838; ALR I 595, 735, 740, 748, 764, 776, 780, 782, 790, 792, 805, 808, 810, 815, 825, 856, 890, 922, 926, 954; ALR II 728, 762, 812, 872, 899) care rămîne în darac (ALR I 800), în piepteni (CHEST. 802; ALR II 848) sau în perie (CHEST. 810). Cuvîntul servește și ca denumire pentru instrumentul cu care se lucrează. De obicei, termenul se întrebuițează la plural. Foarte rar, au fost notate totuși și două forme de singular: *zgreben* (CHEST. 742) și *zgrebene* (ALR I 780). În altă arie geografică, jud. Sibiu (ALR II 141), e cunoscută varianta *brebeni*, înregistrată pînă acum numai în DA. Pentru etimologie, DM propune bg., sb. *grebenec*. Forma indicată pentru sîrbă e greșită, cea reală fiind *grebenac*. Pentru originea termenului românesc propunem cuvintele de bază: scr. *greben*, bg. *grebenŭ* „darac“, cărora pentru explicarea sensului le putem adăuga scr. *grebenac* „resturi căzute din darac“; bg. *grebenec* nu are această accepțiune.

Zgribenŭ a fost înregistrat într-o singură localitate (ALR I 35) și de A. Scriban în dicționarul său. Se leagă formal și semantic de cuvîntul *zgrebeni*.

Un grup aparte îl formează răspunsurile perifrastice alcătuite din termenul *cînepă* și un determinant, de obicei adjectiv, prin care se exprimă însușirea sortimentului respectiv. Pentru calitatea superioară s-au notat: *cînepă periată* (CHEST. 135), *spicul* sau *fruntea cînepii* (CHEST. 816), iar pentru calitatea inferioară — *cînepă aspră* (CHEST. 139, 766/1), *cînepă hăldănoasă* (CHEST. 548/1).

O privire de ansamblu asupra acestui material de terminologie populară duce la observații lingvistice interesante. Analiza, pe plan sincron, a denominației populare pentru cînepa prelucrată evidențiază o mare bogăție și diversitate terminologică. Varietatea ei lingvistică este legată strîns de diferențele etnografice din cultura materială. Existența mai multor denumiri se remarcă numai dacă ne referim la toate sortimentele de cînepă și le considerăm pe fiecare o noțiune aparte, deci dacă ținem seama de totalitatea însușirilor esențiale și de amănunt. Dacă ne interesează numai particularitatea dominantă a sortimentului — bun, — rău și facem o împărțire în două categorii mari, antagoniste — cînepa bună, cînepa rea — în planul limbii are loc o diminuare pregnantă a numărului de termeni. Fiecare noțiune este denumită printr-un singur cuvînt — *fuior*, respectiv *cilŭi*.

O simplă înregistrare a cuvintelor nu este suficientă pentru a determina fizionomia unei anumite sfere terminologice și nici a lexicului general al unei limbi. Răspîndirea și circulația au o mare importanță. Cuvintele cunoscute general și întrebuițate zilnic au o valoare incontestabil mai mare și ocupă o poziție centrală în cadrul sistemului limbii, față de cele întrebuițate numai în cîte o regiune și necunoscute celorlalte ținuturi. Din punct de vedere al răspîndirii geografice putem grupa termenii care desemnează cînepa prelucrată în trei categorii distincte:

a) Termeni a căror folosire e generală în limba română, denumiri bine fixate, aparținînd vocabularului de bază — *fuior* și *cilŭi*. Prezența lor într-o arie așa de întinsă o putem explica prin raportare la viața

socială. Cultivarea și prelucrarea cînepii fiind o îndeletnicire veche și permanentă a poporului nostru a determinat în limbă vechimea și stabilitatea acestor cuvinte, denumiri ale unor noțiuni fundamentale.

b) A doua categorie o formează cuvintele cunoscute în arii compacte mai mari sau mai mici — *stupă, buc, zgrebeni, pacișă, feștilă* etc.

c) Un număr impresionant de denumiri nu formează arii unitare — *știm, ciup, craț, hăbuc* etc., uneori utilizîndu-se doar local — *bucoși, cănurică, ciupici, zdroboneț* etc. Crearea unei noi denumiri este un fapt individual, dar răspîndirea ei se datorește colectivității. Unii termeni formați pe teren românesc au rămas cu o circulație restrînsă la mediul social care i-a creat.

Desigur, luate în ordinea importanței și a vitalității în limbă, locul de frunte îl ocupă cuvintele din prima categorie și cele cu circulație mai mare din categoria a doua, restul avînd o poziție periferică.

În strînsă legătură cu aceste constatări privind ariile geografice, se impun unele observații, pe plan diacronic, referitoare la originea termenilor.

Făcînd analiza originii, structurii și evoluției limbii române, cercetătorii au relevat caracterul preponderent latin al compartimentelor ei: fonetică, structură gramaticală, vocabular²⁶. Lexicul care denumește cele mai importante noțiuni legate de acțiuni și procese omenești, de locuință, de însușiri fizice și sufletești, nume de plante și animale etc. este în cea mai mare parte de origine latină. În sfera terminologiei de care ne ocupăm, elementul latin se situează pe primul plan atît cantitativ, cît și calitativ. Acest fapt se leagă de vechimea, continuitatea și importanța ocupației de prelucrare a plantelor textile. Dintre cuvintele provenite din latină, *canură, stupă, tramă, bătătură, băteală, urzeală* etc., poziția cea mai bine consolidată, în vocabularul românesc, o are *fuior*, care denumește o noțiune de bază, are o circulație largă, este polisemantic etc. Componentele acestui sistem de denominație, de origine latină, sînt păstrate de obicei în majoritatea limbilor romanice, uneori însă cu deosebiri de natură semantică. În limba română anumite cuvinte au cunoscut o evoluție deosebită, primind sensuri noi, dezvoltate de la cel etimologic prin extensiuni, analogii, vehiculări de la un domeniu la altul etc. Astfel, *barbă* are, cînd ne referim la limba literară, un sens comun cu celelalte limbi romanice. Chiar și sensul regional de „mătasea porumbului“ este înregistrat și în dicționarele altor limbi. Dar pe teren românesc, în graiuri, a primit o semnificație nouă: denumirea unei anumite calități de cînepă. Ar fi interesant de efectuat un studiu comparativ asupra cuvintelor corespondente în limbile romanice, folosind nu numai dicționarele, ci și atlasele regionale. O asemenea cercetare depășește însă limitele lucrării de față.

Unii termeni, deși cu anumite sensuri au devenit curenți în limba literară, în graiuri s-au păstrat și se utilizează numai în sfera terminologiei firului. În această situație este de exemplu cuvîntul *bărbie*, care prin Sălaș, unde a fost înregistrat ca denumire pentru cînepa slabă, nu circulă cu sensul general de „partea feței de sub buza inferioară care formează o proeminență rotunjită“ (DM). În aceeași arie geografică, ter-

²⁶ D. Macrea, *Probleme de lingvistică română*, București, 1961, p. 26—45.

menul *perie* se utilizează numai pentru a denumi instrumentul folosit în procesul de prelucrare a cînepii, în celelalte accepții fiind înlocuit de cuvîntul *chefe*.

Important, atît numeric, cît și calitativ, este și elementul slav. Distingem două straturi diferite: cuvinte de origine veche slavă și împrumuturi mai recente din limbile slave vecine. Din prima categorie face parte cuvîntul *cîlți*, care are în limbă o poziție identică cu opusul său semantic de origine latină, *fuior*. Limbile slave vecine ne-au furnizat elemente care se repartizează geografic după zonele în care contactul între populații a fost mai intens. În Muntenia și Oltenia se utilizează *știm*, *zgrebeni* din limbile sîrbă și bulgară, în timp ce în Moldova, Maramureș și Transilvania se utilizează *pacioșă* din limba ucraineană. În dialectele sud-dunărene s-au introdus, de asemenea, cuvinte de proveniență slavă: ar. *ciup* din limba bulgară, ar. și mgl. *drugă* din limbile sîrbă și bulgară.

Elementul autohton preroman este slab reprezentat, printr-un singur termen, *buc*, încă insuficient clarificat sub raport etimologic.

Un aspect particular îl prezintă terminologia de care ne ocupăm prin lipsa neologismelor. Explicația o găsim în faptul că operațiile de prelucrare a cînepii, precum și uneltele întrebuintate au fost întotdeauna aceleași, vechile tehnici textile păstrînd pînă azi un caracter mai puțin evoluat. Neintroducîndu-se obiecte sau noțiuni noi, nu a fost nevoie nici de cuvinte noi care să le denumească.

Un număr considerabil de denumiri s-au format pe terenul limbii române prin procedee gramaticale și semantico-stilistice. Îndeletnicirile legate de textile aparțin femeilor, care, cu sensibilitatea caracteristică, au imprimat termenilor creați o pregnantă notă afectivă.

Dintre procedeele lexicale s-a recurs adesea la derivare cu sufixe de la cuvinte de bază de origine latină sau slavă.

Elementele de bază sînt cuvinte care fac parte din terminologia de ansamblu a firului, denumind de exemplu instrumente: *drugă* — *drugă-lăi drugăloci*, *drugăloi*, *drugani*. Majoritatea aparțin numai sferei mai restrînse a denumirilor pentru cînepa prelucrată: *cîlți* — *cîlțișori*, *canură-cănurică*, *buc-bucuți*, *bucușori*, *bucalăi*, *bucos*. Unele sînt nume ale acțiunilor care se efectuează pentru prelucrarea cînepii: *peria* — *perieturi*, *trage* — *trăsuri*. Altele denumesc partea mînunchiului de fire din care se extrage calitatea respectivă: *virf* — *virvori*. Din punctul de vedere al răspîndirii geografice, aria derivatului se înscrie de obicei în interiorul ariei mai largi a termenului de bază.

După natura lor, sufixele utilizate sînt: substantivale diminutive — *-el* (*brebenei*, *butucei*), *-ici* (*ciupici*), *-ică* (*cănurică*), *-ușor* (*bucușori*), *-uț* (*căieruțe*, *bucuți*); substantivale augmentative — *-(ăl)ău* (*drugălăi*) *-(ăl)oc* (*drugăloci*), *-oi* (*drugăloi*), *-an* (*drugani*); sufixe cu care se crează substantive de la verbe, exprimînd rezultatul unei acțiuni — *-ură* (*perieturi*, *trăsuri*); sufixe adjectivale — *-os*, *-oasă* (*bucos*, *gușoasă*). De obicei adjectivalele se utilizează substantivat (*păroși*).

Aceste derivate cu sufixe au, fără îndoială, un plus de expresivitate, termenii creați avînd consecințe în planul stilistic al graiurilor.

Tendința de a denumi cît mai evocator, sugestiv și plastic a determinat recurgerea la procedeele semantice. Imaginația și fantezia populară a jucat și de data aceasta un rol deosebit de important. Unul din procedeele

folosite este extensia de sens. *Bătătură, băteală, urzeală* sînt rezultatul extinderii sensului de la denumirea celor două feluri de fire ale țesăturii. *Sac* s-a creat printr-o extindere semantică de la obiectul făcut din cînepă la cînepă. Este interesant de observat că transferul semantic se face uneori în direcție inversă procesului de prelucrare, de la produsul finit la cînepa din care e confecționat.

Adesea denumirile reflectă asociații cu caracter analogic prin care se reliefează o anumită însușire. Unii vorbitori au evocat, prin termenul utilizat, imaginea de fire mai mărunte, mai zdrobite (*hăbuc*), sau mai scurte ca un gomoloț (*boți*), noduroase (*cînepă gușoasă*), cu resturi lemnoase (*butucei, feștilă*).

Folosirea unor asemenea procedee de formare a sistemului de denotație populară are urmări asupra polisemiei. Cuvintele au sensuri multiple chiar în sfera lexicală a cînepii. Pot denumi: instrumente (*zgrebeni*), pleava care rămîne după alegerea semințelor (*buc, coștoloci*), cînepa mică, nedezvoltată (*pobirci*) etc. Pendulările de la un domeniu la altul sînt de asemenea frecvente. Astfel, *știm* sau *canură* sînt împrumuturi din terminologia lînii. Chiar și din domenii mai îndepărtate, cum e corpul omenesc, au pătruns printre denumirile firului cuvinte ca *barbă, bărbie*, care și-au lărgit sfera semantică în urma unor analogii.

Prin urmare, sub raport etimologic, terminologia cînepii prelucrate este moștenită în bună parte de la romani sau împrumutată de la slavi și îmbogățită printr-un mare număr de creații pe teren românesc. Faptul că elementele latine formează majoritatea este o ilustrare a vechimii și stabilității acestui cîmp semantic, iar prezența elementelor slave arată rolul lor important în terminologia populară. Numărul impresionant de termeni creați pe teren românesc dovedește multiplele posibilități de care dispune limba română pentru a exprima cele mai diverse noțiuni.

Interpretarea acestui material de terminologie populară pe baza teoriei logice a opozițiilor lingvistice ne va duce, sperăm, la concluzii interesante mai ales asupra sinonimiei termenilor cercetați.

Noiembrie 1970

Institutul de lingvistică și istorie-literară
Cluj, str. Emil Racoviță, 21

OBSERVAȚII LEXICALE PE MARGINEA UNOR GLOSARE

de

L. GHERGARIU

La sfîrșitul multor lucrări cu texte dialectale apar glosare care au menirea să explice cuvintele de circulație mai restrînsă. Autorii lucrărilor însă de multe ori nu sînt de specialitate și nu caută să se documenteze suficient asupra sensului cuvintelor glosate. În special în unele culegeri de folclor întocmite pe bază de materiale adunate de culegători ocazionali, sînt multe glose greșite, care cer rectificări.

În cele ce urmează prezint pe marginea glosarelor care însoțesc două culegeri de folclor cîteva observații lexicale și, acolo unde cred că este necesar, fac și cîteva note etimologice.

I

La culegerea întocmită de Ion Desmireanu și intitulată *Cine-o făcut horile*, Cluj, 1961:

bilană s. f. Este un cuvînt glosat de autorul culegerii în formă de plural: *bilane*, cu sensul de „bușteni“. Cuvîntul se întîlnește într-un cîntec din Leșu (jud. Bistrița—Năsăud): *Vin platanele la vale / Aduc metri și bilane*.

Substantivul are și singular și este derivat din *bilă* cu suf. *-nă* (cf. V. Arvinte, *Terminologia exploatării lemnului și a plutăritului*, în „Studii și cercet. șt.“. Filologie, VIII, 1957, fasc. 1, p. 139).

ceternică s. f. Cuvîntul se întîlnește de două ori într-un cîntec cules din Poienile Zagrii, jud. Bistrița—Năsăud: *... Ceternică de brăduț / ... / Scoate pe mîndra-n drumuț / Ceternică de brad mare / ... / Scoate pe mîndra-n cărare*. În glosar cuvîntul nu este trecut și nu-l înregistrează nici dicționarele, așa că nu-i cunoaștem sensul. Bănuim însă că forma *ceternică* este greșită, în loc de *ceteruică*, diminutiv al lui *ceatără* sau *ceteră* „vioară, violină“, înregistrat în dicționare și existent și în culegere într-un cîntec din aceeași localitate: *Cînd eram în vremea mea / Ceteră nu-mi trebuia / Era gura ceteruică / Și trupșoru păsăruică*.

ciupăi vb. IV. Este glosat „a coase ciupagul la cămașă“. Sensul cuvîntului nu este cel dat de autor. Cunoscînd pe o arie mai largă, verbul *a ciupăi* are sensul de „a îmbăia“ (un copil) și este derivat din substantivul *ciupă* „albie în care se scaldă copiii mici“ (DA; DM).

Din substantivul *ciupag*, din care îl derivă autorul, am fi avut în românește forma *a ciupăgi* (v. DA s.v. *ciupag*).

comirșeu s.n. Glosat cu sensul de „sicriu“ și exemplificat cu versurile: *Mirele-i la tatăl său, / Mireasa-i în comirșeu*. Forma cuvântului din titlu ni se pare suspectă. Credem că este dată în loc de *copirșeu* (< magh. *koporsó* „sicriu“) din localitatea Susenii Bîrgăului, jud. Bistrița-Năsăud.

împistra vb. I. Este dat în glosarul culegerii de care ne ocupăm ca verb de conjugarea I cu sensul de „a împodobi un obiect prin tăieturi sau vopsele“. Dacă sensul cuvântului este corect, încadrarea lui între verbele de conjugarea I este eronată, forma în exemplul dat fiind *a împistri*. Iată textul din culegere: *Să-mi aducă... / Furcă-mpistrită cu flori*. O variantă de conjugarea I a verbului nu cunoaștem. Ea ar putea exista însă.

încerna vb. I. Cuvântul este înregistrat în dicționarele noastre numai în forma *cerni*. Îl întâlnim însă în culegere în forma din titlu într-un cântec din Chintelnic, jud. Bistrița-Năsăud: *Pirăiaș, apă vioară, / Face-te-ai neagră cerneală / Să-ncernezi cu păhărușu, / Că iar mi s-o dus drăgușu*. Evident, cuvântul face parte din categoria verbelor care se conjugă și după conjugarea I și după a IV-a: *a încerna* și *a încerni* „a înnegri“. Verbele acestea trebuie înregistrate în dicționarele noastre.

încorda vb. I. Glosat în culegere cu sensul de „a răsturna“, cuvântul vrea să explice unele verbe din strigătura următoare, culeasă din Sîncraiu Almașului, jud. Sălaj: *Pogăniciul de la boi / Cere gură de la noi, / Noi zicem că nu i-om da, / El zice că ne-a-ncorda / [...] De ne-a-ncorda, ne-om scula / Și gură tot nu i-om da*.

În limba noastră există un verb *a încorda* cu mai multe sensuri (vezi CADE, DA, DM etc.), însă nici unul nu se potrivește în versurile citate. În realitate, credem că verbul din titlu nici nu are sensul dat de culegător, iar cuvântul nu este *încorda*, ci *îmburda* „a (se) răsturna“. Strigătura o am și eu în culegerea mea de folclor din aceeași localitate: *El zice că ne-a-mburda, / De ne-a-mburda / Ne-om scula*. Am întâlnit cuvântul și într-o variantă din Someș-Odorhei, jud. Sălaj: *Sechereșul de la boi / Cere gură de la noi /, Noi zicem că nu i-om da /, El zice că ne-a-mburda; / Decît să ne-mboarde-n șanț, / Da-i-om gura, dă-l în franț* (cf. V. Medan, *1000 chiuituri de pe Someș*, Cluj, 1969, p. 323).

înțînțalat, -ă adj. Întîlnit în cântecul: *Bade, clop înțînțalat, / Multe inimi ai stricat*, cules din Ciceu-Poieni, jud. Cluj, cuvântul nu este înserat în dicționare și nu este explicat nici în glosarul culegerii. Sensul lui este de „ornamentat“ (mai ales cu ținte), împodobit“. DM înregistrează un adjectiv regional *țintelat*, -ă = *țintat*, -ă „împodobit cu ținte“, derivat din *țintă* cu suf. -at. Adjectivul din titlu presupune însă existența în limba noastră a unui verb *înțînțala* „a împodobi cu ținte“, derivat din *țintă* cu prefixul *în-*. Din verbul acesta avem participiul cu funcție adjectivală *înțînțalat*, -ă.

platan, -e s.n. Cuvântul este întrebuințat în versurile citate la cuvântul *bilane* (v. mai sus) și este glosat în culegere (în forma de plural) ca „platformă“. Natural, el are și singular. DM îl înregistrează cu sensul de „fiecare dintre cele două suporturi plane ale unei balanțe, pe care se așază obiectul de cîntărit sau greutățile; taler“, iar pentru etimologie trimite la fr. *plateu*.

În viitor cuvîntul va trebui să figureze în dicționare și cu sensul de „platformă; vagon deschis, fără pereți și fără acoperiș, utilizat pentru transporturi“.

Cît privește etimologia, credem că trebuie să ne orientăm mai degrabă spre germ. *Die Platte*, -n „suprafață plană“, decît spre cuvîntul francez dat pentru etimologie de DM.

II

La culegerea întocmită de Virgil Medan: *1000 chiuituri de pe Someș*, Cluj, 1969:

chilindi vb. IV, glosat de autorul culegerii cu „a inventaria zestrea“. Verbul este înregistrat și în DA în forma *chilini* cu sensul „a separa, a despărți“. Acest sens, și nu cel din glosar, îl are cuvîntul din titlu și în versurile din culegere: *Și cînd îi la chilindit* [averea, zestrea], / *N-au nici lingură, nici blid*.

Cît privește etimologia trimitem la magh. *különit* „separă“.

Forma *chilini* din DA nu poate fi formată din verbul maghiar, ci din cuvîntul regional românesc *chilin* „separat“.

ciripa vb. I. Înregistrăm cuvîntul ca o formă rară, existentă paralel cu forma mai obișnuită *ciripi*, în aceeași chiuitură de nuntă din Mănăstirea, jud. Cluj: *Ieși afară, maica-meș*, / *Că-ți aduc o rînduneș*, / *Cînd a-ncepe-a ciripi*, / *Pîn grădină te-a-nteri*, / *Cînd a-ncepe-a ciripa* / *Pîn grădină te-a-alunga*. Dicționarele nu înregistrează varianta aceasta cu toate că ea — cum dovedește exemplul dat — există.

Verbul este o formație onomatopeică.

fitău s. n. Cuvîntul se întilnește în versurile: . . . *îți aduce nora poale* / . . . *șesute cu fitău* . . . , dintr-o strigătură din localitatea Călățele, jud. Cluj, și este glosat în culegere cu sensul de „arnici“. Dicționarele nu-l înregistrează cu toate că substantivul este cunoscut pe o arie destul de mare (v. și MAT. DIALECT., I, p. 209, s.v.).

Este un împrumut din magh. *fejtő* „idem“.

haitău s. m. și n. Este glosat de autorul culegerii cu sensul de „paznicul semănăturilor sau al pădurilor“. Cuvîntul nu credem că are sensul de paznic, mai ales în versurile următoare: *În pădure sînt haităi* / *Și se dau după fomei*. În versurile citate, cuvîntul are sensul de „gonaș, om care gonește fiarele sălbatice“ (cf. DA, s.v. *haită*).

Există însă în culegere o strigătură de nuntă din comuna Someș Odorhei, jud. Sălaj, în care sînt și următoarele versuri: *Mireasă, pîrucul tău* / *Cum l-or pune sub haitău*, / *Sub haitău și sub cunună*, / *Trece voia ta cea bună*. Este sigur că aici cuvîntul *haitău* nu poate avea nici sensul de „gonaș“ și nici pe cel de „paznic al semănăturilor“.

Cuvîntul în discuție trebuie pus în legătură cu obiceiul existent la poporul nostru, acela de a pune cozile de păr ale fetelor, după cununie, în concă. Pentru a fixa părul, se întrebuițează ace de păr. Acestora li se spune regional *haităie*, sing. *haitău*, s.n. Cunosc cuvîntul și din comuna Terebești, jud. Satu-Mare, în varianta *hoitiu*, *hoitie* „ac de păr“. Acesta este sensul cuvîntului și în versurile din Someș Odorhei, citate mai sus. În dicționare cuvîntul nu este înregistrat.

Avem deci două cuvinte: *haitău*, *haităi* s.m. „gonaș“ < magh. *hajtó* „idem“, și nu magh. *hajta* cum susține DA (s.v. *haită*), și *haitău*, *haitiie* s.n. (cu varianta *hoitiu*) „ac de păr“ < magh. *hajtű* „idem“.

petelat, -e s. n. Nee explicat în glosarul culegerii, cuvântul se întâlnește în următoarele versuri dintr-o strigătură din localitatea Călățele, jud. Cluj: *Că de-ai ști ce-i măritatu, / Ai țipa și petelatu.*

Sensul cuvântului este „giulgiu, voal (de mireasă)“ și este un împrumut din magh. *patyolat* „idem“.

Decembrie 1970

Cluj, str. Ioan Rațiu, 12

NOTE LEXICOLOGICE ȘI ETIMOLOGICE*

de

I. MĂRII

1. ir. *arăt* 'arătură': *orâna* (sau) *arātu de primaveära* — ALR II 5 095/02, *arātu de tomna* — ib. 5 096/02. Este același cu dr. *arat* (v. și CDDE nr. 68). Celălalt termen, *orâna*, înseamnă tot 'arătură' și provine din scr. *oranje* 'idem'. Nici acesta nu este atestat în Byhan, Popovici II, Cantemir.

* Majoritatea acestor note se referă la lexicul dialectului istroromân. Ne-am oprit, etimologic, iarăși, numai la acele cuvinte care nu sînt incluse în glosarele Byhan, Popovici II.

Pe parcursul notelor am folosit următoarele abrevieri:

ALR I/I, I/II = *Atlasul lingvistic român*. Partea I, vol. I... de Sever Pop, Cluj, 1938; vol. II, Sibiu — Leipzig, 1942.

ALR I + numărul întrebării = material nepublicat din ancheta Sever Pop.

ALR II/I = *Atlasul lingvistic român*. Partea II, vol. I... de Emil Petrovici, Sibiu — Leipzig, 1940.

ALR II, s.n., I—VI = *Atlasul lingvistic român* (ALR II), serie nouă, vol. I, 1956; II, 1956; III, 1961; IV, 1965; V, 1966; VI, 1969.

ALR II + numărul întrebării = material nepublicat din ancheta Ștefan Pașca. Byhan = Dr. Arthur Byhan, *Istroromänisches Glossar*, în „Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache zu Leipzig“, VI, 1899, p. 174—396.

Candrea = I.-A. Candrea, *Glosar megleno-român*, GS, III, 1927—1928, p. 175—209.

Cantemir = Traian Cantemir, *Texte istroromâne*, București, 1959.

Capidan, M. = Th. Capidan, *Meglenoromânii*. III *Dicționar meglenoromân*, București, [1936].

Densusianu, ILR I = Ov. Densusianu, *Istoria limbii române*, vol. I, *Originile*, București, 1961.

ILR II = *Istoria limbii române*, vol. II, București, 1969.

Papahagi = Tache Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân general și etimologic*, București, 1963.

Pașca = material din Jeliân, notat de Șt. Pașca în afara chestionarului.

Petrovici — Neiescu = E. Petrovici și P. Neiescu, *Persistența insulelor lingvistice. Constatări făcute cu prilejul unor anchete dialectale la istroromâni, meglenoromâni și aromâni*, în CL, IX, 1964, nr. 2, p. 187—214.

Philippide, *Orig. rom.* II. = Alexandru Philippide, *Originea românilor*, vol. II, *Ce spun limbile română și albaneză*, Iași, 1927.

Popovici II, I = Iosif Popovici, *Dialectele române*. IX. *Dialectele române din Istria*, partea a 2-a — *Texte și glosar*, Halle, 1909; partea 1 — *Referințele sociale și gramatica*, Halle, 1914.

2. ir. *breșl'ân* 'iederă' — Pașca. Din Sușnievița, sub forma *brsl'ân*, îl dă Pușcariu II 64, 235, unde se indică și etimonul: scr. *bršljan* 'idem'. Spre deosebire de forma din Sușnievița — care a păstrat atit grupul consonantic inițial *brš-* (cu $\text{ř} > s$, trecere sau confuzie specifică acestui grai), cît și pe *á* netrecut la *á* —, cea din Jeiân a adaptat/înlăturat grupul consonantic inițial prin intercalarea vocalei *e*, iar *á* > *â* (fenomen pentru care v. Pușcariu II 64).

3. ir. *buca*. Nesemnalat, pînă acum, pentru dialectul istroromân (v., pe lîngă glosarele Byhan, Popovici II, Cantemir, și CDDE nr. 188, Pușcariu, *Et. Wb.* nr. 226, unde, în cele două dicționare etimologice ale limbii române, cuvîntul este dat pentru dr., ar. și mr.); *bucă* a fost notat, din Jeiân, la întrebarea 4 861 „les fesses“ din ALR II, de Șt. Pașca: *o búca; bukele de cur*. Cu același înțeles și tot din Jeiân l-au comunicat, în 1965, într-o ședință ținută la Institutul de lingvistică și istorie literară din Cluj, E. Petrovici și P. Neiescu. Pentru sensul 'joue' al dr. *bucă*, s-a răspuns, în ambele localități istroromâne anchetate de S. Pop, cu *fața/01, fâța/02* (v. ALR I/I h. 23).

4. ir. *bučiră*: *búčira focu ân cuptor* „duduie focul în cuptor“ — ALR II/I h. 280/02. Este, considerăm, același cu dr. *buciná* (v. DA, s. v. *buciuma*).

5. mr. *cătigălea* 'încet': *îmnu cătigălia* „merg încet“ — ALR I/I h. 103/013. Ca și *cătîlin, cătălin, cătirou* 'repede, tare', *cătigălea* este, evident, un compus al lui *cătî*, necuprins în Capidan, M (v. p. 65, s. v. *cătî*); Candrea 199.

6. *ceafă*. Ov. Densusianu (ILR I 227) este, se pare, singurul, dintre cei ce s-au oprit sau au studiat mai în adînc elementele autohtone ale limbii române, care semnalează prezența lui *ceafă* și în dialectul istroromân. Mai mult, Al. Philippide (*Orig. rom.* II 704) afirmă despre acest cuvînt „atît de important și de răspîndit în dacoromân“ că „în celelalte dialecte nu se găsește“, deși *ceafă*, pe lîngă atestarea lui Ov. Densusianu, era dat, pentru istroromâni, și de Popovici II 104: *căfe* și *țafe*. Dar nici Al. Rosetti (ILR 268), nici Cicerone Poghirc (v. ILR II 339) și nici I. I. Russu (*Elemente* 150, nr. 16 a) nu indică existența cuvîntului *ceafă* în dialectul istroromân. I. I. Russu, de altfel, îl exclude, din motive fonetice (aspirata *f* „nu exista în substrat“), din rîndul elementelor autohtone;

Pușcariu II, III = Sextil Pușcariu, *Studii istroromâne*, în colaborare cu M. Bartoli, A. Belulovici și A. Byhan, vol. II. *Introducere. Gramatică — Caracterizarea dialectului istroromân*, București, 1926; vol. III. *Bibliografie critică — Listele lui Bartoli — Texte inedite — Note — Glosare*, București, 1929.

Pușcariu, *Et. Wb.* = Sextil Pușcariu, *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache*, Heidelberg, 1905.

Rosetti, ILR = Al. Rosetti, *Istoria limbii române de la origini pînă în secolul al XVII-lea*, București, 1968.

Russu, *Elemente* = I. I. Russu, *Elemente autohtone în limba română. Substratul comun româno-albanez*, București, 1970.

Celelalte abrevieri utilizate, fiind cele curente în literatura noastră de specialitate, nu le-am mai cuprins în lista de mai sus.

În indicarea unor corespondente din alte limbi, pentru cuvintele discutate, ne-am folosit de aceleași lucrări lexicografice de care ne-am servit și în notele noastre publicate pînă acum (v., spre exemplu, CL, XIV, 1969, nr. 1, p. 49 ș. u., CL, XV, 1970, nr. 1, p. 35 ș. u.).

ceafă, arată dînsul, „pare să fie turcesc în albaneză și română“. O atare supoziție este, însă, exclusă, din moment ce termenul *ceafă* apare, cum se va vedea și mai jos, bine atestat în dialectul istroromân, dialect care, cum foarte bine se știe, necunoscînd o influență turcă, nu posedă în lexiconul său nici un turcism.

Pe lângă atestările lui Iosif Popovici, Ov. Densusianu și Cantemir 161 (s. v. *ceăfe*), mai semnalăm, acum, prezența cuvîntului la istroromâni și în materialul ALR I și II: *čáfa* — Pașca (1-a notat de la un informator ocazional), *čuáfa* (dar *čárbiča lu vuáke*) — ALR I 358/01. Trebuie precizat, însă, că termenul *ceafă*, cum reiese din materialul notat de Șt. Pașca și Sever Pop, coexistă, în aceste graiuri istroromâne, cu cel de origine latină: *cerbice* (v. ALR I 358/02, ALR II/I MN, p. 2. [6 803]/02). Cf., acum, și formele: *řáfa*, *čáfa* (Sușnievița), *čáfa*, *čáfe* (Noselo, Costîrcean), comunicate de P. Neiescu.

7. ir. *codru*. Petrovici — Neiescu 195, între deosebirile lexicale pe care le semnaleză ca existînd între cele două subdialecte istroromâne, prezintă și următoarele două opoziții: pe de o parte, „*codru J. — boșcă S. N. — boșca C. 'pădure'*“, iar, pe de altă parte, „*briř J. — codru S. N. C. 'munte'*“. Ne vom opri la acest cuvînt, *codru*, nu atît pentru a-i semnala prezența și în materialul ALR, cît mai ales pentru a arăta, pe și în baza acestui material, că el există sau a existat (de la ancheta lui S. Pop a trecut mai bine de trei decenii) cu sensul de 'munte' și în subdialectul de nord, după cum și *boșca 'pădure'* apare atestat și pentru Jeiăn. *Codru* a fost notat de S. Pop, în ambele localități istroromâne anchetate, la următoarele întrebări: 399 „munte“: *ur códru*, *doi codru/01*, *códru*; *doi códrureř* (în *códru iă irpi*; *mai iă și pemint dósta* „în codru sînt pietre; mai este și pămînt destul“)/02, 406 „deal“: *mic códru/01*, *un crai de códru mai mic/02* și 955 „codru“: *códru*; *codri/01*, 02 (în 01 cu precizarea: *codru* „se zice la munte și coline, ori are ori nu are pădure“). Pentru *codru 'pădure'*, v. și ALR II, s. n., II, h. 584 (*tîrer codru* „pădure tînără“), h. 586 (*řust codru*), h. 588 (*řiedăc codru*), h. 589 (*codru zelenę na mládo*), h. 590/02, *ib.*, V, h. 1388/02, iar pentru *boșca 'pădure'*, ALR I 389 „pădurea umbrește“: *částa bôșca řuáčă prăvičă hluáč/01*, *hládu fáčă m* [= *m* silabic] *bôșca/02*. Cf. și *boștu de řerure* „stejeriș“ — ALR II, s. n., II, h. 595/02.

8. ir. *corenica* 'colț de măsea' — ALR II/I h. 42/02. Este un derivat al lui *córen* 'rădăcină' (v. Popovici II 100, Cantemir 162) + *-ica*.

9. ir. *costróla* 'coșarca în care se pune pînea după ce se soage' — Pașca; 'vasul de tinichea în care se coace plăcinta' — Pașca. Este același cuvînt cu dr. dial. *castroală*, *crăstólă* (v. DA, s. v. *castron*), avînd ca etimon pe scr. *kastrola* 'sartago manubriata'.

10. ir. *crásta* (pl.: *cráste*) 'zăbală' — ALR I/I h. 27/01. Mai apare în Pușcariu II 236, 64; *craste* 'riie' < scr. *krasta*.

11. ir. *čřpatúr* (pl.: *čřpatúre*) 'plapomă': *čřpatúru ie napunit* (= umplut) *pl'ir de bumbăc* — ALR II, s. n., IV, h. 1 236 (leg.)/02, cf. ALR II 3 897/02. Etimonul este scr. *krpătur* 'idem' (< it. *copritore*).

12. ir. *crúl'ast*, *-a* 'ciung, -ă' — ALR II/I MN, p. 41 [2 233]/02. Etimonul este scr. *kruljast*.

13. ir. *cuîin*, -ă (pl.: *cuîini*, -e) 'văr, verișoară': *căsta-î mev cuîin pârvi* — ALR I/II h. 173/01, cf. *ib.* h. 175, 177/01, *căsta-î mîa cuîină* — *ib.* h. 174/01, cf. *ib.* h. 176, 178/01, Cantemir 163. Ambele cuvinte sînt de origine italiană: *cuîin* < it. *cugino* 'idem', iar *cuîină* < it. *cugina* 'idem'.

14. mr. *cum*, -ă (pl.: *cuñ*, *cúmi*) 'fin, -ă' — ALR I/II h. 218/013, *ib.* h. 219/013; 'cumătru, -ă' — *ib.* h. 220—013. Necuprinse în Capidan, M. (v. și Candrea 207), cele două cuvinte notate de Sever Pop din Țîrnareca sînt împrumuturi bulgărești: *cum* < bg. *kum* 'cumătru, naș', iar *cumă* < bg. *kuma* 'cumătră, nașă'. Ambele cuvinte, provenind însă din sîrbocroată, se găsesc atît la istroromâni (v. Popovici II 103, Pușcariu III 307, ALR I/II h. 267/01), cît și în unele graiuri românești din R. S. F. Iugoslavia (v. ALR I/II h. 218, 219, 220, 221, 267/3, 10).

15. ir. *cúrniac*, *cúriiác* (pl.: *cúrniáce*, *cúriiáke*) 'coteț' — ALR II/I h. 264/02, ALR I 1 001/02. Ambele forme sînt din Jeiăn (prima notată de Șt. Pașca, iar a doua de S. Pop) și provin din sîrbocroată: < scr. *kurnjak* 'idem'. Cf. și dr. dial. *cúrnic* 'coteț de găini' < bg. *kurnikŭ* (DA, s. v.).

16. ir. *čup* 'smoc de păr' — ALR I/I h. 9/01. Este același cu dr. *ciup* (v. DA, s. v.).

17. ir. *čvirčic* 'greier' — Pașca. Este < scr. *čvrčak* 'idem'.

18. ir. *dota* 'zestre': *șetinele morés ave dóta se se vor meritâ* „fetele trebuie să aibă zestre dacă se vor mărita“ — ALR II/I h. 168/02, cf. *ib.* h. 167/02, *dóta de a me sóra* „zestrea surorii mele“ — ALR II, s. n., VI, h. 1 593/02, cf. *ib.*, h. 1 678/02. Este același cuvînt cu dr. *dotă* (v. CADE, s. v.), dar, în Jeiăn, de origine sîrbocroată: < scr. *dota* 'idem'; cf. it. *dota* 'idem' (Philippide, *Orig. rom.* II 541).

19. ir. *furičé* (pl.: *furičél*) 'buboi' — ALR II/I h. 117/02. Șt. Pașca este, se pare, primul care atestă acest cuvînt de origine latină (v. CDDE, s. v. *funințel*). Tot din Jeiăn, și numai pentru subdialectul de nord, îl notează și Petrovici — Neiescu 202. În subdialectul de sud, arată E. Petrovici și P. Neiescu, „termenul de origine latină a dispărut, fiind înlocuit cu un cuvînt de origine croată: *firniac*, în Susnievița — unde este obișnuit așa-numitul zetacism — și *čirniac* în Noselo și Sucodru“ (*loc. cit.*). Semnalăm, acum, prezența lui *čirneac* și în Bîrdo, cu sensul de 'cucui' (v. ALR I/I h. 6/01).

20. *gard*. Al. Rosetti (ILR 269) și C. Poghirc (v. ILR II 341) îl dau pentru dr., ar. și mr. Cuvîntul există însă și în dialectul istroromân: *gârd* — Popovici II 111; *gord* — Densusianu, ILR I 171, 175; *gârd* 'poartă împletită' („pentru «gard» cuvîntul istroromân e *graije*“) — Pușcariu II 217. Atestarea lui S. Pușcariu este preluată de Russu, *Elemente* 160. Cuvîntul a fost notat, pentru Jeiăn, și de Șt. Pașca: *yardu* 'gard în jurul stogului' — ALR II 5 037; 'talpă, fundac, podină' — *ib.* 5 277.

21. *gresie*. Pînă acum a fost dat pentru dr. și ir. de Ov. Densusianu (ILR I 227), pentru dr. și ar. de Al. Rosetti (ILR 270) și pentru dr., ar. și ir. de către I. I. Russu (*Elemente* 169, 106) și C. Poghirc (v. ILR II 342). Cuvîntul există însă și în dialectul meglenoromân. S. Pop îl notează, la întrebarea 941 „gresie“, din Țîrnareca (= pct. 013 în ALR I): *tucîlă* („se ascute“), *grésă*, pl. *gresi* („la cea de brici“). Din dialectul istroromân l-a notat, la aceeași întrebare, în ambele localități anchetate: *grésa*, pl. *grése*/01 și *yrésa*, pl. *yrése*/02.

22. ir. *júca* 'fiere' — ALR I/I h. 47/01, 02: < scr. *žuč* 'idem'.

23. ir. *kilav* 'cu hernie, vătămat' — ALR I/I h. 136/01, 02, cf. *ib.* h. 147/01, 02. Este același cuvânt cu cel din dialectul dacoromân, fiind, în ambele dialecte, un împrumut sîrbocroat: < scr. *kilav* 'idem' (v. DA s. v. *chilav*).

24. ir. *lâina* (pl.: *lâine*) 'balegă' — ALR II 5 676/02: < scr. *lajna* 'stercus'. Cuvîntul circulă alături de autohtonul *báleya* (pl. *báleye*)/02, *buálega* (pl.: *buálege*)/01 — ALR I 414.

25. ir. *lingura* 'furca pieptului' — ALR II/I MN, p. 36 [2201]/02 (inf. II). De la acest cuvînt avem, desigur, derivatul *linguriță* (Sușnievița), *lingurițe* (Costîrcean) 'cavitătea de mai jos de stern, lingurea', atestat de Petrovici—Neiescu 203. În nota lor lexicală, E. Petrovici și P. Neiescu arată că „în Jeiăn a fost împrumutat termenul sîrbocroat: *jlíčita de c'ept* < scr. *žličica*“ (loc. cit.), termen notat, de la inf. V, și de Șt. Pașca. În Jeiăn circulă sau a circulat deci atît termenul de origine latină, cît și cel de origine sîrbocroată.

26. ir. *lópa* (pl.: *lópe*) 'șură, șopru': *voi pûre vozu* (= carul) *sub lópa* — ALR I 1 352/02, cf. ALR II/I h. 262/02; 'sandrama' — Cantemir 169, s. v. *lópe*. Fără etimologie îl dă și Popovici I 148: *lopa* 'un riparo dove sta carro e attrezzi'. La Philippide, *Orig. rom.* II 542: „*lopă* s. f. (cerdac) P. I. 61₄ > sloven. *lopa* Vorhaus, Hütte“. Cum se poate vedea din citatul pe care l-am reproduș, Al. Philippide îl atestă într-un text (din Sușnievița) publicat de Iosif Popovici, text în care însă sensul nu este cel de 'cerdac', ci tot cel de 'șopru, șură': „Io mers-ăm durmi pre sîrșiră su *lopă*“ (v. Popovici II 61₄). Nici etimonul nu este slovenul *lopa*, indicat de Al. Philippide, ci scr. *lopa* 'idem'.

27. dr. *miciculă*: „(Prin Ban.) A rămîne mic, necrescut; a se închirci, a se pipernici“ — DLR, tom. VI, fasc. 6, p. 478—479. La etimologie se indică: „Etimologia necunoscută. Cf. *mic*“. Atestat în „NOVACOVICIU, C. B., II, 3“ (din Berzasca, Caraș-Severin, ni-l comunică, cu sensul 'a (se) micșora', și P. Neiescu), cuvîntul literarizat ar suna, credem, *miticula* (căci *-ci-* nu este decît pronunțarea bănățenească a lui *t* + vocală palatală) și, în acest caz, nu ne-ar fi greu să recunoaștem în el pe *micutila* (v. DLR, VI, fasc. 7, p. 489, s. v.), ajuns sub forma întîlnită la Novacoviciu printr-o metateză care nu ni se pare de loc bizară.

28. ir. *mîrșina*, dr. *mărșină*. Istroromânul *mîrșina* (accentuat pe prima silabă) 'mîrșoagă' apare notat în ALR II, s. n., II, h. 282/02, fiind, în mod evident, un împrumut sîrbocroat: < scr. *mřcina* 'cadaver'. Dacoromânul *mărșină* — cu variantele *mărșină*, *marșină*, *marșină*, *mîrșină* *mîrșină* (în ALR I 1 097/94, de unde este extrasă această variantă, apare însă foarte clar notat de S. Pop *mîrșină* și nu *mîrșină*, cum, și nu este singurul caz, în mod greșit s-a dat în dicționar, sacrificîndu-se astfel, într-un dicționar general al limbii române în care se pune mare preț pe variantele cuvîntelor, o variantă formală), *merșină* și *murșină* — este derivat de DLR (VI, fasc. 4, p. 290) din bg. *mărcina* „cadavru de animal“. Cum cuvîntul apare însă și în graiurile bănățene, alături de etimonul bulgar trebuia indicat, credem, și etimonul sîrbocroat dat de noi mai sus pentru ir. *mîrșina*. Că în Banat este în mod cert un sîrbism ne-o spune chiar informatorul din Checea (= pct. 40 în ALR I) anchetat de S. Pop. Astfel, la întrebarea 1 097

„iapă“ el a dat următorul răspuns: *iapă, iépe; mărfină* („zic sîrbii cînd e slabă“).

29. dr. *mocrán*: „(Regional) Numele unui vînt nedefinit mai de aproape (Ineu—Arad). Cf. ALR II 5 053/64. [Va fi] *an bun cînd bate mai mult mocranul*. *ib.* — Pl.: ? — Etimologia necunoscută“ — DLR, tom. VI, fasc. 10—11, p. 774. Redînd aici în întregime răspunsul notat de E. Petrovici: „*cînd bate orădanu o fi an rău; și an bun cînd bate mai mult mocranu*“, etimologia (dacă ne uităm pe o hartă să vedem ce localități sînt în sud, sud-vestul Ineului) e evidentă. *Mocranul* e vîntul care bate dinspre localitatea (satul) *Mocrea*.

30. ir. *motičița* (pl.: *motičițe*) 'săpăligă (pentru straturi)' — ALR II, s. n., I, h. 28/02. Este un împrumut sîrbocroat: < scr. *mòtičica*, diminutiv al lui *mòtika* 'ligo'. Cf. și ar. *mutică nică* 'săpăligă' — *ib.*/010 (*mutică mare* 'săpoi' — ALR II 5 039/010), mr. *mătică* 'sapă îngustă' — Capidan, M. 185; ambele < bg. *motika*.

31. ir. *nîva* (pl.: *nîve*) 'loc pentru arat' — Pașca, E. Petrovici și P. Neiescu (comunicat în 1965); 'pîrloagă' — ALR II, s. n., I, h. 7/02; 'locul îngrădit de lîngă casă; grădină' — ALR I 674/01, 02. Cf. și toponimul *nivele lu iurič*, notat de Șt. Pașca. Cuvîntul mai apare la Cantemir 173 (s. v. *nive* 'ogor') și Philippide, *Orig. rom.* II 543, unde se indică și etimonul: scr. *njiva* 'ager'. Mai vezi și dr. „*nive* de țarină“ la V. Bogrea, în „Anuarul Institutului de istorie națională“, Cluj, III, 1924—1925, p. 715.

32. ir. *osoi* 'dosul muntelui': [în] *osói, iuva nu vîre sóre* „în dos, unde nu vine soare“ — ALR I 388/02, cf. ALR II, s. n., III, h. 818/02. În Bîrdo, la aceeași întrebare, S. Pop a notat *hládu* < scr. *hlad* (v. Popovici II 114). Și *osoi* este, credem, tot un împrumut sîrbocroat: < scr. *ócoj* 'locus opacus'. Cf. dr. *Osoi*, pentru care v. E. Petrovici, „Balcania“, VII, 1944, p. 483—485.

33. ir. *óspițe* 'pojar, vărsat' — ALR I/I h. 115/01, 02, cf. *ib.* h. 117/01, 02: < scr. *ospice* 'variolae'.

34. ir. *păma*. În Jeiăn, cuvîntul *palma*, moștenit din latină de toate cele patru dialecte ale limbii române, înseamnă sau, mai bine zis, a ajuns să însemne (în sintagma: *păma de pičor*) și ceea ce dacoromâni numesc prin termenul *talpă*: *mihúr în păma de pičor* „bătătură în talpa piciorului“ — ALR II/I h. 77/02, *tuta puăma de pičór* — ALR I 150/02.

35. ir. *prosí* 'a cerne' — Pașca, *io prosés farira*/02, *io prosiiăs farira*/01 — ALR I 771. Popovici II 141 îl atestă, sub forma *proși*, fără a-i indica corespondentul sîrbocroat, care este *pròsijati* 'idem'.

36. ir. *ravnîna* 'loc șes' — ALR II, s. n., III, h. 817/02. Este, evident, un împrumut sîrbocroat: < scr. *ravnîna* 'idem'. Cuvîntul, fiind împrumutat din bulgară, se găsește și la meglenoromâni: *ravnîná* < bg. *ravnîna* (Capidan, M. 248).

37. mr. *rînă*. Pînă acum nu știm să fi fost atestat. Th. Capidan nu-l dă, iar în ILR II 295 lat. *arena* este indicat ca existent numai în ar. (*arină*) și dr. (*arină*). Sever Pop este, se pare, primul care-l notează, din Țîrnareca (= 013 în ALR I), la întrebarea 397 „se zice *arină* și la ce?“. *rînă*, cu precizare, indicată între paranteze, „e albă, în coasta dealului“.

38. *rînză*. Pentru dialectul istroromân, acest element autohton al limbii române a fost atestat de Popovici II 143 (s. v. *rânze*), Ov. Densușianu (ILR II 227), Pușcariu II 231 („*rânza* este, în J., numai «*rînza*» de

miel sau de vițel sugaci, întrebuițată la prepararea brânzei“), Petrovici — Neiescu 213 („pus-av semința, domăt'i cl'âγ, făcut de rânza, de rânza de ml'e“) și I. I. Russu (*Elemente* 190: *rânză, rânze*). Al. Philippide (*Orig. rom.* II 731), Al. Rosetti (ILR 273) și C. Poghirc (v. ILR II 347) îl dau numai pentru dr. și ar. (Al. Rosetti și pentru mr). Tot numai din Jeiân, cuvîntul este notat de S. Pop și Șt. Pașca. Astfel, la întrebarea 124 „rînză la om și la vite“, S. Pop a înregistrat în 02 următorul răspuns: *mâkina* [sic] în om rînza, iar, între parantezele anchetatorului, precizarea „și la vacă“. Șt. Pașca îl notează la întrebările 5 409 „chiag“ și 5 416 „din ce se face chiagul?“ împreună cu cl'âγ, dar cu următoarele precizări: *rânza* = „chiagul scos din stomac (5 416); din stomacul mielului (5 409)“, pe cînd cl'âγ = „chiagul care se cumpără“.

39. ir. *rucavița* (pl.: *rucavițe*) 'mînecuță' — ALR II, s. n., IV, h. 1 197/02; 'mănușă' — Pușcariu III 323, Cantemir 178. Cf. dr. *rucaviță* 'mînecare' (v. CADE, s. v., unde, la etimologie, se indică între paranteze „rus. srb.“). Etimonul este scr. *rukāvica* 'chirotheca', dar poate fi și un derivat, cu suf. -iță, de la un **rucavă* (v. *rucavo* 'mînecă' la Pușcariu II 233 și Popovici I 56). Din bg. *rūkavica* îl au meglenoromânii pe *racaviță* 'manșetă care se poartă sub mînecele cămeșii' (v. Capidan, M. 244), iar aromânii pe *răcaviță* 'mînecuță' (ALR II, s. n., IV, h. 1 197/010).

40. ir. *scând*. Despre acest cuvînt, în Pușcariu II 218, se spune: „s c â n d nu însemnează «scaun» (pentru care avem ital.-slavul *cantride*) decît în L., încolo (și în L.) însemnează «masă» (și anume masă mică, cu trei picioare, spre deosebire de masa mare, numită *miza* < croat. *miza*)“. Petrovici — Neiescu 195 îl dau, cu sensul de 'masă', din Sușnievița, Nonsel (P. Neiescu ne comunică, acum, din această localitate derivatul *scândicu* 'scăunel cu trei picioare') și Costîrcean, trecîndu-l printre deosebirile lexicale existente între subdialectul de sud și cel de nord al dialectului istroromân; din subdialectul de nord, pentru 'masă', dau termenul *miza*. Șt. Pașca și S. Pop l-au notat atît din Jeiân, cît și din Bîrdo. Șt. Pașca îl înregistrează la întrebările 3 904 „scăunel“ (v. ALR II/I MN, p. 139), și 5400 „pe ce stă ciobanul cînd mulge?“: *scându* (pl.: *scândure*) 'scaunul cu trei picioare'. Pentru 'scaunul cu patru picioare' același informator (III), la întrebarea 3 904, a răspuns cu cuvîntul *șcâmal'* (pl.: *șcâml'i*), iar pentru 'masă' inf. V a răspuns cu *miza* (v. ALR II, s. n., V, h. 1 317/02). S. Pop l-a notat din ambele localități numai cu sensul de 'masă': *io voi otari scûându/01, io voi scându otari/02* — ALR I 1 315 „eu șterg masa“; cf. *ib.* 1 337/01, 02. Pentru 'scaun' lui S. Pop i s-a răspuns cu: *cantrida* (pl.: *cantride*)/01, *catrida* (pl.: *catride*)/02 — ALR I 705 (v. și E. Petrovici, *Există oare elemente romanice dalmate în lexicul istroromân?*, în *Omagiu lui Al. Rosetti la 70 de ani*, București 1965, p. 690; idem, *Sudii de dialectologie și toponimie*, București, 1970, p. 115).

41. ir. *s'îneș* 'bale': *al' trlés s'înele* „îi curg balele“ — ALR II/I MN, p. 13 [6 899]/02, cf. *ib.* [6 900]/02, ALR I/I h. 88/01, 02; *cûálu uâre slîneș la gûra* — ALR I 1 112/01, 02. Etimonul este scr. *slîne* 'idem'.

42. ir. *strișl'âta*. Petrovici — Neiescu 205 îl atestă, din Jeiân, cu sensul de „lapte care a fost închegat separat de masa de lapte din care

se face cașul“. Tot din Jeiăn l-a notat și Șt. Pașca: *striț* 'jintiță' — ALR II, s. n., II, h. 418/02; 'lapte acru' — ALR II 5 412/02. Pentru „străgheată“ (v. ALR II, s. n., II, h. 415 „străgheată“, hartă indicată de autorii precitați în nota 71) lui Șt. Pașca i s-a răspuns, de către același informator V, cu termenul de origine sîrbocroată *șcûta* (v. Popovici II, 155, precum și ALR II 5 431 „urdă și 5 579 „sămăchișă“).

43. ir. *striț* (pl. ~) 'burlac' — ALR I/II h. 275/01. Este, fără îndoială, scr. *stric* 'patruus'. Evoluția semantică de la 'unchi din partea tatălui' la 'burlac' este paralelă cu cea a cuvîntului *teta* (v. infra 47).

44. ir. *șălița* 'ceașcă (de cafea)' — Pașca. Este scr. *șalica* 'idem'. *Șolită* 'ceșcută' există și în unele graiuri ale subdialectului bănățean (în satul nostru, Toager-Timiș, este foarte cunoscut), fiind un derivat diminutival al lui *șoală* (*șolă*, în alte părți) < scr. *šolja* (v. E. Petrovici, DR, VI, 1931, p. 368).

45. ir. *șmărcaw*, *șmărc'l'i*, *șmărceni*. Toate trei cuvintele sînt din Jeiăn. Adjectivul *șmărcaw* (inf. V), *șmărcaw(u)* (inf. I) 'mucos' (v. ALR II/I MN, p. 6 [6 841]/02) < scr. *šmrkav* 'idem'; substantivul *șmărc'l'i* (I), *șmrc'l'i* (II) 'muci' (*ib.*, p. 5 [6 840]/02) < scr. *šmrkalj* 'idem', iar verbul *șmărceni* (I) 'a-și sufla (a-și șterge) nasul' (*ib.*, p. 6 [6 842]/02) < scr. *šmřknuti*. Cf. și dr. dial. *șmîrcone* 'a-și trage nasul' (Berzasca, Caraș-Severin: comunicat de P. Neiescu), *smărcone* 'idem' (Berzovia, Grădinari, ambele în Caraș-Severin: comunicat de Doina Grecu), mr. *smărcnes din nas* — ALR II/I MN, p. 6 [6 842]/012 (neatestat în Capidan, M.).

46. ir. *știrca*, *șterpa*. Popovici II 156 îl dă pe *știrca* numai cu sensul de 'femeie stearpă'. Petrovici — Neiescu 207 arată că în Jeiăn *știrca* înseamnă atît 'femeie stearpă', cît și 'vită știră'. În ambele accepții cuvîntul a fost notat și de Șt. Pașca și S. Pop: *știrca* 'femeie stearpă' — ALR II/I h. 142/02, o *jensca știrca* (legendă: „se zice despre animale“)/01, *știrca iă jensca că nu-ăre fecôr* (legendă: „se zice și despre vacă“)/02 — ALR I/II h. 225. În Jeiăn, însă, cum reiese din materialul lui S. Pop, pentru noțiunea de 'vită știră' mult mai frecvent e termenul *șterpa*: *șterpa ôie* — ALR I 1 779/02, cf. *ib.* 1 780/02, *vuăca iă stîrpa, nu-ăre lăptę* — *ib.* 1069/02.

47. ir. *teta* (pl.: *tete*) 'mătușă' — ALR I/II h. 167/01, 02, Pușcariu III 327; 'fată bătrînă' — ALR I/II h. 276/01. Pentru cel de-al doilea sens, v. supra *striț*. *Teta* < scr. *teta* 'mătușă, lele' (v. Philippide, *Orig. rom.* II 549) și se întîlnește, regional, și în dialectul dacoromân (*tetă* — ALR I/II h. 167/40, 56), precum și în dialectele meglenoromân (v. Capidan, M. 293, s. v. *tetă* 'mătușă') și aromân (v. Capidan, M. 293, Papahagi 1 030, s. v. *tetă* 'mătușă'); în ultimele două dialecte < bg. *teta*.

48. ir. *tîma*, *tîmenița*. *Tîma* (pl.: *tîme*) 'creștetul capului': *tîma de căp* — ALR I/I h. 5/02. Este același cuvînt cu dr. dial. (Banat și Oltenia vestică) *teme* (pronunțat și *ćeme*, *ķeme*) și provine din scr. *time* (pentru dr. dial., cf. var. scr. *teme*) 'idem'. *Tîmenița* (pl.: *tîmenițe*), notat de S. Pop din Bîrdo (v. aceeași h. din ALR I indicată mai sus), este < scr. *tjemenica*, și el neconsemnat pînă acum în glosarele consultate de noi.

49. ir. *tirăr*. E. Petrovici și P. Neiescu, precizînd că forma *tirer* e din Jeiăn (cf. și ALR I/II h. 179/02: *om tirer*; *ómîr tirer*) și *tirar* din Sușnievița, Noselo și Costîrcean, arată că „forme cu *ă* (*tirăr*, *tirări*) notate de Bartoli n-am auzit“ (v. Petrovici — Neiescu 207). Asemenea forme au fost însă auzite de S. Pop și Șt. Pașca: *ómu tirăr*, *ómîr tirăr* — ALR I/II h. 179/01, *tu ăș tirăra mul'ăra* — *ib.* h. 199/02, *băc tirăr* „taur tînăr“ — ALR II, s. n., II h. 298/02.

50. *utîrni* (pronunțat și: *utrîni*) 'a strepezi; a amorti, a înțepeni': *dînți mî-au utîrnit* — ALR II/I MN, p. 16 [6 920]/02, cf. ALR II/I h. 68/02, ALR II 2 444/02, ALR I 152/02. Etimonul este scr. *utrnuti* 'idem'.

51. ir. *văle*. Petrovici — Neiescu 195 îl înregistrează numai în Sușnievița. Latinescul *vallem* există, cum reiese din materialul ALR I și ALR II, și în Jeiăn: *nu-î apă, îă vâla tot uscătă* — ALR I 425 „valea-i seacă“; *ura vâla, do vâlę* — ALR I 402 „pîriu“, cf. *ib.* 403 „vale“; *l-av(u) h'itit* (= aruncat) *pre vâle* (= jos) — ALR II, s. n., IV h. 975/02.

52. ir. *zaduși*. Pe lingă *zaguși* (v. nota următoare), în Jeiăn (v. ALR II/I MN, p. 23 [6 952]/02; răspunsul a fost dat de un informator ocazional) circulă și verbul *zaduși* 'a (se) sufoca', fiind tot de origine sîrbocroată: < scr. *zadušiti* 'idem'.

53. ir. *zaguși*, *zeguși*. Însemnînd 'a (se) sugruma, a (se) sufoca; a se îneca cu mîncare', verbul acesta a fost notat de mai multe ori atît de S. Pop, cît și de Șt. Pașca: *io il voi ȳut acață, pac il voi zaguși neca crepa* — ALR I/II, h. 292/02, *m-av(u) stiscuît* (= apăsât) *c-am mislit* (= am gîndit) *ke me va zaguși* — ALR II 3 589/02, *me voi zaguși* — *ib.* 2 154/02, cf. ALR II/I MN, p. 23 [6 952]/02, *vițelu s-a zăgușit/01*, *vițelu ăv se zaȳușit/02* — ALR I 1 342, *io t-oj zeguși* — ALR I/II h. 292/01, cf. Cantemir 187. Etimonul este scr. *zagušiti* 'suffoco', care este un derivat al lui *guša* < rom. *gușă* (v., printre altele, Th. Capidan, DR, III, 1922—1923, p. 201—202; Pușcariu II 288; Russu, *Elemente* 173—174). În Jeiăn, cum se poate vedea din prezentarea acestui material, circulă numai forma *zaguși*, adică cu prefixul *za-* netrecut la *ze-* (v., despre acest prefix, Pușcariu II 66—67, 205—206), în timp ce în Bîrdo sînt cunoscute ambele forme, atît *zaguși*, cît și *zeguși*. De altfel, în Jeiăn, cum ne-am putut convinge din materialul dialectal notat de S. Pop și Șt. Pașca în anchetele lor, prefixele verbale *na-*, *raz-* și *za-* se întîlnesc numai sub această formă și nu cu *a > e*, adică *ne-*, *rez-* și *ze-*, cum apar de obicei în graiurile aparținătoare subdialectului de sud (v., în acest sens, și Pușcariu II 67). Iată, la întimplare, numai cîteva exemple: *zacoli*: *se zacol'ă* 'se înjunghie' — ALR II, s. n., IV, h. 1 118 (v. *zecoli* — Popovici II 167, Cantemir 137), *zabodi*: *zabodés* 'înfing' — *ib.*, h. 1 088 (v. *zebodi* — Popovici II 167, Cantemir 187), *začepi*: *začepěä!* 'astupă!' — *ib.*, V, h. 1 323 (v. *zecepi* — Popovici II 167), *zasluji*: *zaslujés* 'ciștig' — *ib.*, h. 1 364 (v. *zesluji* — Popovici II 167), *zadurmi*: *zadurmît* — ALR II 3 201 (v. *zedurmi* — Popovici II 167), *zapali*: *zapalés* 'aprinde' — ALR II/I MN, p. 128 [3 858] (v. *zepal'i* — Cantemir 187), *rascl'ide* — ALR II/I, h. 248, cf. *ib.* MN, p. 120 [3 806] (v. *rescl'ide* — Popovici II 144, Cantemir 178), *razdeli*: *razdelim* 'împărțim' — ALR II, s. n., IV, h. 934 (v. *rezdeli* — Popovici II 145), *nabrusi*: *se nabrusi* 'se ascute' — ALR II, s. n., II, h. 510 (v. *nebrusi*

Cantemir 172), *napuni* : *napunit* 'umplut' — *ib.*, V, h. 1 369 (v. *nepuni* — Popovici II 129, Cantemir 172) etc. etc.

54. ir. *zaimi* 'a împrumută' — Pașca, Pușcariu II 235 (s. v. *împrumuta*), Cantemir 186. Etimonul este scr. *zâimati* 'idem'.

55. ir. *zâruke* 'logodnă' — ALR II/I h. 158/02. Este scr. *zaruke* 'idem'.

Cuvinte de origine latină în dialectul istroromân

Sub acest titlu, vom trece în revistă numai acele cuvinte de origine latină existente în dialectul istroromân (sau în unele graiuri ale acestui dialect, îndeosebi în subdialectul de nord) care în lista cu „grupa cuvintelor latinești considerate ca cele mai frecvente în româna comună“, publicată în ILR II 294 ș. u., sînt date, pentru acest dialect, cu „—“ (= inexistent), deși, cum se va vedea în rîndurile de mai jos, multe au fost bine atestate de către diverși cercetători. Vom da, pentru fiecare cuvînt la care ne oprim, aceste atestări, la care acum vom adăuga și pe cele aflătoare în prețiosul, dar prea puțin consultatul material al ALR I și II.

1. *ărmă*, *ărmă* < lat. *rimare* (> ar. *arimu*, mr. *rqm*, dr. *rîma* — v. ILR II 305): Petrovici — Neiescu 199 (cf. și 195); *pórcu ărmă* — ALR I 1139/01.

În 02, S. Pop a notat următorul răspuns: *pórcu cu rîlățu copę*, ceea ce confirmă cele afirmate de autorii mai sus citați, că „în Jeiän, noțiunea de a rîma e exprimată printr-un împrumut croat“ (p. 199), verbul *copăi* (v. p. 195).

2. *fășa*, *fășe* < lat. *fascia* (> ar. *fașe*, mr. *fașă*, dr. *fașă* — v. ILR II 299): Popovici II 109; *fășa* (pl.: *făș*, pl. art.: *fășile*) — ALR II/I h. 148/02; Cantemir 165. — Cf. și vb. *ănfașă*, *îmfașă* — Pușcariu II 168, 230; ALR I/II h. 228/01, 02.

3. *fântăra*, *fântăre*, *fîntira* < lat. *fontana* (> ar. *fîntină*, mr. *fântonă*, dr. *fîntină* — v. ILR II 299): Popovici II 109; Pușcariu II 82, 232, 237; *fă(i)ntăra* (pl.: *fă(i)ntăre*) 'locul unde apa izvoarește'/01, *fîntiră* (pl.: *fîntire*)/02 — ALR I 792; Cantemir 165.

4. *găbir*, *găbir* < lat. *galbinus* (> ar. *galbinu*, mr. *galbin*, dr. *galben* — v. ILR II 299): Popovici II 111; Pușcariu II 233, 238; *găbir ca și jut'ăuca* (= gălbenușul) *de oșor* — ALR II, s. n., IV, h. 1 216/02; Cantemir 166. — Cf. și f. *găbira*: *róba găbira*; pl. *róbę găbire* — ALR I 1 481/02.

5. *legără* < lat. **leviginare* (> ar. *leagăn*, mr. *leagăn*, dr. *legăna* — v. ILR II 301): Popovici II 120; Pușcariu II 73; *io il léyăru* — ALR I/II h. 237/02; *io legăru*/01, *te voį leyeră*/02 — *ib.* h. 239; *l'eğăru*, *leyeri*, *l'ayera* (prez. 1—3), *neca l'ayera* (conj. prez. 3) — ALR II/I MN, p. 76 [2 657 bis]/02. — Cf. și subst. *legăr* — Popovici II 120; *leágăr*/01, *leyer*/02 — ALR I/II h. 238; *lęgher* — Cantemir 169.

6. *mole* (pronunțat și *muole*) < lat. *mollis* (> ar. *moale*, mr. *moali*, dr. *moale* — v. ILR II 303, unde, însă, pentru ar. se indică un *mol'u?*): Byhan 279; Popovici II 127; ALR II 3 551/02; Cantemir 171.

7. *pâr* (pl.: *pârure*; art. *pârurle*) < lat. *palus* (> ar. *paru*, mr. *par*, dr. *par* — v. ILR II 304): ALR II/I MN, p. 126 [3 840]/02, ALR II 5 349/02, *ib.* 6 723/02.

8. *pârte* (pl.: *pârț*) < lat. *pars* (> ar. *parte*, mr. *parti*, dr. *parte*, ir. *pârât* — v. ILR II 304): Pușcariu II 72; Pușcariu III 319; ALR II 3 521/02. În ILR II, cum se poate vedea în paranteza de mai sus, s-a dat, după Popovici II 134 și Pușcariu II 72, forma *pârât*, formă existentă în sub-dialectul de sud și pentru a cărei explicație v. Pușcariu II 72.

9. *patî* < lat. *patire* (> ar. *patu*, mr. *pățos*, dr. *pățî* — v. ILR II 304): 'a suferi' — Popovici II 133; Pușcariu III 319; Cantemir 174; 'a păți' — ALR II 4 800/02 (*pates* = prez. 1).

10. *punte* < lat. *pons*, *-tem* (> ar. *punte*, mr. *punti*, dr. *punte* — v. ILR II 304): Petrovici — Neiescu 204—205.

11. *rumeyâ* < lat. *rumigare* (> ar. *aroamigu*, mr. *rumig*, dr. *rumega* — v. ILR II 305): *rumeyâ î vudăca după mîncăt birę* — ALR I 1 084/02. În 01 s-a răspuns cu un verb de origine croată: *priidęj*.

12. *sparâ* < lat. *expauere* (> ar. *asparu*, mr. *spar*, dr. *speria* — v. ILR II 298): *m-am sparât* (perf. 1), *me spâru* (prez. 1) — ALR I/I h. 99/02; *spâru*, *spâri*, *spâra*, *sparâm*, *sparâț*, *spâru* (prez. 1—6) — ALR II 4 604/02; *sparînda* (ger.) — *ib.* 4 605/02; *sparât* (part.) — *ib.* 4 606/02; *čela če spâra* — *ib.* 4 607/02. — Cf. și adj. *sparos* 'sperios' (ALR II/I h. 103/02) < *sparrâ* + *-os*.

13. *strînt*, *strîmt* < lat. **strictus* (> ar. *strîmtu*, mr. *strîmt*, dr. *strîmt* — v. ILR II 307): Byhan 354 (s. v. *ștrînt*), Popovici II 152 (s. v. *strînt*), Cantemir 181 (s. v. *strîmt*). — Cf. și *strînta* — ALR II 3 302/02.

14. *strîmb* < lat. *strambus* (> ar. *strîmbu*, dr. *strîmb* — v. ILR II 307): Petrovici — Neiescu 206 (v. și nota 72, unde sînt prezentate alte atestări).

Noiembrie 1970

Institutul de lingvistică și
istorie literară
Cluj, str. E. Racoviță, 21

DESPRE TOPONIMELE ÎN DE AEDIFICIIS

(În legătură cu monografia lui V. Beševliev)*

de

I. I. RUSSU

Cercetările continue, susținute în legătură cu listele de toponime ale Peninsulei Balcanice din celebra operă istorico-geografică „despre construcții” (*De aedificiis*, Περὶ κτισμάτων) a lui Procopios din Caesarea (istoriograful aulic al împăratului romano-bizantin Iustinianus I, 527—565)¹, durează de peste un veac, din prima jumătate a secolului al XIX-lea, după apariția ediției Bonnensis (1838); ele sporesc mereu, nu sînt încheiate, nu e probabil să se poată încheia curînd, mai ales din cauza numărului mare de forme incerte, confuze, corupte ce au rămas „enigmatice”, transmise în condiții care deocamdată nu permit restituirii evidente, soluții definitive, unanim admise ori măcar verosimile, admisibile. De fapt, o parte din toponimele procopiene nu sînt determinate ca aparținere etno-lingvistică fie la fondul local-autohton (substratul traco-getic, iliric, resp. grecesc), fie adstratului latin-roman. Studii comparative, sondaje și eforturi multilaterale erau și sînt încă necesare, de așteptat și nu vor lipsi în viitor. „Relansarea” discuției provocată cu un deceniu în urmă în revistele noastre², relevînd în primul rînd numărul mare de „co-

* Abrevieri bibliografice

- CIL** = *Corpus inscriptionum Latinarum*. Berlin.
EDR = „Ephemeris Dacoromana”. Roma, I 1923 — X 1945.
RE = *Real-encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* (Pauly — Wissowa — Kroll etc.). Stuttgart, I și urm., 1893 urm.
RevLg = „Revue de Linguistique” (apoi Revue Roumaine —). București, I 1956—.
SCIV = „Studii și cercetări de istorie veche”. București, I 1950—.
SCL = „Studii și cercetări lingvistice”. București, I 1950—.
V.B. = V. Beševliev (v. nota 3).
a. = anul;
i.-e. = indo-european;
lat. = latin(esc).

¹ Procopios, ex recensione Guil. Dindorfii, vol. III, p. 264—308 în *Corpus scriptorum historiae Byzantinae*, Bonn, 1838; Procopii Caesariensis *Opera omnia*, recognovit Iacobus Haury, Lipsca, B. G. Teubner, vol. III, 2, p. 5—185; cartea IV, p. 102—149; textul reproduș fără modificări și emendări în ediția îngrijită de G. Wirth (editio stereotypa correctior, Lipsca, Teubner, 1964).

² I. I. Russu, *Toponimicile din Peninsula Balcanică în „De aedificiis”*, în SCL, XIII, 1962, p. 393—401 (versiunea germană în RevLg, VIII, 1963, p. 123—132), cu

ruptele“ (mult mai numeroase decît putea să pară și se admitea) și propunerea cîtorva noi emendări împreună cu sugestia repetată de a se reedita (după un studiu critic complexiv) întreaga parte privind Peninsula Balcanică din *De aedificiis*, a avut ca prim ecou monografia profesorului sofiot, eminent filolog și epigrafist, ca și lingvist cu largă orientare în romanistică și chiar în comparativă, Ves. Beșevliev, intitulată cam modest *Contribuție la tălmăcirea numelor de castella în opera lui Procopius „De aedificiis“*³; de fapt este un studiu integral și o reeditare corespunzînd etapei actuale a studiilor „procopiene“. Avem aici un adevărat „tratată“ cu caracter toponimic, filologic-lingvistic și topografic asupra zonei est-balcanice traco-moesice și dardanice, est-ilire (inclusiv Macedonia, Tessalia și Epirul) în sec. VI-lea — fundamentat pe o vastă erudiție și intuiție, spirit inventiv și varietate a vederilor și ideilor, cum de altfel eram obișnuiți din partea eminentului savant și academician bulgar; exuberanța cu noutatea ideilor și formulelor, ingeniozitatea și talentul combinatoric apar acum excepționale și impresionante. Trebuie relevat însă de la bun început că (precum era în natura lucrurilor, de așteptat într-o materie atît de dificilă și încălțată ca listele toponimice procopiene) multe din ideile și soluțiile avansate de către autor nu apar deplin convingătoare, nu toate se impun; ele sînt de acceptat cu rezerva de rigoare sau respinse ca neprobabile, neavenite. Fiind (cum este numai firesc) imposibil și în definitiv chiar inutil a se încerca aici o înșirare și analiză a fiecărui caz, a fiecărui nume din cele cîteva duzini sau sute care comportă discuții și observații în celebra *De aedificiis* (adică o cercetare integrală, în toate detaliile, lucru ce ar echivala cu reeditarea aproape întregii monografii, un nou volum cît cel oferit de către V.B.), vor fi examinate în cadrul prezentei note-recenzii cîteva grupe, cazuri, exemple și unele teze ale autorului sofiot, împreună cu „opțiunile“ sale din care cîteva trebuie refuzate a limine.

În primul rînd se impune a releva din nou (mai mult chiar decît s-a făcut în 1962) numărul mare de forme grafice *corupte* în manuscrise, fapt care (în valorificarea lingvistică și istoriografică a „listelor“ procopiene) este de importanță cardinală, cu toate că unii cercetători (între ei chiar și V.B.) nu-l aveau suficient în vedere la studiul materialului lingvistic-toponimic în mare parte deteriorat și încurcat prin valoroasele tabele procopiene. Observațiile noastre sînt făcute în ordinea expunerii (a

principala bibliografie (W. Tomaschek, K. J. Jireček, A. Philippide, G. G. Mateescu, P. Skok, V. Beșevliev ș.a.), la care trebuia adăugată lucrarea postumă a ieșeanului C. Litzica, *Contribuții la topografia balcanică în evul mediu*, I, *Procop din Caesarea*, în revista „Ioan Neculce (Buletinul Muzeului municipal)“, Iași, fasc. 6, 1926—7, p. 1—84, valoroasă ca idee și plan, dar plină de greșeli și confuzii, aproape nimic util.

³ Veselin Beșevliev, *Zur Deutung der Kastellnamen in Prokops Werk „De aedificiis“*. Verlag Adolf M. Hakkert — Amsterdam, 1970 (Drukkerij „Franklin“, Budapest, Hongarije), 160 p., în 8°. — Cuprins: *Vorwort*, *Verzeichnis der Abkürzungen*; I, *Kurzer Überblick über die bisherige Forschung*, p. 1—5; II, *Die Textüberlieferung*, 6—15; III, *Die sprachliche Zugehörigkeit der Kastellnamen*, 16—27; IV, *Das Sprachliche*, 28—35; V, *Die Kasus der Kastellnamen*, 36—47; VI, *Namenbildung*, 48—62; VII, *Die Gestaltung des Kastellberichtes und der Kastellverzeichnisse*, 63—73; VIII, *Herkunft der Kastellverzeichnisse*, 74—77; *Text*, 78—91; *Kommentar*, 92—149; *Verzeichnis*, 151—158; *Inhalt*, 159—160.

capitolelor) monografiei lui V.B., menționînd în prealabil că se omit mărunțișuri poligrafice și erori mici care (fiind de natură oarecum pur „tehnică și obiectivă“: paranteze, ghilemete, accente grecești etc. deficiente pe alocuri) se pot ușor îndrepta de către cititori singuri fără vreo „errata“ filologică sistematizată.

Repertoriul cu *abrevieri și bibliografie* în cartea lui V.B. (p. VII—XV) are cîteva goluri și inadvertențe, necesar a fi reperate și remediate⁴, observînd însă în același timp obiectivitatea remarcabilă a autorului care ține să reproducă absolut corect toate părerile asupra structurii și obîrșiei etno-lingvistice a toponimelor, chiar și acolo unde este convins (fiind un lucru evident) de absurditatea ori vanitatea aserțiunilor avansate de către unii cercetători, ca în cazul frecventelor afirmații ale lui V. Georgiev (Sofia) despre „elemente slave“ în toponimia „balcanică“ a veacului VI-lea, teză veche, anacronică, de mult depășită.

La pagina 1, despre castelul *Millareca* (cu aserțiuni improbabile), pe lângă articolul superficial *Zur dakischen Hydronymie* (*Acta Antiqua*, Budapesta, X 1962, p. 116, V. Georgiev), a se vedea precizările făcute în „Cercetări de lingvistică“, IX 1964, p. 159—160; toponimicul nu este slav, ci înrudit cu hidronimul *Miliare* din vestul Daciei, atestat în sec. VI e.n. (Iordanes). Capitolul II studiază pe scurt tradiția literară și manuscrisă; autorul are însă în vedere și aici prea puțin numărul mare de forme corupte în manuscrisele procopiene, care sînt foarte tîrzii (sec. XIII—XIV), fiind deci copiate și răscoпiate de mai multe ori. Unele grafii (în nume fie latine romanice, fie mai ales traco-ilire obscure, „unicatele“) apar atît de alterate, încît nu se poate scoate din ele nimic util, concret, fiind deocamdată irecuperabile. Neglijarea acestei triste realități obiective împreună cu încrederea excesivă în unele grafii moștenite (dar evident ireale, neverosimile) îl duc pe autor la soluții ori reconstrucții neconvingătoare, improbabile, chiar excentrice, din care vor fi relevate numai cîteva exemple: *Eisdikaia* — *Usdica* poate fi o simplă grecizare prin etimologie popu-

⁴ Abrevierea „AIIN“ nu este utilizată la p. 4, nota 25. Pag. VII lipsește valoarea articol al autorului V. Beševliev, *Procopiana*, în „Revue des études sud-est-européennes“ (București), VII 1969, p. 39—41. — VIII „D. Decev, *Charakteristik der thrakischen Sprache*, B(alk.) E(zikozn.) 2, 1960, 147—213“ este necesar a se preciza (lucru foarte bine cunoscut lui V.B.) că lucrarea apăruse ca volum separat în două versiuni (bulg. și germ.) cu același titlu în a. 1952, iar în *Balkanskoe Ezikoznanie* (Linguistique Balkanique) 1960 este reproduș (cu foarte mici adaose, resp. omisiuni operate puțin înainte de moartea sa de către autorul sofiot D. Decev †1958) textul exact ca în „editio princeps“ (1952), cu aceleași erori structurale, fără a se ține seamă de observațiile făcute de noi în SCIV, VII 1956, p. 447—451, cu privire la numeroasele anacronisme, inadvertențe, erori grave, unele grosiere conținute în *Charakteristik*. La p. X lipsește sigla IGRR adoptată la p. 41 pentru „Inscriptiones Graecae ad res Romanas pertinentes“ (R. Cagnat ș.a.). — XI Kanitz, *Beiträge zur Altertumskunde von West-Bulgarien* trebuia precizat locul și data apariției. — XII „Philippide, *Orig.*“ nu este adoptat la p. 2, nota 15. — XIII „Russu Lapedatu“ abreviere neutilizată consecvent la p. 57, nota 231; „*Limba traco-dacilor*“, București, 1939“ a apărut de fapt numai în 1959 (ed. II, 1967). În 1939 nu exista nici măcar „ca idee“ ori proiect; „*Sarmizegetusa*, AISC, 2, 1933—5, 169—178“ era o tentativă nereușită de etimologie a toponimului daco-getic *Zermizegetusa* (*Sarmizegetusa*), rectificată în „*Revista istorică română*“ (București), XIV, 1944, p. 376—400; „Sb. Decev“ este o abreviere „ad hoc“, volumul omagial pentru marele savant bulgar avînd titlul *Izsledvanija v čest na akad. D. Decev*... cu un subtitlu *Studia in honorem acad. D. Decev* îngrijit de „redaktionna komisija V. Beševliev — V. Georgiev“, — XV abrevierea „Zilliacus“ nu este utilizată la p. 2, nota 11 — etc.

lară. Pag. 10 în grafia procopiană TIMAΘOXIOM poate că se ascunde *Timacum Minus* sau *Timaciolum*. — 11 „*Karberos* statt *Kerberos*“ nu este o ipoteză necesară, nici utilă, căci există atestat epigrafic din Tracia *vicus Carbrinus* (CIL, VI 32543 la Roma; relevat încă la 1923 de G. G. Mateescu, în EDR, I, p. 155 „tracii în inscripțiile Romei“, lucrare cunoscută și citată de către V.B., p. XI, dar prea puțin utilizată efectiv). — 12 „oder wenig wahrscheinlich von einem Personennamen Θρασος (ein solcher PN hat, wie es scheint, nicht existiert)“ și totuși asemenea antroponim era cunoscut la greci (F. Bechtel, *Die histor. Personennamen des Griechischen*, Halle, 1917, p. 211, 573); dar nevalabilă este legătura între numele topic procopian din zona Rodope și apelativul ori antroponimul grecesc de aceeași formă. — 13 în „*Scariotasalucra*“ V.B. încearcă să identifice apelativul lat. *rotas*, cu totul neprobabil. Dar cele mai multe aserțiuni neverosimile avansează V.B. în cap. III al monografiei prin atribuirile lingvistic-etnice ale toponimelor procopiene, voind să aducă o inovație revoluționară: o masivă cantitate de toponime celtice (keltische Kastellnamen), pentru care autorul manifestă o puternică slăbiciune, obsesie aproape, ca și compatriotul său sofiot V. Georgiev pentru „toponime slave“; tabel de proporții excesive (p. 19—26; cf. *Keltische Ortsnamen in den Kastellverzeichnissen bei Prokop*, în Actes du I^{er} Congr. Ét. Balk. VI 1968, p. 415—423); dacă toponime ca *Noviodunum* și *Bononia*, parțial desigur și *Singidunum* și altele în spațiul ilir și traco-getic sînt evident celtice, în schimb aproape toate celelalte înșirate de V.B. (cu soluțiile lui comparative) sînt nesigure, neverosimile ori caracterul lor celtic apare exclus, ca *Burgarama* (*Burgaraca*); *Duries* are echivalente în toponimia traco-getică (*Durostorum*, al cărui caracter tracic este dovedit între altele de *Ranistorum* în Dacia etc.); „*Buteries* erinnert stark an die keltischen Namen *Boteria* und *Buterium*...“ (p. 22), dar V.B. uită ori n-a aflat încă de *Buteridava* în Scythia Minor — Dobrogea getică (CIL, III 14447; Pârvan, *Histria*, IV, 1916, p. 633—7; SCIV, VI 1955, p. 75—84); *Banes* apare echivoc, putînd fi din orice limbă; trace sînt însă toponime ca *Salebries*, *Scritisca* = *Kratiscara* ș.a. — 23 „*Lucunanta*“ foarte probabil formă coruptă, în nici un caz nu poate și nu trebuie să fie celtică, numai de dragul teoriei (repetat la p. 102—103); *Casebonus* zeitate în Tracia, *Kasibonôn* fortificație, inutil să fie făcut celtic (*Cassinatos*, *Cassimara* etc.), căci elementul *Cas(s)-* este și tracic, ca și grecesc etc.; cf. teonimul tracic *Porobonus* într-o inscripție latină publicată de același autor într-o valoroasă colecție (V.B., *Epigrafski prinosi*, Sofia, 1952, p. 66). — 24 *Magimias* nu are de ce să nu fie tracic, cf. zeul *Magutis* în Moesia (poate de la vreun i.-e. **mag(h)-*); la fel *Brittura*, *Drasimarca*; dar *Lupufantana* este curat latin, roman provincial, inutilă și deșartă orice comparație din partea lui V.B. cu elemente de prin Gallia ori alte zone, fiind evident o „*Fîntînă a lupului* (ori a lui *Lupus*)“ numită astfel de localnicii traco-romani; *Candilar* (dacă nu este lat. *Candida*) poate fi comparat cu arhicunoscutul teonim traco-frigian *Candaules* și *Candaios* traco-macedonean; *Calventia* curat roman (*Calventius*), iar *Scaripara* integral tracic (nu numai finalul *-para*); *Meridio* nu poate fi separat de lat. *meridies* (care a rămas și în româna populară: *a meriză* „a sta (grupînd, țînînd) vitele în turmă la amiază“, pauza de amiază a turmei; topon. *Merèz*

etc. Toate celelalte elemente pretinse celtice sînt fie latine-romanice, fie traco-getice; orice analiză și discuție este inutilă.

Considerațiile lingvistice asupra grafiei și foneticii (cap. IV) pot fi de oarecare folos numai în măsura cît „etimologiile“ și tîlcuirile unor forme de toponime acceptate sînt valabile ori cel puțin verosimile; de aceea, echivalențe ca KOYAC = *equas* apare nesigur, putînd fi mai curînd lat. *Aquas*; KOYINŌ = *equino* poate fi eventual lat. KOYINT-, adică vreun QVINT-(?). — Pag. 31 *Millareca* interpretat ca „milliare“, dar nu e probabil să fie lat. „piatră kilometrică“, ci (cum s-a spus) traco-dac *Miliare*. „*Berzana* beruht wohl auf *tj-*, vgl. *Verticius* doch auch *Verzo*“ nu este aserțiune valabilă, fiind un tracic (eventual iliric) *Barz-/berz-* din i.-e. **bher-g'h-*, fie cu sensul „înalt, înălțime“, fie ca adjectiv-atribut „alb“ (?). — 32 dacă *Tzitaetûs* este evident (unanim admis) *Civita(s)vetus* (adică o „cetate veche“), în schimb toponimul de rezonanță latină populară *Tzertzenoutzas* tîlcuit de către V.B. ca ... „*Certae nuntias*“ este o confecție cu totul hazardată și neverosimilă, cu ecouri de etimologie populară: trebuie respins net, la fel ca alte numeroase produse de aceeași factură.

Cazul gramatical (cap. V) la care se află numele de cetăți și cetățui în listele procopiene, mai frecvent apare după V.B. ablativul (ca „punct de plecare“ ori cu valoare de locativ) și acuzativul: direcția, locul de so-sire; nu lipsesc — natural — nici nominativul și genitivul. Dar nu toate exemplele apar sigure, terminația toponimelor fiind în egală măsură supusă alterării în condeiul copiștilor medievali. La pag. 45 revine ΜΙΑΛΑΡΕ + ΚΑ' interpretat ca „ad Milliarem XXI“, ceva pe cît de savant și artificios, pe atît de neverosimil, față de puțința unei interpretări simple: analogia nord-tracică citată *Miliare* în Dacia, deci preferabil — evident — un toponim indigen tracic.

La formarea numelor (cap. VI), V.B. distinge „griechische Kastellnamen“ din antroponime la cazul genitiv de formă grecească; apoi „lateinische Kastellnamen“ în terminația *-iana*, *-ianon*; dar „*Auriliana* zu *Aurelius*“ nu este deplin corect, fiind mai curînd din *Aurelianus* (adică chiar împăratul Domitius Aurelianus), ca și *Valentiniana* la *Valentinianus* (poate împăratul) ș.a.; „*Gratiana* zu *Gratius*“, iarăși nu poate fi ignorată forma antroponimului derivat *Gratianus*, — ca *Noveiustiniana* la numele împăratului Iustinianus I; „KOYMAPKIANA zu *Camurcius*?“, dar paleografic mai apropiat este lat. *COMMERCIUM*, eventual primul M copiat greșit ca Y, cu sensul „tîrg, emporium“, pentru care ar fi de menționat exemplul din Pannonia „hupe burgum cui nomen *Commercium* qua causa et factus est“, la a. 371 (CIL, III 3653; cf. RE, IV 768). O categorie de compuse „aparente“ latinești (*Vicanovo*, *Castellonovo*, *Caputboes*, *Septecacas* ș.a.), alături de compuse „autentice“ (*Iuliovalle*, *Lupofontana*, *Merioponte* etc.), sînt interesante și foarte semnificative documente (de mult observate și relevate ca atare) ale romanității sud-est-europene și „balcanice“. Compusele neromane sînt în majoritate indigene trace (*Basibunon*, *Beripara*, *Drasimarca*, *Zikideva*) ori germano-romane ca *Gesilafossaton* ș.a.; diminutive *Viculea*, *Vindimiola*, *Castellion*, *Palatiolon* etc. Numele de *t a b e r n e* (un fel de hanuri, moteluri), lîngă șosele, pare să fi fost foarte multe, după tabelul amplu întocmit de V.B. (p. 56—62), în total ar fi peste 30, — cu explicații și etimologii ingenioase, dar nu toate

sigure, unele evident nevalabile; sau pur și simplu toponimul nu are semnificația de „han“, fără legătură cu atare noțiune. Astfel, *Duliaria* „doliaria“ era un mare „atelier de olărie; olăriile“; *Loutzolo* nu este sigur „Luciolo“ = „zum Leuchtwurm (la licurici)“, ci mai curînd — dacă e roman — în legătură cu antropon. *Luciolus* (dimin. al lui *Lucius*); *Nogeto* = *Nuceto* nu era nevoie să fi fost vreun „punct (han)“ cu sensul figurat „Zu den Nussbäumen“ (cum ar fi azi un fel de „Nucul bătrîn“ la Cluj ori în altă parte), ci era un sat ca oricare altul (localitate în sens generic; nom de lieu), ca azi *Nucet*, *Nucșoara* (cf. ung. *Diós* — Deușu, *Diód* — Gyógy — Geoagiu etc.), ca și în toate limbile care cunosc apelativul *nuc* „Nussbaum“. Tot așa *Spelonca* este o peșteră (grotă, speluncă) mai de seamă, după care se va fi numit vreun sat (ori burg, castellum?) din imediată apropiere, „Peștera“, ce nu era necesar din capul locului să fie un „han la drum“; și la fel *Stenekorta*, *Diniscarta* etc., care sînt bune nume trace, toponime compuse bimembre. Interpretarea lui KOYNAI drept „Cunae“, ca „die Wiege (leagăn)“, nu este de loc verosimilă; la fel ca și *Kipipene* „accipi bene (acceptit bene)“ ș.a., care toate apar prea artificioase, jocuri de cuvinte spirituale, dar avînd cam mult înfățișarea de . . . „fable convenue“.

Ordinea topografică a zonelor din care Procopius înșiră localitățile (cap. VII) este: praefectura Illyricum (vestul Peninsulei Balcanice), Dardania, Dacia Mediterranea; apoi Epirul, Graecia, Thessalia, Eubeia, Macedonia; urmează diocesa Thraex și nord-estul Peninsulei. Interesante și utile sînt discuțiile cu precizări asupra noțiunilor de „polis“ (oraș, cetate) și „chora“ (țară). Aici iarăși soluțiile etimologice numeroase, ingenioase, variate, conțin exemple neverosimile și inacceptabile, ca de ex. *Kabetzos* interpretat ca lat. *Cavatum*, *cavus*, *cavo*, într-un presupus „an Karstphänomenen wie Höhlen reiches Gebirgsland . . . Doch alles das ist unsicher“ (p. 67), evident și cu totul inutil, căci „*Kabetzos*“ nu este decît o simplă grafie (ori pronunțare tîrzie populară) pentru *Kabessos*, vechi toponim tracic cunoscut cu mult înainte de secolul VI e.n. Asemenea cazuri apărînd destul de numeroase, nu este posibil a le releva aici pe toate ori măcar majoritatea lor. Autorul remarcă judicios că fortificațiile (burguri, castella) erau plasate lîngă drumuri pentru apărarea și asigurarea circulației rutiere în primul rînd; ca atare erau înșirate de către Procopius în ordinea urmată de feluritele trasee rutiere. Există însă și cîteva cazuri de **r e p e t ă r i** ale unor toponime, care apar totuși mai numeroase, dacă se iau în seamă formele corupte ce sînt de fapt simple repetări, ca BHPHIAPOC „Bereiaros“ = BEPIIIAPA „Beripara“ etc.

Originea (sursa de informare) pentru materialul toponimic din repertoriile lui Procopius este reexaminată de autor (cap. VIII), stabilind proveniența din: a) propria informare directă a istoriografului aulic care a participat (în comandamentul romano-bizantin) la multe acțiuni militare (marșuri, campanii etc.); b) informatori („din auzite“); c) actele oficiale (comandamentul suprem, resp. serviciile administrației imperiale centrale în Constantinopol). Considerațiile și exemplificările pertinente oferite de către V.B. confirmă atare situație a documentării și „bibliografiei“ utilizate de Procopius, situație preconizată mai de mult de către cercetători, admisă și de noi (1962).

Capitolul TEXT (p. 78—91) oferă o confortabilă reeditare integrală

a listelor de toponime (inclusiv pasajele intermediare cu descrieri). Ca un fel de rezultat sintetic al încercărilor de reconstituire și identificare a formelor genuine și a situației geografice, materialul toponimic este expus în patru coloane paralele: I. forma transmisă (greacă); II. corrigendum; III. forma probabilă în modelul (originalul) latin; IV. localizarea (în cazuri foarte puține). Cîteva apar însă evident neverosimile ori total deplasate, din cauză că tilcurile lor etimologice cu „restabilirea“ formei genuine sînt fictive, inadmisibile; astfel: *Skouanes* = Squamis, *Suabastas* = ad Suabastas, *Lautzones* = Lavationes (?), *Tiuncona* = ad Anconam, *Millareca* = ad Miliarem XXI, *Subaras* = Sub aras, *Kuas* = ad Equas, *Bêrêiaros* = Veriialos(?), ultimul fiind evident (cum s-a arătat la 1962) *Beriparos*, BHPHIAPOC explicabil paleografic și logic prin faptul că o „hastă“ verticală a lui „pi“ a fost alipită [de vreun scrib medieval, neatenț, distrat sau pur și simplu ignorant] la litera I precedentă, confecționîndu-se astfel un „eta“ H, luat drept bun de filologii moderni (inclusiv V.B.); *Carberos* tilcuit de V.B. ca „ad Cerberos“ este o denaturare deliberată cîtă vreme există atestat epigrafic *vicus Carbrinus* (supra, ad p. 11); ori o simplă inadvertență produsă de maniera superficială de lucru, uneori?

Partea finală și cea mai mare a monografiei, cam 1/3 din total, este un KOMMENTAR (p. 92—149), repetînd și regrupînd aproape integral materialul analizat anterior, în ordinea expunerii procopiene, dar numai începînd de la *Aedif.* IV 1 (ed. Haury, p. 106—), inclusiv soluțiile (cu ipotezele avansate acolo), observații, bibliografie, cu repetări de formule inutile, unele chiar dăunătoare (ca cele ale lui V. Georgiev despre „toponime slave“ înainte ca slavii să fi fost prezenți și stabili, deci în măsură să dea asemenea elemente de organizare și de cultură materială cum sînt toponimele, de importanță fundamentală în dezvoltarea societății: aserțiuni ca „nach Georgiev slavisch“ repetate frecvent sună cam ca șablonul latinesc „filius ante patrem“). La foarte multe se impun iarăși cuvenitele rezerve, obiecții (cîteva expuse ori indicate la capitolele precedente); de menționat aici cîteva exemple mai dificile, discordante, excentrice, ca etimologia lui *Comi-* (*Comidava* existent atît în Peninsula Balcanică — Tracia, cît și în Dacia carpatică, lîngă Brașov, la Rîșnov) cu lat. *quies* „liniște, tihnă“ (p. 93), total lipsită de vreo valoare, chiar absurdă, la fel ca *Klesbestita* = „clivis vestita“ (p. 96); „*Tzimes* könnten *cives* bzw. *civis* oder *cimes* «Wanze (ploșniță)» > *cimes*“, pe care nu le va crede nimeni, dar care totuși se țin lanț, pe fiecare pagină, uneori chiar cîte 3—4; te miri cum un ponderat și exigent filolog clasic ca V.B. poate risca și imprima asemenea aserțiuni. — La p. 100 este de relevant o rectificare epigrafică făcută în 1966 ce a scăpat atenției autorului „Detschew (Spr. 72, Char. 166 zu PN *Bitimas*)“: antropon. „*Bitimas*“ a fost citit *Eftacentus Biti mag(ister)*, la Capidava dobrogeană, „*Arheologia Moldovei*“ (Iasi), IV 1966, p. 185 (N. Gostar; *Année Epigraph.*, Paris, 1967, nr. 422). — 101 „*Rolligeras* im ersten Teil steckt — nach V. Dobruski und Ivanov der heutige Gebirgsname *Rila*“ este idee atît de contorsionată și absurdă încît te miri că eminentul filolog V.B. o înregistrează fără vreo reținere sau comentariu; nu este nici prima, nici ultima etimologie populară preluată de cercetători fără critică de la amatori și diletanți în studiul istoriei limbii. — 107 *Mediana* (care nu poate și nu e necesar să fie toponim

celtic) lingă Naissus-Niș, locul natal al împăratului Constantinus I; de adăugat bibliografia iugoslavă citată în *Acta Musei Napocensis* (Cluj), II 1965, p. 301, și mai recent A. Mócsy, *Gesellschaft und Romanisation in der römischen Provinz Moesia Superior*, Budapesta, 1970, p. 91. — 112 la *Petres* se citește „*Petris* (Abl. Plur.), Strassenstation zwischen Germitzera und ad Aquas in TP 8,1 und RC IV 7. Nach E. Polaschek (RE 19, 1190 «*Petris*, dacische Station») ist die Lage unsicher“, dar aici este o confuzie gravă: V.B. copiind din „RE“ articolul despre *Petris* (pe valea Mureșului central, în zona Hunedoara) îl confundă cu omonimul din sudul Dunării. — 115 *Trasiana*, dacă nu este corupt din „Traiana“, sigur că din antroponim roman *Trausius* (preconizat de către V.B.) nu poate să derive. — 123 tracic *Salto* — nu poate fi din latin *saltus* „Landgut“, ci după toate aparențele este tracic *Saldo* — romanizat. — 138 „*Carberos* statt Cerberos = Cerberus bzw. ad Cerberos, ein sehr geeigneter Name für ein Kastell . . .“ este o ipoteză pe cât de ingenioasă, pe atât de inutilă, grațioasă, existînd *vicus Carbrinus* (cum s-a spus, supra, ad p. 11). — 141 se întreabă „*Spathizos* ist -*thizos* nicht gleich -*dizos*?“, răspunsul: sigur că nu, toponimul fiind derivat cu sufix -*z*-, temă *Spat(h)*-, iar -*dizos* este un radical tracic tipic și arhicunoscut -*diz*- „cetate, fortificație“, care nu e probabil să fi fost scris în forma „*thizos*“ obținut de V.B. prin falsă decupare a toponimului *Spathizos*. — 147 *Zaldapa*, despre această localitate din Moesia Inferior (patria natală a traco-romanului Vitalianus), cf. și *Omăgiu lui P.C.-Iași* (București, 1965), p. 133. — *Nisconis* poate fi și azi (cum era în 1948, *Epigraphica*, Milano, X, p. 18—19) comparat cu *Nescensis*, probabil „ethnikon-demotikon“: *ob salutem*) *T. Ael. Respectus Nescenses v.l.s.*, într-o inscripție din Moesia Superior (E. Swoboda, *Forschungen am obermoesischen Limes*, în „Schriften der Balkankommission“, Antiq. Abteil., XX, Wien, 1939, p. 8).

Imprimată în condiții tehnice superioare la Budapesta, valoroasa monografie procopiană a lui V. Beșevliev prezintă totuși (pe lângă unele erori de fond, de concepție și structură, ca cele relevate sumar mai sus) și câteva scăpări de amănunt⁵, ce nu reprezintă de fapt prea mare gravitate. Evident că aceste și alte asemenea mărunțișuri poligrafice (într-un text foarte greu, supraîncărcat cu semne speciale, complexe), fiind oarecum inerente oricărei tipărituri (dar nu absolut inevitabile, nici „fatale“), puteau fi

⁵ De ex.: p. V „5 Jh.“ este 6. Jh. — X „institutde“ (românește). — XII „Bukarest“. „Ravenatis“ se scrie latinește Ravennatis. — RE a început să apară la 1893. — XII „*Limba traco-dacilor*, 1939“, la p. 4 este corect: 1959. — P. 9 „Abschre-iben“ desparte în două rinduri tipărite o silabă ce este în cuvînt diftong -*ei*-. 17 „bewisen“ este: bewiesen. — 20 „D. Seeck“ este O. Seeck. — 25 „der keltischer Ursprung“: der keltische. — 33 nota 178 este 167. — 39 „Akkusatvendingen“. — 40 YII ô. — 43 „des griechische Akzentzeichen“. — 48 „Fr. Preisgke“, corect: Fr. Preisigke. — 59 „dés l'époque romaine“: dès. — „dan une“: dans une. — 60 „indenklinabel“: indekli-nabel. — 62 „MIHEASCU“: Mihăescu. — 67 „unsicher“: unsicher. — 69 „über manche ältere Theorien“ — este titlul unui articol al autorului V.B., deci trebuie scris „Über manche Theorien (etc.)“. — 72 „zur Moesia Inferior“: zu —. — 91 II OYXPA lipsește un „lambda“. — 94 „her“: hier; „THEOPHYLAE SIMOC.“ apare ca THEOPHYL. SIMOKAT și THEOPHYL. SIMOC. la p. 108. — 102 „PAPAZOOLU“ se scrie cu un singur o. — 109 „Soladaten“: Soldaten. — 110 „GH. ȘTEFAN“ trebuie scris ȘTEFAN (dar fără căciulă pe S). — 111 „gedentet“: gedeutet. — 114 „vermütlich“: vermutlich; punctele de la u trebuie trecute la p. 116 lui „Ausführlich“: ausführlich. — 120 „was szHTNOY“ un s în plus. — 124 „Schulss“: Schluss. — 128 „Ditographic“ de scris cu doi t. — „Heersrresse“: Heerstrasse.

eliminate integral numai printr-o atentă și repetată lectură pînă în final din partea eminentului filolog autor al monografiei, al cărei aspect este pătat parțial de erori ce pot fi ușor eliminate numai de cine cunoaște toate „mărunțișurile“ textului ca și întreaga structură a lucrării. Lista deficiențelor și golurilor monografiei procopiene a lui V.B. nu poate fi încheiată fără a se releva lipsa unei hărți de ansamblu și eventual a unor hărți de amănunt (segmente) cuprinzînd toate punctele topografice cunoscute și recunoscute, ca și noile localizări (unele sigure, altele aproximative) făcute de către V.B., ale cărui merite în munca valoroasă și importantă ce desfășoară în „balcanologie și sud-est-europenistică“ nu sînt scăzute ori pătate nici de observația că cercetarea trebuie continuată cu încă și mai multă atenție, perseverență, prudență circumspectă; căci pentru cei ce străbat cu privirea de mai multe ori listele toponimice cunoscînd problemele dificile „procopiene“ în sec. VI-lea și bibliografia pertinentă, nu este un secret faptul că nici o monografie despre *De aedificiis* nu poate fi definitivă, destinată eternității ori măcar unei perioade ceva mai lungi. Continuarea adîncită a cercetării comparative și divinatorii — adevărată muncă „filologică“ în sensul clasic al termenului: restabilirea textelor și formelor autentice ori măcar verosibile — este implicată nu numai în natura lucrurilor, a materiei toponimice „nord-balcanice“, ci chiar în atitudinea și formulările prudente (în spirit autocritic) ale autorului monografiei, care o spusese de la bun început că „fiind conștient că nu toate problemele abordate sînt de considerat ca soluționate, cercetarea sa este numai o modestă contribuție la elucidarea multilaterală a numelor de castella“⁶. Atare muncă complexă și multilaterală va avea de stabilit (desigur mai mult decît s-a reușit pînă acum) formele autentice ale toponimelor indigene (mai ales traco-gețice, mai puțin ilire), dar și multe latine-romanice, grecești ori de esență mai recentă, — în vederea unei cît mai largi, concrete și reale utilizări și interpretări din punct de vedere lingvistic și social-istoric a unei impozante mase de toponime existente în vechile provincii romane Thracia, Moesia și Macedonia care în sec. VI-lea aparțineau imperiului răsăritean romano-bizantin.

Decembrie 1970

*Institutul de istorie și arheologie
Cluj, str. Emil Isac, 2.*

⁶ „Der Verfasser ist sich wohl bewusst, dass nicht alle Fragen angeschnitten sind und als gelöst gelten können. Die Untersuchung soll lediglich ein bescheidener Beitrag zu einer allseitigen Erklärung der Kastellnamen sein“ (p. V); monografia lui V.B. aduce totuși ceva mai mult: o metodă, un cadru și o bază largă, sistematizată pentru cercetarea viitoare (chiar dacă multe, eventual majoritatea soluțiilor noi etimologice nu sînt valabile, ca atare nu prea rezistă, nu se impun); va trebui să se aibă în vedere mai ales aspectul filologic (texte, manuscrise, variante etc.) și cel lingvistic al problemelor toponimice procopiene ale Peninsulei Balcanice „— — — wird auch die sprachliche Erklärung der Kastellnamen eine nicht unbedeutende Rolle spielen. Das ist allerdings eine Aufgabe der zukünftigen Prokop-Forschung“ (p. 70),

DELIMITAREA ENUNȚURILOR ÎN GRAIURILE DACOROMÂNE

de

SABINA TEIUȘ

Descrierea sistemului gramatical al limbii române s-a făcut, în virtutea tradiției, pe baza textelor scrise, în special de proveniență cultă. În felul acesta, imaginea pe care ne-a format-o literatura de specialitate este incompletă și inegală. În timp ce compartimentul fonologic și cel lexical sînt descrise avîndu-se în vedere atît aspectul literar, cît și aspectul popular al limbii române, celelalte compartimente sînt studiate mai mult pe baza faptelor de limbă literară. Oglinda sistemului gramatical al limbii române poate fi întregită printr-un studiu complex al textelor populare, care ar aduce în arena morfologică și sintactică o serie de probleme necunoscute încă. Noul într-un astfel de studiu este dat tocmai de caracterul vorbit al textelor populare, element de care nu s-a ținut seama la elaborarea gramaticilor noastre pînă în prezent. Pentru a sesiza caracteristicile reale ale graiurilor populare e nevoie ca atenția cercetătorului să se îndrepte în special asupra textelor înregistrate pe benzi de magnetofon, deoarece numai metoda înregistrării poate surprinde spontaneitatea actului vorbit, o poate reține și expune din nou fără nici o alterare¹. Textele notate de anchetator, neînregistrate pe benzi, oricît de dotat ar fi culegătorul lor², au totuși neajunsul de a nu putea reda aspectul sonor al vorbirii, foarte important în analiza gramaticală.

Cînd se operează pe texte înregistrate, trebuie avut însă în vedere faptul că textul analizat prezintă multe mărci individuale ale vorbitorilor respectivi³. Aproape fiecare vorbitor posedă alt mod de a plasa cuvintele de legătură sau cuvintele care mențin caracterul curgător al textului, de a pune pauzele și de a fragmenta vorbirea. Totuși, audierea unui număr mare de texte (și, implicit, de informatori) și analizarea acestora lasă să se întrevadă unele trăsături generale ale vorbirii populare.

¹ Cf. Jan Chloupek, *Bemerkungen zum Theorie und Praxis der Dialektsyntax*, în „Die Welt der Slaven“, Jahrgang XII, Heft 2, 1967, Wiesbaden, p. 139.

² Cf. Emil Petrovici, *Texte dialectale culese de... Suplement la Atlasul lingvistic român II*, Sibiu — Leipzig, 1943.

³ Cf. Tatiana Slama-Cazacu, *Limba și context. Problema limbajului în concepția exprimării și a interpretării prin organizări contextuale*, București, 1959, p. 113.

Analiza textului înregistrat îl obligă pe cercetător să țină seamă de condițiile în care se realizează actul vorbit. Ancorarea în situație a comunicării face ca înțelegerea textului să se realizeze în strînsă legătură cu anumiți factori vizuali⁴, care nu pot fi sesizați întotdeauna, dar care sînt indicați adesea prin intonație, pauză sau accent. Vorbirea presupune existența unui interlocutor. Acest fapt atrage după sine anumite consecințe pentru organizarea materialului lingvistic. Necesitatea menținerii unui contact direct, mereu activ între vorbitor și interlocutor influențează caracterul construcției sintactice⁵. Alt factor de care trebuie să se țină seama în analiza unui text înregistrat și care este un rezultat direct al caracterului vorbit al comunicării este afectivitatea. Fiecare atitudine a vorbitorului se oglindește în construirea expunerii atît în ce privește alegerea mijloacelor de exprimare, cît și în ce privește organizarea lor. Expresia determinată de emoționalitate nu constituie numai parte expresivă a actului vorbit, ci, din punctul de vedere al ascultătorului, ea este parte integrantă a actului de emisiune, fiind înțeleasă ca expresie a unei poziții subiective a vorbitorului față de realitatea transmisă⁶.

Existența așa-ziselor „emisii incomplete” a generat la mulți lingviști părerea că „vorbirea nu se compune din propoziții complete, ci numai din simple fragmente de propoziții, care nu se pot completa nici gramatical, nici mental”⁷. Caracterul fragmentat al propozițiilor nu trebuie să ducă însă la ideea că în limba vorbită nu există de fapt propoziții. „Din relațiile formal distruse din frază se pot întrevedea întotdeauna relațiile între propoziții formal închise, iar din relațiile formal distruse din propoziție se pot extrage întotdeauna și relațiile sintagmatice”⁸.

În analiza pe care intenționăm s-o facem textelor populare înregistrate pe benzi de magnetofon am ales drept unitate de bază enunțul, înțeles ca o unitate de comunicare de sine stătătoare, indiferent de complexitatea ei. După Sorin Stati⁹, enunțul are trei caracteristici: predicativitatea, calitatea de unitate independentă și caracterul complet sau suficient. Prin predicativitate se înțelege facultatea specifică a enunțului de a comunica ceva. Independența enunțului reiese din posibilitatea vorbitorului de a începe transmiterea mesajului cu primul cuvînt și de a înceta această transmitere o dată cu ultimul cuvînt al enunțului. Caracterul complet sau suficient al enunțului trebuie înțeles în raport cu vorbitorul și situația dată. Aceste caracteristici ale enunțului sînt în strînsă legătură unele cu altele. Numai o comunicare întregă, de sine stătătoare, care poate fi înțeleasă ca atare prin suficiența dată de situație poate fi considerată enunț.

Avînd în vedere această accepțiune a termenului *enunț*, ne dăm seama că segmentarea în enunțuri a unui text popular sonor și delimitarea unor

⁴ Cf. Tatiana Slama-Cazacu, *op. cit.*, p. 262.

⁵ Cf. Jan Chloupek, *O specifickosti nárčni skladby*, în *Otázky slovenské syntaxe*, Praha, 1962, p. 331.

⁶ Cf. Jan Chloupek, *Bemerkungen . . .*, p. 136.

⁷ R. Lenz, *La oración y sus partes*, Madrid, 1925, p. 34, ap. Sorin Stati, *Teorie și metodă în sintaxă*, București, 1967, p. 158.

⁸ Jan Chloupek, *Bemerkungen . . .*, p. 135.

⁹ Cf. Sorin Stati, *Teorie . . .*, p. 193—205; Sorin Stati și Gh. Bulgăr, *Analize sintactice și stilistice*, București, 1970, p. 15—17.

astfel de unități se prezintă ca o muncă deosebit de grea¹⁰. Structuraliștii descriptiviști au arătat dificultatea pe care o întâmpină cercetătorii la o segmentare de acest fel, din cauza lipsei în general a mărcilor precise, fără echivoc¹¹. La inexistența unor semnale demarcativ sigure într-un text vorbit, care să permită o fragmentare unică în enunțuri, trebuie să adăugăm existența unor elemente caracteristice vorbirii, care fac și mai dificilă această segmentare. Legătura sintactică e mai puțin compactă, raporturile sintactice și exprimarea lor nu sînt totdeauna destul de precizate¹². Astfel, propozițiile incomplete, discursul continuu, adăugirile, caracterul pleonastic, izolările, elipsa, anacolțul, exprimarea confuză dau posibilitatea unor interpretări multiple. Pauzele și intonația vin să înlesnească delimitarea enunțurilor, fiindcă țin de formă, dar nu sînt întotdeauna criterii suficiente pentru o segmentare riguroasă¹³. Funcția mijloacelor sonore de delimitare a enunțurilor este tulburată de frecvența lor motivată altfel. De aceea e nevoie de o raportare continuă și permanentă la context¹⁴ și situație, cu atît mai mult cu cît cercetarea noastră se plasează la nivelul enunțurilor concrete¹⁵. Spuneam mai sus că unul dintre factorii importanți de care trebuie să se țină seama într-o cercetare a textului vorbit este factorul afectiv. Cel mai marcant element prin care se descifrează poziția subiectivă a vorbitorului față de realitatea transmisă este actualizarea emoțională în sfera pauzei, intonației și a accentului¹⁶. Aici intervin factorii ectosemantici — după Meyer-Eppler¹⁷ — adică elementele afective ale limbajului. „Acest aspect afectiv al limbajului fiecare îl sesizează ușor în propria sa limbă, dar este foarte delicat de a-l analiza și de a-l descrie”¹⁸.

Studiile asupra intonației au arătat că aceasta este un fenomen complex al comunicării orale, cu ajutorul căruia conținutul enunțului, structura sintactică și caracterul modal al acestuia capătă o exprimare concretă. Din punct de vedere acustic, intonația este rezultatul variațiilor în înălțime ale vocii în timpul vorbirii¹⁹. Artemov²⁰ stabilește trei funcții principale

¹⁰ Nu cunoaștem, pînă în prezent, astfel de încercări pentru graiurile românești, de aceea ne dăm seama de riscurile pe care le comportă un studiu de început.

¹¹ Vezi bibliografia problemei la S. Stati, *Teorie...*, p. 197.

¹² Cf. K. Hausenblas, *O studiu syntaxe běžně mlurených projevů*, în *Otázky slovanské syntaxe*, Praha, 1962, p. 318.

¹³ Cf. S. Stati, *Teorie...*, p. 198.

¹⁴ Pentru problemele generale vezi Tatiana Slama-Cazacu, *op. cit.*, mai ales cap. IV. *Contextul*, p. 288—307.

¹⁵ Cf. Alexandra Roceric-Alexandrescu și D. Copceag, *Sugestii pentru cercetarea structurală a intonației*, în „Studii și cercetări lingvistice”, XVII, 1966, nr. 3, p. 275.

¹⁶ Cf. Sextil Pușcariu, *Limba română*, I, București, 1940, p. 43; Nicolae Drăganu, *Elemente de sintaxă a limbii române*, lucrare postumă, București, 1945, p. 12—18; Tatiana Slama-Cazacu, *op. cit.*, p. 257—262.

¹⁷ ap. Odette Mettas, *Étude sur les facteurs ectosémantiques de l'intonation en français*, în „Travaux de linguistique et de littérature”, Strasbourg, 1963, I, p. 143—149.

¹⁸ Odette Mettas, *Étude sur...*, p. 144.

¹⁹ Cf. *Gramatica limbii române*, vol. II, ed. II, București, 1963, p. 472.

²⁰ V. A. Artemov, *Komunikativnaia sintaksiceskaia, loghiceskaia i modalnaia funkții recevoi intonații*, în *Materiali Kollokviuma po eksperimentalnoi fonetike i psihologhii reci*, Izd-vo Moskovskogo Universiteta, 1966, p. 3—20. (Studiul este citat de noi după un rezumat din „Revista de referate și recenzii”, lingvistică, filologie, 11 — 1967, p. 740—741).

ale intonației. După el, cea mai importantă funcție a intonației este cea comunicativă. La nivelul actului concret al vorbirii, intonația și contextul se află întotdeauna în raport de solidaritate²¹, implicându-se reciproc. O altă funcție a intonației este cea sintactică. Aceasta se realizează în strânsă interdependență cu particularitățile lexicale și stilistice ale enunțului. Funcția sintactică a intonației acționează în două direcții: a) concretizează părțile enunțului și b) realizează tipurile de raporturi sintactice în cadrul enunțului. Revelator în această direcție este cazul propozițiilor juxtapuse din care lipsește elementul formal de exprimare a raportului sintactic și în care acest raport este exprimat prin intonație²². Funcția logică a intonației ne informează despre caracterul finit sau nefinit al enunțului. Cele trei funcții ale intonației se realizează aproape întotdeauna concomitent. Scopul nostru nu este să urmărim cum se manifestă separat fiecare funcție a intonației, ci să constatăm cum ajută intonația prin funcțiile ei la delimitarea enunțului dintr-un text²³.

Unitatea fundamentală a intonației este conturul intonațional, conceput ca o succesiune de înălțimi organizate în funcție de un accent principal²⁴. Pe baza unor experiențe de laborator s-a ajuns la concluzia că în cadrul unui contur intonațional în limba română se disting trei grade de înălțime²⁵. Același lucru îl constata Ettmayer²⁶ pentru toate limbile romanice, adică tonul inițial, cu care începe propoziția, tonul de tensiune, cel mai înalt, și tonul de destindere sau final, când vocea coboară. În funcție de aceste toneme se deosebesc trei tipuri fundamentale de contururi: 1. continuu sau susținut²⁷(→), 2. ascendent (↑) și 3. descendent (↓)²⁸. Pentru problema în discuție ne interesează ultimele două tipuri, deoarece, reprezentând extremele (de sus și de jos), au putut fi sesizate mai ușor de ureche. De altfel, la nivelul enunțurilor concrete, se întâlnesc foarte rar contururi intonaționale continue și numai pe secvențe extrem de scurte, neprezentând astfel interes pentru problema segmentării în enunțuri.

²¹ Cf. Alexandra Roceric-Alexandrescu și Dumitru Copceag, *Intonație și context*, în „Studii și cercetări lingvistice”, XVIII, 1967, nr. 1, p. 8.

²² Cf. Alexandra Roceric-Alexandrescu și D. Copceag, *Sugestii...*, p. 281, unde se arată că se poate vorbi despre prezența unei mărci intonaționale numai atunci când între o secvență intonată într-un fel și aceeași secvență intonată în alt fel există o deosebire de sens, adică o opoziție pe planul conținutului.

²³ Cf. Jan Chloupek, *O specifičnosti...*, p. 328, care arată că folosirea intonației și a accentului este un fenomen specific de sistem pentru împărțirea contextuală. Vezi, de asemenea, și Vilho Kallioinen, *Contribution à l'étude de l'intonation roumaine*, în *Omagiu lui Alexandru Rosetti la 70 de ani*, București, 1965, p. 433—434, care atribuie un mare rol intonației ca semn demarcativ în lanțul vorbit.

²⁴ Cf. Alexandra Roceric și Sanda Golopenția, *Observații asupra intonației în limba română*, în „Studii și cercetări lingvistice”, XII, 1961, nr. 1, p. 29.

²⁵ numite toneme. Alexandra Roceric și Sanda Golopenția, *Observații asupra intonației...*, p. 30—33.

²⁶ Cf. Karl Ettmayer, *Zur Intonation der Romanen*, în „Neusprachliche Studien. Festgabe Karl Luick zu seinem sechzigsten Geburtstage dargebracht von Freunden und Schülern”, Marburg a.d. Lahn, 1925, 6 (extras).

²⁷ Cf. *Gramatica...*, vol. II, p. 473, care înglobează acest contur la tipul de intonație enunțiativ împreună cu conturul descendent.

²⁸ Cf. Alexandra Roceric și Sanda Golopenția, *Observații asupra intonației...*, p. 31—33; vezi la Emanuel Vasiliu, *Fonologia limbii române*, București, 1965, p. 73—74, contururi terminale: ascendent, descendent, neutru; la Lidia Sfirlea, *Pronunția românească literară. Stilul scenic*, București, 1970, p. 165, niveluri tonale de bază: urcat, coborât și mijlociu.

Intonația, ca mijoc de segmentare a textului în enunțuri, se cere studiată în strînsă legătură cu pauza²⁹ și accentul. Vorbirea umană, care este un flux sonor continuu, se împarte în segmente, în primul rînd, datorită pauzei³⁰, care are la bază o necesitate organică, dînd vorbitorului posibilitatea de a inspira³¹. Rolul biologic al inspirației este însă subordonat rolului comunicativ, prin faptul că pauza se produce numai în anumite momente ale actului vorbit, și anume la sfîrșitul unei unități de sens³².

Enunțul înțeles ca o unitate de comunicare cuprinsă între două pauze și, grafic, între două semne principale de punctuație³³ se recunoaște relativ ușor într-un text scris³⁴. De asemenea, se știe că într-un text vorbit după regulile limbii literare, pauza lungă și tonul descendent semnaleză sfîrșitul unui enunț declarativ sau al unui enunț interogativ care începe printr-un cuvînt interogativ³⁵, iar pauza lungă și tonul ascendent indică sfîrșitul unui enunț interogativ de tipul „da—nu”³⁶. De exemplu, discursurile libere, ținute în fața unui auditor, lasă să se întrevadă la vorbitorul limbii literare o organizare premeditată a mesajului, care duce la o mai bună eșalonare a idelilor. În acest fel, vorbitorul are o perspectivă a organizării materialului lingvistic și, prin urmare, se va strădui să respecte regulile enunțate mai sus, iar excepțiile de la ele vor fi cu totul nesemnificative. Dar nu același lucru se poate constata și cu privire la textul popular vorbit. Să urmărim realizarea celor două feluri de contururi terminale intonaționale corelate cu pauza și accentul pe un astfel de text.

În majoritatea cazurilor, sfîrșitul unui enunț este marcat, și în vorbirea populară, de un contur terminal descendent, fiind vorba de enunțurile enunțative, și de o pauză relativ lungă. Ex.:³⁷ ↓||la opt zile ↑| ... se vindecase ↓|| (Mih.); ↓||căluș ați văzut ↓||(Fr.); ↓||pî-nă nu ne sculam noi ↑| ea nu se scula ↓||(Br.); ↓||eu am rămas cu el ↓||(Som.); ↓||a luat furca ↑ și-a plecat cu vacile ↓||(Mer.); ↓||și ... eu nu-s tocmai rău așa de scr[ε] scîrbă ↑| cînd îmi dă unu un pahar de rachiu ↑| sau cînd îmi dă unu un pahar de vin ↓||(St.); ↓||

²⁹ Cf. Emanuel Vasiliu, *op. cit.*, p. 80—82; Sorin Stati, *Teorie...*, p. 128; Lidia Sfirlea, *op. cit.*, p. 153 (care arată că elementele suprasedgmentale se află într-o atît de strînsă interdependență, încît ar necesita o analiză globală).

³⁰ Cf. Harald Weinrich, *Phonologie der Sprechpausen*, în „Phonetica”, vol. 7/1961, nr. 1, p. 9, ap. Alexandra Rocerie-Alexandrescu, *Observații asupra pauzei — în citire — în limba română*, în „Studii și cercetări lingvistice”, XIV, 1963, nr. 3, p. 361.

³¹ Cf. Lidia Sfirlea, *op. cit.*, p. 195.

³² Cf. Lajos Hegedűs, *On the Problem of the Pauses of Speech*, în „Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae”, III, 1953, fasc. 1—2, p. 9—10.

³³ Cf. Sorin Stati, *Teorie...*, p. 160.

³⁴ Vezi rezultatele unei serii de experiențe în această problemă la Alexandra Rocerie-Alexandrescu, *Observații asupra pauzei...*, p. 363—374.

³⁵ Cf. Magdalena Popescu-Marin, *Cu privire la propoziția interogativă și intonația ei în limba română*, în *Studii de gramatică*, vol. III, București, 1961, p. 179—186; Laurenția Dascălu, *Observații asupra raportului dintre lungimea și intonația frazelor interogative*, în „Studii și cercetări lingvistice”, XX, 1969, nr. 6, p. 647—658.

³⁶ Vezi nota 34.

³⁷ Semnele care precedă exemplele se referă la enunțul de dinainte, marcînd caracterul ascendent sau descendent al intonației lui, precum și lungimea pauzei dintre acesta și enunțul care urmează.

io ... m-aveam bine cu șefu de post și ↑ ... am mers cu el să mergem în patrulă ↓||(Cuz.); ↓||ș-ap-atuncea ↑ hai să mem să cumpărăm și noi țucor ↓||(But.); ↓||în fiecare noapte vinea ↑| și l-o lăptat ↓|| (F.). După cum se poate observa, înaintea pauzelor scurte (marcate în exemplele noastre prin bară simplă) apare, de obicei, o intonație ascendentă. Există cazuri în care numai intonația coboritoare, pauza lungă și contextul, luate împreună, pot delimita un enunț, ca în exemplele următoare: ↑| el ședea cu grebla știi așa ... rezimat ca cum șade ciobanu... / în ciomag așa ↓| naintea oilor ↑| ș cu grebla cu dinții-n sus ↓|| greblă de fier ↓||și ea cînd a venit cu furca cu burean de la purcoi să ni-l azvirle mie ↑| n-a observat ... că e grebla aia înaintea ei ↓|| (Mih.); și o mîna a lui ↑ era-n mîna mea ↓| în brațele mele ↓||și tot îl ... asta ↓ era deșcheiat ↑| și tot-îl chipuiam ↑| rece mîna ↓|| (Som.); ↑| eram un efectiv de șaptesprăzece jandarmi la post ↓|| post mare ↓|| (Cuz.); ↓| da io... n-am mers tot ... cu ochii napoie ↓| să vedem ce-i înapoie ↓|| tot înainte ↓|| (Bud.). În aceste exemple, intonația are valoare de marcă predicativă³⁸ în asociere cu accentul de intensitate. De altfel, s-a remarcat că în limba română accentul de intensitate (înțeles ca accent logic) atrage după sine și accentul muzical (adică înălțimea tonului)³⁹. O dată ce predomină contururile terminale descendente, dublate de o pauză lungă, în mod firesc putem trage concluzia că majoritatea enunțurilor sînt, în același timp, precedate de o pauză lungă și un ton coboritor. Ne referim la enunțurile care pot fi înțelese fără echivoc, cînd emisiunea realizată de vorbitor și cuprinsă între cele două grupuri de elemente suprasedimentale are un sens unitar.

Datorită tempoului mai accelerat în anumite momente ale vorbirii sau datorită modului mai rapid de a vorbi al unor informatori, pauza care marchează sfîrșitul unui enunț este uneori mai scurtă. Ex.: ↓||era taman un timp plouase ↓| a plouat vo două zile și vo două nopți ↓|| (Mih.); ↓||a pus baba aia războiu ↑| și pînă sara ↑| a rămas baba moartă ↓| nici n-a mișcat ↓|| (Fr.); ↓||și ... aia-n bucătărie ↓| n-a zis nici [K] s-a făcut mîrlă-n pat ↓| și n-a zis nimica ↓|| (Br.); ↓|| și p-ormă i-am dat „să-ți dau cu lingurița” ↓| zice „ptu” ↓|| (Som.); ↓||a consultat-o pe biata mamă ↓| cu cît cu rușine ↓| cu cît cu sială ↑| a consultat-o ↓|| (Mer.); ↓|| hai dă-l încolo de fîn ↓| hai dă-l aicea și-mburdă-l aicea jos ↓|| (Cuz.); ↓||ajungem ↑| mem acolo ↑| și luăm fiecare țucor ↓| d-apu laolaltă ↑| am avut o sută și cincizeci de kile de țucor ↓| toți ↓|| (But.).

Un șir de propoziții principale coordonate, în cazul cînd fiecare propoziție prezintă un contur final ascendent, este considerat ca fiind un singur enunț, pînă la propoziția cu contur final descendent, cu care se încheie unitatea de intonație⁴⁰. Ex.: ↓|| se punea ↑| și-l căta ↑| îl dezgroa ↑| și-l căta ↑| și-l găsea așa ↓|| (Fr.); a scos furca din briu ↑| a-nfipt-o-n pămînt ↑| și s-a apucat cu mîinile de creanga ceea ↓|| (Mer.); ↓||amu ↑| căutam să-mi zică și dameșvals ↑| așteptam să vie să mă ieie ↑| babele

³⁸ Cf. A. Meillet, *Linguistique historique et linguistique générale*, tome II, Paris, 1936, p. 3.

³⁹ Cf. N. Drăganu, *op. cit.*, p. 16.

⁴⁰ Cf. *Gramatica ...*, vol. II, p. 474.

la joc ↓// (Șt.). Când intonația coboară după fiecare propoziție principală, unitățile respective sînt socotite enunțuri independente (vezi mai sus exemplele care ilustrează enunțurile cu contur final descendent și pauză scurtă). În cazul coordonării între subordonate, atît intonația suitoare de la sfîrșitul fiecărei propoziții subordonate (ex.: ↓//și ne-a spus ↑/ cum a venit mă [ε] mă-sa ↑/ și i-a ieșit înainte ↑/ și i-a dat mamă-sii banii ↑/ și io am fost dusă nu știu în hotar ↑/ sau nu știu unde ↑/ și ... Ion a fost cu calu la apă ↑/ și că mamă-sa a cheltuit banii ↑/ și că nu mai are ↓// Br.), cît și cea coboritoare (ex.: ↓//eu pe tine te joc un joc| bre ↓//al întii ↓//că-s tătă săptămîna cu tine ↓/ tătă luna-s cu tine ↓/ și anu cît ne-a da Dumnezeu ↓/ sîntem împreună ↓// Șt.) nu afectează cu nimic interpretarea acestor unități ca făcînd parte din același enunț cu regenta.

Se întîmplă adesea, însă, ca un enunț să cuprindă în interiorul său o pauză mai lungă sau mai scurtă și o intonație descendentă. În felul acesta, sînt izolate părțile secundare de propoziție, mai ales complementele, care sînt adăugate ulterior structurării logice a ideii principale. Ex.: ↓//a plecat într-o bună zi cu vacile ↓//... la poiană ↓// (Mer.); ↑/ în patruzeci și unu am primit iar ordin de chemare ↓// pîntru ... a mere la companie de lucru ↓// (Cuz.). Același lucru se observă și în cazul propozițiilor subordonate⁴¹: ↓/ o știu cînd eram copilăș așa mic ↑/ cîm povestea tat-al meu ↓/ cînd s-a făcut de moroi ↓// (Fr.); n-am fost la dispensar de cînd m-a făcut mama pe mine ↓/ da acuma ... nici atîta nu mă duc ↓/ că-s ... bătrînă ↓/ (Mer.); ↑/ și ... îl depășesc pe tata ↓// că tata s-o băgat pe la fogădău ↑/ să beie-un pahar de horincă ↑/ și m-am dus io mai degrabă la post ↓/ decît cum a mărs tata ↓// (Cuz.); ↓//caru ↑/ dricu dinapoi ↓/ dricu dinapoi ↑/ cînd o dat acolo în țeve ↑/ numa așa s-o dus ↓// de n-o mai putut me nime pe drum ↓// (Bud.); am fost la București ↓/ cînd o fost băiatu meu la armată ↓/ (But.); ↓//și ... tata ↑/ [ε] tata copilului o știut ↓//că vine ↓// (F.). Uneori subordonata izolată apare înaintea regentei: ↓//pînă o trecut copilu d-un an ↓//l-o lăptat ↓// (F.) sau intercalată: în primu an cînd m-am însurat ↓/ la anu ↓/ aveam un prunc ↓/ pe Teodor ↓/ (Bud.). Această izolare a părților secundare de propoziție și a subordonatelor de diferite feluri, spre deosebire de limba literară unde o găsim ca un procedeu stilistic⁴², în vorbirea populară este o consecință firească a organizării mai puțin riguroase a gîndirii vorbitorului. De obicei, se pleacă de la o temă la care se adaugă situații actualizate succesiv, lăsînd impresia unei organizări insuficiente a enunțului⁴³. Aceste părți adiționale nu constituie enunțuri separate, deoarece se alîpesc ca o explicație la ideea principală,

⁴¹ Cf. Magdalena Vulpe, *Notes sur les propositions subordonnées dans les textes dialectaux roumains*, în „Revue roumaine de linguistique“, XV, 1970, nr. 3, p. 254, care le numește subordonate adiționale.

⁴² Cf. Boris Cazacu, *Studii de limbă literară*, București, 1960, p. 199; Gh. Bulgăr, *Izolarea subordonatelor în proza artistică contemporană*, în *Studii de gramatică*, vol. I, București, 1956, p. 165—180; Al. Niculescu, *Structura frazei în stilul lui B. Delavrancea*, în *Contribuții la istoria limbii române literare în secolul al XIX-lea*, vol. I, București, 1956, p. 205—243; I. Coteanu, „Discontinuitatea“, un procedeu al stilului artistic actual, în „Limba română“, XI, 1962, nr. 1, p. 3—12.

⁴³ Cf. Jan Chloupek, *Bemerkungen...*, p. 135.

servind la exprimarea unui sens unitar⁴⁴. Chiar dacă intonația coboritoare și pauza lungă par să confere subordonatelor izolate calitatea de enunț, dependența dintre cele două secvențe astfel izolate este realizată atât din punct de vedere logic (prin unitate de înțeles), cât și din punct de vedere gramatical (prin indici formali)⁴⁵. Uneori, aceste adăugiri sînt izolate de restul enunțului printr-o intonație descendentă și o pauză relativ lungă, avînd un caracter de insistență: ș cu greutate-n mîna ↑ / sigur că ... a intrat ↓ / dinții greblii ↓ // aici între deștile piciorului ↓ // chiar între dește ↓ // (Mih.); chiar dacă-i face operație ↑ / și-l scoate pe el de-acolo ↑ / vinele cele care o rămas ↑ / merge în continuare ↓ // se face-n continuare ↓ // (Mer.).

Într-un enunț pot apărea izolate, prin ton descendent și pauză lungă, propoziții coordonate adversative: ↓ / băiatu te-a rugat astăzi ↓ / să te ducă la doctor ↑ / să te puie la raze ↑ / să vadă ce ai ↓ // și tu n-ai vrut ↑ / n-ai vrut ↑ / ai stat ↓ // (Som.); ↓ // nu că să spui povesturi ↓ // io am văzut-o ↓ // (Fr.); ↓ // eu te-aș sfătui ↑ să nu te mai duci înnicăieri cu ea ↓ // să te duci acasă cu ea ↑ / și să vă cam pregătiți pentru ... moarle de-acuma-ncolo ↓ // (Mer.). Nu este întîmplătoare apariția izolării la propozițiile adversative. Tonul coborîtor și pauza lungă marchează în cazul acesta mai puternic opoziția. Mai rar apare izolată coordonata disjunctivă⁴⁶: ↓ / măi femeie ↑ / dacă ne ducem acolo și nu bem rachiu ↑ / ori vin ↑ / ne socoate oamenii ceia că nu-i vroiem ↓ / sau nu ne place ↓ // (Șt.).

Tot un singur enunț socotim și secvența formată din două părți, dintre care prima este o interogativă, echivalentă a unei propoziții enunțiative negative, în structura de adîncime, iar a doua este o echivalentă a unui complement circumstanțial sau a unei subordonate circumstanțiale. Exemple: ↓ // da nu exista caș ↓ // |c-aveam vaca fătată ↑ / da ce-am muls? ↓ // o juma de chilo ↓ // (Som.); ↓ // ce dracu era să-i luăm? ↓ // că ea era [K] bărbatu ... nu era al ei ↓ // era cununată cu el ↑ / da era ... nevastă d-al doilea ↑ / nu avea nimica acolo ↑ / și de cîte ori ne-am dus să-i facem percheziție ↑ / n-am avut ce-i lua ↓ // (Br.); ↓ / cum să mă duc io la doctor? ↓ / că io-s femeie bătrînă ↓ // (Mer.).

Intonația coboritoare urmată de o pauză scurtă subliniază anumite părți de propoziție în cadrul unui enunț: ↓ // dacă era om ↑ / și murea cu nevastă ↑ / intra ca omu ↑ / ca cînd intră ... zdravăm ↓ / viu ↓ / acuma ↓ / (Fr.); ↓ // ca de obicei ↑ amu dacă-s doi ↑ / unu me-naintea boilor ↑ / și unu ↑ / dinapoie ↓ / colo la feic ↓ / și apasă acolo pe feic ↑ / ca să ... înfrîneze caru ↓ // (Bud.). Alături, intonației descendente și pauzei scurte li se alătură un cuvînt de „apel”, care întreține legătura între vorbitor și interlocutor și care întreprinde adesea enunțul. De cele mai multe ori, acest element devine cuvînt de umplură, de ex.: ↓ // și m-am dus să încărcăm buruian ↓ / știi ↑ / în căruță ↑ / ca să-l adu-

⁴⁴ Cf. Antonín Vašek, *Příspěvek k otázce tzv. přičlenění v místních nářečích*, în *Otázky slovanské syntaxe*, Praha, 1962, p. 352—356; Magdalena Vulpe, *art. cit.*, p. 255.

⁴⁵ fapt pentru care nu putem fi de acord cu părerea potrivit căreia subordonatele izolate trebuie să fie socotite enunțuri separate. Vezi Sorin Stati, *Teorie...*, p. 197.

⁴⁶ Acest lucru se explică prin frecvența în general mai redusă a disjunctivelor față de adversative.

cem pentru acas ↓/(Mih.); luosese răzătoarea alianță ↓/ care înnegrește ↓/ știi ↑/ merele alea ↓/(Br.).

Foarte des, intonația coborîtoare și pauza scurtă sînt mărci terminale ale unui enunț ce conține un verb de declarație și după care urmează un enunț în vorbire directă. Exemple: ↓//și femeia se judeca: ↓/ „mie” ce ↑/ „mi-a venit ... bărbatu-mio azi noapte” ↓/ (Fr.); ↓//amu femeia spune: ↓/ „nu ți-am spus eu ↑ omule?” ↓// (Șt.); |și-l întreb pă șefu de post: ↓/ „domnule plutoner” ↓/ (Cuz.); ↓//și ... el cînd o vînit ↑/ zice cătră ea: ↓/ „de ce nu te-ai băgat înăuntru?” ↓/(F.). Aceleași mărci se pot semna chiar și atunci cînd lipsește verbul de declarație, fiind subînțeles, de exemplu: ↓//dînsu: ↓/ „lasă-i ↓/ bine că s-a dus” (Som.); atunci seara ↑/ cînd or vînit iar: ↓/ „Șo-lea ↓/ ni mai citește scrisoarea” ↓// (Naid.). Aceste constatări sînt valabile și în cazurile în care vorbirea directă este precedată de un enunț cu contur terminal ascendent, dublat de o pauză scurtă, ca în exemplele de mai jos: ↑/ ce ↑/ „mă Mărie” ↓ zice ↓/ (Fr.); ↑//eu zic ↑/ „n-am luat nici un ban” ↓// (Br.); ↓//da ea-mi spune ↑/ „ia vezi domle acolo ↑/ să nu te-treci la rachiu ↑/ și la vin să bei” ↓// (Șt.); ↑//zice ↑/ „nu n-am băgat ↑/ că ... n-are cine să-mi aprindă lampu ↓// (F.); ↓//eu zic ↑/ „fătule ↑/ lasă” ↓// (Naid.); ↓//mă duc acol la lături ↑/ cum îi în partea asta de la noi ↑/ „măi țigane ↓// ian ascultă” ↓// (Șt.); ↑/ m-am prezentat acolo la plutoner ↑/ la șefu de post ↑/ „să trăiți domnule plutoner” ↑/ (Cuz.); ↑//no ↑/ cînd ajungem în Gara de Nord ↑/ să trecem ↑/ știi ↑/ la tren ↑/ „ia un geamantan dumneata” ↓/ (But.). Cînd este vorba de conturul terminal atît ascendent, cît și descendent al unui enunț care anunță o vorbire directă, trebuie să observăm că atunci cînd se face o pauză, aceasta este întotdeauna scurtă și niciodată lungă. Tocmai de aceea se pot întîlni și cazuri în care înainte de vorbirea directă este foarte greu de sesizat o intonație descendentă sau una ascendentă, deoarece se întîmplă ca vorbitorul să nu facă nici o pauză între enunțul care conține verbul de declarație sau în care acesta este subînțeles și enunțul în vorbire directă. De exemplu: ↑//în fine ↑/ eu din căruță de acolo ↑/ zic „fă” ↑ zic ↓/ (Mih.); ↑/ ce „auleo” ↑/ ce „ăla-i moroi” ↓/ (Fr.); ↓//ce ↑ „uite ↓/ lipsește două mii de lei” ↓// (Br.); ↑//îl întreb „unde-i ceasu?” ↓/ (Som.); ↓// p-urmă zice ↓ „du-te și taie cașu” ↓// (Som.); ↓//ice „n-am fost la dispensar de cînd m-a făcut mama pe mine” ↓/ (Mer.); ↓//da eu ↑ „ian ascultați ↑/ măi” ↓// (Șt.); ↑/ și ... am raportat acolo unui plutoner ↑ care era secretar în legiune ↓ „domnule ... plutoner” ↓/ (Cuz.); ↓// zice „am căpătat niște bani ↑/ și-o scrisoare” ↓// (Naid.); ↑//spune ↑ „n-am cunoscut-o” ↓// (F.).

Enunțurile interogative parțiale au, ca în limba literară, conturul final descendent, urmat, de obicei, de o pauză lungă. Ex.: cum să stau eu numa cu el? ↓/ (Som.); ↓//ce ți s-a-ntîmplat matale? ↓// (Mer.); ↓//măi ce s-a-ntîmplat? ↓// (Cuz.); ↓//atuncea ce să vezi? ↓// (But.); ↓//de ce nu te-ai băgat înăuntru? ↓// (F.); ↓/da cum de-ai căpătat două recipise o dată? ↓// (Naid.). Acest tip de enunțuri interogative nu se termină cu o intonație ascendentă, deoarece cuvîntul interogativ, care este accentuat, face ca energia să izburnească la începutul enunțului. În felul acesta, conturul final se prezintă descendent. Există unele excepții

de la regulă, atunci când nu mai poartă accentul elementul lexical interogativ, ci cuvântul care încheie enunțul, dînd astfel conturului final un aspect ascendent asemănător cu acela al întrebărilor repetate de interlocutor. De exemplu: ↓ / *da ce facem?* ↑ / *da cum îl ducem?* ↑ // (But). Enunțurile interogative totale sau, cum se mai numesc, de tipul „da-nu”, au și ele, ca în limba literară, o intonație finală ascendentă. Pauza poate fi mai lungă sau mai scurtă, după specificul tempo-ului pe care-l întrebunțează vorbitorul. Ex.: *te sui în căruță?* ↑ // (Mih.); ↑ / *tu nu ai dinți?* ↑ // (Br.); ↓ // *nu mai vrei apă?* ↑ // (Som.); ↓ // *ai să-mi zici?* ↑ // (Șt.). Același contur final ascendent se descifrează și în vorbirea directă legată, cînd intervin interogative totale. De exemplu: *întrebă ↑ / că ↑ / „n-ai luat tu niște bani?”* ↑ // (Br.). Totuși, se pare că în Transilvania și în Banat, enunțurile interogative totale au o intonație finală descendentă, în sensul că ultima silabă accentuată se ponunță cu un ton mai jos decît în mod obișnuit. Acest lucru se observă atît în vorbirea directă (ex.: *n-ai chemat [...] ... să vină și să-l aprindă?* ↓ // F.; ↑ // *păi ↑ / n-ai cunoscut-o ?* ↓ // F.), cît și în vorbirea directă legată (↓ // *o s că „ai ceva de mîncare?”* ↓ // Naid.).

Prezența în număr destul de mare a enunțurilor enunțiative cu contur final ascendent indică o configurație particulară a vorbirii populare. De obicei, în aceste cazuri, enunțul care urmează după cel cu contur final ascendent conține fie o explicație la cele spuse mai înainte, fie o vorbire directă, semnalizînd întotdeauna alte planuri logice decît primul enunț. De exemplu: ↑ // *acasă sigur că ... s-a legat* ↑ / *s-a făcut* ↑ / *s-a mai spălat* ↑ / *a durat chestia asta opt zile* ↓ // (Mih.); ↓ // *și pe urmă îl lua* ↑ / *și-l ardea* ↑ / *așa zicem noi la lemne ... stîngen* ↓ / (Fr.); ↓ // *aldată* ↑ / *mai aveai glugă cu stuf* ↑ / *mai era apă* [K] *stuf pe malu bălții* ↑ / „*mă duceam*” ↑ *zic* ↓ / „*și luam un stuf să-ți aprind la cap*” ↓ // (Som.); ↓ // *azi rău* ↓ / *miine rău* ↓ / *tot galbenă* ↓ / *tot ofilită* ↑ // „*da ce ai mamă?*” ↓ // (Mer.); ↓ // *l-am învățat* ↑ / *l-am sucit* ↑ // „*cum să scap de-acolo*” ↑ / *cu douăzeci de pengő cum era atunci* ↑ / *valoarea de cinci sute cam aproximativ astăzi* ↑ / *am cheltuit douăzeci de pengő ș-am scăpat de ... cătănie* ↓ // (Cuz.); ↓ // *și-atunci* *cea iuți mă dusei* ↑ / *mă-mbrăcai* ↑ // *și-acum să v-arăt ce haine ce subțirică* [?] ↓ // (Naid.). Uneori, enunțul cu contur final ascendent are o intonație exclamativă, din care se întrevește atitudinea povestitorului față de evenimentele expuse. Ex.: ↓ // *și pe urmă ea ne-a băgat pe noi în judecată* ↑ // (Br.); ↓ // *du-te la căluș* ↑ / *găsește căluș* ↑ // (Fr.); ↓ // *mai stau eu mai stau* ↑ / *mai stau eu mult* ↑ // (Som.); ↑ / *dracu ști cum s-o spăret boii* ↑ // (Bud.). În aceste cazuri nu apare întîmplător pauza lungă, ci este cerută tocmai de caracterul exclamativ al enunțului.

În vorbirea populară se întîmplă destul de des ca enunțul să rămînă neterminat, incomplet. Astfel de enunțuri au conturul final ascendent și aproape întotdeauna sînt urmate de o pauză lungă. Ex.: ↓ // *băiatu l-avea cu grebla* ↑ / *în urmă* ↓ / *ca să strîngă urma purcoiului* ↑ / *știi ↑ ca să facă curățenie* ↓ / *să nu rămîie* ↑ ... // (Mih.); ↓ // *ș-a călcat drept cu picioru-n* ↑ ... / (Mih.); ↓ // *și ea a venit* ↑ [K] *mamă-sa s-a dus la* ↑ ... [intră cineva] (Br.); ↓ // *și de-atunci-s în spate așa* ↑ ... // (Bud.); ↓ // *nu mai zicem zahăr* ↓ / *să fie mai* ↑ ... // (But.); ↓ //

ea nu s-o băgat înuntru ↑ / de frică că vine ↑ ... // (F.); ↓ // apoi o spus el [K] ea ↓ / că ... o văzut așa o muiere ↑ ... // (F.); ↓ / Șolea ↓ / de unde-ai căpătat ↑ ... ? // (Naid.); ↓ / atunci o văzut cum estă ↑ ... // (Naid.). Alteori, enunțul se termină cu o conjuncție care anunță o propoziție lăsată în suspensie, abandonată, ca în exemplele ce urmează: ↓ // da ↑ / stăteam așa ↑ / și ... vorbeam cu el ↓ / și el cu mine și ↑ ... // (Som.); ↓ // și-a venit la noi ↑ / și când să ↑ ... // (Br.); ↑ / și n-a mai vrut să fie cu noi ↑ / și ↑ ... [de ce?] (Br.); ↑ // nu poți să ↑ ... // (Br.). Enunțurile incomplete se datoresc fie faptului că vorbitorul este întrerupt de interlocutor sau de un eveniment care se consumă în momentul vorbirii, fie faptului că vorbitorul își deplasează între timp atenția spre alt aspect al realității comunicate sau, pur și simplu, nu găsește cuvântul potrivit pentru exprimarea gândurilor.

Se știe că parantezele și propozițiile înrudite cu ele, în general intercalările și incidentele, au o intonație mai coborâtă decât segmentul în care sînt incluse⁴⁷. Incidentele por apărea sub forma unor propoziții independente, cum sînt exemplele: ↓ // „de mă gagă Mărie” ↓ / mama mea ↓ // era mai ... mai mică mama ↓ // zice ↑ / (Fr.); ↓ // atunci el ↑ / după ce o culcat ↑ / fata asta o fost a mai mare ↓ / aialți deja or durmit ↓ // o ieșit afară ↑ / (F.), sau sub forma unor subordonate, ca în următoarele exemple: ↓ // „te-ai înțepat rău” ↓ / că era sîngele ↓ / se făcu-se sînge ↑ / chiar și pe pămînt ↓ // (Mih.); ↓ // că ea s-a gîndit că ea a luat banii și ↑ ... / că ea-i luosese ↓ // și a vrut să fugă ↑ / (Br.); ↓ // a stat ea cît o fi stat acolo ↑ / că ne povestea sāraca ↓ // ... cum s-a-nîmplat ↓ // s-a ridicat de-acolo ↑ / (Mer.); ↓ // ne-o poftit nunu cel mare ↑ / socru cel mare ↑ / socru cel mic cu fata ↑ / c-așa se spune la noi ↓ // (Șt.); „n-ai chemat” ↑ / că tot chema ea o vecină ↓ / o babă ↓ // „să vină și să-l aprindă?” ↓ // (F.). Cele mai frecvente construcții incidentale intercalate se bazează pe verbul „a zice”, care, de cele mai multe ori, devine cuvînt de umplutură. De exemplu: ↑ / „pune războiu” ↓ / zice ↓ // „da să nu te ia din rusalii” ↓ // (Fr.); „mai am acuma două ↓ ... peste două ceasuri ↑ io-s gata” zice ↓ / „mor” ↓ // (Som.); ↓ „domnule șef ↑ să vii pînă la primărie că” ice ↑ „ești chemat la telefon” ↓ // (Cuz.); // ice ... „îți pare numa” ice ↓ / „doamnă ↑ / da nu-i nimica aicea” ↓ // (But.).

În vorbirea populară, mai mult decît în oricare alt aspect al limbii, numai dintr-un context mai larg se poate deduce sensul și se poate delimita enunțul. Acest lucru se întîmplă mai ales cînd vorbitorul intervine în enunț cu tot felul de intercalări, ca în exemplele de mai jos: ↓ // și ... la opt zile ↑ / cum îți spui ↑ / ... tot așa ↓ / ne duceam să culegem niște roșii de la deal de la vie ↑ ... // se vindecase ↓ // nu mai avea nimica ↓ // cînd o auz pe ea ↓ / zice ↑ / (Mih.); ↑ / „mă Mărie” ↓ / zice ↓ / „io” ↑ / era sîmbătă ↓ / trecușă rusalle ↑ / mai era ↑ / ce mai era ↓ // marți ↑ / ziceam că să-ngroapă călușu ↓ // „mă Mărie ↓ / tot e astăzi ↓ / io o să pui să termin pînza aia de-acolo” ↓ / zice ↓ / „du pe sul” ↓ // (Fr.); ↓ / am mārș acol la primărie ↑ / acolo ↑ / pă vremea accie ↑ / să lua ↓ ... notă ↓ ... telefonică ↑ / pă numere ↓ // și numere [le] le descifra ↑ / și-aieșta era secret ↓ // putea să audă oricine pîn telefon

⁴⁷ Cf. Gramatica ..., vol. II, p. 474.

↑ / că nu putea să descurce nimic ↓ // pînă cînd ↑ / merea la locu destinat ↑ / și fiecare literă trebuia să o ... să o descrie acolo ↑ / fiecare literă avea număr ↓ și așa mai departe ↓ // și ne-o ținut pînă [ε] era așa cam spre sară ↓ // (Cuz.); ↓ // da dracu ↑ că petica ceie ↑ / feicu acela care l-am pusu-l ↑ / aia / atîta de drum ↓ / aiestă-i drumu ↓ // atîta de la o ... la o ... o palmă bună ↓ / de la drum pînă la feicu acela care-o fost pus pe roatele dinapoi la car ↓ // ala apoi cîn am ... am scăpat ↑ de [K] cînd am ajuns acoale ↑ / io am fos mai gros ↑ / eram cu ... [K] încălțat bine ↑ / cu opinci ↑ / cu ... niște cioreci de suman ↑ / cum icem noi ↑ / cum ice amu cătă nădragi ↓ // cioareci de suman zicea atuncea ↓ // atuncea aveam suman ↑ / tot făcut în război ↓ // și cioarceci era făcuți tot în război ↓ // no cînd ... m-o lovit feicu aiestă ↑ / peteca ↑ / petecătoarea ↑ / cum zicem noi ↑ / m-o dus pe mini ↑ / vo zece metri ↓ // zece meteri ↓ // (Bud.).

Am încercat în expunerea de mai sus să analizăm modul în care elementele suprasegmentale, în special intonația și pauza, ajută la delimitarea enunțului în graiul popular. Deși n-a constituit o problemă aparte, referirea la sens a fost mereu prezentă. Am urmărit cum intonația și pauza se suprapun unității de sens și am constatat că, în majoritatea cazurilor, aspectul popular al vorbirii prezintă aceleași trăsături ca și aspectul literar: sfîrșitul unui enunț este marcat de o intonație coboritoare și de o pauză lungă. Ceea ce constituie specificul limbajului popular în această privință este tocmai caracterul „aberant” al intonației și al pauze.⁴⁸

Decembrie 1970

Institutul de lingvistică și istorie literară
Cluj, str. E. Racoviță, 21

ABREVIERI

Br.	= Bran,	jud. Brașov
Bud.	= Budureasa,	„ Bihor
But.	= Buteni,	„ Arad
Cuz.	= Cuzdrioara,	„ Cluj
F.	= Foeni,	„ Timiș
Fr.	= Fratoștița,	„ Dolj
Mer.	= Mera,	„ Vrancea
Mih.	= Mihăilești,	„ Ilfov
Naid.	= Naidăș,	„ Caraș-Severin
Som.	= Somova,	„ Tulcea
Șt.	= Ștefănești,	„ Botoșani

⁴⁸ Unele dintre textele utilizate se află în fonoteca Centrului de cercetări fonetice și dialectale din București (Fr., Mih. și Som.), în cea a Centrului de lingvistică, istorie literară și folclor din Iași (Mer. și Șt.) și în cea a Catedrei de folclor de la Universitatea din Timișoara (Naid.), iar altele au fost culese de Magdalena Vulpe, cercetător la Centrul de cercetări fonetice și dialectale din București (Br., Bud., But. și F.) și de Sabina Teiuș, cercetător la Institutul de lingvistică și istorie literară din Cluj (Cuz.).

STILUL ȘI OBIECTUL STILISTICII

— Cîteva opinii —

de

LIDIA SFÎRLEA

Cînd un cercetător încearcă să definească personalitatea unui scriitor pe baza modului specific de exprimare, zicem că „se ocupă de stil“ sau că „face stilistică“. Despre cineva care analizează limba unui text — fie din punctul de vedere al legăturii ei cu conținutul de idei, fie prin prisma efectelor asupra receptorului (cititor sau ascultător) — zicem de asemenea că „face stilistică“. Cel ce studiază o limbă oarecare (româna, franceza, germana etc.) sub raportul așa-numitelor „mijloace și procedee expresive“ se cheamă, de regulă, stilistician, adică specialist în domeniul stilisticii. Dar și cercetătorului care descrie (una, mai multe ori toate) variantele funcționale ale unei limbi i se spune tot stilistician, fiind de la sine înțeles că „face stilistică“. Iată numai cîteva din aspectele unei situații confuze, care readuce mereu în actualitate probleme teoretice fundamentale, îndelung discutate și încă nesatisfăcător rezolvate: Ce este stilul? Ce este stilistica? Ce relație există între ele?

Dacă am începe prin a cita și comenta cele peste o sută de definiții date stilului pînă în prezent, am risca să ne pierdem în amănunte nesemnificative și să dăm o amploare nejustificată expunerii, pentru a ajunge la concluzia pe care Pierre Guiraud a exprimat-o (cu 16 ani înaintea noastră) în chip deosebit de plastic: „le style est une notion flottante, qui déborde sans cesse les limites où on prétend l'enfermer, un de ces mots kaléidoscopique et qui se transforme dans l'instant même où on s'efforce de le fixer“¹. Dacă am lua în discuție modul în care se enunță și se concretizează conceptul de stilistică, analizînd diferențele (de principiu, de obiect, de metodă etc.) dintre cei ce „fac stilistică“, am ajunge — foarte probabil — tot la o concluzie formulată de Pierre Guiraud: „La tâche la plus urgente de la stylistique est de définir son objet, sa nature, ses buts et ses méthodes, à commencer par la notion même du style“². Cu alte cuvinte, analiza izolată a noțiunilor nu face decît să confirme o stare de lucruri cunoscută: faptul că atît *stilul*, cît și *stilistica* cumulează excesiv de multe accepții, de unde decurge caracterul imprecis, ambiguu, incom-

¹ Pierre Guiraud, *La stylistique*, Paris, 1954, p. 44.

² Pierre Guiraud, *op. cit.*, p. 107.

patibil cu calitatea lor de termeni științifici. Impasul actual poate fi depășit — credem noi — numai pornind de la complexul faptelor esențiale care leagă ori separă cele două noțiuni.

Pe marginea conceptelor

Urmărind paralel evoluția termenilor *stil* și *stilistică*, desprindem cinci faze importante, care pot fi reprezentate schematic astfel:

	Obiect	Disciplină	Reprezentanți
I	STIL (=model de exprimare corespunzător genului)	RETORICĂ (=arta exprimării prin limbă)	Retoricienii antici și me- dievali
II	STIL (=individ=limbă)	ESTETICĂ (=stilistică=lingvistică)	Benedetto Croce
III	FAPT STILISTIC (=exprimare afectivă= expresivitate)	STILISTICĂ DESCRIPTIVĂ (=ramură a lingvisticii)	Charles Bally
IV	STIL (=limbaj individual= creație originală)	STILISTICĂ GENETICĂ sau LITERARĂ (=știință de graniță între estetică și ling- vistică)	Leo Spitzer
V	STIL (=limbaj colectiv= variantă funcțională a limbii)	STILISTICĂ FUNCȚIO- NALĂ (=ramură a lingvisticii)	Școala de la Praga

Așadar, în istoria culturii, o disciplină numită *stilistică* a debutat cu alt obiect decât stilul, iar *stilul* a apărut înaintea stilisticii, ca obiect al altor două discipline. Independența îndelungată a celor două noțiuni, ca și elementele de discontinuitate dintre fazele enumerate mai sus constituie principalele cauze ale diversității de școli, curente și păreri a căror coexistență caracterizează cercetarea stilistică din zilele noastre. Căci fiecare cercetător are libertatea să pornească de la oricare accepție fundamentală (mai veche sau mai nouă) a stilului și să aleagă calea care îi convine, atunci când vrea să stabilească o legătură între stil și stilistică.

Discordanțele esențiale din planul evoluției celor două concepte au fost — în linii generale — observate și comentate³. Subliniem aici numai câteva aspecte care rezultă cu deosebită claritate din schema întocmită de noi.

³ Cf. I. Coteanu, *Considerații asupra structurii stilistice a limbii, Probleme de lingvistică generală*, vol. IV, 1962, p. 59—83.

Pe de o parte, fiecare fază apare ca o reacție, ca o replică la faza imediat precedentă. Pe de altă parte, este evident că faza a IV-a reprezintă continuarea celei de a II-a, că faza a V-a se inspiră din a III-a⁴ și că prima fază le cuprinde, în germene, pe toate celelalte⁵, retorica fiind o formă incipientă de „cultivare a limbii“. După părerea noastră, momentele cruciale, care marchează o veritabilă revoluție în sistemul de gândire, sînt trei: 1) momentul Croce⁶, în care noțiunea de stil e deplasată din retorică în estetică și legată de emițătorul mesajului; 2) momentul Bally⁷, în care stilistica se întemeiază ca disciplină lingvistică, dar cu alt obiect decît stilul; 3) momentul funcționalist, cînd stilul capătă un conținut nou (denumind structura lingvistică supraindividuală) și devine obiect al stilisticii. Toate cele trei momente alcătuiesc rodul strădaniei cercetătorilor de a privi expresia mesajului în raport cu emițătorul lui sau, pe plan mai larg, limba în raport cu societatea⁸. Fiecare moment înseamnă un progres în această direcție, dar înseamnă totodată o anumită exagerare, determinată de absolutizarea unuia din termenii relației dialectice „individual — particular — general“.

1) B. Croce exagerează pe linia individualului, confundînd stilul cu limba și proclamîndu-l pe artist drept creator de limbă. Estetica croceană — echivalată în chip forțat, artificial, cu stilistica și cu lingvistica generală — urmărește, în fond, să descopere valoarea *expresiei artistice*, apreciînd-o în strictă dependență de persoana autorului. Inevitabil deci cercetarea se îndepărtează de conținutul esențial (lingvistic) al stilului și se axează aproape exclusiv pe condițiile (psihologice, sociale, culturale etc.) care îi explică existența⁹. Efortul lui L. Spitzer de a reveni la expresie, de a reînnoi interpretarea și analiza stilului individual, de a crea pe această bază o stilistică autonomă situată la granița dintre estetică și lingvistică¹⁰, a fost lăudabil, dar nu decisiv. Unghiul de vedere a rămas extremist, iar așa-numita „stilistică literară“ n-a izbutit să se constituie într-o adevărată știință independentă; ea a luat forma unei discipline hibride, în parte estetică, în parte lingvistică, și în cea mai mare parte o „ancilla“ a criticii literare. Punctul final al acestei discipline îl vedem în contopirea cu poetica nouă, care, utilizînd instrumente și metode moderne de lucru (structuralismul, statistica, teoria informației etc.) își propune să definească specificul mesajului literar-artistic sub raportul organizării formei. Noua poetică a înregistrat rezultate remarcabile în ultima vreme și promite să devină una din cele mai importante ramuri ale esteticii. Ea nu trebuie însă în nici un caz confundată cu stilistica.

2) Ch. Bally a exagerat într-un sens opus poziției lui Croce, eliminînd expresia artistică din cercetare și căutînd să se ridice la nivelul cel

⁴ Așa-numitele „limbaje profesionale“ sau „speciale“, descrise sumar de Bally, constituie punctul de plecare pentru teoria funcționalistă a stilului.

⁵ Cf. și cele spuse de Pierre Guiraud în *op. cit.*, p. 23—28.

⁶ Cf. *Estetica come scienza dell'espressione e linguistica generale*, Milano — Palermo — Napoli, 1902.

⁷ Din operele cărui amintim aici *Traité de stylistique française*, Paris, 1919, și *Le langage et la vie*, Paris, 1926.

⁸ Retoricienii, după cum se știe, au neglijat factorul social și au legat stilul numai de conținutul (= genul) discursului.

⁹ Școala idealistă a lui Karl Vossler ilustrează această orientare.

¹⁰ Cf. mai ales *Stylistics and literary History*, Princeton, 1948.

mai general al *expresiei lingvistice*. El vede obiectivul stilisticii în descoperirea *faptelor stilistice*, adică a abaterilor constante și generale de la normele limbii, abateri necondiționate de factorul estetic sau teritorial. În practică, după cum se știe, Bally și elevii săi n-au reușit să atingă treapta de generalitate dorită, pe de o parte pentru că rămăseseră în mare măsură tributari concepției lui Croce, pe de altă parte pentru că n-aveau cum să surprindă generalul pur, acesta neexistând izolat în realitatea limbii. De altminteri, chiar prin actul separării stilului de stilistică, Bally face o concesie idealismului subiectivist și își anulează posibilitatea de a cuprinde întregul domeniu al limbii realizate. Rezultatul concret al sistemului de gândire Bally este studiul variantelor expresive ale limbii, adică apariția unei estetici de alt tip decât cea a lui Croce. Denumirea de *stilistică* dată acestei discipline este, după aprecierea noastră, improprie. Ea se explică prin aceea că Bally și, după el, mulți alți lingviști au echivalat *faptul stilistic* cu un anumit grad (destul de imprecis) de expresivitate, adjectivul *stilistic* devenind sinonim cu *expresiv* și cu *afectiv*. Asupra acestui lucru vom reveni ceva mai departe.

3) Școala funcționalistă pare a realiza echilibrul între extremele Croce — Bally, prin introducerea termenului obligatoriu între individual și general: particularul. Consecințele noii poziții sînt bine cunoscute și importanța lor nu poate fi îndeajuns apreciată. Viziunea repartiției dialectale a limbii (axa orizontală) e completată prin descoperirea repartiției stilistice (axa verticală)¹¹, care se concretizează într-o ierarhie a tipurilor de exprimare (numite și stiluri). Stilistica devine astfel o corespondență a dialectologiei pe planul lingvisticii, propunîndu-și să studieze toate variantele extrateritoriale ale limbii realizate. Preocupați însă prea mult de termenul *particular*, dornici de a cunoaște toată varietatea sub care se manifestă particularul în limbă, stilisticienii funcționaliști au neglijat — în măsură considerabilă — restul termenilor. Insuficientă atenție s-a acordat îndeosebi relației dintre particular și individual¹², de unde dificultatea de a reintegra aspectul artistic al limbii în cercetare. În afară de aceasta, stilul a fost asociat adesea în mod automat, mecanic, de grupul social. Și pentru că s-a pornit mai totdeauna de la realitatea socială la cea lingvistică, stilistica funcțională aplicată prezintă un caracter oarecum atomistic. De obicei se descrie limba realizată într-un anumit sector de activitate socială (medicină, sport, administrație etc.), fără a se demonstra convingător că avem de-a face cu un tip de exprimare opus altor tipuri, și fără a avea practic posibilitatea de a fixa locul exprimării respective într-o ierarhie stilistică. Este, de fapt, o descriere incompletă (axată cu precădere pe vocabular), care în multe cazuri duce la discuții sterile cu privire la existența sau inexistența unui stil colectiv oarecare,

¹¹ Dintre studiile consacrate acestui aspect ne-a reținut atenția îndeosebi V. P. Murat, *Despre problemele fundamentale ale stilisticii*, „Probleme de stilistică”, București, 1964, p. 7—52. Prima aplicare a principiului funcționalist la limba română o face I. Coteanu. Cf. *Structura stilistică a limbii române*, „Limba română”, XI, 1962, nr. 4, p. 357—365.

¹² I. Coteanu observă și caută să înlăture acest neajuns al stilisticii funcționale în *Posibilitatea și limitele formalizării în stilistică*, *Probleme de lingvistică generală*, V, 1967, p. 167—172.

cu privire la numărul stilurilor dintr-o limbă dată etc. Unica modalitate de a evita asemenea controverse o vedem în calea inversă: de la exprimare la realitatea extralingvistică corespunzătoare.

*

Contradicțiile flagrante manifestate de-a lungul istoriei conceptelor *stil* și *stilistică* nu trebuie să ne împiedice a observa anumite trăsături (pozitive sau negative) comune tuturor fazelor, tuturor sistemelor de gândire. Desprindem și reținem aici câteva fapte semnificative, insuficient relevate pînă acum, care alcătuiesc tot atîtea puncte de convergență între orientări net diferite:

1. Conceptul de *stilistică* implică, în toate fazele sale, ideea de lingvistică. Așadar alianța „stilistică — lingvistică” — chiar dacă e stabilită parțial (ca la Spitzer) sau artificial (ca la Croce) și chiar dacă nu exclude alte asociații posibile ale fiecăruia din cei doi termeni — constituie o notă comună, generală.

2. Orice cercetare stilistică este, în principal, o cercetare a limbii realizate („parole“). Pînă acum însă cercetătorii n-au țintit ori n-au izbutit să cuprindă în întregime o limbă dată; fiecare s-a limitat la un aspect, la un fragment al ei: artistic, nonartistic, individual, profesional, afectiv etc.

3. Delimitînd o porțiune, o categorie din totalitatea mesajelor realizate într-o limbă oarecare, cercetătorii au neglijat relațiile ei cu celelalte categorii de mesaje din aceeași limbă. Așa se face că, de pe poziții teoretice diferite, s-a ajuns la un rezultat similar: aplicarea incorectă a relației „individual — particular — general” la limbă, absolutizarea unuia din cei trei termeni.

4. În expresia mesajelor alese s-au căutat îndeosebi acele trăsături care, împreună, definesc un tip de exprimare. Acest tip (sau model) de exprimare, a cărui existență era dedusă întîi pe cale intuitivă, a fost numit de către majoritatea teoreticienilor *stil*. Și pentru că specificul stilului își găsea totdeauna o explicație și o motivare în afara limbii, analiza a pornit, de obicei, de la unul sau mai mulți factori extralingvistici spre varianta de limbă realizată, nu invers.

5. Indiferent dacă e identificat cu stilul individual, cu faptul stilistic ori cu limbajul grupului social, obiectul stilisticii prezintă (explicit sau implicit) două constante definitorii: a) ideea de *mod*, *tip de exprimare* și b) ideea de *contrast*, de *opozitie* (față de alt mod de exprimare, fie el real sau ideal).

6. Determinarea concretă a obiectului stilisticii nu s-a făcut niciodată în chip mulțumitor, în parte din cauze ca cele semnalate la punctele 2, 3, 4 de mai sus, în mare măsură însă din pricina amestecului de criterii și metode ce aparțin unor discipline diferite: estetica și lingvistica. Creдем că o justă delimitare a domeniilor corespunzătoare celor două discipline este primul pas necesar înspre definirea precisă a stilisticii și a obiectului ei.

Stil în artă, stil în limbă

Arta, ca totalitate a imaginilor estetice realizate, constituie un tip de comunicare. Mesajele acestui tip de comunicare se pot exprima prin sunet, culoare, limbă, mișcare etc. Indiferent de natura expresiei, mesajul e obligat să se supună normei generale a artei, care îi cere includerea unei valori estetice. Dacă nu conține o astfel de valoare, mesajul nu rezistă în sfera artei.

Pentru stabilirea valorii mesajelor se folosesc mai multe criterii, accentul principal căzînd pe criteriul originalității. Și pentru că originalitatea (= caracterul personal) depinde mai ales de planul expresiei mesajului, emițătorul (= artistul creator) își alege anumite mijloace de exprimare din materialul oferit de realitate (gesturi, sunete, culori, piatră etc.) și le folosește conștient în așa fel încît să se deosebească cît mai mult de alți indivizi care fac artă și care, eventual, se servesc de același material concret. Ansamblul mijloacelor și procedeele tehnice specifice unui emițător de mesaj artistic se numește, de obicei, *stil*. Tendința firească în artă, decurgînd din însuși principiul originalității, este *divergența* stilurilor, diversificarea lor. Totuși pentru că artistul nu e numai un ins izolat, ci și membru (determinat în timp și în spațiu) al colectivității creatorilor de artă, stilul său cuprinde, în chip fatal, anumite trăsături care îl apropie de alți artiști. Notele stilistice impersonale prezintă diferite grade de generalitate: ele pot să reflecte maniera unei școli, a unui curent estetic, a unei epoci etc. Ansamblul acestor note supraindividuale, comune mai multor creatori de artă, se constituie în tot atîtea stiluri, aflate pe diferite trepte de generalizare. Prin urmare, pe drept cuvînt se vorbește nu numai despre stilul lui Rembrandt, al lui Enescu, al lui Tolstoi sau al lui Praxitele, ci și despre un stil flamand, un stil impresionist, un stil gotic, un stil al renașterii etc. Elementele specifice ale fiecărui ansamblu constituit sînt atît de concrete, încît o operă oarecare poate fi determinată pe baza lor, chiar dacă nu i se cunoaște autorul, momentul și locul apariției. De exemplu, după aspectul și natura culorilor, precum și după tehnica îmbinării lor, cercetătorul priceput poate stabili că un tablou aparține cutărei epoci, cutărei școli sau chiar cutărui pictor.

Pe ce treaptă de generalitate se află fiecare dintre stilurile supraindividuale, ce relații există între ele, care e comportamentul individului-artist față de stilurile principale ale vremii sale, acestea sînt probleme care intră în preocupările cercetătorului de artă: estetician, critic, istoric. Important pentru noi este să reținem două lucruri: *a)* în artă stilul e un fenomen obiectiv, identificabil într-o serie de elemente concrete, caracteristice fie pentru un singur artist, fie pentru un grup (mai mic ori mai mare) de artiști; *b)* în artă expresia lingvistică se situează pe același plan cu expresia muzicală, plastică, scenică etc., toate fiind asimilate deopotrivă în *expresia artistică*, obiectul de studiu al esteticii. De unde deducem: *a)* estetica e îndreptățită să folosească termenul de stil, dar numai în accepția de „ansamblu al mijloacelor și procedeele tehnice care definesc profilul unui artist sau al unui grup de artiști“; *b)* estetica nu e îndreptățită să-și creeze o disciplină aparte, care să studieze expresia beletristică independent de expresia artistică în general. Criticii muzicali

se ocupă și ei de stilul compozitorilor, totuși nu pretind că „fac stilistică“. Istoria artelor vorbește despre evoluția stilurilor în pictură, în arhitectură etc., totuși nu există o stilistică picturală, una arhitecturală etc. De ce atunci ar fi neapărat nevoie de o stilistică literară? Are estetica alte unități de măsură pentru o operă literară decât pentru o operă muzicală, plastică etc.? Are ea nevoie de o noțiune a stilului care să exprime numai structura artistică realizată cu ajutorul limbii? Credem că nu. În mod normal limba nu reprezintă pentru estetician decât *una din formele materiale* prin care se realizează expresia artistică, tot așa cum arta nu constituie pentru lingvist decât *una din condițiile obiective* în care se realizează limba.

Rămâne de stabilit dacă termenul *stil*, o dată încetățenit în estetică, mai poate fi utilizat în altă știință și dacă noțiunea de stil poate exista și în afara unei științe numite stilistică. La ambele chestiuni răspunsul nostru e afirmativ. Există posibilitatea de a folosi același termen în două sau mai multe științe, cu condiția ca sensurile lui să fie diferite și bine precizate. De exemplu, cuvântul *nucleu* înseamnă altceva în fizică decât în biologie; consensul e unanim, așa că nu intervine riscul confuziei. În funcție de necesitățile studierii obiectului denumit, s-a dezvoltat o fizică nucleară, nu însă o biologie nucleară. Tot astfel, lingvistica folosește termenul de *expresie a mesajului*, în sensul strict de „expresie lingvistică“, dar nu-și dezvoltă o disciplină care să cerceteze mesajele transmise prin gesturi, prin mimică sau prin semnale luminoase. În medicină se vorbește de asemenea despre *stil*, în sensul de „ansamblu al mijloacelor și procedeele tehnice folosite într-o operație și inițiate de un chirurg sau de o școală de chirurși“. Totuși medicina nu are o ramură specială de „stilistică chirurgicală“.

*

Să vedem însă cum stau lucrurile în domeniul limbii. Ca și arta, limba e un tip de comunicare între oameni. Mesajele acestui tip de comunicare se realizează pe baza unui sistem de semne speciale (limba în sens abstract). Condiția principală pe care trebuie s-o îndeplinească *expresia lingvistică* a mesajului este aceea de a fi inteligibilă, adică de a servi cât mai bine scopul comunicării. Valoarea expresiei lingvistice (dacă se poate vorbi despre așa ceva) se judecă în strânsă dependență de eficiența ei în actul comunicării. Ea oglindește posibilitățile emițătorului de a transmite corect receptorului un conținut dat. Corectitudinea constituind criteriul fundamental, e firesc ca emițătorii să tindă a se conforma codului lingvistic general, prin urmare să se realizeze o *convergență* în modul de exprimare. Totuși este lucru știut că nu toți vorbitorii unei limbi se exprimă la fel; că limba nu se concretizează în vorbire ca un tot omogen, ci fragmentar, în bucăți, dintre care unele mai întinse, altele mai restrânse, altele infime. Dialectologia a dovedit existența unor asemenea „bucăți de limbă“ (dialecte, subdialecte, graiuri, idiolecte), determinate de repartiția geografică a membrilor colectivității lingvistice. Pe de altă parte, s-a observat de multă vreme că, în afara granițelor dialectale și relativ independent de ele, există între oameni granițe lingvistice de altă natură, mai puțin concrete, dar adesea foarte perceptibile.

Varietățile extrateritoriale ale limbii realizate par a se organiza într-o ierarhie asemănătoare cu cea dialectală¹⁹. Oricum, existența lor arată că, pe lângă codul general al limbii, funcționează o serie întreagă de coduri particulare și individuale care anulează anumite restricții ale codului general sau introduc alte restricții noi. Răspunzând la cele mai variate necesități ale comunicării (împrejurarea în care ea are loc, caracterul și conținutul mesajului, relațiile dintre emițător și receptor etc.), fiecare dintre aceste subcoduri generează câte un tip de mesaje. Trecerea de la mesajele unui cod particular la mesajele altuia se face câteodată conștient, intenționat, de cele mai multe ori însă are la bază niște constrângeri exterioare, niște legi nescrise cărora individul se simte obligat să li se supună. Dificultățile create de această trecere sînt uneori atît de mari, încît îl pun pe individ în situația ridicolă de a reacționa ca și cînd s-ar afla în fața unei limbi străine, pe care nu o cunoaște. Pentru ilustrare, cităm cîteva situații înregistrate de noi în viața de toate zilele:

a) Un medic îl roagă pe un lingvist să-i revadă o lucrare de specialitate sub aspectul formei, corectîndu-i eventualele erori de exprimare. Încă de la primele pagini, lingvistul își dă seama că are de-a face cu altă „limbă“ decît cea pe care a învățat-o. Pentru a face un real serviciu medicului, el e obligat să depună un efort deosebit, recurgînd la dicționare, „traducîndu-și“ termenii și familiarizîndu-se treptat cu un mod de exprimare unanim acceptat în domeniul medicinei.

b) O cercetătoare romîncă vorbește relativ bine limba franceză, comunică în franțuzește cu colegi de specialitate, citește beletristică franceză fără a avea nevoie să apeleze la dicționar, dar se declară incapabilă să-și traducă rețete culinare din limba franceză.

c) Oameni de diverse categorii sociale, diferiți în ce privește gradul de cultură și capacitatea de percepție a fenomenului artă, mărturisesc că nu-l pot înțelege pe Bacovia, din pricină că cuvintele lui nu se leagă, nu se înlănțuiesc logic.

Prin urmare, ca să poți spune „cunosc limba X“, nu e suficient să-ți fi însușit pronunțarea standard a cuvintelor, un vocabular de uz curent și un număr de norme gramaticale. E necesar să știi și cum anume se realizează limba respectivă în particular. Căci *corect* în vorbire înseamnă nu numai respectarea regulilor generale, ci și posibilitatea de a te conforma, după împrejurări, unuia sau altuia dintre subcodurile limbii. De altminteri oamenii pot fi chiar caracterizați și categorisiți (mai mult ori mai puțin exact) după felul cum știu (orî nu știu) să codeze și să decodeze anumite tipuri de mesaje. De pildă, dacă, citind ziarul, un individ se oprește de cîte ori întîlnește un neologism și întreabă ce înseamnă, este calificat drept incult. Unui om de rînd, care are obiceiul să se exprime metaforic, i se spune (de obicei în glumă) poet. Pe baza unei rostiri emfatice sau a unor forme gramaticale pretențioase, introduse în conversația curentă, un vorbitor oarecare poate fi considerat (pe drept sau pe nedrept) îngîmfat, pedant etc. Astfel de lucruri se întîmplă din pricină că oamenii raportează automat expresia unui mesaj la expresia unui șir întreg de mesaje similare. De unde rezultă că mesajele generate de un cod particular poartă o anumită amprentă; ele prezintă una sau mai multe

¹⁹ Vezi articolul citat al lui V. P. Murat.

trăsături specifice care le asamblează, le sudează într-o structură relativ independentă și stabilă, distinctă atât de structura generală a limbii, cât și de alte structuri particulare, generate de alte subcoduri. Indiferent cum am numi aceste structuri (li s-a spus *limbaje*, *limbi*, *stiluri*, *variante funcționale*, *tipuri de exprimare* etc.), este cert că ele există în realitate și că limba nu există în afara lor decât ca abstracțiune.

Numeroși cercetători au intuit caracterul obiectiv și sistematic al formelor în care se „cristalizează” vorbirea. S-au făcut și numeroase încercări de descriere a unora dintre aceste forme. Dar niciodată realizările particulare ale unei limbi (ca structuri determinate) n-au fost descrise în totalitatea lor și n-au fost analizate în ansamblul relațiilor lor concrete. Ori tocmai aici vedem noi rostul și obiectivul principal al stilisticianului. Căci nu se află vreun alt specialist care să se ocupe de întreaga limbă realizată pe așa-numita coordonată verticală. Esteticianul cuprinde — cum am văzut — un sector limitat și îl studiază (sau ar trebui să-l studieze) cu mijloace specifice, scopul lui fiind cunoașterea artei, nu a limbii. Lingvistul cercetează structura generală a limbii, făcând abstracție de aspectele particulare și individuale. Dialectologul urmărește numai realizările limbii pe axa orizontală. Există o singură categorie de cercetători care s-au preocupat consecvent de fenomenele extrateritoriale ale vorbirii, și aceștia sînt stilisticienii. Disciplina corespunzătoare se numește — de aproape un veac — *stilistică*. Chiar dacă obiectul ei a fost conceput adesea unilateral sau deformat, chiar dacă scopul și metodele au variat de la o perioadă la alta, iar rezultatele n-au fost totdeauna pe măsura așteptărilor, stilistica s-a menținut constant în sfera acelor fapte concrete de limbă care nu-și găsesc explicația în factorul geografic. Precizîndu-și obiectul, în sensul arătat mai sus, stilistica nu-și modifică deci, în esență, conținutul, ci își conturează mai clar profilul. Ea devine acea ramură a lingvisticii care studiază al doilea sistem de „graiuri” și „dialecte” ale unei limbi. Cum să numim aceste „graiuri”, spre a le deosebi de structurile dialectale? Dacă stilistica nu-și schimbă numele — și nu vedem de ce ar face-o — atunci denumirea de *stiluri* ni se pare cea mai justificată. În primul rînd pentru că restabilește legătura terminologică firească între disciplină și obiect. În al doilea rînd pentru că constantele definitorii ale cuvîntului (ideea de „mod, tip de exprimare” și ideea de „opозиție, contrast”) nu vin în contradicție cu noțiunea de „structură particulară a limbii”. În al treilea rînd pentru că, o dată distincția necesară făcută, nu mai există pericolul suprapunerii cu noțiunea estetică de stil.

Pentru structura stilistică individuală denumirea de *idiostil*¹⁴ ni se pare cu atât mai potrivită cu cît sugerează paralelismul real dintre noțiunea desemnată și noțiunea de *idiolect*, separînd-o totodată de a treia noțiune care este *stilul individual-artistic*. Formula stilului individual e dată de relația „artist — artă”, pe cînd formula idiostilului (ca de altfel și a idiolectului) e dată de relația „individ — limbă”. De pildă, stilul unui poet (= ansamblul procedeelelor sale tehnice) se cere a fi determinat pe planul artei, prin raportare la alte stiluri artistice (fie ele literare, muzicale sau de alt gen). În timp ce idiostilul aceluiași poet (= structura stilistică a tuturor mesajelor lui, inclusiv a celor neartistice) trebuie determinat pe planul limbii, ținînd seamă de legătura lui cu alte tipuri extra-

¹⁴ Propusă de I. Coteanu în *Posibilitatea și limitele formalizării...*

teritoriale de exprimare existente în limba dată. Nici în teorie, nici în practică nu s-a făcut pînă acum o distincție netă între stilul individual și idiostil. Mulți lingviști au descris în așa fel stilul unui scriitor, încît au servit aproape exclusiv necesitățile cunoașterii estetice¹⁵. Mulți esteticieni au întreprins o analiză propriu-zis lingvistică a mesajului artistic, depășind obiectivele disciplinei lor. În schimb nu am întîlnit în literatura de specialitate descrierea concretă a unui idiostil. Faptul acesta își găsește, desigur, explicația în importanța deosebită a elementului individual pe planul artei și în importanța lui scăzută pe planul limbii. Avînd în vedere tendința de divergență în artă, despre care am vorbit mai sus, cercetătorul stilului individual-artistic se străduiește, pe bună dreptate, să nu omită nimic din ceea ce ar putea fi nou, personal și deci semnificativ pentru exprimarea artistică. Dimpotrivă, în ierarhia stilistică a limbii, idiostilul ocupă un loc periferic. Alcătuiind punctul de interferență a structurii lingvistice generale cu una sau mai multe structuri particulare, idiostilul se reduce, în ultimă analiză, la o chestiune de dozaj al trăsăturilor supraindividuale. Individul este interesant în măsura în care comportamentul lui față de codurile particulare e neașteptat: decodează greșit, introduce într-o structură elementele altei structuri etc. Dar studiul practic al idiostilurilor rămîne o problemă secundară pentru stilistică, cel puțin atîta vreme cît ea se menține sincronică.

*

În concluzie, credem că este important să acordăm — și mai ales să deosebim cu grijă — două accepții ale cuvîntului *stil*: una legată de realitatea artă, alta legată de realitatea limbă. În prima accepție termenul este — și trebuie să fie — utilizat în estetică, iar în a doua accepție constituie obiectul disciplinei lingvistice numită stilistică. Avînd în vedere punctul de întîlnire al celor două domenii (limbă + artă = beletristică), considerăm normal ca esteticienii și stilisticienii să colaboreze, să-și fructifice reciproc rezultatele cercetării, dar nu să-și confunde obiectul, criteriile și metodele.

Problema expresivității

Principala sursă de confuzii între cercetarea estetică și cea lingvistică a fost, și continuă să fie, noțiunea de expresivitate. Și pentru că termenul *expresivitate* a devenit la fel de ambiguu ca și termenul *stil*, socotim absolut necesar să ne oprim puțin asupra lui.

Pentru B. Croce, expresivitate înseamnă „valoare a faptului de limbă“, limba fiind înțeleasă ca artă. Convertind deci termenii, obținem sensul real „valoare a faptului de artă“, sens care credem că poate fi acceptat și astăzi în estetică; nu însă în lingvistică.

Încercînd să definească expresivitatea din punct de vedere lingvistic, Ch. Bally a continuat să o considere *valoare* (ca esteticienii), dar a identificat-o cu afectivitatea și a pus-o în opoziție cu valoarea noțională

¹⁵ Noi înșine am procedat astfel o lungă perioadă de timp. Cf. *Observații asupra limbii și stilului Țiganiadei lui Ion Budai-Deleanu*, în *De la Varlaam la Sădoveanu*, [București, 1958], p. 139—182; *Valori stilistice ale neologismului în poezia lui G. Topîrceanu*, „Cercetări de lingvistică“, VIII, 1963, nr. 2, p. 271—287 etc.

(sau logică). Au apărut astfel două șiruri de sinonime (a) *lingvistic* = *logic* = *intelectual* = *noțional* = *semantic*; b) *stilistic* = *afectiv* = *expresiv*), menite a indica structurarea limbii pe doi poli. După cum se știe, realitatea vie a limbii — fiind mult mai complexă — nu s-a lăsat în întregime turnată în tiparul opoziției „expresiv — nonexpresiv“. Totuși sinonimia (periculoasă pentru știință) *stilistic* = *afectiv* = *expresiv* s-a menținut de-a lungul anilor, transmisă fiind de la o generație de cercetători la alta. Din ea a rezultat ulterior altă serie sinonimică: *stil* = *afectivitate* = *expresivitate*, ceea ce a iscat o totală confuzie și derută. Căci noțiunea de expresivitate a lui Bally a devenit echivalentă (sau, în orice caz, echivalabilă) cu noțiunea de expresivitate a lui Croce. Fiecare cercetător — lingvist sau estetician — putea deci să folosească și să înțeleagă în felul său cuvintele *expresiv*, *expresivitate*, *stil*, *afectivitate* etc. Chiar așa s-a și întâmplat. Pentru ilustrare, cităm numai câteva exemple din literatura românească de specialitate¹⁶: „Stilul e o încărcătură de energie afectivă, care se declară în expresivitatea cuvintelor; stilistica e aplicația intelectuală la expresivitate“¹⁷ „[...] cuvinte și formule menite să satisfacă nevoia de a da curs liber emoției [...] sînt numite, de obicei, *expresive*, pentru motivul că ele exprimă mai bine, mai complet decît celelalte stările noastre afective“¹⁸. „După o bucată de vreme caracterul lor afectiv [al sintagmelor] se șterge pînă la totală dispariție, și atunci încetează de a mai fi fapte stilistice (afective), pentru a deveni sintactice (intelectuale)“¹⁹. „Expresivitatea fenomenelor de limbă, pe care o numim cu termenul general de stil, are la bază deci polimorfismul și polisemia cuvintelor și construcțiilor“²⁰. „Paralelismul cunoscut din gramatică: *gîndire* — *limbă*; *logică* — *gramatică* se amplifică, datorită formelor expresivității, cu acela dintre *afectivitate* — *stil*, fenomen sesizabil într-un mare număr de construcții lingvistice, în care apare intenția de detașare de vorbirea standard“²¹. „Nucleele expresive, contextele stilistice, îmbinările de cuvinte afective, oricum am numi aceste unități stilistice, ele sînt fapte de limbă obiective și au o mare frecvență în limba tuturor categoriilor de vorbitori“²².

De fapt majoritatea definițiilor moderne ale stilului („alegere, selecție“, „abatere, deviere“, „adaus“, „imprevizibil, surpriză“ etc.) ascund în ele o suprapunere a noțiunii de stil cu noțiunea de expresivitate. Drept urmare, textul literar-artistic e supus unor interpretări inacceptabile din punct de vedere lingvistic. Cităm un singur exemplu. Tudor Vianu, după ce precizează că faptele de stil sînt „acele fapte de limbă care adaugă comunicării unei știri *expresia* reacțiunii individuale a autorului față de știrea comunicată“²³ și după ce definește stilul scriitorului ca „ansamblul notațiilor pe care el le adaugă expresiilor sale tranzitive“²⁴, dă un citat

¹⁶ Prin paranteze drepte marcăm pasajele eliminate sau adăugate de noi.

¹⁷ Vladimir Streinu, *Lingvistică și filologie*, „Revista Fundațiilor Regale“, mai, 1946, p. 145.

¹⁸ Iorgu Iordan, *Stilistica limbii române*, București, 1940, p. 13.

¹⁹ Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 21.

²⁰ G. Bulgăr, *Limba română. Sintaxă și stilistică*, București, 1968, p. 179.

²¹ G. Bulgăr, *op. cit.*, p. 180—181.

²² G. Bulgăr, *op. cit.*, p. 186.

²³ T. Vianu, *Studii de stilistică*, București, 1968, p. 41.

²⁴ T. Vianu, *op. cit.*, p. 35.

din opera lui M. Sadoveanu (*Clopotele începură a bate dulce și trist de la bisericile țîrgului*), pe care îl comentează în felul următor: „Adaosul de determinări adverbiale *dulce și trist* constituie un fapt stilistic, pentru că exprimă reacțiunea scriitorului față de faptul pe care-l comunică. Știrea despre acest fapt n-ar suferi nimic dacă nu i s-ar fi adăugat determinările care o însoțesc”²⁵. Sub raport estetic, afirmația ar putea să corespundă, parțial, adevărului. Ca lingviști însă nu avem dreptul să subscriem la o astfel de analiză. În lipsa determinărilor adverbiale, comunicarea lui Sadoveanu *are* de suferit, căci scriitorul n-a vrut să ne informeze pur și simplu că clopotele au început să bată, ci și că ele băteau într-un anumit fel. Am putea înlocui, eventual, cele două determinări prin perifraze: „... într-un mod care mi se părea plăcut, duios, dar în același timp mă întrista...” Cu aceasta însă n-am făcut decât să „traducem” enunțul și să demonstrăm că scriitorul a realizat un spor de expresivitate, concentrând în două cuvinte informația pe care alți vorbitori ar transmite-o prin 10—20 cuvinte. Pe de altă parte, Sadoveanu n-ar fi avut posibilitatea să procedeze așa, dacă însuși conținutul obiectiv al termenilor *dulce și trist* n-ar fi permis cumulul de informație. A desprinde cele două cuvinte din context, considerându-le ca pe un simplu adaos, înseamnă a confunda încărcătura lor semantică (complexul de înțelesuri obiective și subiective) cu forța expresivă (obiectivă ori subiectivă).

Oricât ar părea de curios, greșeala esteticianului Vianu se datorește nu atât subiectivismului estetic cit concepției stilistice de tip Bally, potrivit căreia elementul psihologic (expresiv) trebuie net delimitat de elementul gnoseologic (neutru), unul constituind abaterea iar celălalt norma. După părerea noastră, orice încercare în direcția aceasta e sortită eșecului. În cadrul enunțului, planul gnoseologic (general) formează o unitate inseparabilă cu planul psihologic (individual). Nu există, în realitatea concretă, un tip de exprimare neutru, perfect normat, care să poată fi luat drept termen de referință pentru abatere. Vorbirea însăși, în totalitatea ei, poate fi concepută ca o sinteză a două tendințe contrarii: devierea și conformismul.

Ni se pare semnificativ faptul că acad. Iorgu Iordan simte nevoia să precizeze, la un moment dat, sensul lui *expresiv* într-o notă: „De astă dată «expresiv» nu însemnează, ca de obicei de-a lungul discuției noastre «afectiv» sau »stilistic«. Îi dau înțelesul oarecum etimologic: «aptitudinea de a exprima clar și just noțiunea sau raportul respectiv»”²⁶. Credem că echivocul actual poate fi înlăturat numai dacă plecăm de la acest înțeles „oarecum etimologic” pe care îl sprijină și următoarea afirmație a lui E. Buyssens: „Quant aux termes *exprimer, expression, expressif*, ils restent utiles si l'on ne voit dans l'expression qu'un moyen d'influencer l'auditeur, si l'on admet qu'on n'exprime que ce que l'on communique, et si l'on appelle expressif ce qui produit la communication”²⁷.

²⁵ T. Vianu, *op. cit.*, p. 41.

²⁶ Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 22.

²⁷ E. Buyssens, *Linguistique historique. Homonymie. Stylistique. Sémantique. Changements phonétiques*, Bruxelles, 1965, p. 111. Cf. și Tovar de Bustos, *Anotaciones sobre el campo asociativo de la palabra*, în *Problemas y principios del estructuralismo lingüístico*, Madrid, 1967, p. 170.

Dacă ne decidem să convenim că „expresiv e tot ceea ce se exprimă“, atunci nu mai putem considera expresivitatea o *funcție* a limbii²⁸, deosebită de funcția de comunicare, n-o putem socoti nici un *aspect* al vorbirii care îl caracterizează pe emițător²⁹. Expresivitatea — în acest sens primitiv — este una din *însușirile* vorbirii, una din *calitățile* limbii realizate. Și anume, calitatea expresiei de a corespunde conținutului, forța semnificativului de a fi un ecou, de a sugera — într-un fel oarecare — semnificatul. Această forță poate fi mai mare sau mai mică, dar niciodată nulă. Expresivitate zero (adică totală necorespondență între planul expresiei și planul conținutului) ne putem imagina cel mult în enunțuri absurde, în care însă nu se produce de fapt actul comunicării și deci nu se pune problema existenței sau a inexistenței expresivității.

Fiind o însușire a vorbirii³⁰, expresivitatea nu prezintă o structură. În schimb se pot observa — chiar și numai cu ajutorul intuiției — *grade* și *tipuri* de expresivitate. Gradele depind îndeosebi de concentrarea informației, iar tipurile de compartimentul în care se creează acordul maxim între expresie și conținut și de procedeele folosite. De pildă, conținutul poate fi sugerat prin elemente prozodice (intonație, tempo, pauze), prin unitățile fonetice (aspectul acustic sau distribuția fenomenelor), prin organizarea sintactică (lungimea unităților, topica) etc. Adesea, mai ales la artiști talentați, se întâlnește o convergență a diverselor tipuri de expresivitate, care pune în relief ideea textului cu o forță deosebită.

În forma descrisă mai sus, expresivitatea nu mai poate fi identificată cu stilul, nici chiar la nivelul individului. Stilul individual-artistic (ca de altfel și idiostilul) presupune o permanență; el are o existență obiectivă, independentă de receptor și se menține constant atâta vreme cât emițătorul se identifică cu el însuși (adică nu-și modifică personalitatea artistică). În timp ce expresivitatea depinde de execuția și de interpretarea mesajului, ceea ce implică un raport direct și concret (deci foarte variabil) între emițător și receptor. Un poem recitat de către un actor (care, evident, din receptor devine emițător) poate să ciștige sau să piardă în expresivitate, dar stilul lui rămâne același³¹, și anume al autorului.

Variabilitatea forței expresive a aceluiași mesaj ne determină să credem că se poate vorbi de o dublă expresivitate: una *absolută*, al cărei grad e calculabil matematic, alta *relativă*, care nu poate fi determinată obiectiv, întrucât depinde de tipul execuției mesajului și de interpretarea receptorului concret, activ. De exemplu, replica pe care Zoe i-o adresează lui Dandanache în *Scrisoarea pierdută* (*Nu trebuia să vă mai deranjați!*)

²⁸ Cf. R. Jakobson, *Lingvistică și poetică. Aprecieri retrospective și considerații de perspectivă*, în *Probleme de stilistică*, București, 1964, p. 83—125.

²⁹ Așa apare cuvântul definit, de ex., în M. Pei și Fr. Gaynor, *Dictionary of Linguistics*, New York, [1954], p. 70, unde e pus în opoziție cu aspectul *apelativ* (referitor la receptor) și cu aspectul *reprezentational* (care privește mesajul). Distincția aceasta se bazează de fapt pe o schemă tripartită a funcțiilor limbii, stabilită de K. Bühler în *Sprachtheorie. Die Darstellungsfunktion der Sprache*, Jena, 1934, p. 28, și reluată de N. S. Troubetzkoy în *Principes de phonologie*, Paris, 1949, p. 16.

³⁰ Subliniem că aici, ca peste tot în studiul de față, folosim termenul de vorbire în sensul saussurian („parole“).

³¹ Vezi și interesantele observații făcute, în acest sens, de M. Riffaterre în *Încercări de definire lingvistică a stilului, Probleme de stilistică*, București, 1934, p. 65—66.

poate primi diferite intonații. Cea mai adecvată (și curentă pe scenele noastre) este intonația descendent-ascendentă, care creează ambiguitatea, întrucît sugerează la fel de bine sollicitudinea ca și ironia. Publicul receptează atît sensul adevărat al mesajului („puteai să rămii acasă, căci lucrurile s-ar fi rezolvat și în lipsa ta“), cît și sensul în care îl interpretează Dandanache „bietul de dumneata; regret profund că a trebuit să te oste-nești așa de tare“. Expresivitatea absolută este cea receptată de public. Ea devine relativ mai mică dacă actorul executant adoptă alt tip de intonație (de ex. descendentă, ca pentru formula stereotipă de politete) și este în orice caz mai mică dacă o raportăm numai la receptorul Dandanache, al cărui răspuns este edificator (*Da încă țe deranz, conîța mea!*). Evident, variantele expresive posibile nu schimbă stilul lui Caragiale (nici ca realizare artistică, nici ca realizare lingvistică); ele pot cel mult să modifice parțial judecata de valoare aplicată acestui stil.

Prin exploatarea nonconcordanței dintre expresivitatea absolută și cea relativă se pot crea efecte inedite, atît în mesajul scris cît și în cel oral. Dar stilul nu depinde — nici în artă, nici în limbă — de aceste efecte. Mai curînd se întîmplă invers: stilul, ca structură relativ stabilă, permite sau interzice un anumit tip și un anumit grad de expresivitate. În afara artei, îndeosebi la nivelul stilurilor colective (adică al structurilor particulare), adevăratul sens al relației „stil — expresivitate“ apare cu și mai multă claritate.

Problema criteriilor de determinare a structurii stilistice

Multe dintre divergențele de opinii existente în stilistica actuală (ne referim îndeosebi la cea funcțională) izvorăsc din lipsa criteriilor unitare, pe baza cărora să se poată determina precis structurile stilistice dintr-o limbă dată. Unii cercetători au recurs la elementul „expresivitate“ care, după cum am arătat, constituie un criteriu estetic de apreciere a valorii faptului de artă, și nu un criteriu de determinare a stilului; cu atît mai puțin cînd este vorba de stilul limbii. Alții au încercat să stabilească repartiția stilistică a limbii pornind de la organizarea socială, de la funcția și conținutul mesajelor ori chiar de la forma lor (scrisă sau orală). Alții au aplicat inconsecvent, de la o situație la alta, criteriile de natură diferită. Nesiguranța în alegerea criteriilor, constatarea că trăsăturile unui stil se regăsesc în alt stil și că, deci, limitele dintre stiluri sînt neclare, imprecise i-a determinat pe unii cercetători să conteste însăși existența stilurilor și să nege caracterul științific al stilisticii³². Un fenomen asemănător s-a înregistrat și în dialectologie, pe la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, cînd a apărut un curent de opinii care nega unitățile lingvistice teritoriale, pe motiv că granițele dialectale sînt fluctuante și că trăsăturile unui grai (ori dialect) se regăsesc de obicei și în alte graiuri (respectiv dialecte)³³. Totuși rezultatele actuale dovedesc că s-a putut trece peste acest impas.

³² Cf. I. S. Sorokin, *K voprosu od osnovnykh ponjatijach stilistiki*, „Voprosy jazykoznanija“, 1954, nr. 2, p. 68 ș.u.

³³ Cf. I. Gheție, *Cu privire la repartiția graiurilor dacoromâne. Criterii de stabilire a structurii dialectale a unei limbi*, „Studii și cercetări lingvistice“, XV, 1964, nr. 3, p. 317—346.

Intemeindu-ne pe experiența similară a dialectologilor, pe diversele propuneri făcute de stilisticieni și pe unele încercări personale³⁴, socotim că criteriul fundamental pentru determinarea și delimitarea stilurilor este *frecvența*, adică prezența sau absența, raritatea sau abundența unităților lingvistice la toate nivelele limbii. Criteriul frecvenței trebuie însă aplicat nu numai unităților în sine, ci și distribuției și combinației lor. Bineînțeles, aceasta presupune o desprindere temporară a expresiei mesajului de modelul comunicării și o analiză exhaustivă a elementelor ei. În mare măsură, punctul nostru de vedere coincide cu cel exprimat de Sol Saporita³⁵. Numai că noi nu înțelegem nici să ne oprim la treapta enunțului concret, nici să înlăturăm definitiv din cercetare modelul comunicării. Menținându-ne la enunțul izolat, riscăm să cădem în greșeala cercetătorilor subiectiviști ai stilurilor artistice. Riscăm, cu alte cuvinte, să ne mulțumim cu constatarea: fiecare enunț își are stilul lui; câte enunțuri atâtea stiluri. De unde concluzia logică „stilul e enunțul“, o variantă a sentinței „stilul este omul“. O astfel de concluzie nu poate servi ca suport în cercetarea stilistică, întrucât, ca și varianta ei, este numai parțial adevărată. Intenția noastră este deci să folosim principiul frecvenței nu numai pentru caracterizarea fiecărui mesaj în parte, ci și pentru clasificarea tuturor mesajelor analizate.

Dacă acceptăm ideea că domeniul stilisticii este întreaga limbă realizată și că stilurile limbii n-au fost pînă acum practic delimitate, atunci trebuie să conchidem că abordarea directă a unui stil oarecare este imposibilă sau, în orice caz, prematură. Atîta vreme cît nu cunoaștem indicii generali de frecvență (și în ce privește distribuția și combinația unităților), nu avem la ce să raportăm realizările particulare și individuale, deci nu putem dovedi că expresia unei anumite categorii de mesaje formează un stil. Calea justă a cercetării se impune de la sine: întîi precizarea indicilor stilistici generali, apoi determinarea structurilor particulare (și individuale) pe baza tipurilor de abatere de la acești indici. Prin urmare, apropierea de conținutul concret al obiectului stilisticii (stilul) trebuie să se facă treptat, metodic, prin parcurgerea a mai multe etape succesive. Enumerăm etapele ce le considerăm absolut necesare:

a) alegerea textelor (scrise și orale) în așa fel încît ele să acopere toată varietatea vorbirii stadiului lingvistic cercetat (inclusiv aspectul popular³⁶);

b) segmentarea textelor la toate nivelele limbii³⁷;

³⁴ Încercări efectuate în cadrul planului de cercetări al sectorului de limbă literară și filologie al Institutului de lingvistică din București. Cîteva din rezultate le prezentăm în articolul *Contribuții la delimitarea stilurilor literare românești, Studii de limbă literară și filologie II* (sub tipar).

³⁵ Cf. *Aplicarea metodelor lingvistice la studiul limbajului poetic, Probleme de stilistică*, București, 1964, p. 175—177.

³⁶ Insistăm asupra acestuia, deoarece, în afara folclorului, vorbirea populară e foarte puțin cunoscută sub raport stilistic. Semnalăm totodată necesitatea de a deosebi cu grijă aici indicii stilistici de cei dialectali.

³⁷ În funcție de necesități, la nivelul lexical se marchează și sensul. O segmentare în silabe este indispensabilă pentru cercetarea elementelor prozodice.

c) analiza unităților segmentate din punctul de vedere al frecvenței, distribuției și combinației³⁸;

d) stabilirea situației generale, din toate aceste puncte de vedere;

e) clasificarea mesajelor prin raportare la situația generală; desprinderea structurilor întâi pe nivele ale limbii, apoi la toate nivelele, pornind de la convergențele manifestate în ansambluri mari de mesaje spre cele concretizate într-un număr tot mai mic;

f) reintroducerea structurilor, astfel determinate, în modelul comunicării; explicarea și motivarea lor prin raportare la factorii extralingvistici (excluzînd, firește, factorul geografic).

Așadar pornim de la realitatea socială, dar numai pentru a ne asigura varietatea necesară a textelor, analizăm apoi expresia în sine, considerînd totalitatea mesajelor ca pe o masă informă și anonimă, și abia în ultima etapă a cercetării revenim la realitatea extralingvistică, explicînd cauzele și rostul fiecărei unități stilistice.

Situația generală, desprinsă în etapa d), reprezintă, după aprecierea noastră, un fel de diasistem stilistic, adică un stil care caracterizează întreaga colectivitate lingvistică. Această interpretare presupune, evident, o acceptare a posibilității de a compara diverse limbi sub aspect stilistic. Nu putem fi de acord cu raționamentul lui Georg Michel care, din adevărul că stilurile se realizează în vorbire și nu în limbă, trage concluzia categorică: „Es ist daher auch unsinnig, etwa vom «Stil» des Deutschen, des Französischen, des Russischen usw. zu sprechen oder gar verschiedenen Sprachen «stilistisch» zu vergleichen und werten“³⁹. Atît din punctul de vedere al normelor generale de frecvență, distribuție și combinație, cît și din cel al organizării structurilor stilistice particulare, diferitele limbi (înrudite sau nu) sînt comparabile.

Din aplicațiile noastre practice — limitate, deci provizorii — rezultă că stilurile particulare se organizează într-adevăr în forma unei ierarhii, asemănătoare cu sistemul elaborat, pe cale deductivă, de unii cercetători funcționaliști. Dar corespondența dintre un anumit grup social și un anumit cod stilistic (de frecvență, distribuție și combinație) nu e nici perfectă, nici constantă. Căci unul și același enunț poate să aparțină unei structuri la nivelul morfologic, altei structuri la nivelul lexical etc. Treptele de concretizare a structurilor particulare se explică printr-un întreg complex de factori extralingvistici, pe fiecare treaptă avînd preponderență alt factor. Cît privește stilul enunțului concret, acesta se dovedește a fi o îmbinare specifică de trăsături ale diverselor stiluri particulare. Prin urmare stilul enunțului repetă — pe alt plan — idiostilul.

Ipoteza de lucru propusă aici — și verificată de noi parțial, printr-un sondaj — pledează, evident, pentru o cercetare stilistică sincronică. Aceasta nu înseamnă că negăm necesitatea și importanța unei stilistici diacronice. Dar studiul diacronic al stilurilor unei limbi devine posibil abia după ce s-au descris, din punct de vedere stilistic, principalele stadii din evoluția limbii respective. Or, avînd în vedere vastitatea domeniului

³⁸ Reamintim faptul că interesează nu atît distribuția și combinația în sine, cît aspectul lor cantitativ

³⁹ *Einführung in die Methodik der Stiluntersuchung*, Berlin, 1968, p. 29.

de cercetare, analiza unui singur stadiu implică o muncă uriașă, care nu poate fi dusă la bun sfârșit fără instrumente moderne de lucru (calculatoare). În lipsa aparatelor de precizie, orice încercare de abordare a obiectului stilisticii rămîne, după părerea noastră, sub semnul întrebării și al provizoratului.

Noiembrie 1970

*Institutul de lingvistică
București, str. I. C. Frimu, 22*

STILISTICA LIRICII POPULARE

Premise de cercetare*

de

FELICIA ȘERBAN

1. Așa cum formația artistică a fiecărui scriitor cult generează un stil individual, crearea unei tradiții poetice, încă din timpuri îndepărtate, a conturat un stil al poeziei populare: „Sînt atîtea universuri și stiluri în poezia cultă, cu toată concordanța lor în cîteva puncte abstracte, cîți poeți sînt; nu întîlnim, în ciuda diferențelor dialectale, în folclor decît un singur poet“¹.

Definirea specificului lingvistic al poeziei populare necesită o dublă delimitare: pe de o parte în raport cu vorbirea populară² (compararea a două stiluri ale limbii), pe de altă parte — în raport cu poezia cultă³ (compararea a două modalități poetice).

2. Adoptarea acestor doi termeni de referință ridică unele dificultăți. În primul rînd, în ceea ce privește limbajul cotidian, caracterul său complex a fost subliniat de Solomon Marcus, care îl consideră, pe acest motiv, impropriu pentru comparații cu un text poetic, întrucît în limbajul uzual al vorbitorului cultivat intervin adesea elemente din limbajul științific și poetic⁴. În limbajul popular nonpoetic, deviația față de „ipostaza rațională“ este determinată de afectivitate, dar, după specificul textelor populare înregistrate pe teren de care dispunem, ele pot fi grupate în două categorii:

* Lucrarea de față reprezintă, cu unele modificări, textul unei comunicări prezentate în ianuarie 1970 la Institutul de lingvistică din Cluj.

¹ G. Călinescu, *Arta literară în folclor*, în *Istoria literaturii române*, vol. I, București, 1964, p. 203.

² „În fața noastră sînt două tradiții. Una se realizează obișnuit în limba vorbită, în comunicare. Alta este tradiția cuvîntului poetic, prelucrat cu cea mai mare măiestrie în limba poeziei populare“ (B. Koneski, *O jazyke makedonskoj narodnoj poezii*, în *To Honor Roman Jakobson*, The Hague — Paris, 1967, p. 1067). În 1952, I. A. Ossovecki scria: „Trăsăturile specifice ale limbii artistice din poezia orală sînt definite ca atare numai prin metoda comparației cu limba vorbită“ (*Despre studiul folclorului rus*, în „Voprosy jazykoznanija“, 1952, nr. 3, traducere românească, p. 110).

³ Cf. A. P. Evghen'eva, *Jazyk russkoj ustnoj poezii*, în „Trudy otdela drevnerusskoj literatury“, VII, 1959, p. 168—169.

⁴ S. Marcus, *Poetica matematică*, București, 1970, p. 31.

a) Texte rezultate în urma chestionării asupra unei teme anumite („cum se plantează via“, „obiceiuri la urzit“ etc., cf. *Texte dialectale* culese de Emil Petrovici. *Supliment la Atlasul lingvistic român II*, Sibiu — Leipzig, 1943), descrieri sau narațiuni în care elementul afectiv este cu totul sporadic. Inconvenientul constă însă în faptul că vorbitorul nu s-a aflat în condiții obișnuite, devenind subiect chestionat, ceea ce are unele repercusiuni asupra modului său de exprimare; uneori este implicată aici și o terminologie dintr-un anumit domeniu într-un mod mai concentrat decât ar utiliza-o vorbitorul în altă situație, un fel de limbaj tehnic rudimentar, avînd probabil și implicații sintactice: „Bîrnele cele ce se pun la stîină se cheamă ghizdele și acuperemîntul dinapoi se cheamă hăizaș și dinainte, povîrneală“; sau: „Merg cu laptele-n stîină. Acolo-i pusă budaca în mijlocul stîinii; pe budacă-i pus hîrzobul și pe hîrzob o strecătoare de pîr de oaie. Și toarnă laptele tot în budacă ș-apu ia hîrzobul și strecătoarea jos; ș-apu ia chiugîrnicerul cu cheag din cui și cu o lingură, așa cam de-o litră, și pune cheag în laptele acela ș-apui lasă jumăta' de ceas“ (*Texte dialectale...*, p. 165; în exemplele date, pentru a facilita lectura, nu am respectat transcrierea fonetică a sursei).

b) Texte rezultate din povestirea liberă a unor întîmplări din viața subiectului și care se caracterizează printr-un grad mai înalt de afectivitate: „Într-o seară veneam de la stîină, de la șes, de-acolo de une cam șed io, pe Crăca jos, cum zicem noi. Și acuma-m simțit că-napoaia mea, tot pe-nserat era, venea o muiere și cu fetelușă, cu Susana, de cîți ani fi, de doispăci-ai [...] Tot viu naintea lor așa, cît să nu m-ajungă [...] — M... m..., io. Fata: — Mamă, oare să merem să vedem ce omu-i ăla, că ăla-i om beteag. Veniră, se-ntoarseră și veniră-acuma [...] Mama fetei încă se pleacă, se pleacă-așa ușor cîtă mine și zice: — Bună seara. — Seara bună, io restit, să mă cunoască. — Uă, bată-te soarele, Iacobe, da tu ești? Și se duse rîzînd pe-acolea“ (text cules de Gr. Rusu din comuna Ocoliș, județul Alba, sub tipar în vol. VII din „Fonetică și dialectologie“). Dar, trebuie menționat, nici în asemenea cazuri sentimentele care animă povestirea nu mai au intensitatea din momentul cînd întîmplarea a fost realmente trăită, ci sînt numai o reactualizare a sentimentului de atunci; spontaneitatea, animația relatării este, adesea, rodul darului de povestitor al informatorului, un fel de artă. Înregistrări de texte în care subiectul să vorbească despre frămîntările lui actuale sînt cu totul rare.

În funcție de necesitățile aspectelor care vor trebui relevate, se poate recurge la una sau alta dintre cele două categorii. Pe baza lor se va constitui modelul vorbirii cotidiene care va fi comparat cu modelul lingvistic al poeziei. După cum spune S. J. Schmidt, referindu-se la aspectul literar, ambele au la bază același material de limbă, deosebindu-se numai prin *întrebuințarea* lui — deoarece aici se concretizează funcția — alegerea materialului și combinarea lui sintactică și semantică⁵. Aplicată aspectului popular, afirmația este întru totul exactă: creația lexicală personală este aici neînsemnată (descîntecele constituind o excepție)⁶, iar

⁵ S. J. Schmidt, *Alltagsprache und Gedichtssprache. Versuch einer Bestimmung von Differenzqualitäten*, în „Poetica“, II, 1968, nr. 3, p. 287—288.

⁶ Cf. O. Densușianu, *Aspecte ale vorbirii populare*, [curs litografiat], 1928—1929, p. 9—59; id., *Limba descîntecelor*, în „Grai și suflet“, IV, 1930, fasc. 2, p. 351—376.

de alte resurse, în afara graiului său și a tradiției folclorice, poetul popular nu dispune⁷.

În terminologie, optăm pentru *popular*, prin care înțelegem în general toate acele fapte de limbă care se opun lui *literar*, indiferent de răspîndirea geografică mai largă sau mai restrînsă; aceasta din lipsa unui termen special care să corespundă noțiunii cu care sîntem obligați să operăm în stilistica poeziei populare, așa cum am conceput-o.

Este un fapt constatat că, în diferite limbi, poezia populară cuprinde un procent mai scăzut de particularități dialectale⁸ în raport cu vorbirea curentă a regiunii respective, realizîndu-se astfel o *koiné* supra-dialectală⁹; în limbi cu mai multe dialecte domină varianta literară. Astfel se întîmplă în germană, în care dialectul servește numai pentru cîntece de valoare mai redusă și în special satirice; la fel se întîmplă în franceză¹⁰. În legătură cu aceasta, P. Dumitrașcu face următoarea observație, cu referire la literatura română: „Producțiile majore ale poeziei populare se remarcă printr-un vocabular împrumutat din limba comună și nu prin abundența regionalismelor. Factorul regional se manifestă în primul rînd în aspectul fonetic al limbii creațiilor poetice”¹¹. Otto Böckel sugerează o explicație estetică a acestui fenomen: „Există în alegerea limbii literare în crearea cîntecului popular un adevărat simț al faptului că ceva din pronunțarea dialectului nu corespunde oarecum ținutei cîntecului popular grav, că dialectului i-ar lipsi pateticul”, adăugînd apoi: „Este de luat în seamă și faptul că extinderii cîntecelor populare trebuie să-i fie foarte avantajoasă compunerea într-o limbă literară general cunoscută”¹². Considerăm că, cel puțin pentru specificul românesc, afirmația de mai sus necesită un aდას. Creatorul popular nu are (sau, cel puțin, nu are) în vedere un auditor mai larg decît vorbitorii propriului său grai, atunci cînd compune. Dar, după cum se știe, una dintre particularitățile limbii producțiilor populare o constituie anumite modalități de construcție¹³ și anumite îmbinări de cuvinte¹⁴ pe care poetul popular le poate folosi într-un nou context: „Forma lingvistică devine în limba poeziei populare element substanțial, formă poetică, avîndu-și funcția expresivă specifică”¹⁵. Aceste tipare sînt rezultatul unei intense circulații a cînte-

⁷ Pentru lexicul poeziei culte, cf. G. Ivănescu, *Limba poetică românească*, în „Limbă și literatură”, II, 1956, p. 214.

⁸ Utilizăm termenul *dialectal* în sensul propus de Magdalena Vulpe (*Dialectal, populaire, parlé*, în „Bulletin de la Société roumaine de linguistique romane”, VI, 1969, p. 95).

⁹ Cf. A. V. Desnickaja, *Jazyk ustnoj narodnoj poezii kak problema social'noj dialektologii*, în „Problemy jazykoznanija”, Moskva, 1967, p. 114.

¹⁰ Cf. O. Böckel, *Psychologie der Volksdichtung*, ediția a II-a, Leipzig — Berlin, 1913, p. 59.

¹¹ P. Dumitrașcu, *Despre limba poeziei populare*, în „Studia Universitatum Victor Babeș et Bolyai”, Series IV, Tomus III, 1958, Fasciculus 1, Philologia, nr. 6, p. 115.

¹² O. Böckel, *Psychologie*..., p. 63.

¹³ Cf. T. M. Akimova, *O poetičeskoj prirode narodnoj liričeskoj pesni*, [Saratov], 1966, p. 47.

¹⁴ Cf. A. V. Desnickaja, *Jazyk ustnoj narodnoj poezii*..., p. 111.

¹⁵ H. Peukert, *Die Funktion der Formel im Volkslied*, în *Poetics*, Varșovia, [1961], p. 531.

cului popular de la o regiune la alta¹⁶, fiecare interpret tinzând să elimine faptul dialectal care-i este străin, așa încît formele poetice populare s-au încheșat în limba comună, impunînd apoi și noilor creații o anumită structură lingvistică; prin frumuseșea lor, rod al îndelungatei șlefuirii, ele dau tonul în limba poeziilor grave. În creațiile cu note glumețe sau satirice, creatorul își permite mai ușor să „încalce normele“ și să introducă elemente ale graiului său. În speciile mai legate de tradiție, cum este balada, regionalismele pătrund mai greu. În orice caz, caracterul dialectal al producțiilor populare nu poate fi astăzi contestat¹⁷, cu mențiunea că nu este atît de pronunțat ca al vorbirii populare uzuale din aceeași regiune. Firește, o confirmare statistică a acestui fapt pentru materialul românesc ar fi binevenită.

În afara particularităților dialectale de limbă, pe care le excludem din aria preocupărilor noastre, întrucît în ceea ce privește lirica populară nu aparțin domeniului stilisticii, există particularități ale zonelor folclorice¹⁸ care par să ridice serioase impedimente în fața unei „poetici generale a poeziei românești“. De exemplu, după cum am constatat pînă acum, frecvența părților de vorbire în lirica din Maramureș, Ardeal și Banat nu este omogenă. Făcînd asemenea constatări se pot căuta, dincolo de ele, tendințele comune, cum ar fi frecvența adjectivului, mai mare în lirica populară decît în vorbirea populară curentă, în schimb mult mai mică decît în poezia cultă; dar, avînd cele două puncte de reper propuse, fiecare particularitate lingvistică poate avea un caracter *poetic* față de limba nonpoetică a regiunii respective și, în același timp, *popular* (în sensul precizat mai sus al termenului) — față de limba poeziei culte.

3. În stabilirea raporturilor dintre poezia populară și cea cultă, trebuie să pornim de la caracterizarea lor ca forme ale artei. Benedetto Croce afirma că, în privința genezei și a modului specific de existență, acele trăsături atribuite folclorului literar (caracterul popular, anonim, oral, colectiv și continua transformare) nu asigură distincții nete, de esență, ci numai de tendință sau de prevalență¹⁹; constatarea, considerăm, se poate extinde la mai multe aspecte ale poeticii. Unii cercetători au și insistat asupra afinităților existente între folclor și literatura cultă, asupra procedeeleor poetice cu funcții similare, dar avînd forme mult mai simple în literatura populară orală²⁰. Studiul limbii poeziei populare trebuie, deci, să caute nu cu orice preț fixarea granițelor ei față de literatura cultă²¹, ci să pună în lumină, în egală măsură, și acele elemente comune, valori ale poeticii românești, stabilind rolul ce-i revine creației populare orale în formarea limbii poetice. Căci este incontestabil faptul că așa cum poezia unui popor începe cu poezia populară, adevăr formulat

¹⁶ Cf. V. V. Vinogradov, *Poetica și relațiile ei cu lingvistica și cu teoria literaturii*, în *Probleme de stilistică*. Culegere de articole, București, 1964, p. 132—133.

¹⁷ Cf. Al. Graur, *Limba poeziei populare este neliterară?*, în „Gazeta literară“, 1956, nr. 35, p. 5.

¹⁸ Cf. V. Adăscăliței, *Specificitatea problemelor de stilistică a folclorului*, în „Limbă și literatură“, 1966, nr. 1, p. 511.

¹⁹ B. Croce, *Poesia popolare e poesia d'arte*, Bari, 1957, p. 4.

²⁰ Cf. S. J. Sackett, *Poetry and Folklore: Some Points of Affinity*, în „Journal of American Folklor“, 1964, nr. 304, p. 143—153.

²¹ Cf. V. Adăscăliței, *Criteriul lingvistic în aprecierea folclorului*, în „Ateneu“, 1966, nr. 7, p. 7.

încă de J. G. Herder²², poetica și limba poetică a unui popor încep cu poezia populară²³. Se poate constata cu ușurință existența a trei filoane poetice: unul comun, de întâlnire între literatura cultă și cea populară, însumând trăsăturile generale ale limbajului poetic; al doilea, specific popular, din care putem însă identifica elemente și în literatura cultă, dar aici ca împrumut; de menționat faptul că apariția lor în literatura cultă variază după epoci, scriitori sau text. Al treilea filon literar este cel cult, pe care îl găsim uneori și în poezia populară, ca rezultat al contactului maselor cu cartea²⁴, accentuat mai cu seamă în epoca noastră (de aceea, pentru a surprinde popularul într-o formă cât mai pură, recurgem de preferință la materialele culese în perioada antebelică).

Dată fiind existența zonelor de confluență între limba folclorului, limba populară curentă și cea a literaturii culte, în fața cercetării sistematice a limbii poetice populare se prezintă mai multe alternative: fie descrierea monografică a tuturor aspectelor ei, cu intenția de a realiza o bază temeinică la care s-ar putea raporta apoi studiile ulterioare de limbă poetică, fie analiza comparativă, reliefând caracteristicile — partea cea mai spectaculoasă, dar avînd riscul inerent al incompletitudinii (căci, încontestabil, cercetătorului îi vor scăpa unele amănute; aceste metode pot fi, desigur, îmbinate); fie, în sfîrșit, orientarea spre latura teoretică, a prezentării complexe a mecanismului poetic, pe un material care-l surprinde în forma lui cea mai simplă, astfel încît articulațiile lui devin mult mai ușor de sesizat, după cum arăta R. Jakobson²⁵. Ideea este reluată de un alt exeget al folclorului în următoarea formă: „Reacția vie a literaturii la cele mai variate fenomene politico-sociale, subordonarea ei la aceste fenomene, reflectarea în ea a intereselor și a conflictelor sociale nesfîrșit de complexe și variate, subiectivismul creator al căutărilor artistice individuale duc la formarea unui caracteristic vîrtej estetic, în care e deosebit de greu să se vadă legile generale și cursul general. Folclorul, în acest sens, poate fi comparat cu un rîu liniștit și limpede, al cărui curs și schimbări generale nu pot provoca îndoieli deosebite. Astfel, folclorul se arată cel mai fecund material pentru teoria artei în general”²⁶.

În legătură cu paralela dintre poezia populară și poezia cultă se ridică două probleme:

a) Dacă procedînd la comparație luînd lirica populară în bloc (și nu dispunem de altă posibilitate, avînd în vedere că nu este databilă decît cu aproximație) nu smulgem creația populară de pe axa dezvoltării istorice, tratînd-o drept o categorie atemporală, imuabilă. Schimbările ce apar aici în diferite epoci nu pot fi negate, este suficient să cităm unele exemple date de Solymossi Sándor (în altă ordine de idei) pentru literatura maghiară: pînă prin anii 20—30 ai secolului trecut, cîntecele populare se deschideau cu tablouri din realitate, pe cînd poeziile mai noi debutază cu imagini ale sufletului în raport cu lumea exterioară, fapt pentru

²² Cf. L. Rusu, *Estetica poeziei lirice*, ediția a III-a, [București], 1969, p. 28.

²³ Cf. G. Ivănescu, *Limba poetică românească...*, p. 197—227.

²⁴ Contactul a existat, se pare, pe tot parcursul coexistenței celor două forme ale literaturii (Cf. M. Pop, *Folclorul literar*, în *Istoria literaturii române...*, p. 12).

²⁵ *Linguistique et poétique*, în *Essais de linguistique générale*, Paris, [f. a.], p. 236.

²⁶ K. S. Davletov, *Fol'klor kak vid iskusstva*, Moskva, 1966, p. 60.

care autorul face o posibilă legătură cu victoria romantismului²⁷; de asemenea, pe la mijlocul secolului trecut, îndrăgostiții — pentru care cîntecele utilizau pînă atunci simbolul florii, ca nume generic — încep să fie denumiți prin specii de flori, în special trandafir²⁸. Totuși, pe cînd literatura cultă cunoaște mari schimbări ale principiilor artistice, în creația populară orală există un fel de osatură relativ stabilă, care poate servi ca termen de comparație pentru oricare operă cultă, indiferent de perioada în care a fost scrisă.

b) A doua problemă: marea varietate, pe plan diacronic și sincron, a liricii culte. Nu mai e nevoie să relevăm dificultatea găsirii unui numitor comun al utilizării faptelor de limbă, pentru a-l raporta la datele poeziei populare, ci doar faptul că aceasta depășește limitele studiului pe care cercetătorul creației populare orale și-l poate permite în acest cadru. Ne vom mărgini, prin urmare, să luăm ca termen de comparație opera celor mai mari poeți români, în care se află concentrată o mare parte a tezaurului nostru poetic.

Există însă, cu certitudine, anumite particularități care, prin această comparație, se vor dovedi *populare*, fără să ne oprim asupra situației lor în evoluția poeziei folclorice, așa cum nu ne vom opri nici asupra răspîndirii lor geografice; față de acestea, în deosebire de stil de la un poet cult la altul nu vom căuta decît apropierea sau depărtarea de mijloacele poeziei populare.

O chestiune de principiu, de loc facilă, este aceea a opticii studiului. M. Riffaterre constată că „pasul hotărîtor pentru soluționarea problemei stilului a fost făcut atunci cînd s-a adoptat în studiul folosirii literare a limbii nu punctul de vedere al autorului, ci al aceluia căruia i se adresează pe bună dreptate stilul și cînd, în loc de a se studia pe același plan toate aspectele unei structuri, cercetătorii s-au limitat la acelea a căror percepere este impusă destinatarului actului comunicării²⁹. Pe de altă parte, după opinia exprimată în *Tezele* cercului lingvistic de la Praga, „investigatorul trebuie să evite egocentrismul, adică analiza și aprecierea faptelor poetice ale trecutului sau ale altor popoare din punctul de vedere al propriilor deprinderi și al normelor artistice care au prezidat la educația lui³⁰. Pentru exegetul creației populare orale se pune întrebarea dacă nu-și asumă riscul de a-i atribui valori stilistice care nu au fost sesizate ca atare de colectivitatea ce a dat naștere produsului artistic respectiv³¹. Faptul pare inevitabil. În primul rînd, chiar modalitățile de recepție ale acestei colectivități variază, într-o oarecare măsură, de la individ la individ; apoi, prin larga difuzare de care se bucură aceste producții, ele vin în contact cu un mediu nou, pentru care unele elemente ale ei nu mai sînt cotidiene și prin urmare sînt receptate ca fapte stilistice.

²⁷ Solymossi Sándor, *A nép lírája. Népdal*, în *A magyarság néprajza*, vol. I: *Szellemi néprajz. Népköltészet, stílus és nyelv*. [Budapest], [f. a.], p. 32.

²⁸ Solymossi Sándor, *A nép lírája...*, p. 39.

²⁹ M. Riffaterre, ap. G. Bulgăr, *Limba română. Sintaxă și stilistică*, București, 1968, p. 224—225.

³⁰ *Thésés*, în „Travaux du Cercle Linguistique de Prague“, I, 1929, p. 20.

³¹ Cf. M. Brătulescu, *Cîteva tipuri de metaforă în folclor*, în *Studii de poezică și stilistică*, București, 1966, p. 81—93.

În al doilea rînd, după cum afirmă René Wellek și Austin Warren, „semnificația totală a unei opere literare nu poate fi definită numai prin semnificația acesteia pentru autor și contemporanii lui”³², sau, adăugăm noi, pentru mediul lui; fiecare operă de reală valoare „se dezvoltă” prin interpretarea ce i se dă, o dată cu societatea al cărui bun devine, și nici folclorului nu trebuie să i se tăgăduiască acest drept. Deprinderile literare ale receptorului formează un fel de „context psihologic”³³ pentru fiecare operă receptată, creînd o „așteptare” pe care opera o împlinește într-o măsură oarecare, și raportul dintre ceea ce corespunde și ceea ce nu corespunde așteptării dă receptivitatea cititorului. Valorile stilistice percepute vor constitui pentru cercetător semnale³⁴, intrînd în competența lui căutarea mijloacelor lingvistice de realizare și încadrarea lor într-un sistem poetic popular.

O distincție între poezia populară și cea cultă a fost trasată de folcloriști avînd în vedere caracterul sincretic al celei dintîi, adică, în alți termeni, exprimarea mesajului concomitent prin intermediul a două coduri³⁵: „Pentru a înțelege și a aprecia just cîntecul popular, trebuie să se țină întotdeauna seama că ele nu sînt destinate lecturii... În cîntecele folclorice autentice, cuvîntul și melodia constituie o unitate primordială organică, indisolubilă”, spune Vl. Ja. Propp. „Dar”, continuă același autor, „pur separat de melodie, conținutul literar al cîntecelor populare e atît de semnificativ, variat și frumos, încît să merite un studiu specific și atent, chiar dacă acesta dă o idee incompletă a naturii cîntecului”³⁶.

Așa cum licențele poetice se estompează adesea datorită melodiei, lectura relevă unele valori ce rămîneau acoperite de muzică³⁷: în versurile *Vai de mine, multe știi. Eu mă mir unde le țiiu, Da-n poiată, Sub lopată Și le mai scot citeodată. Citeodată, cînd și cînd, Cînd îmi vine mîndra-n gînd*³⁸, structura fonetică a versurilor, prin periodicitatea lui *i* nazal, aduce ultimelor versuri un timbru grav față de cele precedente, impunînd și o lectură cu pauze între cuvinte, pauze care iau, în acest context, semnificația unei meditații. Asemenea efecte sînt, desigur, întîmplătoare, nu constituie componente ale sistemului poetico-lingvistic al liricii populare.

Implicațiile stilistice ale sincretismului nu fac imposibilă considerarea poeziei populare ca literatură în sine, atunci cînd se urmărește contribuția ei la crearea poeziei românești. „Cele două moduri de receptare a poeziei populare (ca poezie vie sau ca poezie tipărită) nu se exclud” — spune Mihai Pop. „Realizarea vie a poeziei folclorice (prin interpretare) nu condiționează decît un număr restrîns de elemente ale structurii epice, cum ar fi ritmul, cezura, sau — ca elemente de compoziție — refrenul”. În rest, planul morfologic, sintactic, compoziția, imaginile artistice

³² R. Wellek și A. Warren, *Teoria literaturii*, București, 1967, p. 71.

³³ V. accepția dată termenului de C. K. Ogden și I. A. Richards (ap. T. Eaton, *The Semantics of Literature*, The Hague — Paris, 1966, p. 16—17).

³⁴ Cf. M. Riffaterre, *Încercări de definire lingvistică a stilului*, în *Probleme de stilistică*..., p. 56—57.

³⁵ Cf. T. A. Sebeok, *Folksong Viewed as Code and Message. A Chermis Sonnet*, în „Anthropos”, 1959, nr. 1—2, p. 141—153.

³⁶ Vl. Ja. Propp, *I canti popolari russi*, Torino, 1966, p. 3.

³⁷ Cf. G. Călinescu, *Arta literară în folclor*,... p. 201.

³⁸ *Cu cit cînt, atita sînt*. Antologie a liricii populare. Ediție îngrijită de O. Padima, București, 1963, p. 1.

rămîn în afara acestei influențe, fiind motivate exclusiv pe planul structurii interne a textului. Aceste aspecte ale poeziei populare pot fi studiate făcîndu-se abstracție de caracterul sincretic al fenomenului folcloric³⁹.

Ajungem, prin urmare, din nou la constatarea că abordarea stilului creației populare orale nu impune un unghi de vedere cu totul diferit de cel al exegetului literaturii culte: studierea lui ar trebui să însemne prima treaptă a descrierii mijloacelor poetice de care dispune o limbă. Este adevărat că aceasta urmează să fie „conformă cu specificul folclorului și nu un simplu decalc după milenara poetică a literaturii culte⁴⁰, dar nu e mai puțin adevărat că ea poate servi și pentru o mai aprofundată înțelegere a literaturii culte.

4. Constatarea existenței unor trăsături stilistice comune ale producțiilor literare populare a fost însoțită de afirmarea caracterului ei neomogen, în funcție de genuri și specii. Însăși dezvoltarea, extensiunea acestora în folclor este inegală: teatrul popular este mult mai slab reprezentat decît genul liric sau epic, pe cînd literatura cultă înfățișează o imagine de ansamblu echilibrată⁴¹. În al doilea rînd, mijloacele de expresie variază, în componență sau concentrație, după gen și specie: „Noțiunea de limbă a folclorului este foarte neomogenă și multilaterală, ea include fapte îndepărtate unele de altele... Însă toate genurile folclorului au în comun faptul că ele prezintă un aspect figurat-artistic al limbii întregului popor, în circulația ei orală. Acest lucru ne dă posibilitatea să vorbim despre legile generale ale dezvoltării limbii folclorului — spune I. A. Ossovecki în studiul amintit, susținînd pe bună dreptate că „problemele referitoare la specificul studierii folclorului pot fi formulate numai sub un aspect general, pe cînd cercetările concrete trebuie să meargă numai pe linia diferitelor genuri⁴².

Sîntem obligați, prin urmare, să pornim în cercetarea noastră de la compartimente bine delimitate ale poeziei populare; adevăruri valabile pentru unul dintre ele pot deveni false, prin generalizare. „Varietatea operei folclorice“, spune V. Adăscăliței, referindu-se la existența ei rareori în prototipuri, ci mai ales în formă de variante, „reduce puterea de generalizare a analizelor asupra exemplarelor unice. De aceea este posibilă, cu mai bune rezultate, cercetarea stilisticii variantelor unei opere oarecare. De și mai mult succes se poate bucura analiza problemelor comune pe care le ridică stilistica epicii, stilistica liricii sau stilistica prozei folclorice — în general — fiindcă în aceste cazuri se pleacă de la un material suficient de grăitor⁴³.

Nu toate genurile și speciile creației populare orale s-au bucurat de o atenție egală din partea cercetătorilor. Problemele de poetică lingvistică au fost dezbătute, cel puțin pentru poezia populară românească, mai ales

³⁹ M. Pop, *Perspective în cercetarea poetică a folclorului*, în *Studii de poetică și stilistică*..., p. 41—42.

⁴⁰ O. Papadima, *Motivul „scrierii pe cer“ în literatura universală și în folclor*, în „*Folclor literar*“, I, Timișoara, 1967, p. 39—50.

⁴¹ Cf. K. S. Davletov, *Fol'klor kak vid iskusstva*,... p. 62.

⁴² I. A. Ossovecki, *Despre studiul limbii folclorului rus*..., p. 115—116.

⁴³ V. Adăscăliței, *Specificitatea*..., p. 508.

pe materialul baladelor⁴⁴ sau al descîntecelor, tărîmuri care se prezintă de la prima vedere ca deosebit de fertile. Lirica populară a fost considerată cu precădere din punct de vedere poetic-literar și, în afara unor caracteristici de mult semnalate, pare să ofere posibilități mai puțin spectaculoase stilisticii lingvistice, și în orice caz la mai mare adîncime; un studiu sistematic ar trebui să abordeze în primul rînd semantica și sintaxa, pentru a pune în lumină esența ei poetică, ambele dificile, reclamînd metode noi și un mare volum de muncă. Fără îndoială însă că valoarea acestui material merită cu prisosință efortul.

În interiorul genului, se poate urmări realizarea lingvistică a următoarelor componente: conținut, sentiment, ton, intenție⁴⁵.

După conținut, considerăm că ar fi bine ca o primă etapă a cercetării poetice să o constituie lirica populară erotică, a cărei situație în ansamblul folclorului prezintă anumite avantaje (dintre care nu trebuie să omitem marea valoare artistică a multor exemplare).

Mai întii faptul că, deși ca gen lirica are probabil o mare vechime, producțiile ei, în forma în care au ajuns la culegători, sînt relativ noi: fiind expresia trăirilor sufletești, s-au adaptat continuu, părăsind ceea ce se perimase, receptive la nou, dar totul în anumite tipare poetice de mare stabilitate. Prin urmare limba este omogenă, reprezintă varianta poetică a limbii vii.

Alt avantaj îl constituie posibilitățile comparatiste: dacă balada, prin circulația motivelor, facilitează apropieri între eposul diferitelor popoare, lirica intimă, datorită prezenței sale masive atît în poezia populară cît și în cea cultă, favorizează paralele atît între ele, cît și între diferite limbi. Sentimentele general umane se manifestă divers în creația literară, iar de aici se pot trage și concluzii de ordin psihologic, după cum arată T. Papahagi⁴⁶, dar și de ordin stilistic. Se pot desprinde astfel trăsăturile specifice populare și apoi cele specifice genului, iar comparația cu rezultatele unor cercetări similare în literatura altor popoare ne va da adevărata măsură a contribuției românești la prelucrarea artistică a limbii.

⁴⁴ Enumerăm mai jos cîteva dintre aceste lucrări: P. G. Bogatyrev, *Nekotorye zadaci sravnitel'nogo izučeniia eposa slavjanskich narodov* (Moskva, 1958); D. Caracostea, *Clasicismul stilisticii populare* (I—II, în „Revista Fundațiilor”, X, 1943, nr. 9—10); A. P. Evghen'eva, *O nekotorych poetičeskich osobenostjach russkogo ustnogo eposa VII—XIX vv (postojannyj epitiet)*, în „Trudy otdela drevnerusskoj literatury”, VI, 1948); V. Gațak, *Poetica baladelor vechi haiducești* (în „Limba și literatură moldovenească”, II, 1959, nr. 4, p. 21—29); V. M. Žirmunskij, *Ėpičeskoe tvorčestvo slavjanskich narodov i problemy sravnitel'nogo izučeniia eposa* (Moskva, 1958); F. Miklosich, *Die Darstellung im slavischen Volksepos* (Wien, 1890); H. Peukert, *Bemerkungen zur künstlerischen Gestalt der russischen Volksepik* (în „Zeitschrift für Slavistik”, 1960, Band V, Heft 1); L. Renzi, *A propos des rapports entre métrique et style (dans la ballade populaire roumaine)* (în „Bulletin de la Société roumaine de linguistique romane”, IV, 1937); idem, *Canti narrativi tradizionali Romeni* (Firenze, 1968); A. P. Skaftymov, *Poetika i genesis bylin* (Moskva — Saratov, 1924); L. Spitzer, *L'archétype de la Ballade „Miorița” et sa valeur poétique* (în „Cahiers Sextil Pușcariu”, II, 1953); C. Zgorzelski, *Le dynamisme de la ballade comme genre littéraire* (în *Poetics*, Varșovia, 1961, p. 689—707). Chiar lucrări cu profil mai larg preferă adesea ca în partea aplicativă să apeleze la epos (v. Sănda Golopenția-Erețescu, *Analiza semantică a poeziei folclorice*, în „Revista de etnografie și folclor”, XI, 1966, nr. 2, p. 109—121).

⁴⁵ Cf. I. A. Richards, ap. Ungvári Tamás, *Poëtika*, Budapeșt, 1967, p. 106.

⁴⁶ *Poezia lirică populară*, [București], 1967, p. 108.

Menționăm că studiile comparatiste de lingvistică întreprinse pînă acum s-au exercitat mai ales asupra textelor culte⁴⁷ sau, dintre speciile folclorice, asupra baladei⁴⁸.

Spuneam că, în afara speciei literare, analiza stilistică trebuie să țină seama de *tonul și intenția* unei producții populare sau ale diferitelor ei părți. Tonul glumeț și cel grav se realizează prin mijloace lingvistice diferite, care pot merge pînă la folosirea unor aspecte diferite ale limbii naționale⁴⁹. Am mai atins tangențial această problemă cu altă ocazie, cercetînd în lexicul poeziei populare valoarea stilistică a concentrației informaționale⁵⁰. Gluma și satira populară au fost cercetate pînă acum pe plan poetico-literar⁵¹, dar prea puțin pe plan lingvistic. *Sentimentul* care îl animă pe creatorul popular, de admirație sau dispreț, de dragoste sau ură, factorul afectiv cu un rol atît de însemnat în evoluția limbii, se cere urmărit, în modul de exteriorizare, și pe materialul poeziei populare.

Atenția cercetătorilor creației populare orale s-a oprit mai mult asupra lexicului. Enumerăm mai jos cîteva dintre problemele abordate:

— particularități morfologice în poezia populară, frecvența și valoarea unor părți de vorbire: conjuncții (P. Dumitrașcu, *Despre limba poeziei populare...*, p. 111—112), verbe (B. Ștefănescu Delavrancea, *Din estetica poeziei populare*, București, 1913, p. 9—16);

— particularități ale derivației cuvintelor (O. Densusianu, *Limba descîntecelor...*), utilizarea diminutivelor (V. Cireș, *Considerațiuni asupra poeziei populare române*, Focșani, 1888, p. 17—20; P. Dumitrașcu, *Despre limba poeziei populare...*, p. 114);

— situația unor grupuri lexicale, cum sînt arhaismele (I. A. Ossovecki, *Despre studiul limbii folclorului...*, p. 118—119) sau regionalismele (vezi cele spuse mai sus referitor la raportul dintre dialect și limba creației populare orale) și a unor serii lexicale ca sinonimele (A. P. Evghen'eva, *Jazyk ruskoj ustnoj poezii...*, p. 168—211; S. Golopenția-Eretescu, *Analiza semantică...*, p. 111—112);

— concentrația informației lexicale (F. Șerban, *Generalul și particularul...*).

Sintaxa în schimb este domeniul în care s-a făcut încă prea puțin (și nu numai pentru limba română⁵²), cu toată importanța ei deosebită pentru reliefarea specificului lingvistic. Este exagerată însă afirmația că ar fi unica ramură productivă în poetica populară⁵³. A fost examinat pînă

⁴⁷ Cf. A. Malblanc, *Stylistique comparée du français et de l'allemand*, ed. III, Paris, 1966; J. P. Vinay și J. Darbelnet, *Stylistique comparée du français et de l'anglais*, [Paris], 1966.

⁴⁸ Cf. lucrările lui P. G. Bogatyrev și V. M. Žirmuskij, citate mai sus.

⁴⁹ V. afirmațiile lui O. Böckel (*Psychologie...*, p. 59), la care ne-am referit în cuprînsul acestei lucrări.

⁵⁰ Felicia Șerban, *Generalul și particularul în informația lexicală din punct de vedere stilistic*, în „Cercetări de lingvistică”, XIV, 1969, nr. 2, p. 339.

⁵¹ De exemplu J. Horák, *Humor, Witz und Satire im slowakischen Volkslied*, în *Beiträge zur Sprachwissenschaft, Volkskunde und Literaturforschung*, Berlin, 1965, p. 146—156; O. Papadima, I. Mușlea, E. Comișel, *Folclorul literar românesc. Lirica*, în *Istoria literaturii române...*, p. 155—158.

⁵² Cf. R. S. Boggs, *Transcripción fonética de textos folklóricos*, în „Folklore Americas”, XIII, 1953, nr. 2, p. 17; S. L. Robe, *El habla folklórica*, în „Folklore Americas”, 1964, nr. 1—2, p. 17.

⁵³ Cf. V. Adăscăliței, *Criteriul lingvistic...*, în „Ateneu”, 1966, nr. 7, p. 7.

acum mai cu seamă mecanismul paralelismului (Al. I. Amzulescu, *Contribuție la cercetarea structurii poetice a liricii populare*, în „Revista de folclor“, 1961, nr. 3—4, p. 7—28; Liliana Ionescu, *Paralelismul în lirica populară*, în *Studii de poetică și stilistică . . .*, p. 48—68; W. Steinitz, *Der Parallelismus in der finnisch-karelischen Volksdichtung*, Inaugural Dissertation), al repetiției (M. B. Emeneau, *Style and Meaning in an Oral Literature*, în „Language“, 1966, nr. 2, p. 323—345), al chiasmului (V. Ci-reș, *Considerațiuni . . .*, p. 20).

Problematica stilului liricii populare include cu necesitate un capitol al figurilor de stil, pînă acum acordîndu-se mai multă atenție metaforei (M. Brătulescu, *Cîteva tipuri de metaforă . . .*; F. Șerban, *Aspectul structural și gramatical al metaforei în poezia lui V. Alecsandri*, în „Cercetări de lingvistică“, XI, 1966, nr. 2, p. 299—308 — în care metafora poetului de la Mircești este prezentată paralel cu cea a poeziei populare) și epitetului (V. I. Eremina, *Metaforičeskij epitet (Iz poetiki fol'klora)*, în „Izvestija Akademii Nauk S.S.S.R.“, seria literatury i jazyka, tom XXVI, vypusk 2, 1967, p. 144—152; A. P. Evghen'eva, *O nekotorych . . .*).

Examinarea bogatei bibliografii a poeticii populare (căci, neîndoios, se constată o permanentă creștere a interesului științific pentru valbrile ei) duce la concluzia că un studiu multilateral și aprofundat al liricii populare românești are la dispoziție jaloanele teoretice necesare, iar unele aspecte sînt deja analizate și descrise.

Examinarea materialului poetic duce în același timp la concluzia că există încă aici un vast teren de investigație.

Noiembrie 1970

*Institutul de lingvistică și istorie literară
Cluj, str. E. Racoviță, 21*

DIN NOU DESPRE AMBIGENELE ROMÂNEȘTI

de

I. PĂTRUȚ

1. Vom prezenta și vom supune discuției câteva dintre articolele mai noi consacrate așa-numitului neutru românesc și vom încerca să tragem unele concluzii:

2. Lingvistul american Robert A. Hall, Jr.¹ este de părere că pentru substantivele italiene de tipul *braccio*, *campo* (sg. m.) — *braccia*, *campora* (pl. f.) termenul „ambigen“ sau „heterogen“ este potrivit, dat fiind că principala caracteristică a acestor substantive este apartenența lor la două genuri (*ibid.*, p. 426). Pentru limba română însă — afirmă același lingvist — sus-numiții termeni nu sînt corespunzători, ci e preferabil termenul „heteroclit“, întrucît substantivele respective (deci ambigenele românești) se caracterizează prin apartenența lor nu în mod necesar la genuri gramaticale diferite, ci claselor flexionare diferite la plural, în opoziție cu singularul (*ibid.*, p. 427). Explicația pe care se întemeiază această afirmație este următoarea: termenul „ambigen“ sau „heterogen“ nu e potrivit pentru limba română, crede autorul, din cauză că el nu poate cuprinde și substantivele de felul lui *mătase*, *cerneală* — *mătăsuri*, *cerneluri*, pe care autorul le leagă de ambigene (ca *lucru* — *lucruri*), din cauza desinenței comune *-uri*. Dar dacă pentru R. A. Hall, Jr. desinențele primează, atunci nu înțelegem de ce d-sa mai ține seama, în general, de gen, dat fiind că în limba română există și alte desinențe comune la două genuri: numeroase substantive masculine și feminine au la plural desinența *-i* scurt (sau, potrivit altui sistem fonologic, desinența zero): *ani*, *bărbați*, *pomi*, *pari* (m.) — *piini*, *cărți*, *lumi*, *seri* (f.); nu puține sînt masculinele și femininele care au aceleași desinențe și la singular și la plural: sg. *arbore*, *iepure*, *șarpe*, *vierme* (m.); *cărare*, *pădure*, *vulpe*, *lume* (f.) — pl. *arbori*, *iepuri*, *șerpi*, *viermi*; *cărări*, *păduri*, *vulpi*, *lumi*. Să mai adăugăm că, în istroromână, desinența *-ure* (< lat. *-ora*) apare și la unele masculine: *crăl'ure*, *șerpure*².

¹ În articolul intitulat *The „Neuter“ in Romance. A Pseudo-Problem*, „Word“, 21, 1965, p. 421—427.

² S. Pușcariu, *Studii istroromâne*. În colaborare cu M. Bartoli, A. Belulovici și A. Byhan, II, București, 1926, p. 144.

Într-adevăr existența aceluiași desinențe la substantive de genuri diferite este un fapt obișnuit, comun multor limbi (o „pseudoproblemă“, în terminologia lui R. A. Hall, Jr.), care nu poate fi asemănat cu fenomenul în discuție aici, substantivele ambigene, prezente în foarte puține limbi.

Articolul lui R. A. Hall, Jr. are însă meritul de a sublinia legătura genetică — nesocotită de unii lingviști români — dintre ambigenele românești și cele italiene și deci necesitatea de a le studia în cadrul familiei romanice, așa cum am încercat cu alte ocazii³.

3. În comunicarea prezentată la I Congres Internațional de Studii balcanice și sud-est europene, VI. Hořejší⁴ — care s-a mai ocupat cu ambigenele românești⁵ — urmărind situația acestora și cea a ambigenelor albaneze (cu unele referiri și la cele din țehară), ajunge la concluzia că în toate aceste trei limbi există opoziția *animat* — *inanimat*, adică substantivele masculine care numesc ființe rămân la plural masculine, pe când cele care numesc lucruri (obiecte) se confundă cu femininele; o atare categorie, animat — inanimat, există — afirmă autorul — în limba cehă (p. 111) (celelalte limbi slave occidentale sînt caracterizate la plural de așa-numitul gen personal-impersonal; slovacă însă se găsește într-o situație întrucîtva aparte).

În continuare, autorul, încercînd să explice originea ambigenelor românești (și totodată a celor din limba tohară), presupune următoarele două stadii: a) dispariția genului neutru și trecerea neutrelor la masculine sau feminine; b) sciziunea masculinelor la plural în două grupe și fuziunea uneia dintre ele, anume cea care cuprinde inanimatale, cu femininele, cu mențiunea că pentru albaneză și limbile slave de vest, în speță ceha, este caracteristic numai stadiul al II-lea (p. 112—113). Deși există — chiar și în concepția autorului — o deosebire netă între felul în care au apărut ambigenele în română și albaneză, VI. Hořejší presupune totuși că ar putea fi vorba, în cele două limbi, de o evoluție comună (p. 113).

Mai întîi trebuie subliniat că, așa cum bine se știe, în română există și un număr, nu chiar neînsemnat, de substantive masculine (și la plural) care numesc lucruri⁶.

³ I. Pătruț, *Despre genul „neutru“ în limba română*, CL I, 1956, p. 29—40; idem, *Sur le genre „neutre“ en roumain*, în *Mélanges linguistiques publiées à l'occasion du VIII^e Congrès international des linguistes à Oslo, du 5 au 9 août 1957*, București, 1957, p. 291—301; idem, *Despre substantivele ambigene românești*, „Romanosolavica“, VIII, 1963, p. 95—98.

⁴ *Les noms hétérogènes et l'opposition animé-inanimé dans les langues balkaniques*, în *Actes du premier Congrès International des Études Balkaniques et sud-est européennes*, VI, Sofia, 1968, p. 107—113. La acest articol se referă trimiterile noastre.

⁵ *Problema substantivelor așa-zise „neutre“ în limba română în lumina legăturilor cu alte limbi*, în SCL, VIII, 1957, p. 415—429; idem, *A propos des noms ambigènes („neutres“) roumains*, în „*Philologica Pragensia*“, VII, 1964, p. 401—407 (cf. I. Coteanu, *Din nou despre existența genului neutru în românește*, „Limba română“, XV, 1966, p. 309—312).

⁶ Din articolul Ecaterinei Goga *Situația genului neutru în limba română actuală (Omagiu lui Alexandru Rosetti la 70 de ani*, București, 1965, p. 307—310) reținem că potrivit unei statistici efectuate pe baza DM (București, 1958) numărul substantivelor neutre (care nu indică nume de ființe) este inferior celor feminine și masculine: din totalul de 4366 de asemenea substantive (cîte cuprinde DM) sînt neutre numai 1470, față de 2674 feminine (!) și 222 masculine (*ibid.*, p. 307).

Autoarea articolului propune pentru substantivele ambigene numele „eterogen“.

În al doilea rând, este inacceptabilă părerea că fostele neutre latinești au trecut fie la masculine, fie la feminine și ulterior, într-un nou stadiu, masculinele s-au scindat, la plural, unele devenind feminine. Nu avem nici un motiv să ne îndoim că neutrele latinești (sau o parte din ele) în *-ora* (> *-ure* > *-uri*) (*piepturi*) și *-a* (> *e*) (*scaune*), din cauze formale s-au integrat la plural — încă în latina populară, cum dovedesc și câteva exemple latinești⁷, dar mai ales ambigenele corespondente italiene (*corpora, frutta*) — în grupa femininelor. Încadrarea unui număr destul de însemnat de împrumuturi, slave, maghiare, franceze etc., în rândul ambigenelor și faptul că ele numesc numai lucruri se explică — așa cum am afirmat și altă dată — prin aceea că desinențele *-uri* (< lat. *-ora*) și *-e* (< *-ă* < lat. *-a*) au continuat să se aplice numai numelor de lucruri⁸.

Existența categoriei animat—inanimat în limba română (și în albaneză) este iluzorie; nu numai fiindcă i se opun masculiniele nume de lucruri la plural (v. supra) (în română și, pare-se, și în albaneză), ci mai ales dintr-un alt motiv: categoria animat—inanimat este mai bine fixată, în toate limbile slave, la singular (unde, de fapt, a și apărut); or, în română (și albaneză) nici nu se poate vorbi de așa ceva la singular.

4. Acad. Al. Rosetti a susținut înainte că „româna și-a alcătuit, pe ruinele neutrilor latin, care dispăre în epoca latină vulgară (secolele I—II ale erei noastre), o categorie vie, în care au intrat numele neînsuflețite. Aceasta s-a făcut prin contactul cu slavii, pentru că bulgara posedă neutrul ca o categorie deosebită de masculin și feminin...“⁹. În ultimul timp, d-sa și-a schimbat părerea, pe care a expus-o în câteva rânduri, ultima dată, mai detaliat, în articolul *Sur le neutre en roumain*¹⁰: neutrul românesc ar fi rezultat printr-o „reamenajare“ a materialului lingvistic, în comunitatea balcanică, cu graiurile bulgare, macedonene și albaneze¹¹.

Pe ce se sprijină afirmația acad. Al. Rosetti că „neutrul“ românesc s-a format în comunitatea balcanică, alături de graiurile bulgare, macedonene și albaneze? Noi nu putem desprinde argumentarea necesară pentru această afirmație, după ce însuși autorul constată că originea „neutrilor“ românesc nu poate fi explicată printr-o interferență a limbii române cu bulgara¹². Într-adevăr faptele, adică, am adăuga noi, caracteristica esențială a acestei grupe de substantive nu coincide cu nimic din bulgară și nici din macedoneană, dat fiind că în cele două limbi nu există și n-au existat substantive masculine la singular și feminine la

⁷ Cf. *gaudia versae sunt*, ap. E. Bourciez, *Éléments de linguistique romane*, ed. IV, Paris, 1946, p. 234; *ossa exterae*, ap. acad. Al. Rosetti, *Istoria limbii române de la origini până în secolul al XVII-lea*, [București], 1968, p. 137.

⁸ I. Pătruț, *Despre substantivele ambigene...*, p. 96.

⁹ *Contribuții la o istorie științifică a limbii române. Influența limbilor slave meridionale*, București, 1950, p. 43.

¹⁰ În „Revue roumaine de linguistique“, XIII, 1968, p. 3—10.

¹¹ Dat fiind că explicația aceasta apare și în alte studii ale acad. Al. Rosetti, să o reproducem întocmai: „Le neutre roumain ne correspond ni pour forme, ni pour les détails du sens, au neutre latin. Il provient d'un réaménagement des matériaux de la langue, qui est du fait du roumain et sera expliqué par le développement en commun du roumain, au sein de la communauté balkanique, avec les parles bulgares, macédoniens et albanais“ (*ibid.*, p. 7).

¹² „Peut-on l'expliquer [„l'origine du neutre roumain“] par une interférence avec le bulgare?... Mais, comme pour la comparaison avec le neutre latin, la réponse est négative: les faits ne coïncident pas“ (*ibid.*, p. 4).

plural. Prin urmare raportarea limbii române la bulgară și macedoneană nu are nici un temei.

Remarcăm, în continuare, că referindu-se la albaneză, acad. Al. Rossetti are în vedere nu neutrele, ci substantivele masculine la singular și feminine la plural, pe care nimeni nu le numește neutre (mulți lingviști le consideră masculine, cu observația că ele la plural se comportă ca femininele).

În albaneză, după cum se știe, există pe lângă substantive „ambigene“, adică masculine la singular și feminine la plural, și un adevărat neutru¹³, încă destul de viu, care continuă neutrul indo-european¹⁴ (de ex. *ujë* „apă“, cf. gr. ὕδωρ; *mish* „carne“, cf. sl. *měso*).

Prin urmare, bulgara și macedoneana, dat fiind că nu posedă substantive masculine la singular și feminine la plural, ele se exclud, în cadrul discuției noastre, din această „comunitate balcanică“, în care ar rămâne doar româna și albaneza, cu mențiunea însă că „neutrele“ românești nu pot fi raportate la neutrele, ci la „ambigenele“ albaneze!

Se pare însă că între ambigenele românești și cele albaneze nu poate fi stabilită vreo legătură directă (susținută sau presupusă de unii lingviști și care s-ar datora fie unui substrat comun, fie influenței latine asupra limbii albaneze¹⁵), din motive de cronologie. În timp ce ambigenele românești (ca și cele italiene) își au începutul în latină¹⁶, cele albaneze se pare că au apărut într-o perioadă relativ târzie. E adevărat că, întrucât albaneza posedă texte numai din secolul al XVI-lea, nu se poate stabili precis data când a apărut această categorie de substantive. Se pare însă că ea este posterioară perioadei în care albaneza a fost supusă influenței limbii latine¹⁷. În acest caz, ambigenele românești și cele albaneze nu au nimic comun în privința originii lor; aceste categorii de substantive au apărut și au evoluat independent în fiecare dintre cele două limbi¹⁸. Pe de altă parte, procesul care a dus la apariția ambigenelor este diferit în albaneză de cel al ambigenelor românești (și italiene). În timp ce acestea din urmă își trag originea din fostele neutre latinești — așa cum am arătat cu altă ocazie —¹⁹, care au devenit la singular masculine, iar la plural s-au integrat printre feminine, în albaneză majoritatea acestor substantive, într-o perioadă nu prea veche, și-au schimbat genul la plural: unele mas-

¹³ Sh. Demiraj (în comunicarea prezentată la I Congres Internațional de Studii balcanice și sud-est europene, Sofia, 1966: *A propos du changement de genre au pluriel en albanais, confronté aussi avec le roumain*, „Studia Albanica“, III, 1966, nr. 2, p. 97 seq.) acceptă termenul „ambigen“; de altfel situația din albaneză, unde există, cum s-a spus, un adevărat neutru, dovedește nepotrivirea acestui termen („neutru“) pentru ambigenele românești.

¹⁴ Sh. Demiraj, *A propos du changement...* p. 98: „Encore moins propre est le terme „neutre“ pour les noms de ce type en albanais [ambigene], où le neutre authentique, d'origine indo-européenne, quoique sensiblement circonscrit, est encore vivant, plus vivant que ne le croiraient certains linguistes étrangers“.

În vechea albaneză neutrul era mai bine reprezentat decât astăzi (v. E. Çabej, *Gjon Buzuku*, „Bulletin për Shkencat Shqërore“, III, 1955, p. 40 seq.).

¹⁵ A se vedea Sh. Demiraj, *A propos du changement...*, p. 100 seq.; I. Pătruț, *Despre genul „neutru“...*, p. 37—38.

¹⁶ I. Pătruț, *Despre genul „neutru“...*, p. 34—37.

¹⁷ Sh. Demiraj, *A propos du changement...*, p. 105, 111.

¹⁸ Idem, *A propos du changement...*, p. 111.

¹⁹ V. supra, nota 16.

culine și un număr oarecare de neutre au devenit feminine²⁰. Această deosebire, în plus, întărește părerea că ambigenele românești și cele albaneze au apărut independent unele de altele.

5. Împotriva părerilor că „neutrul” românesc — recte, categoria ambigenele românești — a luat naștere sau, după părerea altor lingviști, s-a consolidat datorită influenței slave (exercitată asupra limbii române într-un fel sau altul), am obiectat că o asemenea influență nu poate fi dovedită din diferite motive, printre care, în primul rând, trebuie subliniate două: a) neutrele slave au devenit în limba română feminine, iar ambigenele — așa-zisele neutre românești — împrumutate din slavă (și avem în vedere, înainte de toate, limba bulgară, căci — întrucât ambigenele românești reprezintă o categorie atât de veche — numai la o influență bulgară ne-am putea gândi) sînt la origine masculine²¹; b) în limbile slave nu există o categorie de asemenea substantive: masculine la singular și feminine la plural²².

O dovadă în plus pentru neamestecul slav în existența ambigenelor românești poate fi găsită în articolul regretatului acad. E. Petrovici, *Le neutre en istro-roumain*²³.

În graiul din Jieiă (scr. Žejane), categoria ambigenelor a dispărut, dat fiind că ele la plural au devenit masculine, așa cum arată determinantul (adjectiv sau numeral) care le însoțește: *doi cûvete* „două coate”, *toț jâjete ăș groș* „toate degetele sînt groase”; la istroromânii de la sud de muntele Učka substartivele respective sînt ambigene, deci feminine la plural: *do* (= dr. *două*) *kûwate*, *tote zâzete ăș grose* (*ibid.*, p. 1523—1524), dar și aici, generația tînă ră utilizează, la plural, cînd determinante feminine, cînd masculine: *do șugamâne* „două ștergare” (sg. *șugamân* m.), *do lâpeze* „două creioane” (sg. *lâpez* m.), dar și *doi batune* (sg. *batun* „buton”), *doi șcartoțe* (sg. *șcartoț* „sac, pungă de hîrtie”) (*ibid.*, p. 1524), deci cu desinența -e, caracteristică femininelor.

Trecerea ambigenelor la masculine în istroromână este atribuită de E. Petrovici „à l'action du système serbo-croate, où un nom masculin au singulier ne peut pas être flanqué au pluriel d'adjectifs présentant la forme féminine” (*ibid.*).

Pe de altă parte însă, constată E. Petrovici, atât la istroromânii din nord, cît și la cei din sud, începe să apară, după model sîrbocroat, un

²⁰ Sh. Demiraj, *A propos du changement...*, p. 107 seq.

O informare, deosebit de utilă, asupra neutrului (a adevăratului neutru) albanez se găsește în articolul lui Gr. Brîncuș *Genul neutru în albaneză*, SCL, XIV, 1963, p. 77—88. Din păcate, autorul, constatînd tendința de restrîngere, dispariție, a neutrului — prin încadrarea unor substantive neutre, la singular, printre masculine sau feminine (căci la plural ele se comportă ca femininele) — ajunge la concluzia: „albaneza și-a dezvoltat un nou neutru, cu singularul și pluralul care se comportă ca masculinele, respectiv ca femininele” (*ibid.*, p. 82). Concluzia aceasta este formulată de pe poziția „neutrului” românesc. Cu alte cuvinte, căzîndu-ne în toate felurile să dovedim existența unui neutru românesc — aducînd argumente forțate din diferite limbi, numai din italiană nu — ca să avem și noi neutru nostru, am ajuns să facem din el etalon, pentru aprecierea neutrului continuator al celui indo-european. Constatarea lui Gr. Brîncuș mai cere răspuns la următoarea întrebare: are albaneza două feluri de neutre?

²¹ V. supra, articolele de la nota 3.

²² V. supra, p. 153, situația din bulgară și macedoneană.

²³ Publicat în *To Honor Roman Jakobson. Essays on the Occasion of his seventieth Birthday*, Haga — Paris, 1967, p. 1523—1526.

adevărat neutru „de typ slave“, constând în crearea adjectivelor terminate în -o la singular, ca *buro* n. (alături de *bur* m. „bun“, *burę* sau *bura* f.) care însă, remarcă E. Petrovici, „nu se pot aplica la substantive — dat fiind că acestea la singular sînt sau masculine sau feminine —, ci se utilizează adverbial sau ca determinante doar a citorva substantive neutre pătrunse din sîrbocroată, „qui ne sont pas entièrement intégrés au système“ (*ibid.*, p. 1526)²⁴; *nebo* „cer“, *srebro* „argint“, *zlato* „aur“ (singulare de acest fel înregistrate de E. Petrovici): *zlato-i drăgo* „aurul e scump“ (*ibid.*, p. 1526).

Dacă, sub acțiunea sîrbocroatei, în istroromână categoria ambigenelor românești dispăre (ele devenind și la plural masculine), iar pe de altă parte, sub aceeași acțiune, se conturează un neutru „de tip slav“, mai poate fi vorba de vreo acțiune a neutrului slav asupra ambigenelor românești și mai pot fi acestea din urmă numite „neutre“? Credem că faptele vorbesc de la sine.

Decembrie 1970

Institutul de lingvistică și istorie literară
Cluj, str. E. Racoviță, 21

²⁴ Substantivele neutre sîrbocroate au devenit în istroromână, conform regulii, feminine: scr. *nakovalo*, *staklo* > ir. *nakovalę* „nicovală“, *stăclă* „sticlă“.

SISTEMUL FONOLOGIC AL LIMBII ROMÂNE DINTRE SECOLELE AL IX-LEA — AL XV-LEA

II. CONSONANTISMUL

de

GR. RUSU

Examinarea evoluției sistemului consonantic al limbii române dintre secolele al IX-lea — al XV-lea o vom face, ca și pe cea a sistemului vocalic*, respectînd cele două etape de dezvoltare pe care le-am stabilit la începutul capitolului.

Față de sistemul consonantic al românei comune¹, consonantismul limbii române din perioada pe care o avem în vedere, încă din prima ei etapă de dezvoltare, prezintă o serie de deosebiri. Acestea vizează inventarul fonemelor, în sensul îmbogățirii lui cu unele foneme necunoscute perioadei anterioare, frecvența unor foneme consonantice, precum și timbrul anumitor consoane.

Îmbogățirea inventarului de consoane s-a făcut, pe de o parte, prin pătrunderea din limbile cu care româna a venit în contact, în primul rînd din limbile slave, a unor cuvinte care conțineau consoanele respective, iar pe de altă parte printr-o serie de transformări fonetice, determinate de tendințele interne de dezvoltare ale limbii române, în urma cărora apar noi foneme consonantice.

Schimbarea timbrului unor consoane este evidențiat de transformarea timbrului vocalelor următoare: anterioare devenite centrale sau invers, iar modificarea frecvenței consoanelor se datorește, pe de o parte, creșterii numărului de cuvinte în care sînt întrebunțate, iar pe de altă parte schimbării contextului fonetic în care pot să apară.

*

În prima etapă de dezvoltare a limbii române din perioada pe care o studiem nu s-au produs modificări în inventarul fonemelor cuvintelor moștenite din latină².

Are însă loc pătrunderea unui număr relativ mare de cuvinte slave care determină schimbări în consonantism, prin apariția unor foneme, ca /z/, /j/, /h/, necunoscute în etapa precedentă.

* A se vedea CL, XV, 1970, nr. 1, p. 337—349.

¹ Vezi *Istoria limbii române*, vol. II, București, 1969, p. 200—201; Marius Sala *Contribuții la fonetica istorică a limbii române*, București, 1970, p. 137—153.

² Vezi Marius Sala, *Contribuții...*, p. 158.

Astfel sunetul [z] a pătruns în română o dată cu împrumutarea din slavă a unor cuvinte ca v. sl. *zarja* > *zare*, v. sl. *zabava* > *zăbavă*, v. sl. *zaboviti* > *zăbovi*, v. sl. *zalogŭ* > *zălogu*, v. sl. *zavorŭ* > *zăvoru*, v. sl. *rogozŭ* > *rogozu*, v. sl. *zapotŭ* > *zăpodie*, v. sl. *zaduhŭ* > *zădufu*, v. sl. *zŭdŭ* > *zidu*, v. sl. *zŭdati* > *zidi*, v. sl. *zŭdari* > *zidariu*, v. sl. *zvonŭ* > *zvonu* etc.

Consoana [j] a intrat în limba română o dată cu o serie de cuvinte slave ca v. sl. *žalŭ* > *jale*, v. sl. *žarŭ* > *jaru*, v. sl. *žaratŭkŭ* (*žeratŭkŭ*) > *žaraticu*, v. sl. *žaliti* > *jeli*, v. sl. *žlěbŭ* > *jgl'ab* etc.

Prezența consoanei [h] în română se datorește pătrunderii unor cuvinte ca v. sl. *chŭmelŭ* > *hamel'*, v. sl. *hohotati* > *hohoti*, v. sl. *hrana* > *hrană*, v. sl. *hraniti* > *hrăni*, v. sl. *hrěnŭ* > *hreanu*, v. sl. *huliti* > *huli*, v. sl. *duhnŭti* > *duhni* etc.

Cele trei consoane, intrate în română o dată cu cuvintele slave împrumutate, sînt întrebuintate alături de fonemele consoane /dz/, /ğ/, /c/ din elementele latinești, adeseori contrastînd, în aceeași poziție, cu acestea. Datorită acestui fapt ele au statut de foneme autonome, distincte de consoanele /dz/, /ğ/, /c/.

Prin pătrunderea acestor consoane seria fricativelor dentale și prepalatale, formată, în etapa anterioară, din cîte un singur element, surdele /s/, /ș/, se completează cu cîte o pereche sonoră, /z/, /j/. Tot în cadrul fricativelor apare velara /h/, distinctă de oclusiva velară surdă /c/.

Pe parcursul perioadei pe care o studiem, africatele /dz/ și /ğ/, aceasta din urmă însă numai în anumite contexte fonetice, prin pierderea elementului oclusiv, vor deveni [z] și [j]. Această transformare fonetică va avea repercusiuni atît asupra frecvenței unor consoane, cît și asupra inventarului de foneme: va crește, pe de o parte, frecvența consoanelor [z] și [j], iar pe de altă parte se va descompleta seria consoanelor africate³.

*

Privitor la elementele lexicale slave intrate în limba română trebuie să facem următoarea remarcă: acestea s-au adaptat sistemului fonetic al limbii române, în ceea ce privește atît vocalele, cît și consoanele. Atît vocalele, cît și consoanele slave au fost identificate cu vocalele, respectiv cu consoanele din cuvintele latinești. E. Petrovici⁴, discutînd această problemă, arată că [r] din elementele slave a fost identificat cu [r̄], dezvoltat din *r* geminat sau inițial latinesc. Atît [r̄] din cuvintele moștenite din latină, cît și cel din elementele împrumutate din slavă a avut o acțiune velarizatoare asupra vocalelor următoare, seria anterioară a vocalelor trecînd în seria centrală de localizare.

Despre acțiunea lui *r̄* asupra vocalelor următoare vorbește și O. Densusianu, arătînd că această acțiune se observă și în formele de plural ale unor substantive cu tema în *-r*, care prezintă adesea ca desinență a pluralului *-ă*: *cară*, *hotară*, *izvoară* etc.⁵. Pe de altă parte, însă, O. Densu-

³ În prezent seria completă a africatelor moștenite din latină se întâlnește numai în subdialectul maramureșean.

⁴ Vezi E. Petrovici, *Fenomene de sinarmonism în fonetica istorică a limbii române*, CL, II, 1957, p. 111.

⁵ Vezi Ovid Densusianu, *Istoria limbii române*, vol. II, București, 1961, p. 105.

stanu explică forma *rău* < *rēum*, cu *e* > *ă*, prin influența formelor *răutate*, *înrați*, unde „*e* putea deveni *ă* în poziție atonă”⁶, legînd deci trecerea lui *e* la *ă* de lipsa accentului și nu de acțiunea velarizatoare a lui *ř*.

Pe lângă apariția unor noi consoane în urma pătrunderii, în limba română, a cuvintelor de origine slavă, se produc schimbări și în ceea ce privește frecvența anumitor foneme consonantice. Astfel consoanele [r], [n] și [l] din elementele slave, fiind identificate cu consoanele forte din cuvintele latinești⁷, au determinat o creștere a numărului cazurilor în care erau întrebunțate aceste consoane. Faptul a fost semnalat de acad. Al. Graur⁸, care arată că, datorită împrumuturilor slave, s-a îmbunătățit distribuția lui [l] intervocalic care, în realitate, a fost un [l] forte.

Palatalei [ń], din elementele latine, apărută ca rezultat al palatalizării lat. *n*, urmat de [i] (< lat. [e], [i] în hiat), i se adaugă [ń] din împrumuturile vechi slave, dezvoltat din [n], urmat de [i] sau de v. sl. [i]. Astfel v. sl. *kladnja* > *clanie*, v. sl. *kopanja* > *copanie*, v. sl. *banja* > *banie* etc.

Frecvența lui [l'], din cuvintele de origine latină, provenit din [l] (forte), [l] + [i] (< [e], [i] în hiat): lat. *folia* > *foal'e*, *filius* > *fil'u* etc., crește datorită aceluiași reflex din elementele slave, dezvoltat din [l] + [i] sau v. sl. [j]: v. sl. *čamelj* > *hamel'*, v. sl. *nevolja* > *nevol'e*, v. sl. *kralji* > *kral'*, v. sl. *ljubiti* > *lubi*, v. sl. *ljutě* > *lute* etc.

După cum vedem, consoanele [n] și [l] din elementele slave intrate în limba română au evoluat în contexte fonetice asemănătoare, la fel cu aceleași consoane din cuvintele moștenite din latină.

Intrate în limba română, o dată cu cuvintele care le conțineau, consoanele /z/ și /j/ au avut, în perioada următoare, aceeași evoluție ca și perechile lor surde /s/ și /š/. În regiunile în care șuierătoarea surdă, palatală la origine, și-a pierdut timbrul palatal, s-a durificat și perechea ei sonoră, iar în regiunile în care /š/ a rămas palatală s-a palatalizat și /j/, indiferent de timbrul vocalei următoare.

Consoanele /s/ și /z/, după cum se știe, au devenit dure pe cea mai mare parte a teritoriului limbii române, provocînd trecerea din seria anterioară în seria centrală de localizare a vocalelor care le urmau. E foarte probabil că evoluția acestor consoane în direcția durificării a început încă în această etapă⁹.

Cuvintele slave intrate în limba română au provocat modificări nu numai în inventarul fonemelor consonantice și în frecvența unor consoane, ci și în distribuție. Astfel reapar grupurile consonantice [cl], [gl], care, în cuvintele de origine latină, au devenit [cl'], [gl'], prin palatalizarea lui [l] (*clavis* > *cl'ate*, *glacia* > *gl'ață* etc.): v. sl. *kladnja* > *clanie*, v. sl. *klati* > *clăti*, v. sl. *kljan* > *clean*, v. sl. *klej* > *clei*, v. sl. *klinū* > *clinu*, v. sl. *kloči* > *cloci*, v. sl. *klokotū* > *clocotu*, v. sl. *klokotati* > *clocoti*, v. sl. *klopotū* > *clopotu*, v. sl. *glasū* > *glasu*, v. sl. *glezna* > *gleznă*, v. sl. *globa* > *gloabă*, v. sl. *glota* > *gloată* etc.

În ce privește palatalizarea lui [l] în cuvinte ca *clean* > *cl'an*, *clei* > *cl'ei*, *clin* > *cl'in*, *gleznă* > *gl'eznă*, palatalizare care se constată în unele

⁶ Ovid Densusianu, *Istoria ...*, p. 18.

⁷ Vezi Mairus Sala, *Contribuții ...*, p. 159.

⁸ Vezi Al. Graur, *Tendențele actuale ale limbii române*, București, 1968, p. 31.

⁹ Vezi E. Petrovici, *Fenomene de sinarmonism ...*, 102, 111.

graiuri actuale ale limbii române, ea este de dată recentă, dovadă faptul că [l'] din aceste grupuri nu a evoluat mai departe, ci s-a păstrat ca atare. Fenomenul a mers paralel cu palatalizarea dentalelor [t], [d], [n] urmate de vocalele anterioare.

Apar de asemenea unele grupuri consonantice necunoscute limbii române, deoarece nu existau în cuvintele de origine latină, ca de pildă [zb], [zg], [zd], [zv], [zdr]: v. sl. *izbava* > *izbavă*, v. sl. *izbaviti* > *izbăvi*, v. sl. *izbiti* > *izbi*, v. sl. *izbyti* > *izbuti*, v. sl. *izgoniti* > *izgoni*, v. sl. *brazda* > *brazdă*, v. sl. *izvorŭ* > *izvor*, v. sl. *sŭdravŭnu* > *zdravănu*, v. sl. *sŭdrobiti* > *zdrobi* etc.

Apariția acestor grupuri consonantice nu afectează inventarul fonemelor, ci, după cum am arătat mai sus, numai distribuția lor.

*

În subcapitolul consacrat vocalismului am arătat că limba română dintre secolele al IX-lea și al XI-lea posedă, pe lângă cele șase vocale, și un număr de diftongi: [ɛa], [ɔa], [ia], [ai], [ie], [ei], [ii], [oi], [ui], [uă], [ău], [ua], [au], [eu], [ou].

Originea și dezvoltarea diftongilor amintiți au fost dezbătute pe larg atît în volumul al II-lea, a *Istoriei limbii române*, cît și, mai ales, în lucrarea lui Marius Sala¹⁰. Ambele lucrări îi tratează la vocalism. Nu vom lua în discuție problema primilor doi dintre acești diftongi, dar considerăm necesar să ne oprim puțin asupra celorlalți diftongi, care, după opinia unor cercetători¹¹, opinie pe care noi o împărtășim, aparțin atît vocalismului, cît și consonantismului. Ei sînt constituiți dintr-un element vocalic și unul consonantic: vocală + [i], [u], respectiv [i], [u] + vocală. Acest fapt se poate deduce atît din urmărirea felului în care s-au format și a elementelor care stau la baza lor, cît și din distribuție.

Diftongul [ie] își are originea în diftongarea lui [ɛ] (< lat. *ĕ*): *fieru* < lat. *fĕrrum*. Din același [ɛ] s-a dezvoltat și [ja], din care, în etapa următoare, s-a ajuns tot la [ie]: *piale* < lat. *pĕllem*, *fiare* < lat. *fĕllem*. Fenomenul diftongării lui [ɛ] a avut loc în perioada românei comune și e caracteristic nu numai românei, ci și altor limbi romanice¹².

Primul element al diftongului a devenit de timpuriu o fricativă palatală, un iod, care s-a confundat cu iod provenit din *e*, *i* în hiat, avînd efect identic asupra dentalelor și velarelor precedente, anume, combinîndu-se cu acestea, a produs asibilarea lor: *tĕnet* > *tiene* > *tyene* > *ține*, *dĕcem* > *diecem* > *dyecem* > *dzece*, *sĕdet* > *siede* > *syede* > *șede*, *lĕporem* > *liepore* > *lyepure* > *l'epure*, *cervus* > *kierbu* > *kyerbu* > *čerbu*, *gĕmo* > *giemu* > *gyemu* > *ĝemu* etc. (cf. *vĕdeat*, *audiat* > *veadză*, *audză*).

În etapa de care ne ocupăm, și chiar în etapa următoare, iod nu a acționat în nici un fel asupra labialelor precedente, ci s-a menținut împreună cu labiala respectivă, așa cum de altfel se menține pînă astăzi în limba literară și în unele graiuri actuale. Fenomenul „palatalizării labialelor“, în realitate transformarea lui iod, în urma întăririi articulației

¹⁰ Vezi Marius Sala, *Contribuții...*, p. 120—128.

¹¹ Vezi E. Petrovici, *Fenomene de sinarmonism...*, p. 101.

¹² Marius Sala, *Contribuții...*, p. 123.

¹³ Marius Sala, *Contribuții...*, p. 127.

sale, într-o consoană palatală, cu sau fără menținerea labialei precedente, a avut loc în perioada sau în perioadele următoare celeia pe care o avem noi în vedere.

Diftongii [ai], [ei], [ii], [oi], [ui], [au], [eu], [ou] s-au dezvoltat pe teren românesc¹³, în urma sinerezei a două vocale: *tăcui* < lat. *tacui*, *cui* < lat. *cui*, *stau* < lat. *stao*, dar mai ales în urma transformării lui *b* și *v* intervocalici în [u], respectiv în [i], în funcție de anturajul fonetic în care se aflau: *cântai* < lat. *cantavi*, *greu* < lat. **grevis*, *grei* < lat. *grevi*, *noū* < lat. *novus*, *noi* < lat. *novi*, *viu* < lat. *vivum*, *boū* < lat. *bobus* (*bovis*), *suī* < lat. *subire* etc. După cum vedem [b] și [v] intervocalici nu au dispărut, așa cum afirmă Marius Sala¹⁴, ci s-au transformat în [u], respectiv în [i]. Acestor cuvinte, conținând pe [i] și [u], dezvoltate din elemente moștenite din latină, li s-au adăugat unele cuvinte slave, ca de pildă *roi* < sl. *rojŭ*, care conțineau de asemenea pe iod. Cele două sunete au format de timpuriu o opoziție fonologică, deosebindu-se prin aceasta diversele forme gramaticale: singularul de plural la substantive și adjective (*boū* — *boi*, *greū* — *grei*, *noū* — *noi*, *viū* — *vi*) sau persoana I de a II-a la verbe (*daū* — *dai*, *stau* — *stai*). Ele primesc deci statut de foneme autonome, și anume de foneme consonantice. Aceasta o deducem din faptul că, pe lângă rolul distinctiv pe care îl aveau pe plan morfologic, în flexiune se comportau (așa cum se comportă și în limba de astăzi) la fel ca oricare dintre consoane. Astfel, dacă se adaugă un element flexionar la forme ca *boū*, *noū*, *boi*, *noi*, *suī*, *roī*, [u], respectiv [i] treceau (ca și în limba actuală) la silaba următoare: *bo-uulu*, *bo-i*, *no-uulu*, *no-i*, *ro-iulu*, ca și *lu-pulu*, *lu-pi*, *bu-nulu*, *bu-ni*, *su-je*, ca și *ru-pe* etc.

Din cele prezentate mai sus rezultă că limba română dintre secolele al IX-lea — al XI-lea posedă în inventarul consoanelor și fonemele /u/ și /i/, care puteau fi precedate sau urmate de o vocală și a căror ocurență era posibilă în orice poziție: la inițială de cuvânt, în interiorul acestuia la inițială de silabă și la finala cuvântului, la fel ca a oricăreia dintre celelalte consoane.

În ce privește consoana /u/ considerăm necesar să remarcăm una dintre caracteristicile esențiale ale ei, anume faptul că era, și este și în prezent, o consoană prin excelență dură, avînd o acțiune velarizantă asupra vocalelor următoare. Din această cauză, unele substantive feminine, ca de pildă *piuă*, *văduuă*, prezentau omonimii între forma de singular și cea de plural. Aceleași omonimii le prezentau și adjective ca *noū*, *viū*, între forma de feminin singular și feminin plural: *noauă* < lat. *nova*, *no-vae*, *viuă* < lat. *viva*, *vivae*.

Consoana /i/ se caracteriza, și se caracterizează, printr-un timbru palatal, avînd o acțiune palatalizantă asupra vocalelor care o urmau. Această trăsătură caracteristică a lui /i/ creează omonimii între diversele forme ale unor verbe. Astfel, verbul a *suī* are o singură formă, *suie*, atît la indicativ prezent persoana a III-a, cît și la conjunctiv prezent.

Frecvența lui /i/ era destul de redusă, în etapa de care ne ocupăm, deoarece /n/ și /l/, atît din elementele latine, cît și din cele slave, se păstrau ca atare, nu evoluaseră la [i]: *călcănu* < lat. *calcaneum*, *cuñu* < lat. *cuneum*, *viñe* < *vinea*, *foal'e* < lat. *folia*, *fil'u* < lat. *filius*, *l'epure* < lat.

¹⁴ Marius Sala, *Contribuții...*, 127.

clăne < v. sl. *kladnja*, *copăne* < v. sl. *kopanja*, *baŃe* < v. sl. *banja*, *nevol'e* < v. sl. *nevolja*, *l'ubi* < v. sl. *ljubiti*, *l'ute* < v. sl. *ljutě* etc.

Din faptele fonetice prezentate și discutate mai sus rezultă că sistemul consonantic al limbii române dintre secolele al IX-lea — al XI-lea prezintă o serie de deosebiri față de sistemul consonantic al românei comune, deosebiri care, după cum am arătat la începutul expunerii, constau atât în inventarul fonemelor, cât și în frecvența și distribuția unor consoane.

Inventarul fonemelor consonantice se îmbogățește cu fonemele /z/, /j/, /h/, care pătrund în limba română, o dată cu cuvintele care le conțineau, din limbile slave și cu fonemele /i/, /u/, dezvoltate pe teren românesc, fie prin sinereza anumitor vocale, fie prin transformarea altor consoane în diverse contexte fonetice.

Frecvența unor consoane crește datorită împrumuturilor slave. Aceleași împrumuturi slave determină modificări și în ce privește distribuția unor consoane.

Sistemul consonantic al românei dintre secolele al IX-lea și al XI-lea avea în inventarul său 28 de foneme consonantice: /p/, /b/, /u/, /m/, /f/, /v/, /t/, /d/, /t̪/, /dz/, /s/, /z/, /n/, /n/ (forte), /l/, /l/ (forte), /r/, /r̪/, /č/, /ğ/, /ș/, /j/, /i/, /ñ/, /l', /c/, /g/, /h/.

Clasificarea acestor consoane se poate face, ca și în româna actuală, după a) modul de articulare și b) locul de articulare.

În etapa pe care o discutăm sistemul consonantic al limbii române era următorul:

Tabloul consoanelor clasificate după locul și modul de articulare

Locul de articulare		Bila-biale		Labio-den-tale		Den-tale		Prepa-latale		Pala-tale		Velare		La-ringale
		Surde	Sonore	Surde	Sonore	Surde	Sonore	Surde	Sonore	Surde	Sonore	Surde	Sonore	Surde
Oclusive		p	b			t	d					c	g	
Africate						č	dz	ç	çç					
Fricative			u	f	v	s	z	ș	j		i			h
Nazale	Slab					n					ñ			
	Forte		m			n								
Laterale	Slab					l					l'			
	Forte					l								
Vibrante	Slab					r								
	Forte					r								

*
*
*

În etapa a doua, secolele al XII-lea — al XV-lea, în consonantismul limbii române au loc o serie de transformări fonetice cu importante repercusiuni asupra sistemului fonologic. În urma acestor transformări și a rezultatelor lor, dacoromâna primește o fizionomie fonetică deosebită de a celorlalte dialecte.

O seamă de evoluții fonetice au drept rezultat înlăturarea, din inventarul de foneme, a diverselor consoane; unele se încheie cu apariția de foneme noi, necunoscute etapelor anterioare, în timp ce altele se răsfrîng asupra frecvenței unor consoane. Transformările fonetice petrecute în această etapă determină și unele diferențieri dialectale, deoarece, după cum vom vedea mai jos, multe dintre ele nu cuprind întregul teritoriu al limbii române, ci se limitează doar la anumite arii, în timp ce în alte regiuni continuă să se mențină formele mai vechi. Vom constata deci unele arii mai conservatoare, continuînd situația fonetică din perioada anterioară, față de altele care prezintă un stadiu mai avansat al evoluțiilor fonetice.

În urma studierii monumentelor de limbă din secolele al XIII-lea — al XV-lea, acad. Al. Rosetti arată că „acestea reflectă, în privința consonantismului, un stadiu mai avansat pentru graiurile din Țara Românească și sudul Ardealului decît pentru cele din Moldova. Astfel în Moldova a rămas stadiul *dz, ġ*, pe cînd în cealaltă regiune e atestat stadiul *z, j*, care constituie o evoluție față de cel dintîi”¹⁵.

Admițînd existența a cel puțin două arii fonetice, fără a ne limita însă la un singur fenomen, trebuie să admitem, în mod implicit, existența a două sisteme fonologice. Așa după cum am precizat și la începutul capitolului, nu putem stabili cu exactitate ariile de răspîndire ale anumitor fenomene fonetice sau ale unor foneme, ci vom încerca să arătăm doar răspîndirea lor în cadrul dacoromâniei.

Apariția fonemelor noi în sistemul consonantic al limbii române din această etapă nu se datorește numai transformărilor fonetice, deși acestea au constituit sursa de bază a creării de noi foneme, ci, ca și în etapa precedentă, și pătrunderii unor cuvinte străine, care conțineau fonemele respective.

Enumerarea transformărilor fonetice și a consecințelor lor în sistemul fonologic o vom face, în măsura posibilităților, în ordinea cronologică în care aceste transformări au avut loc.

Una dintre primele transformări fonetice care a avut loc la începutul celei de-a doua etape este dispariția lui *n* din numeralul și articolul nehotărît feminin singular *una*, precum și din cuvintele latinești, moștenite de limba română, ca *granum*, și *frenum*, ale căror reflexe dacoromâne și istroromâne sînt *o* și, respectiv, *grîu*, *frîu*.

Dispariția lui *n* din *ună* este pusă, atît de O. Densusianu¹⁶, cît și de S. Pușcariu¹⁷, pe seama nazalizării vocalei precedente, nazalizare care, apoi cu timpul, a dispărut. Astfel, evoluția *ună* > *o* a cunoscut

¹⁵ Vezi Al. Rosetti, *Istoria limbii române de la origini pînă în secolul al XVII-lea*, București, 1968, p. 447.

¹⁶ Ovid Densusianu, *Istoria...*, p. 78.

următoarele stadii: *ună* > *ũă* > *uo* > *oo* > *o*. Alături de nazalizare, care este anterioară rotacismului, la căderea lui *n* din *ună* a contribuit și faptul că acesta era aton în frază. Poziția atonă a lui *ună* nu rezolvă complet problema, deoarece în alte cazuri, *pănăta*, *vinătoare*, citate de O. Densusianu, deși *n* se găsea în silabă atonă nu a căzut. Nu e lămurită nici problema lui *grîu*, *frîu*, unde *n* a avut aceeași soartă, dar în condiții diferite. Un lucru sigur, după O. Densusianu, este faptul că, întrucît aceste cuvinte apar nerotacizate (nicăieri nu au fost atestate formele **frîru*, **grîru*), *n* a căzut aici, ca și în **ună*, înaintea rotacismului, fără să cunoaștem însă cauza. Dacă la singular *n* a căzut (*grîu*, *frîu*), el este păstrat și schimbat în *r* în pluralul *frîre* și în derivatul *înfrî(n)ra*, forme atestate în primele noastre texte (în PV prima, în CV și în PH a doua).

Fenomenul discutat caracterizează, după cum se știe, dacoromâna și istroromâna, nefiind cunoscut în celelalte dialecte, ceea ce constituie, credem, o dovadă că el a avut loc după despărțirea aromânei și meglenoromânei de dacoromână și istroromână. În timp ce în dacoromână fenomenul este general, în istroromână, alături de *o*, S. Pușcariu citează și forme cu *n* păstrat, respectiv rotacizat: *ure ste*, *ura uręcl'a* (alături de *o märe uręcl'a*), *ura ungl'e*, *ura baserica*, *ura uoie*, forme auzite de M. Bartoli¹⁸.

O altă transformare fonetică, cunoscută însă numai în anumite regiuni ale teritoriului limbii române, a fost rotacizarea lui *n*, cînd se găsea între două vocale. Evoluția fonetică amintită e considerată de O. Densusianu ca fiind „particularitatea cea mai însemnată pe care o prezintă acest sunet”¹⁹.

După cum se știe, rotacizarea lui *n* se prezintă în două feluri: *n* > *r* și *n* > *nr* — cea de-a doua formă reprezentînd un stadiu intermediar în procesul evoluției lui *n* la *r* — și a fost atestată în textele provenind din regiunile de nord ale limbii române.

Problema rotacismului a fost larg dezbătută în lingvistica română. Ea a ocupat un loc important în toate tratatele de istorie a limbii române și a constituit de asemenea obiectul unor studii speciale, în care se examinează situația actuală a fenomenului²⁰. Atît din cercetarea textelor noastre vechi, cît și din materialul recent, cules pentru *Atlasul lingvistic român* sau pentru alte lucrări, s-a constatat că fenomenul nu se întîlnește decît în elementele latine ale limbii române. Nici un text nu atestă trecerea lui *-n-* la *-r-* în împrumuturile din alte limbi. Pe baza acestor constatări, O. Densusianu conchide: „De vreme ce *n* > *r* este necunoscut în elementele slave, e evident că rotacismul trebuie să fie anterior pătrunderii lor în română. Putem deci să admitem că trecerea lui *n* la (*n*)*r* era

¹⁷ Sextil Pușcariu, *Limba română*, vol. II, București, 1959, p. 66.

¹⁸ Vezi Sextil Pușcariu, *Studii istroromâne*, II, București, 1926, p. 152.

¹⁹ Vezi Ovid Densusianu, *Istoria...*, p. 75.

²⁰ E. Petrovici, *Contribuții la rotacism. La moșii din Scărișoara*, DR, VIII, 1934—1935, p. 149—163; Andrei Avram, *Observații asupra graiului din Scărișoara*, CI., VII, 1963, p. 215—228.

un fapt îndeplinit în secolul al VI-lea sau, cel mai târziu, în secolul al VII-lea²¹.

Ținând seama de răspîndirea fenomenului în cadrul limbii române (el nu a caracterizat decît unele regiuni ale dacoromânei, formînd una sau mai multe arii nu prea întinse, astăzi pe cale de dispariție din acest dialect, și în istroromână, unde se menține încă foarte bine, lipsind cu desăvîrșire în dialectele aromân și meglenoromân), concluzia lui Ovid Densusianu nu poate fi acceptată. Perioada în care s-a produs rotacizarea lui *-n-* este mult ulterioară celeia pe care o presupune O. Densusianu. Trecerea lui *-n-* la *-r-* a avut loc după despărțirea aromânei și meglenoromânei de dacoromână și istroromână, în perioada cît a mai durat comunitatea între aceste două dialecte.

Prezența rotacismului numai în dialectul dacoromân și istroromân nu numai că ne permite să stabilim vechimea lui, ci constituie, în același timp, alături de alte fapte de ordin fonetic, un indiciu pentru stabilirea locului de origine a istroromânilor²².

Discutînd vechimea rotacismului, în urma constatărilor că el se găsește numai în elementele latine, de unde concluzia pe care am citat-o, O. Densusianu a scăpat din vedere un fenomen important, just remarcat de Marius Sala²³, anume faptul că consoanele *r*, *l*, *n* din împrumuturile vechi slave au fost identificate, în română, cu consoanele forte latinești. Din această cauză *-n-* și *-l-* din elementele slave nu au fost rotacizate: v. sl. *slatina* > rom. *slatină*, ca și lat. *annum* > *anu* > *an*, v. sl. *točilo* > rom. *tocilă*, v. sl. *pila* > rom. *pilă* etc. Rotacismul s-a exercitat numai în cazurile în care elementele latinești conțineau un *n* simplu.

Privitor la lipsa rotacismului în aromână și meglenoromână, Marius Sala încearcă o explicație interesantă, dar care rămîne o simplă ipoteză. După d-sa, în aromână și în meglenoromână, opoziția de forță dintre /n/ și /n/ (forte) ar fi dispărut mai repede decît în dacoromână, astfel că cele două foneme s-au confundat în unul singur, în fonemul forte.

Aceeași cauză a determinat și păstrarea lui *n* în *frînu*, *grînu*, *ună* în cele două dialecte. Al. Rosetti consideră că *n* s-a păstrat în aceste cuvinte datorită lipsei nazalizării din aromână și din meglenoromână²⁴. Marius Sala, însă, e de părere că „lipsa nazalizării înseamnă apariția timpurie a unei consoane forte în locul consoanei slabe”²⁵.

În ce privește dacoromâna situația e mai complicată, deoarece în cadrul acesteia există două arii: una care nu cunoaște rotacismul și a doua în care *-n-* > *-r-*. Lipsa în una și prezența în cealaltă a rotacismului se datorește, după Marius Sala, aceleiași opoziții de forță. În nordul țării (nordul Transilvaniei și nordul Moldovei) menținîndu-se mai mult timp opoziția de forță, *n* fricativ, care era membrul slab al opoziției, a devenit *r*,

²¹ Ovid Densusianu, *Istoria...*, p. 77.

²² Pentru această problemă a se vedea Ovid Densusianu, *Istoria...*, vol. I, p. 218—222.

²³ Marius Sala, *Contribuții...*, p. 159.

²⁴ Vezi Al. Rosetti, *Istoria...*, p. 371.

²⁵ Marius Sala, *Contribuții...*, p. 56.

în timp ce în restul teritoriului, dispărînd corelația de forță, prin confundarea lui *n* slab cu *n* forte, la fel că în aromână și în meglenoromână, *n* slab (care era și un *n* fricativ) nu a mai ajuns la τ^{26} .

Transformările fonetice examinate mai sus, atît cele care s-au produs în aria de nord, cît și din restul teritoriului, au avut urmări importante asupra sistemului fonologic al limbii române. În urma dispariției lui /*n*/ slab, mai precis în urma confundării lui cu /*n*/ forte, inventarul fonemelor s-a micșorat. Ca urmare a dispariției lui /*n*/ (slab), a dispărut și corelația de forță, aceasta acționînd de aici înainte cu o singură pereche de foneme: /*r*/ — / \bar{r} /.

Prin trecerea lui /*n*/ la /*r*/ în aria din nord, a crescut substanțial frecvența acestui din urmă fonem.

Aceste evoluții fonetice sînt, după cum am precizat și mai sus, comune dacoromânei și istroromânei.

*

Una dintre tendințele de evoluție care se constată numai în dacoromână și care, presupunem, a acționat imediat după despărțirea de istroromână este durificarea consoanelor labiale [p], [b], [m], [f], [v] în cuvintele în care, la finală, nu exista un element de timbru paltal (vocală anterioară sau consoană palatală). Caracterul dur al consoanelor amintite este evidențiat de schimbarea vocalelor următoare, din anterioare în centrale: *păru* (*păr^u*) < **peru* < lat. *pilus*, *împăratu* (*împărat^u*) < **imperatu* < lat. *imperator*, *îmbătu* (*îmbăt^u*) < *îmbetu* < lat. **imbibito*, *bătrînu* (*bătrîn^u*) < **betrînu* < lat. *betranus*, *măru* (*măr^u*) < **meru*) < lat. *melum*, *mărgu* (*mărg^u*) < *mergu* < lat. *mergo*, *fătu* (*făt^u*) < **fetu* < lat. *fetus*, *vădzu* (*vădz^u*) < *vedzu* < lat. *video*, *văru* (*văr^u*) < **veru* < lat. *verus*, *vîndu* (*vînd^u*) < *vîndu* < lat. *vendo*, *pară* < *peară* < lat. *pira*, *fată* < *feată* < lat. *feta*, *vargă* < *veargă* < lat. *virga* etc.

Tendința de durificare a existat probabil și în perioada anterioară, dovada, nu prea evidentă însă, constituind-o cele două forme (*mădu-lar* < lat. *medullarius*, *măduuă* < lat. *medulla*) existente în aromână. Cu toate acestea ea nu a acționat pe întregul teritoriu al limbii, reflexele ei nefiind generale în perioada de care ne ocupăm, așa cum de altfel nu sînt generale nici în limba actuală. Cazurile în care tendința amintită nu a acționat au fost citate în subcapitolul vocalism.

Ținînd seama de această situație putem afirma că, în etapa de care ne ocupăm, în dacoromână existau două arii distincte: aria din nord în care tendința de durificare a labialelor se realizase și aria din sud în care procesul se afla încă în curs de desfășurare. Aceste două arii s-au menținut și în perioada următoare, fiind reflectate în textele din secolul al XVI-lea, și se mențin și astăzi.

În privința unor forme, ca *measă*, *peară*, *pomeană*, *veadră*, *vearză*, existente și astăzi în graiurile din sud-vestul Transilvaniei, s-a emis pă-

²⁶ Vezi Marius Sala, *Contribuții ...*, 57.

rerea că acestea nu ar continua formele din româna comună, ci sînt refăcute după plural: din forma de singular *masă*, sub influența pluralului *mese*, s-a refăcut un nou singular *measă*²⁷.

Legarea acestui fenomen de întregul complex de fapte fonetice întilnite astăzi în graiurile amintite ne conduce spre o altă interpretare. Cuvintele citate, rostite cu labiala palatalizată, dovadă diftongul *ea* după aceasta, se pare că reprezintă forma din româna comună, cunoscută și în perioada pe care o discutăm și păstrată ca atare pînă astăzi în graiurile din sud-vestul Transilvaniei. Să nu uităm că, în unele dintre graiurile respective, se întilnesc și alte elemente arhaice, printre care amintim pe /*ń*/ (de origine romanică sau slavă) netrecut la /*i*/: *cuń* < lat. *cuneus*, *călcîn* < lat. *calcaneus*, *clăne* < v. sl. *kladnja* etc.

Durificarea labialelor, în măsura în care s-a realizat, nu a rămas o simplă transformare fonetică, ci s-a repercutat asupra întregului sistem fonologic în sensul că a redus în mod simțitor frecvența vocalelor [i], [e] și a diftongului [ea].

Am arătat mai sus că fonemele consonantice /z/ și /j/, consoane sonore, intrate în română o dată cu cuvintele slave care le conțineau, devenite perechile corelative ale surdelor /s/ și /ș/, au avut, în perioada următoare, aceeași evoluție ca și acestea din urmă. În regiunile în care /ș/ a rămas palatală, același timbru l-a primit și /j/, indiferent de timbrul vocalei următoare.

Situația celor două consoane, din punct de vedere al timbrului, se pare că era asemănătoare cu cea existentă astăzi în graiurile românești. În unele graiuri aveau numai timbru palatal, în timp ce în altele pierduseră acest timbru, devenind dure. Situația aceasta se reflectă în textele din secolul al XVI-lea, unde se întilnesc pe de o parte forme ca *cenușe*, *cămeașe* (sau *cămașe*), *ușe*, *grije*, *straje*, cu [ș] și [j] palatali, dovadă vocala [e] scrisă după ele, iar pe de altă parte forme ca *ușă*, *cămașă*, *strajă*, *pășaste*, *șase*, *șapte*, *grijaște*²⁸, cu [ș], [j] duri, urmați de vocalele [ă] și [a].

În privința ariilor pe care erau răspîndite cele două alofone, presupunem că situația era diferită față de cea din prezent.

După cum s-a mai arătat²⁹, fricativele [ș] și [j] avînd numai timbru palatal se întilnesc astăzi în partea de vest a Munteniei, în Oltenia, sudul Transilvaniei, Crișana și Munții Apuseni. Rostirea dură a acestora formează două arii dintre care una acoperă Transilvania, Maramureșul și Moldova, iar a doua se întinde peste tot Banatul. În perioada pe care o analizăm noi rostirea consoanelor [ș], [j] forma de asemenea două arii. Aveau însă timbrul palatal în aria în care în prezent [ș] și [j] sînt duri, avînd o acțiune velarizatoare asupra vocalelor următoare, și începuseră să se velarizeze în aria în care astăzi întilnim alofona palatalizată a acestor consoane.

²⁷ Vezi J. Byck și Al. Graur, *De l'influence du pluriel sur le singulier des noms en roumain*, în BL, I, 1933, p. 17.

²⁸ Vezi Ovid Densusianu, *Istoria...*, p. 99—100.

²⁹ Vezi E. Petrovici, *Corelația de timbru a consoanelor dure și moi în limba română*, SCL, I, 1950, fasc. 2, p. 185; Gr. Rusu, *Probleme de morfonologie în Atlasul lingvistic român*, CL, VIII, 1963, nr. 1, p. 68 și harta 9.

Faptele pe care ne bazăm când facem aceste presupuneri sînt, în primul rînd, exemplele date mai sus (*cenușe, cămeașe (câmașe), ușe, grije, straje, ușă, cămașă*), frecvente în textele din secolul al XVI-lea, iar în al doilea rînd materialul pe care ni-l oferă *Atlasul lingvistic român*.

Formele cu *-e* după [ș'], [j'] ([ș], [j] palatalizați) se întîlnesc îndeosebi în textele din nordul țării. Cele cu *-ă* (deci cu [ș], [j] duri) se află numai în textele lui Coresi, care aparțin regiunii în care astăzi întîlnim alofona palatizată a lui [ș], [j].

Rostirea *șase* (sau *șasă*), cu [ș] dur urmat de [a], formează, după *Atlasul lingvistic român*, o arie în care intră Crișana, Banatul, Oltenia, Muntenia și sudul Transilvaniei. Pe o altă arie, care cuprinde Maramureșul, cea mai mare parte a Transilvaniei și Moldova, se întrebuintează formă *șăsă* (sau *șesă*). De aici rezultă că, în aria în care avem astăzi forma *șase* (sau *șasă*), [ș] își pierduse de timpuriu caracterul palatal. Dintr-o formă mai veche *șeșe*, prin durificarea lui [ș], s-a ajuns în mod normal la *șase*. În partea de nord a teritoriului dacoromânei, [ș] și-a menținut mai mult timp timbrul palatal, menținîndu-se în același timp și diftongul [ea]. Acesta din urmă, însă, fiind urmat în silaba următoare de un [e], a fost transformat în [e] (în urma acțiunii legii fonetice conform căreia orice [ea] urmat de un [e], în silaba următoare, > [e], cf. *leage* > *lege*, *feate* > *fete* etc., care s-a manifestat în toate cazurile), rezultînd în felul acesta forma *șese*. Într-o perioadă mai recentă, prin pierderea elementului palatal al lui [ș], în urma căreia [e] > [ă], a rezultat forma *șăsă*, cu *ă*, (sau, în unele graiuri, cu *ă* deschis).

Dar în aria în care avem forma *șase* (cu excepția Banatului, a sud-estului Transilvaniei și a părții centrale a Munteniei), se întîlnesc astăzi numai [ș] și [j] cu timbru palatal (*ușe, cenușe, grije* etc.). În aceste regiuni, fricativele [ș] și [j], într-o perioadă mai recentă, au suferit o nouă palatalizare³⁰. După cum vedem, din etapa pe care o analizăm și pînă astăzi, în limba română se poate constata o evoluție ciclică, în ce privește caracterul palatal sau nepalatal, a fricativelor [ș], [j]: [ș'] — [ș], [j'] — [j] în graiurile din Moldova, Transilvania și Banat, [ș'] — [ș] — [ș'], [j'] — [j] — [j']³¹, în cele din Oltenia, Crișana, în unul graiuri din Muntenia și din sudul Ardealului.

*

Am văzut mai sus tendințele de evoluție ale anumitor consoane, care au existat în dacoromână și care s-au manifestat imediat după despărțirea de celelalte dialecte, cu consecințele respective în sistemul fonologic. Pe de altă parte, ținînd seama de anumite fenomene fonetice proprii unor graiuri actuale românești, trebuie să presupunem că sistemul fonologic al limbii române din perioada pe care o studiem mai păstra unele elemente din perioada anterioară, din româna comună. Astfel, limba română, la începutul acestei etape, nu posedă ocluzivele palatale [k'] și [g'], ci întrebuintă grupurile consonantice [cl'] și [gl']. Pînă către sfîrșitul se-

³⁰ Vezi H. Tiktin, *Studien zur rûmânischen Philologie*, Leipzig, 1884, p. 99 urm.; Al. Philippide, *Originea românilor*, vol. II, Iași, 1927, p. 44—48.

³¹ Prin „'” (apostrof) la umărul consoanei notăm timbrul palatal al acesteia.

colului al XVI-lea putem presupune că formele *incl'égú* (*incl'ég^u*), *incl'ina*, *deşcl'idu* (*deşcl'id^u*), *ingl'îtu* (*ingl'î^u*), *ocl'u* etc. erau singurele întrebuintate în dacoromână (dialectele din sudul Dunării păstrează pînă astăzi grupurile [cl'], [gl']).

După secolul al XIV-lea, dată pe care o presupunem cu aproximație, a început evoluția grupurilor [cl'], [gl'], la [k], [g], evoluție care, în general, s-a încheiat, în dacoromână, pe la sfîrșitul secolului al XV-lea. Spunem în general, deoarece documentele din secolul al XV-lea atestă încă forme cu [cl'] și [gl'] pentru Moldova, Transilvania și Banat³². În Banat grupurile consonantice respective s-au menținut timp mai îndelungat. Dovadă a acestui fapt sînt formele *okiú* (sg.), *oki* (pl.), *zungiu* etc., pe care le discută P. Neiescu în articolul amintit. În formele respective, „păstrarea lui -u și -i silabici se datorește faptului că pînă nu de mult acestea erau precedate de muta cum liquida, cuvintele citate mai sus făcînd parte din categoria lui *codru*, *socru*, *aflu*, *umblu* etc.“³³.

Așadar, spre sfîrșitul perioadei care ne interesează, cu excepția părții de sud-vest a teritoriului, sistemul consonantic al limbii române s-a îmbogățit cu două foneme noi, oclusivele palatale /k/ și /g/.

Frecvența oclusivei /k/ a fost întărită, într-o oarecare măsură, prin pătrunderea, în limba română, a unor elemente maghiare care conțineau consoana respectivă. Cităm doar acele cuvinte care presupunem că au avut sau au o răspîndire generală în română și care sînt atestate în documente începînd cu secolul al XV-lea, deci în perioada pe care o studiem: *kezaş* < magh. *kezes*, atestat în documente în anul 1434; *keltui* < magh. *költ*, din prima jumătate a sec. al XV-lea; *kibzui* < magh. *képez*, atestat în 1459; *kin* < magh. *kin*, atestat numai în sec. al XVI-lea, dar foarte probabil intrat mai de timpuriu; *kip* < magh. *kép*, atestat în 1480, cu sensul de „reprezentant“ și în 1508 cu sensul de „formă, manieră“.

Aproximativ în aceeași perioadă în care grupurile [cl'], [gl'] au evoluat la [k], [g], în consonantismul limbii române are loc și o altă evoluție fonetică, anume transformarea în [i] (iod) a palatalelor /l'/ și /ń/³⁴, de origine romanică sau slavă. Vechile forme, *foal'e* < lat. *folia*, *fil'u* < lat. *filius*, *tăl'a* < lat. *taliare*, *nevo'e* < v. sl. *nevolja*, *călcî^u* < lat. *calcaneum*, *cu^u* < lat. *cuneus*, *clăne* < v. sl. *kladnja* etc., generale în etapa precedentă, și chiar la începutul celei de a doua etape, devin *foaie*, *fii^u*, *tăia*, *nevoie*, *călcî^u*, *cui^u*, *clăie*.

Dacă urmărim textele din secolul al XVI-lea și situația din graiurile dacoromâne actuale putem spune că, spre sfîrșitul celei de-a doua etape a perioadei pe care o avem în vedere, evoluția /l'/ > /i/ era, cu foarte puține excepții, încheiată în limba română.

În privința evoluției la /i/ a palatalei /ń/ aceasta nu avusese loc pe întreg teritoriul limbii române, ci se menținea încă într-o arie care acoperea partea de sud-vest a teritoriului, arie care, probabil, nu era cu mult mai mare ca cea pe care o cunoaștem astăzi.

³² Pentru exemple a se vedea P. Neiescu, *Un arhaism în fonetismul din graiul bănățean*, CL, VIII, 1963, nr. 1, p. 45—57, unde se ocupă în mod special de problema evoluției lui [cl'], [gl'], la [k] și [g].

³³ Petru Neiescu, *Un arhaism...*, p. 53.

³⁴ Pentru amănunte în legătură cu evoluția la /i/ a lui /ń/ a se vedea I. Stan, *Observații asupra evoluției ń > i în limba română*, CL, IV, 1959, p. 49—59.

Prin transformarea palatalelor /l'/ și /ń/ în /i/, sistemul consonantic își reduce numărul de foneme, dar în schimb crește considerabil frecvența fonemului /i/. Consecințele acestei evoluții nu se limitează numai la sistemul fonologic, ci se reflectă și la nivelul morfologiei. Astfel, în locul alternației /l/ — /l'/, /n/ — /ń/ (*cal^u — cal', gol^u — gol', spun^u — spun'* etc.) apare alternanța /l/ — /i/, /n/ — /i/ (*cal^u — cai, gol^u — goi spun^u — spui*). O mare varietate de opoziții și alternanțe consonantice sînt cunoscute în graiurile actuale dacoromâne, opoziții și alternanțe care s-au dezvoltat în urma evoluției la /i/ a lui /l'/ și /ń/³⁵.

*

Am văzut mai sus că, pînă la pătrunderea elementelor slave, limba română nu avea în inventarul său de foneme consoanele /z/, /j/, ci numai africaterile /dz/, /ǰ/.

Textele din secolul al XVI-lea atestă aceste africaterile numai în partea de nord a teritoriului limbii române. În aria respectivă, consoanele amintite erau, ca și în perioada anterioară, foneme independente de /z/ și /j/, deoarece ele se aflau în distribuție defectivă față de acestea din urmă. Atît /dz/, /ǰ/, cît și /z/, /j/ puteau să apară înainte de vocalele /a/, /e/, /i/: *dzac — zare, dzice — păzi, ǰană — jale, ǰer — jelui* etc. Situația reflectată în texte ne dezvăluie o realitate fonetică existentă și în perioada anterioară.

Într-adevăr, în cea de-a doua etapă de dezvoltare a dacoromânei, secolele XII—XV, distribuția și frecvența africaterilor /dz/, /ǰ/ devin mai limitate. Această limitare se datorește următorului fenomen. Pe o arie care cuprindea sudul teritoriului limbii române, fără partea vestică a acestuia (aproximativ sudul Ardealului, Crișana, fără partea de nord, Oltenia, Muntenia, jumătatea de sud a Moldovei), africaterile /dz/, /ǰ/, pierzîndu-și elementul oclusiv, au devenit /z/, /j/, confundîndu-se deci în cîte un singur fonem două foneme de proveniențe și origini diferite. În urma acestei evoluții dintribuția africaterii /ǰ/ în aria amintită devine mai limitată, în sensul că înainte de vocalele /o/, /u/ nu poate să apară decît /j/ și niciodată /ǰ/, ocurența căreia devine posibilă numai înaintea vocalelor /a/, /e/, /i/. Consoana /dz/ nu mai apare în nici o poziție. Ea continuă să existe însă în partea de nord (nordul Transilvaniei, Maramureș, nordul Moldovei) și de sud-vest a teritoriului limbii române, regiuni în care este frecventă și astăzi în elementele latinești și autohtone. Africaterii /ǰ/, urmată de vocalele /o/, /u/ (*ǰoc, ǰug* etc.), e și mai limitată în spațiu, întîlnindu-se doar în Maramureș și într-o foarte mică arie din Munții Apuseni³⁶.

Din analiza făcută mai sus a faptelor de ordin fonetic rezultă că, în cursul celei de-a doua etape de dezvoltare (sec. XII—XV), în dacoromână au avut loc o serie de transformări fonetice cu importante urmări în sistemul consonantic. În urma acestor transformări unele foneme dis-

³⁵ Vezi Gr. Rusu, *Probleme ...*, p. 72—74.

³⁶ A înregistrat-o și Teofil Teaha în Valea Crișului Negru., dar numai în două dintre localitățile anchetate (vezi Teofil Teaha, *Graiul din Valea Crișului Negru*, București, 1961, p. 70).

par, dar, în schimb, apar altele noi necunoscute în etapele anterioare. În același timp o seamă de consoane a căror răspîndire și întrebuițare, în cadrul limbii române, era generală în etapa anterioară își limitează aria de răspîndire, fiind cunoscute și întrebuițate numai în anumite regiuni ale teritoriului limbii române.

Toate transformările care au avut loc în această etapă au contribuit la constituirea și consolidarea unui sistem consonantic pe care dacoromâna îl păstrează pînă în zilele noastre. Privită din acest punct de vedere, etapa respectivă are o deosebită importanță în istoria formării și consolidării structurii fonologice a dacoromânei.

La sfîrșitul secolului al XV-lea sistemul consonantic al dacoromânei era format din 25 de foneme: /p/, /b/, /u/, /m/, /f/, /v/, /t/, /d/, /t̃/, /s/, /z/, /n/, /l/, /r/, /r̃/, /ç/, /ğ/, /ș/, /j/, /i/, /k̃/, /ğ̃/, /k/, /g/, /h/.

La acestea se mai adaugă africata /dz/ și palatalele /ń/, /l'/, care însă, după cum am văzut mai sus, nu aveau o răspîndire generală în cadrul dacoromânei, ci erau cunoscute numai în anumite regiuni. Răspîndirea cea mai mare o avea /dz/, formînd două arii: una în nordul teritoriului, acoperind aproximativ jumătatea de nord a Moldovei, nordul Transilvaniei și Maramureșul, și alta în partea de sud-vest, cuprinzînd Banatul. Palatala /ń/ forma o singură arie compactă în partea de sud-vest a teritoriului dacoromânei (sud-vestul Transilvaniei și Banatul). Palatala /l'/, chiar dacă mai exista în unele graiuri din nord (documentele din sec. al XV-lea atestă prezența ei în cîteva cazuri), ocupa o poziție cu totul marginală în sistemul fonologic al graiurilor din aceste regiuni.

După locul și modul de articulare, limba română, la sfîrșitul secolului al XV-lea, prezenta următorul tablou consonantic:

Locul de articulare		Bilabiale		Labiodentale		Dentale		Prepalatale		Palatale		Velare		Laringale
		Surde	Sonore	Surde	Sonore	Surde	Sonore	Surde	Sonore	Surde	Sonore	Surde	Sonore	
Modul de articulare	Oclusive	p	b			t	d			k	g	k	g	
	Africate					ț	dz)	ç	ğ					
	Fricative		u	f	v	s	z	ș	j		i			h
	Nazale						n			(ń)				
	Laterale		m				l			(l')				
	Slab						r							
	Forte						r							

I. COTEANU, *Morfologia numelui în protoromână (română comună)*, București, Editura Academiei R.S.R., 1969, 160 p.

De la început, în *Introducere*, sînt schițate dificultățile abordării unor probleme de o atare complexitate. Autorul a avut de optat, total sau parțial, pentru o opinie sau alta, în cazul luării anterioare de poziție, de a abandona pozițiile existente și a oferi noi puncte de vedere sau de a găsi alte drumuri în explicarea unor aspecte mai puțin clarificate. Chiar numele perioadei studiate, ca și epoca ei de existență au fost intens controversate.

Cartea a adoptat termenul *protoromână* pentru că „redă mai bine ideea fundamentală a studiului, aceea că ne ocupăm de o reconstrucție“ (p. 11), păstrînd totuși, în titlu, urma indeciziilor în ce privește fixarea la o denumire general acceptată pentru această fază a limbii române.

De fapt, introducînd termenul *protoromână*, studiul rezolvă doar o necesitate proprie de terminologie, deoarece cuvîntul în discuție nu acoperă decît „un număr de fenomene lingvistice caracteristice perioadei în care se presupune că aromăna, dacoromăna, meglenoromăna și istroromăna formau un tot lingvistic mai mult ori mai puțin unitar“ (p. 10).

În ce privește epoca de existență a romănei comune, studiul procedează la o reevaluare a datelor cunoscute, fapt care permite avansarea ideii că perioada comunității dunărene are alte limite.

După secolul al patrulea cauzele diversificării sporesc oferind posibilitatea latinei dunărene să treacă de la faza de dialect al limbii latine la stadiul unor graiuri traco-romanice mai mult ori mai puțin diverse. Procesul „a durat pînă aproximativ în jurul secolului al VIII-lea. După aceea, ieșind de sub autoritatea latinei oficiale, aceste graiuri au devenit aromână și dacoromână“ (p. 23). Secolul al optulea este o medie între datele susceptibile de a furniza vreo indicație directă sau indirectă despre existența vreunui idiom relativ individualizat, în speță aromân sau (și) dacoromân¹.

Este vorba de o mențiune din secolul al VIII-lea, aflată la mănăstirea Kastamunitu de la Sf. Munte, în care se vorbește de niște vlahi pe riul Rhinos, de anul 976, mențiunea de la Stejarii frumoși, de faptul că la sfîrșitul secolului al

¹ Pentru limita superioară a romănei comune, a se vedea și I. Pătruț, *Otmositel'no drevnosti slavjanskogo vlijanija na rumynskij jazyk*, „Romanoslavica“, XVI, 1968, p. 28; idem, *Cu privire la limba română comună*, CL, XIV, 1909, p. 209—211.

șaselea și la începutul celui de-al șaptelea s-a produs masiva migrare a slavilor, a căror influență în limbă avea nevoie de timp și de celebrul „retorna!” din anul 578, relatat din nou, după un secol, de Theophanes, în versiunea mai cunoscută „torna, torna, fratre!”, căruia autorul îi acordă o valoare deosebită, prima atestare istorică a unui grai romanic.

Așadar, în secolul al VIII-lea, atestările istorice, spune autorul, indică existența unui idiom neolatin, probabil aromân. Între aromâni și dacoromâni fiind un raport de simultaneitate istorică „credem că secolul al VIII-lea poate fi luat ca dată de apariție a limbii române, deși nu excludem posibilitatea ca și ceva mai înainte, în secolul al șaptelea, grupe de aromâni și de dacoromâni să fi avut o individualitate lingvistică destul de bine pronunțată” (p. 24). Acceptarea acestor idei elimină, sau în tot cazul reduce, perioada în care aromâna și dacoromâna au constituit o unitate.

Mai înserăm aici opțiunea autorului pentru a considera simultane unitatea și diversitatea limbii române dinainte de despărțirea în cele patru idiomuri.

Ordonarea îngăduie, credem, o altă înțelegere, mai adecvată, pentru ce *protoromâna* este considerată un diasistem, o abstracție și nu un stadiu viu, o formă concretă de comunicare. Ideea ni se pare interesantă și, mai ales, productivă.

Ne aflăm, totuși, cu aceste considerații în fața unei probleme care poate primi și alte interpretări. Am reținut însă preocuparea permanentă a studiului de a oferi o soluție convingătoare prin coroborarea ei cu cât mai multe date cunoscute, trăsătură prezentă de-a lungul întregii descrieri.

Cercetarea intenționează să surprindă ansamblul particularităților comune idiomurilor traco-romanice, realizate diferit în graiurile locale. Sursa principală a materialului de referință este idiomul aromân și dacoromân. De la realitatea lor istorică se pornește și atunci când cercetarea folosește reconstrucția. Un tip special de reconstrucție, cu două sensuri. Unul pleacă dinspre noi, celălalt vine dinspre latină tîrzie spre protoromână, în aceeași direcție, cu scopul comun de a obține date cât mai plauzibile.

Este deci natural ca principiile utilizate să fie „continuitatea și discontinuitatea”, principii care și organizează modul de studiu al detaliilor morfologice ale numelui. În acest sens, prezența genului neutru în limba română, cu structura sa asemănătoare cu cea din latină, este un fapt al continuității, pe când redarea **diferențelor** dintre genitiv și dativ pe plan semnatic reprezintă, după părerea autorului, urmarea unor restructurări de opoziții, deci o discontinuitate.

Cea mai mare parte a secțiunilor este destinată stabilirii prin opoziție a claselor substantivului și a trăsăturilor structurale ale declinării, formelor și rolului articolului în declinare.

Dintre opozițiile de număr, gen și caz, ultimele două au suferit cele mai multe neutralizări. Opozițiile de număr au fost, în schimb, cele mai active. În funcție de ele substantivele masculine și neutre sînt divizate în cîte șase categorii, iar femininele în nouă (sau zece), toate avînd drept caracteristică principală desinența vocalică, ca urmare a mării frecvențe a lui *u* la finala cuvintelor.

Demonstrația reconstituirii declinării prilejuiește opinia că acuzativul s-a constituit în formă de bază a flexiunii substantivului datorită imposibilității de a se păstra un nominativ prea îndepărtat de restul paradigmei, ca și de necesitatea satisfacerii relației numărului, relație, după cum am văzut, cu opoziții active și stabile.

Atît aici, referitor la acuzativ ca formă de bază pentru transmiterea substantivului, cît și în alte subdiviziuni, autorul reliefează existența unor „puncte forte” în sistemul organizării numelui.

Așa este opoziția de număr, mai ales pluralul, cu implicații pentru situația amintită mai sus sau pentru realizarea simetriei articolului, a opozițiilor de gen etc., așa este dativul, prin care sa- conservat și dezvoltat cazul oblic, în latura sa semantică, de asemenea situația numelui de persoană pentru procliza articolului, pronumele posesive, demonstrative sau nehotărîte ca sursă de analogie diferitelor situații ale declinării sau mediu favorabil dezvoltării acesteia etc.

În ce privește genitiv-dativul, de fapt identificarea celor două cazuri privește numai femininele, constituirea acestui caz unic este explicată prin evoluția prepoziției *ad*, dativul adnominal și rolul determinărilor. *Ad* a devenit marca prin excelență a dativului pe baza valorii comune de indicare a direcției, chiar dacă cumulează adesea și valori de genitiv sau acuzativ, acestea ca un fel de revers al ideii de direcție. Dativul adnominal indica un conținut de genitiv și, de circulație populară, era într-o poziție mai favorabilă decît genitivul „cult”. Obligativitatea determinării unui substantiv de către cazul oblic a întărit identificarea formală a substantivelor articulate. La rîndul ei structura determinantelor, posibilitatea articulării lor, a menținut un mediu propice flexiunii nominale, care, în protoromână, traversează o perioadă de organizare.

Din discuția referitoare la articol, rolul său în declinarea numelui, consemnăm explicarea formei *lui* prin analogie cu pronumele demonstrative *acelui*, *acestui* sau cu cel personal *lui* ori ca o falsă analiză din sintagme ca: *vărului Ion* etc. și „nu o construcție etimologică din *lu* urmat de un *-i*, semn de genitiv-dativ” (p. 17).

Referitor la alte serii, proclitice, de tipul *al*, *ali*, *li*; *ei*, *ii*, *i*, *ii* etc., utilizate mai ales pe lângă nume proprii, autorul propune să fie considerate ca antepuneri datorate tendinței de menținere neschimbată a formei numelui de persoană. De aici extinderea la alte substantive asemănătoare, pentru vorbitori, cu numele proprii era doar un fapt mecanic.

Considerînd că unele aspecte ale articolului enclitic au soluții mai puțin convingătoare, autorul încearcă o altă rezolvare. Trecerea lui *illu(s)* la *-lu* este explicată prin tendința organizării simetrice a articulării, pornind de la plural. **Elu*, forma așteptată de la *illu(s)*, l-a pierdut pe *e* prin analogie cu asimilarea regresivă la plural a lui **eli*. De la o formă ca *pomi* + **eli* s-a obținut *pomil'i*. După acest model, singularul devine *pom-u-lu*, cu *u* desinență de singular și *-lu*, reconstruit după *l'i*. Pe *-le* din *fratele*, *cinele* etc., autorul îl derivă direct din *ille* pe care îl consideră existînd alături de *illu(s)*.

Noi disocieri referitoare la clasele de adjective ordonate după numărul de forme flexionare, la comparație, topică sau la situația numeralului în aromână și dacoromână sînt prilejuite de capitolele finale.

Am selectat din cartea profesorului I. Coteanu doar cîteva secvențe care, după părerea noastră, pot oferi o imagine a ceea ce este studiul privitor la morfologia numelui în protoromână, cercetare fructuoasă, plină de soluții și sugestii, în același timp, un util „manual” universitar.

A. Goția

Decembrie 1970

Facultatea Universitatea „Babeș-Bolyai”
de filologie, Cluj, str. Horea, 31

Noul Atlas lingvistic român pe regiuni. Oltenia II, sub conducerea lui Boris Cazacu, membru corespondent al Academiei, profesor la Universitatea din București, de dr. Teofil Teaha, Ion Ionică și dr. Valeriu Rusu, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1970, XI + 315 p.

Apărut, ca și vol. I, în condiții grafice ireproșabile (începînd cu litera cartografiilor și terminînd cu alegerea literei de tipar, totul este lucrat cu mult gust și pricepere), vol. al II-lea din NALR-Olt. prezintă, în aceeași tehnică și sub aceeași organizare (I *hărți lingvistice*, II *material lingvistic necartografiat* și III *hărți lingvistice interpretative*), un material mult mai bogat, reprezentînd răspunsurile, notate de Teofil Teaha, Ion Ionică și Valeriu Rusu, la alte cîteva sute de întrebări din *Chestionarul general* (2000 de întrebări), capitolele: 2 — *Familia* (rude, naștere, căsătorie, moarte), 3 — *Casa* (părțile casei, mobilier, obiecte casnice), 9 — *Hrană; îmbrăcăminte și încălțăminte*, 10 — *Timpul; fenomene atmosferice*, 11 — *Terenul; relieful*, 12 — *Școala; armata; administrația* și 14 — *Diverse* (la materialul necartografiat, și răspunsurile obținute la subcapitolul *Comerț* din cap. 13). Respectînd întocmai gruparea pe sfere semantice a întrebărilor din *Chestionar*, prezentul volum însumează 237 hărți lingvistice, 55 planșe cu material lingvistic necartografiat și un număr de 54 de hărți lingvistice interpretative (analitice și sintetice) de mare importanță. Volumul mai cuprinde un foarte util *Indice alfabetic al cuvintelor titlu*, precum și o *Prefață*, semnată de prof. Boris Cazacu. Din această *Prefață* aflăm că următorul volum, cel de-al III-lea și ultimul, din NALR-Olt. „va cuprinde materiale privind chestionarele speciale (tot aici vom include și faptele obținute pentru domeniile respective, în baza *Chestionarului general*) și datele referitoare la structura gramaticală a graiurilor oltenesti” (p. IX). Reiese, deci, că cele 7 capitole ale *chestionarelor speciale* — 1. *Agricultura*, 2. *Viticultura*, 3. *Apicultura*, 4. *Morărit*, 5. *Oierit*, 6. *Cinipa (și prelucrarea ei)*, 7. *Meserii* (în total 543 de întrebări) — au fost contopite în capitolele din *Chestionarul general* referitoare la aceleași domenii de activitate. Poate, pentru unitatea NALRR, ar fi bine dacă și celelalte atlase lingvistice regionale ar preceda la fel.

Materialul redat în vol. al II-lea îl întregeste pe cel conținut în primul volum, ca și pe cel din celelalte două valoroase lucrări ale dialectologilor bucureșteni (*Texte dialectale — Oltenia* și *Glosar dialectal — Oltenia*), sporind, astfel, cu un plus substanțial, cunoașterea stadiului actual în care se găsesc graiurile oltenesti.

Remarcînd, încă o dată, bogăția și varietatea materialului lexical (dar, în același timp, fonetic și morfologic), foarte buna și îngrijita lui editare de către cei trei autori, vom semnală, în încheierea acestei notițe bibliografice, unele scăpări, precum și unele nedumeriri. În continuare, în zona lui V. Rusu, nazalizarea este notată (cum am mai remarcat în recenzia la vol. I) în mod curios: *ũnk'ěš'*, *ũnkul'ě* (h. 153), *copilãndru* (h. 166), *nũntãș* (h. 175), *ẽžndã* sau *t'ĩndã* (h. 190), *cl'ẽãntã* (h. 201) etc.; — curioasă ni se pare notația: *m'ez*, pl. *m'ẽzur'ĩ* (h. 267, pct. 968), care poate fi o greșeală de scriere (altfel, în acest caz, sublinierea era obligatorie), sau notația: *muẽre*, pl. *-er'ĩ* (h. 181, pct. 941); — de data aceasta, în unele cazuri (mai ales în privința notării diftongilor „oa” și „ea”), notația fonetică, fără prea mare importanță însă, nu mai este atît de unitară (spre exemplu, Ion Ionică aude și notează *õa*: *trõacã* — h. 172, *õãmã* — h. 208, *cuptõarã* — h. 265, *zãvõarã* — h. 200, în timp ce T. Teaha și V. Rusu aud și notează, cu aceeași regularitate: *õa*: *truacã*, *cõãmã*, *cõptõarã*, *zãvõarã*); — *dãmijãndã*, pl. *-jẽn'* (h. 250, pct. 992) este, evident, o greșeală de scriere (primul accent trebuie scos); — tot o greșeală de scriere este și *za(ã)võr*,

pl. — *vuără* (h. 200, pct. 945: corect este, probabil, *za(ă)vóř*); — \sim este neuniform utilizată (v. h. 241: *față de masă*, pl. *fețe* \sim , dar și, cum este și corect credem, *față de masă*, pl. *fețe* \sim \sim); — din nou, în zona lui V. Rusu, sublinierea pentru $\$ > s$ este inconsecventă și, considerăm, de prisos. Toate acestea sînt, desigur, scăpări de prea mică importanță și inerente unei asemenea lucrări, care nu ating cu nimic incontestabila valoare a volumului.

Decembrie 1970

I. Mării

Institutul de lingvistică și istorie literară
Cluj, str. E. Racoviță, 21

DONALD C. FREEMAN (ed.), *Linguistics and Literary Style*, New York — Chicago — San Francisco, Holt, Rinehart and Winston, Inc., 1970, 491 p.

La exact 10 ani de la apariția culegerii de studii editată de Sebeok (1960) — care a marcat, fără îndoială, în ciuda tuturor criticilor, un important reviriment în cercetările lingvistice asupra literaturii — și după alte culegeri de limbă engleză similare (Spencer, 1964; Fowler, 1966; Chatman & Levin, 1967), cartea editată de Donald C. Freeman vine să încheie, editorial, un deceniu foarte animat în acest domeniu.

Utilitatea unor astfel de culegeri este, în principiu, mai presus de discuție, iar numărul relativ mare al lor constituie un indiciu sigur al efervescenței și fecundității căutărilor. Exigența generală care se ridică astăzi în fața oricărei inițiative editoriale de acest fel este aceea de a răspunde unor *necesități reale ale cercetării*, prin reflectarea stadiului actual al problematicei disciplinei. Cartea trebuie plasată, deci, într-un „context istoric”, așa cum însuși Freeman (1967, p. 109) pretinde, recenzînd culegerea lui Fowler, iar aportul ei aproximat în această perspectivă.

Cum s-a remarcat ades, volumul *Style in Language* apare axat pe un registru prea larg și diversificat de cercetări, iar raportul dintre contribuțiile sale teoretice și cele practice nesatisfăcător. Cartea editată de Spencer, *Linguistics and Style*, mult mai unitară, are o pondere relativ mică între aceste culegeri, conștînd din numai două studii monografice de caracter teoretic, cu unele îndrumări metodologice. *Essays on Style and Language* nu urmărește o *confruntare* între domenii și metode, ca volumul lui Sebeok, ci o reflectare a încercărilor de a găsi un limbaj comun între lingvistică și critica literară; înmănunchind zece contribuții ale unor lingviști și critici britanici, cartea reprezintă, de fapt, în acest domeniu, „primul volum unificat de eseuri [...] bazat pe o singură abordare teoretică” (Freeman, 1967, p. 110). Concepută tot ca o contribuție la „reconcilierea studiilor lingvistice și literare”, culegerea lui S. Chatman și S. R. Levin (1967, p. 7—8) se deschide asupra unei arii mult mai largi, atît în problematică, în număr și varietate de soluții, cît și în timp.

În acest context, pe lîngă intenția de a servi cursurilor universitare „dedicate în întregime sau în parte conexiunilor dintre lingvistica modernă și studiul literaturii”, Donald C. Freeman, cunoscut el însuși prin lucrări de poetică, își propune o selecție „reprezentativă” pentru „the several different approaches that scholars in this developing field have found fruitful” (p. VII). În raport cu culegerile anterioare, aceasta ambiționează așadar, explicit, să *fixeze într-o cuprindere sintetică* ceea ce autorul consideră că *s-a impus* în abordările lingvistice asupra literaturii în ultimul deceniu, să ofere, cu alte cuvinte, o imagine de ansamblu asupra „celor

mai importante lucrări" (p. 2) din acest domeniu. Așa se explică faptul că, între cele 23 de titluri care alcătuiesc sumarul cărții lui Freeman, întâlnim numai 7 articole din reviste publicate pentru prima oară în volum (Geoffrey Leech, „*This Broad I Break*” — *Language and Interpretation*; James Peter Thorne, *Stylistics and Generative Grammars*; Richard Ohmann, *Generative Grammars and the Concept of Literary Style*; Curtis W. Hayes, *A Study in Prose Styles: Edward Gibbon and Ernest Hemingway*; Morris Halle și S. J. Keyser, *Chaucer and the Study of Prosody*; Donald C. Freeman, *On the Primes of Metrical Style*), restul fiind retipăriri după culegeri sau volume individuale anterioare. Două dintre texte (Leo Spitzer, *Linguistics and Literary History* și Jan Mukařovský, *Standard Language and Poetic Language*) precedă, ca dată de apariție, anul 1960, fiind investite astfel cu atributul actualității. Textul lui Manfred Bierwisch, *Poetics and Linguistics*, apare pentru prima dată în traducere engleză. Freeman scuză absența din volum a studiului devenit deja „clasic” al lui R. Jakobson (*Linguistics and Poetics*), prin faptul că marele lingvist pregătește o versiune revizuită și lărgită pentru volumul V din ale sale *Selected Writings*.

Dat fiind acest profil al volumului, sarcina recenzentului nu mai poate fi, evident, aceea de a prezenta fiecare studiu în parte, majoritatea acestora fiind bine cunoscute specialiștilor. Întrucât selecția materialelor în *Linguistics and Literary Style*, fără să tindă spre realizarea unei imagini exhaustive sau să urmărească acreditarea unei singure tendințe, exprimă totuși o evaluare, iar aceasta implică o orientare conceptuală proprie, cartea s-ar preta, mai degrabă, la o discuție amplă asupra modului în care se reflectă în paginile ei principalele probleme ridicate de stadiul actual al cercetărilor lingvistice asupra literaturii. Rîndurile ce urmează își propun doar să schițeze câteva observații cu privire la atitudinea lui Freeman în unele din aceste probleme. Sarcina aceasta apare mult ușurată de studiul introductiv al editorului (*Linguistic Approaches to Literature*), precum și de unele din comentariile sale succinte, care „prefațează” fiecare text în parte.

Deși are „unele temeri” în legătură cu utilizarea termenilor de „stil” și „stilistică” pentru „studiile orientate lingvistic asupra literaturii”, considerînd termenul de „poetică” „mult mai acurat”, Freeman își însușește totuși pentru acest gen de studii termenul generic, lingvistic stylistics” (*stilistică lingvistică*), împrumutat de la M. A. K. Halliday și „școala londoneză”. Problema nu este, însă, numai una de uz și opțiune terminologică, cum lasă să se înțeleagă Freeman în nota sa (p. 16, nota 3), pentru că terminologia adoptată reflectă și în volumul de față o anumită atitudine în ce privește natura cercetării, sarcinile și obiectivele sale specifice. În raport cu „vechea” *stilistică lingvistică*, întemeiată de Bally și extinsă apoi de urmașii săi la studiul literaturii, proliferarea cercetărilor lingvistice asupra literaturii, mai ales în ultimii 10—15 ani, a dus la necesitatea unei reconsiderări a domeniului și a statutului științific tradițional. Freeman însuși semnala (1967, p. 109) „existența unei considerabile confuzii asupra sarcinilor și țelurilor acelor lingviști (sau critici cu anume cunoștințe de lingvistică) care se ocupă cu literatura”. El sublinia că această stare de fapt duce uneori la „o fundamentală neînțelegere” a relațiilor cu studiile literare și argumenta în acest fel necesitatea unei delimitări riguroase a obiectivelor proprii.

Cu toate acestea, nici în recenzia amintită și nici în studiul introductiv al culegerii de față, Freeman nu își precizează în mod clar poziția în această privință. Iată „definiția” sa din 1967: „linguistic stylistics: an activity prior to and distinct from, but not irrelevant to, the act of criticism itself” (1967, p. 110). În studiul introductiv al acestei cărți, domeniul este definit doar în mod negativ, prin speci-

ficarea tipurilor de studii ce nu sînt considerate între granițele „stilisticii lingvistice“ și deci nu apar reprezentate în volum: lucrările care „sînt orientate într-un anume fel lingvistic, dar nu sînt legate direct de o explicație literară“ și lucrările care „deși se ocupă cu stilul, nu fac uz de fapte și teorii lingvistice“ (p. 4).

Această circumscriere este prea vagă pentru a nu trezi unele nedumeriri. Mă întreb, mai întîi, de ce nu sînt reprezentate în cadrul astfel delimitat orientări importante, unele impuse chiar în America în această perioadă, cum ar fi curentul dezvoltat din teoria tagmemică a lui Kenneth L. Pike sau direcția determinată de lucrările lui Archibald A. Hill, despre care nu s-ar putea spune că fac „uz de fapte și teorii lingvistice“ în mai mică măsură decît, să zicem, orientarea lui Leo Spitzer și a discipolilor săi. Mai mult, cred că Spitzer nu poate fi încadrat în „stilistica lingvistică“, orice sferă i-am acorda acesteia. Freeman recunoaște, de fapt, că stilistica lui Spitzer nu e una „lingvistică“, ci „ar putea fi numită [n.n.: cum, de fapt, a și fost; cf., de ex., Hatzfeld, 1964, p. 9] *stilistică filologică*“. Caracterizarea nu mi se pare însă suficientă. Cred că în concepția lui Spitzer se schițează nu numai o metodă deosebită, ci și un *domeniu* aparte. Continuînd tradiția „școlii idealiste“ germane, și în primul rînd a lui Vossler, stilistica lui Spitzer cercetează modul în care se manifestă, la diferiți autori și în texte izolate, „spiritul unei națiuni“ și al unei „epoci“ (p. 21—22). Ea se orientează, cu alte cuvinte, în principal, etnopsihologic. Conceptele ei fundamentale sînt: „stilul scriitorului“, „stilul epocii“, „stilul națiunii“, „cercul filologic“ fiind numai calea „morfologică“, în sensul larg al *morfologiei culturii*, prin care se aproximează legătura dintre acestea.

Pe de altă parte, delimitarea operată de Freeman în acest volum nu se identifică, așa cum crede autorul, cu „ceea ce M. A. K. Halliday a numit «stilistică lingvistică»“ (p. 4). Deosebirile se referă atît la modul de a concepe relația acestei discipline cu lingvistica propriu-zisă, cît și la raporturile ei cu studiile literare. Pentru Halliday „studiul lingvistic al literaturii este descripție textuală și nu este diferit de nici o altă descripție textuală“ [spațierea noastră — M. B.] (p. 67). Sfera cercetărilor incluse în culegere și a celor „trei tipuri“ de „lucrări recente în stilistica lingvistică“, definite de studiul introductiv, depășește însă această circumscriere. Este adevărat că cele mai multe dintre „analizele“ din partea a doua a volumului își asumă practic numai „sarcina umilă a descripției“ (Ohmann, p. 276). Teoretic, însă, doar cel de-al doilea tip de studii definit de Freeman se axează, în principal, pe „descripția textuală“, celelalte urmărind încadrarea analizei de text în contexte mai largi și construcția unui limbaj poetic. Este suficient să amintim poziția lui J. P. Thorne în această privință. Semnalînd „dilema pusă de faptul că toate studiile stilistice sînt preocupate într-un anumit sens cu textele, pe cînd cele îndreptate spre construcția gramaticilor în ultimă instanță nu sînt“, Thorne vede singura soluție în „postularea unei gramatici independente, ceea ce înseamnă în consecință postularea unui limbaj independent“ (p. 194). Sarcina lingvistului ce studiază textele literare va fi aceea de a analiza particularitățile lingvistice caracteristice ca „eșantioane“ dintr-un limbaj aparte, căruia trebuie să i se descopere regulile generative.

Pentru Halliday, *stilistica lingvistică* „nu este o nouă ramură sau un nou nivel, sau un nou fel de lingvistică, ci aplicarea teoriilor și metodelor existente“: „Ceea ce face lingvistul cînd se află în față cu un text literar este același lucru cu ceea ce face cînd are în față orice alt text pe care urmează să-l descrie“ (p. 67). Nu intenționez să aduc critici acestui punct de vedere (cf. pentru aceasta Hendricks, *ms.*, p. 6—11) și nici să relev aici deosebirea dintre acesta și poziția

adoptată de alți cercetători britanici (cf., d. ex., Fowler, 1966) sau chiar contradicția dintre modul cum lucrează practic Halliday (dezvoltând concepte noi pentru analiza textului literar; ex. *cohesion*) și atitudinea sa de principiu. S-ar putea adăuga, apoi, că poziția teoretică a lui Halliday implică o negare apriori a existenței unor structuri specifice în textul literar și că, dat fiind stadiul nedezvoltat al analizei „discursului“, această poziție interzice stilisticii să se preocupe tocmai de nivelul în care mulți văd astăzi domeniul ei propriu: cel al *supraenunțului* (*beyond the sentence* — cf. Hendricks, 1966; o autentică prefigurare a acestei orientări, afirmată mai puternic în lingvistica americană, întâlnim la Vianu, 1956). Ceea ce interesează aici este, însă, faptul că poziția exprimată de lingvistul englez și însușită de Freeman nu se dovedește caracteristică pentru cercetările incluse în acest volum. Aproape toate studiile noi reținute de editor reprezintă exegeze derivate din teoria generativă a limbii. Ele sînt clădite pe teza că munca lingvistului asupra textului literar nu urmărește o descripție textuală ca oricare alta, ci un obiectiv *specific*. Astfel, pentru Ohmann descrierea lingvistică a textului literar trebuie „să explice convingător eluziva, dar persistentă noțiune de stil“ [spațierea n. — M.B.], considerată ca intuiție a cititorului senzitiv (p. 276). Aceeași concepție o întâlnim la J. P. Thorne și la Curtis W. Hayes. Cel din urmă vede sarcina lingvisticii în a „formaliza“ judecățile stilistice intuitive ale cititorului-critic și „a da seama pentru aceste impresii subiective“ (p. 294—295). Cea mai netă delimitare față de „stilistica lingvistică“ așa cum o definește Halliday o întâlnim în volum la Manfred Bierwisch. Dezvoltînd concepția lui Jakobson, savantul german consideră că abordarea lingvistică a literaturii aparține „poeticii ca știință empirică“, iar aceasta are ca obiective centrale să explice *competența poetică* (deosebită de cea lingvistică) și *gradul de poeticitate* (deosebit de „gradul de gramaticalitate“): „It can and must explicate those consciously or unconsciously followed regularities that lead to the understanding of poetic structure and to a judgment of poeticity“ (p. 108).

Modul în care este delimitat de către Freeman domeniul cercetărilor incluse în culegerea sa suportă obiecții și din punctul de vedere al conceperii raporturilor acestuia cu studiile literare.

În primul rînd, dacă se acceptă limitele stabilite de Halliday pentru „stilistica lingvistică“, nu văd cum s-ar putea încadra aici lucrările „legate direct de o explicație literară“. Freeman apreciază că cercetările lingvistice asupra textelor literare, „ca și istoria, biografia, bibliografia sau psihologia“, pot contribui la studiul literaturii, oferind criticii literare un „suport teoretic“ la fel de necesar ca cel pe care matematica îl oferă fizicii (p. 3). Mă întreb cum ar putea să-i ofere un *asemenea* „suport teoretic“, dacă cercetările respective sînt concepute, ele însele, ca „lingvistică aplicată“?

Cum ar putea, apoi, criticul literar să fructifice observațiile „stilistului lingvist“ (v. și Halliday, p. 70: „numai analistul literar — nu lingvistul — poate determina locul lingvisticii în studiile literare“), fără să cunoască foarte bine metodele și obiectivele analizei lingvistice? Freeman răspunde că „un bun critic este neapărat și un bun lingvist“ (p. 3) sau, cu cuvintele lui Halliday, „nu numai că analistul literar trebuie să aibă acces la teoriile pentru descrierea tuturor nivelurilor modelelor lingvistice [...], dar el trebuie să fie capabil să le vadă pe acestea în interacțiune...“ (p. 69—70). Personal, mă îndoiesc că acest lucru s-ar putea pretinde și numai ca un deziderat de principiu. Cît despre situația faptică, ea este, cu foarte rare excepții (în afara exemplurilor citate de Fowler, 1966, p. 5, nota 2, s-ar mai putea adăuga, din domeniul american: A. A. Hill, John Spenser sau Charles T. Scott),

cea pe care Halliday însuși e silit s-o recunoască (*ibidem*), cea pe care, cu toată împotrivirea lui Freeman, o semnaleză F. W. Bateson: „este o realitate evidentă a vieții că criticul literar nu vrea să fie lingvist și vice versa“ (apud Freeman, 1967, p. 109). Soluția Halliday — Freeman nu înseamnă oare, în această situație reală, o permanentizare a „schisme“ dintre lingviști și literați (Chatman & Levin, 1967, p. VII; Hendricks, *ms.*, p. 7) și o abandonare reciprocă a teritoriului de cercetare care îi desparte în loc să îi unească? Problema rămâne nerezolvată la Freeman, fapt ilustrat net prin chiar încercarea de definire în paralel: „The business of linguistics is to inquire into what Chomsky has called the «close relation between innate properties of the mind and features of linguistic structure»; the business of literary criticism in at least one of its modern versions is the relation between the organization of the human esthetic and the features of literary structure and language“ (p. 3—4).

Cîteva observații privind felul în care editorul evaluează contribuțiile aduse de diferiți cercetători în acest cadru.

Obiecțiile aduse, pe un ton drastic, împotriva lui Riffaterre se pot reduce, de fapt, la una singură: „a te referi la un efect literar dat ca la un «stimulus», cu implicațiile filozofice inerente unui astfel de termen, înseamnă a violenta adevărata natură a literaturii“. Cred că este vorba și de o oarecare neînțelegere aici. Mai întii, Riffaterre nu îi pretinde criticii să „pornească de la o *tabula rasa*“, ci reclamă *stilisticii* să procedeze fără idei preconcepute în etapa de disociere a valorilor care țin de domeniul ei propriu. Fără intenția de a scuti de critici concepția lui Riffaterre, ar trebui, totuși, amintit că procedurile propuse de acesta pentru delimitarea „trăsăturilor stilistice“ în text sînt concepute din punctul de vedere al unei stilistici a receptorului, ca alcătuint numai stadiul euristic al unei cercetări stilistice integrale, ale cărei linii teoretice sînt în curs de schițare: „Această lucrare [n. n. *Criteria for Style Analysis*, la care se referă critica lui Freeman] se limitează singură la găsirea criteriilor și modurilor de existență ale unor astfel de valori sau accentuări: scopurile ei sînt exclusiv euristice“ (Riffaterre, 1959, p. 155). În acest caz vehemența cu care este acuzată o „concepție greșită“ asupra „naturii literaturii“ [subl. n. — M. B.] nu are, după părerea mea, obiect. Reproșul care se poate aduce acestui studiu al lui Riffaterre trebuie să se refere, cred, nu la considerarea efectului literar ca „stimul“, ci la modul de a concepe receptorul ca „Average Reader“ („cititor mediu“), teză asupra căreia autorul însuși va reveni, de fapt, ulterior (cf. Riffaterre, 1966, p. 215).

Referitor la opoziția Spitzer—Riffaterre, poate că nu ar fi lipsit de importanță să se specifice, totuși, că procedurile celui din urmă, după cum recunoaște acesta însuși, „dezvoltă și obiectivează formulările lui Spitzer“ (Riffaterre, 1959, p. 163, nota 16). În treacăt fie spus, mă miră și faptul că, chiar în paragraful care urmează imediat după critica ascuțită adusă lui Riffaterre, Freeman combate concepția „stilului ca deviație de la normă“ exact cu același argument pe care îl formulase pentru prima oară Riffaterre, fără să se refere la vreo sursă bibliografică. Compară: „Now, to this use of the norm I see an objection which is more fundamental than those just mentioned, namely not so much that the linguistic norm is virtually unobtainable, but that, it is irrelevant“ (Riffaterre, 1959, p. 168; vezi și nota 21), cu: „The «frequency distributions and transitional probabilities» of natural language are not known and never will be, and even if they could be ascertained they would constitute no particularly revealing insight into either natural language or style“ (Freeman, p. 5—6).

Freeman apără poziția lui Spitzer, împotriva lui M. Riffaterre, considerînd-o „mentalistă“ și apropiînd-o de cea a lingvisticii transformaționale. Apropierea este posibilă însă numai în măsura în care gramaticile transformaționale înseamnă o repostulare a analizei în *profunzimea textului*, așa cum făcuseră, la modul intuitiv, toate gramaticile și „stilisticile“ prestructurale. Între „universalile“ sintactico-semantică și „spiritul limbii“ deosebiriile sînt însă atît de mari încît orice comparație este exclusă. Nici între „intuiția lingvistică“ la care face apel Spitzer și „competența“ lui Chomsky analogia nu poate merge, cred, prea departe. Sub raport metodologic, e adevărat, cum am văzut, că, începînd cu Ohmann, mai toate cercetările de tip transformațional asupra literaturii pornesc de la o anume intuiție a faptului de stil, pe care încearcă apoi să o explice; numai că lingviștii de astăzi nu caută pentru abaterile lingvistice un „common denominator“ de ordin *psihic*, cum procedează Spitzer, ci o fundamentare *gramaticală* (chiar dacă e vorba de „structura de adîncime“). Cu alte cuvinte, obiectivul urmărit și procedurile practice sînt total diferite.

Foarte îngăduitor se arată Freeman cu felul în care e concepută „deviația de la normă“ în lucrarea clasică a lui Mukařovský. Conceptul se bazează, în mare parte, și aici, pe un termen vag, indefinibil și nerelevant. Există și alte aspecte, în textul lui Mukařovský, care pot fi supuse astăzi unei reevalurări. S-a dovedit că postularea opoziției între limbajul poetic și limbajul standard, ca fundamentală pentru definiția „stilului literar“, suportă obiecții importante și sub raport teoretic mai general (Stankiewicz, 1961). Notăm, apoi, modul discutabil de a concepe relația dintre lexicul scriitorului și cel al limbii standard (p. 50). Lucrarea lui Mukařovský își certifică, însă, pe deplin actualitatea, nu prin aceste aspecte. Se poate afirma că în ea se găsesc prefigurate, în germene, principalele probleme și direcții în care au evoluat cercetările lingvistice asupra literaturii, în ultima decadă. Definiția jakobsoniană a limbajului poetic, ca „centrare asupra mesajului însuși“, se întrevede aproape într-un pasaj: „In poetic language foregrounding [...] is not used in the services of communication, but in order to place in the foreground the act of expression, the act of speech itself“ (p. 43—44); în altă parte se anticipează net concepția lui Riffaterre asupra *contextului stilistic*: „Many of the linguistic components of a work of poetry [...] constitute the background against which the distortion of the other components is reflected“ (p. 43). Atunci cînd se vorbește despre „consistența și caracterul sistematic al reliefării“ se avansează un element important al concepției lui J. P. Thorne, despre „tendința deviațiilor de același tip de a apărea în mod regulat de-a lungul aceleiași piese“ (p. 194). Cea mai prețioasă dintre anticipațiile lui Mukařovský mi se pare, însă, încercarea de a defini conceptul de *structură stilistică* și, în raport cu acesta, pe cel de *valoare stilistică*. (O fecundă dezvoltare a conceptului de *structură stilistică*, pornind de la concepția lui Mukařovský și Havránek, întîlnim în lingvistica românească, la Coteanu, 1962).

Ideea lui Mukařovský că norma trebuie căutată nu numai în limba standard, ci și în „canonul poetic“, se reîntîlnește, astăzi, în cele mai multe dintre lucrările lingviștilor britanici, pentru care, cum subliniază și Freeman, un text literar trebuie descris nu atît prin raportare la întreaga limbă, cît în raport cu caracteristicile tipice ale „registrelor“ sale și în raport cu „dialectul“ scriitorului. Concepția stilului ca „deviație“ de la norma limbii standard apare, astfel, mai puțin proeminentă. Cum remarcă judicios Freeman, autorii britanici (cf. de ex. Spencer — Gregory, p. 78 ș.u.) insistă în mod special asupra necesității de a încadra textul literar într-un cadru sociologic-cultural mai larg, denumit de Firth, după antropologul Malinowski, „context of situation“ („context al situației“). Este ceea ce cred că reprezintă puntea

de legătură cu tradițiile umaniste ale stilisticii europene și, în același timp, reacția legitimă la tendințele tot mai categorice în ultimul timp de a reduce domeniul stilisticii la analiza *strictă* de text. Această orientare conduce însă, practic, la o nouă infirmare a tezei lui Halliday despre „stilistica lingvistică”: „When examining style, and using linguistics in so doing, the analyst should, we believe, not only take into account linguistic features in isolation, but also consider their relation to other aspects of the text and its contextual setting. Otherwise his final statements will be merely linguistic“ (Spencer — Gregory, p. 93).

Unele observații se pot face și în legătură cu felul în care este reprezentat în volum stadiul actual al cercetărilor de lingvistică generativă asupra textelor literare. Atât studiul lui Ohmann, cât și cel al lui J. P. Thorne, pe care Freeman le publică pentru prima oară în volum, reprezintă texte elaborate înaintea apariției lui Chomsky, 1965. Cum s-a remarcat deja (Hendricks, 1969, p. 7—9), ele prezintă astăzi unele soluții depășite, provenite mai ales din tendința inițială de a explica în termeni sintactici, ceea ce s-a dovedit mai ușor explicabil ulterior în termeni lexico-semantici. Thorne însuși, în polemica purtată cu Hendricks, a revenit asupra textului său, printr-un scurt articol (1969), pe care culegerea lui Freeman nu îl (poate?) reține.

Dintre chestiunile mai de amănunt, notăm două scăpări, probabil de text: „Samuel R. Levin's work — *Linguistic Structures in Poetry*¹⁹ and a number of later articles²⁰ — uses a transformational-generative theoretical framework in an attempt to characterize the peculiar unity of poetic language in terms of what he calls «coupling»“ (p. 13); „The first of these has as its input [sic] two structural descriptions . . .“ (p. 15).

După înșirarea acestor observații, nu este o chestiune de simplă circumstanță aceea de a accentua asupra utilității și valorii culegerii. Ea pune la îndemna celui interesat și a cercetătorului un grup masiv de studii dintre cele mai reprezentative pentru momentul actual al abordării lingvistice a literaturii, alese, în genere, cu mult discernământ și în virtutea unui criteriu sigur, încadrate teoretic și comentate de cele mai multe ori cu rigoare și acuitate.

REFERINȚE

- Chatman, S. & Levin, S. R. (1967). *Essays on the Language of Literature*. Boston: Houghton Mifflin Company.
- Chomsky, N. (1965). *Aspects of the Theory of Syntax*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Coteanu, I. (1962). *Considerations upon the Stylistic Structure of Language*. „Revue Roumaine de Linguistique”, VII, p. 223—241.
- Fowler, R. (1966). *Essays on Style and Language: Linguistic and Approaches to Literary Style*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Freeman, D. C. (1967). Review of Fowler (1966). „Journal of Linguistics”, 3, p. 109—115.
- Hatzfeld, H. A. (1964). *Questions disputables de la Stylistique*. „Communications et Rapports du Premier Congrès International de Dialectologie générale”, I, Louvain, p. 6—18.
- Hendricks, W. O. (1967). On the notion «beyond the sentences». „Linguistics”, 37, p. 12—51.
- Hendricks, W. O. (1969). *Three models for the description of poetry*. „Journal of Linguistics”, 5, p. 1—22.
- Hendricks, W. O. (ms.). *Linguistics and the Structural Analysis of Literary Texts*. Department of English, University of Nebraska.
- Riffaterre, M. (1959). *Criteria for Style Analysis*. „Word”, XV, p. 154—174.
- Riffaterre, M. (1966). *Describing Poetic Structures: Two Approaches to Baudelaire's „Les chats”*. „Yale French Studies”, XXXVI—XXXVII, p. 200—242.
- Sebeok, T. A. (1960). *Style in Language*. Cambridge, Mass., and New York: The Technology Press of MIT and John Wiley Sons.
- Spencer, J. (1964). *Linguistics and Style*. London: Oxford University Press.
- Stankiewicz, B. (1961). *Poetic and non-poetic language in their interrelation*. In *Poetics: Proceedings of the First International Conference of Work-in-Progress Devoted to the Problems of Poetics, Warsaw, August 18—27, 1960*. Warszawa and s-Gravenhage.
- Thorne, J. P. (1969). *Poetry, stylistics and imaginary grammars*. „Journal of Linguistics”, 5, p. 1—92.
- Vianu, T. (1956). *Contexte legate și nelegate din punct de vedere stilistic*. „Limba română”, 3, p. 16—24.

Mircea Borciliă

Universitatea „Babeș-Bolyai”

Facultatea de filologie, Cluj, str. Horea, 31

I. I. RUSSU, *Elemente autohtone în limba română. Substratul comun româno-albanez*, București, 1970, 269 p.

Noua carte a lui I. I. Russu, apărută la Editura Academiei, „anchetază“ („analizează“ și „tilcuieste“), cu o documentație bogată și într-un vast cadru lingvistico-istoric, elementele autohtone ale limbii române, oprindu-se, pentru moment, cum reiese și din subtitlul lucrării, numai la acele cuvinte *preromane / prelatine* pe care româna le are în comun cu albaneza. Aceste cuvinte, în număr de 71 în prezenta monografie (v. p. 131—216), provin, în ambele limbi, din „fondul etnico-lingvistic al populațiilor preromane ale teritoriului carpato-balcanic și dunărean; adică fie de la grupa traco-moeso-dacică (getică) în zona de nord-est, fie din cea iliro-panonică, în nord-vestul Peninsulei Balcanice“ (p. 48). Ele sînt, deci, atât în română, cît și în albaneză, **elemente moștenite** și nu împrumuturi din albaneză în română, cum au susținut și niciodată (fiind imposibil de) demonstrat cu argumente serioase, științifice, adepții unei așa-zise și pretinse „simbioze albano-române“ în epoca antică sau, mai ales, medievală (Rösler și urmașii săi în teorie și idei).

Alături de acest stoc de cuvinte (numărul lor nu este același la toți cercetătorii) sau, mai bine-zis, împreună cu ele, româna, după cercetările lui I. I. Rusu, mai conservă încă un număr de cca 90—100 de autohtonisme lexicale, absente din albaneză și care (deși pecetea lor autohtonă este mai greu, dar nu imposibil, de arătat) urmează să fie tratate, aparte, într-o următoare și așteptată monografie.

Elemente autohtone în limba română se deschide, în prima-i secțiune, cu un prețios, documentat și informativ istoric, în care, critic, sînt inventariate și evaluate, prin *plus* și *minus*, opiniile și roadele învățaților (români și străini, lingviști și istorici) care, începînd cu D. Cantemir și sfîrșind cu cercetătorii de astăzi, s-au ocupat (și) de „relațiile“ de veche dată dintre români și albanezi, dar, mai ales, de mult discutatul acel *ceva* nelatin (neromanic) existent, încă de la început, în ființa limbii române și numit astăzi îndeobște *element autohton*. Referitor la acest necesar, substanțial și critic repertoriu bibliografic, am avea unele observații mărunte: — „Școala Ardeleană (latinistă)“ îl cuprinde și pe Ion Budai-Deleanu. Or, acest reprezentant de frunte al culturii române de la începutul secolului trecut constată existența unui „dialect“ traco-roman și admite, cu toate că neagă și el „un amestec posibil între daci și romani“, „posibilitatea unor relații între cele două popoare“, spre deosebire de cei mai mulți contemporani ai săi, care „excluseau orice influență dacă asupra limbii latine“²; — „Lex B.“ nu este numai opera lui P. Maior (p. 16); — În continuare, nedrept, în text (v. p. 19) apare judecat dicționarul lui Laurian și Massim³, după cum B. P. Hasdeu ni se pare prea mult

¹ Opinia sau, mai exact spus, opiniile exprimate în recentul volum II al tratatului de *Istoria limbii române* (București, 1969) în legătură cu elementele autohtone din „româna comună“ provoacă nedumerire: „dintr-o parte“, la p. 309, ni se spune că „Numărul lor nu a putut fi însă foarte mare“, că „fondul lexical de această origine nu a putut să fie prea important în româna comună față de elementul latin“, iar, „din altă parte“, la p. 364, „După cum s-a văzut din materialul prezentat, româna comună conține un număr important de elemente autohtone, în special în vocabular“; la p. 309 aflăm că „din aromână lipsesc: abur, argea, bală, balaur, bilc, brină, bunget, burtă, călbează, carimb (cărimbă), cioară cursă, gresie, ghimpe, ghiu, mărar, mugur(e), năpîrcă, noian, pîriu, rață, rînză, simbur, splnz, strepede, știră, șopîrlă, țeapă, viezure, zară și zgardă“, fapt ce constituie un argument al șubrezeniei autohtonismelor în „româna comună“, ca mai la vale, acolo unde se discută *lexicul autohton* (v. p. 327 ș.u.), să constatăm că cele mai multe dintre cuvintele de mai sus există, și încă bine atestate, în dialectul aromân și nu numai în acest dialect sud-dunărean.

² Vezi I. Gheție, *Opera lingvistică a lui Ion Budai-Deleanu*, București, 1966, p. 33, cf. și p. 44, 116; idem, *Introducere la Ion Budai-Deleanu; Scrieri lingvistice*, București, 1970, p. 11.

³ Despre care vezi M. Seche, *Schiță de istorie a lexicografiei române*, vol. I, București, 1966, p. 131—180; *Indeosebi* 169—171.

comentat prin judecățile lui Philippide (v. p. 21, în special nota 33); — Rotacismul (-n- > -r-) nu este comun numai „românei nordice și dialectului albanez tosc“ (p. 22); el există, cum se știe, și în dialectul istroromân (cea mai caracteristică particularitate a acestui dialect, după Ov. Densusianu⁴); — Contribuțiile mai tinerilor C. Poghire (excelentul cunoscător de astăzi al operei lui B. P. Hasdeu) și Gr. Brâncuș sînt doar amintite într-o notă (p. 46, n. 112), iar ale lui A. Vraciu cunosc aceeași soartă, dar într-un alt capitol (v. p. 78), ceea ce (avînd în vedere faptul că în textul istoricului sînt cuprinși și comentați și cei pentru care „substratul“ era, poate, mai mult un accident și nu un domeniu predilect de cercetare, cum este în cazul celor trei cercetători precitați) ni se pare ceva mai greu de înțeles.

Următoarele pagini, de sub cap. 2, ne oferă o sumară prezentare a populațiilor preromane ale teritoriului carpato-balcanic, „a resturilor și poziției limbii lor în ansamblul indo-european, precizînd raporturile dintre traco-geți și iliri, ca și dintre aceste popoare antice și albanezi, în funcție de elementele autohtone ale limbii române“ (p. 48). Chiar dacă aceste pagini de sinteză, precum și majoritatea celor din prima secțiune, repetă, într-o formă concisă, lucrurile altă dată spuse și comentate mai pe larg, ele sînt întru totul motivate; prezența lor fiind cerută, în primul rînd, de construcția lucrării, precum și, mai ales, de precizarea, și în acest erudit ansamblu arhitectonic, a poziției autorului în legătură cu: — așa-zisa și mult comentata „uniune lingvistică balcanică“ (creată de Weigand — Sandfeld, precursor Kopitar cu cunoscuta și bizara constatare: „numai o formă, dar cu trei materialuri de limbă“), în care, cum prea bine se știe, este inclusă, în baza unor minime trăsături comune, și româna, alături de bulgară, albaneză, neogreacă și (mai rar) sîrbocroata; — „trăsăturile comune româno-albaneze“ (în *fonetică* și nu *fonologie*, termen ce acoperă astăzi o altă „stare“ a sunetului, morfologie, sintaxă, dar mai ales în lexic) și, descinzînd din ele, falsa teză a unei comunități lingvistice albanoromâne în evul mediu ce a provocat teoria „împrumuturilor“ albaneze în română; — „cuvintele autohtone inexistente în albaneză“ (importanța lor, precum și „mecanismul“ identificării lor prin recurgerea, datorită situației excepționale în care se află cercetătorul, la reconstrucția de tipuri indo-europene); — „substratul etnolingvistic și formarea limbii române“ etc.

În legătură cu epoca de formare a limbii și poporului român, I. I. Russu consideră, în continuare, că „idiomul și poporul român“ au luat naștere „în sec. I—VI e.n.“ (p. 98; în *Limba traco-dacilor*, București, 1967, p. 212: „prin secolele II—VI e.n.“), fără însă a preciza considerentele, lingvistice sau istorice, în baza cărora au fost fixate cele două limite, astfel încît teza rămîne neacoperită și, cum s-a arătat, ea nu poate fi acceptată⁵.

În ultimul capitol (IV) al primei secțiuni, I. I. Russu ne înfățișează „repartizarea pe grupe semantice și dialecte“ a celor 71 (70, „poate maximum 72, în faza actuală a cercetărilor comparative“ — p. 103 ș.u.) de cuvinte comune românei și albanezei. Referitor la această stratificare dialectală se arată că „în ansamblu nu este întîmplătoare; ea poate să stea în legătură cu intensitatea variabilă a forței substratului în diferitele zone ale limbii române în epoca ei de formare“ (p. 106). Dar, se precizează în continuare, această afirmație, împreună cu alte considerații rezultate din „repartizarea“ operată, trebuie luată „cu rezerva impusă de faptul că dialectele sudice (mai ales megl. și istr.) nu sînt explorate

⁴ Ov. Densusianu, *Istoria limbii române*, vol. I, *Originile*, București, 1961, p. 218.

⁵ Vezi I. Pătruț, *Cu privire la limba română comună*, în CL, XIV, 1969, nr. 2, p. 211, nota 13.

și cunoscute în aceeași măsură ca dial. drom.“ (p. 106, subl. n. — I. M.), deși „este puțin probabil că noi descoperiri lexicale-etimologice vor aduce modificări substanțiale raportului stabilit în tabelul de mai sus“ (p. 106). Rezerva aceasta este întru totul justificată, deoarece dialectele sud-dunărene, deși li s-au dedicat câteva lucrări valoroase⁶, rămân încă un teritoriu lingvistic cu multe necunoscute; cercetarea lor, cu „mijloacele“ și metodele dialectologiei, va oferi, sîntem convinși, numeroase surprize pentru istoria limbii române în toate laturile ei. Era bine dacă I. I. Russu s-ar fi adresat pentru lexicul dialectelor sud-dunărene nu numai lucrărilor citate la p. 104, nota 2, ci și prețiosului (dar puțin consultat) material lingvistic adăpostit pe hărțile sau în fișele ALR I și II. În acest material, de exemplu, l-am întilnit, recent, pe autohtonul *gresie* notat de S. Pop și la meglenoromâni (v. *supra*, notele noastre lexicologice, pe cea de sub nr. 21), atestare care-l scoate din grupa lui *mal* și *rinză* (v. p. 106) și-l plasează în grupa celor 15 (acum 16) cuvinte autohtone prezente în toate dialectele române (v. p. 105).

Secțiunea a II-a, *Materialul lexical și etimologia*, este o realizare remarcabilă, în care fiecare cuvînt din cele 71 stabilite de I. I. Russu ca fiind comune românei și albanezei este tratat *total* („forma principală și cele secundare“, „accepțiunile, în ordinea importanței sau vechimei“, „derivatele nominale și verbale“, formele din dialectele sud-dunărene, „împrumuturile în limbile vecine“, „forma albaneză corespunzătoare“, „bibliografia, în ordinea cronologică a apariției etimologiei propuse“, analiza formală sau semantică și „soluția etimologică ori propuneri și presupuneri în acest sens“), realizîndu-se, astfel, substanțiale monografii, adevărate „biografii“ ale cuvintelor. Documentația bibliografică, mai mult ca în orice altă parte, este abundentă și admirabil „topită“ într-o frază clară și personală. Pornind de la postulatul că „cercetarea filologică lingvistică și istorică trebuie să plece de la rezultatele și observațiile făcute pînă acum, de la cunoașterea tuturor opiniilor existente...“ (p. 129), I. I. Russu înregistrează „toate părerile și soluțiile propuse de înaintași asupra obîrșiei“ cuvintelor analizate, examinîndu-le critic în baza „unor criterii lingvistice-etimologice mai severe“ și reținînd ceea ce constituie o contribuție, un bun cîștigat. Totuși, *măgură* și *mătură* au fost reținute în continuare în grupul elementelor autohtone comune românei și albanezei, deși Emil Petrovici⁷ a demonstrat convingător, credem, că ele (împreună cu *șchiau*, *jupîn*, *stăpîn*, *stină*, *smintînă*, la care I. Pătruț îl adaugă pe *sută*⁸, „poate și *baltă*, *gard*, *daltă* și eventual alte câteva“⁹) sînt cuvinte de origine slavă pătrunse în *latina dunăreană*; ele sînt, deci, ca și cuvintele autohtone de altfel, elemente ale latinei dunărene, „care le-a transmis limbii române“¹⁰.

Și pentru acest repertoriu lexico-etimologic era bine dacă s-ar fi făcut apel și la ALR I și II, atît materialul publicat, cît și cel nepublicat. A se vedea, în acest sens, pentru *ceafă*, *gard* și *sterp*, în paginile acestei reviste, notele noastre lexicologice (*supra*, notele de sub cifrele 6, 20 și 46). Nu era rău dacă, așa cum s-a procedat pentru dialectul dacoromân, și pentru dialectele sud-dunărene s-ar fi indicat și toponimele create de la apelativele autohtone, mai ales că, pentru toponimia aromânească, dispunem de un bogat repertoriu întocmit de Th. Capidan

⁶ Să nu uităm, totuși, că atît *Aromânii* lui Th. Capidan, cit și *Studiile istroromâne* ale lui Sextil Pușcariu, de exemplu, sînt lucrări valoroase, dar care au fost realizate în cea mai mare parte (dacă nu în întregime) cu „mijloacele“ și metodele filologiei și nu ale dialectologiei.

⁷ E. Petrovici, *Le latin oriental possédait-il des éléments slaves?*, în RL, XI, 1966, nr. 4, p. 319—320.

⁸ I. Pătruț, *Originea rom. sută*, în CL, XIII, 1968, nr. 1, p. 87—89.

⁹ I. Pătruț, *Despre vechimea relațiilor lingvistice slavo-române*, în CL, XIV, 1969, nr. 1, p. 27.

¹⁰ V., în acest sens, Pătruț, *Cu privire...*, p. 211.

(*Toponymie macédo-roumaine*, în „Langue et littérature“, III, 1946, p. 5—130), glosar în care au fost incluse și numele topice, foarte numeroase, culese de S. Pop în anchetele sale la aromâni pentru ALR I. Iată câteva din acestea: *Baltă*, *La-Baltă*, *Băltsi*, *La-Băltsi*, *Băltsili* (p. 52—53), cf. meglr. *Bálta-Mári* și *Bálta-Mică*, notate de S. Pop din Liumnița (= 012 în ALR I); *Barza* (p. 54); *Brădetu*, *Bradoya*, *Bradzi*, *Tu-bradzi* (p. 56—57); *Cătuna*, *La-cătun*, *Cătunet*, *Cătuniști* (p. 62); *La-dașlu* (p. 69); *La-Grapa*, *La Grapa-di-nișos* (p. 79), *Grapa-al-Tsapu*, *La-groapa-al-Nacu*, *Groapa-cu-pruni*, *Tu-groki* etc. (p. 80); *Malu-Proșgolitu* (p. 87), *La-mialu-vinetu* (p. 89), *Findina-di-la-mealu* (p. 73, 89); *Mândzi* (p. 88); *Șopotu-al-Moș Púl'ü*, notat de S. Pop din Perivoli (= 07 în ALR I); *La-stearpa* (p. 106); *La-strungă* (p. 107); *K'iatra-Tsaplu* (p. 68; S. Pop l-a notat, însă, *K'iatra-Țăpului*).

Secțiunea a II-a mai cuprinde un capitol privind „evoluția formală a cuvintelor comune ce albaneza“: 1 „de la faza indo-europeană la faza tracă (romană)“ și 2 „de la faza traco-dacică (romanică) la limba de azi“.

Temeinica cercetare a lui I. I. Russu se încheie cu o listă de *Abrevieri* și un util *Indice*.

Decembrie 1970

I. Mării

Institutul de lingvistică și istorie literară
Cluj, str. E. Racoviță, 21

Obščee jazykoznanie. Formy suščestvovanija, funkcii, istorija jazyka (redactor responsabil: B. A. Serebrennikov, membru corespondent al Academiei de Științe a U.R.S.S.), Editura „Nauka“, Moscova, 1970, 604 p.

Acest volum masiv nu este un curs și nici un tratat universitar (cum s-ar putea crede judecând după prima parte a titlului) sau memorator consacrat tuturor problemelor de *lingvistică generală*, operație — am spune — imposibil de realizat integral în limitele paginilor indicate mai sus, ea necesitând ample discuții, ci reprezintă punctele de vedere ale specialiștilor sovietici care, în lumina datelor actuale ale științei, expun, în cele 9 capitole ale monografiei de față, rezultatele cercetărilor lor personale, grupate în jurul unor chestiuni fundamentale ca: esența limbii, apariția limbajului, limba ca sistem de semne, limba ca fenomen social și categorie istorică, mecanismele psihofiziologice ale vorbirii, problema interacțiunii dintre limbă și gândire, diferențierea teritorială și socială a limbii, limba literară, norma sau, cu alte cuvinte, așa cum reiese și din subtitlu, *formele de existență, funcțiunile și istoria limbii*. Monografia a fost pregătită de sectorul de lingvistică generală al Institutului de lingvistică al Academiei de Științe a U.R.S.S., sub redacția lui B. A. Serebrennikov, șeful acestui colectiv, cu colaborarea lui M. M. Guxman și N. N. Semenjuk, de la sectorul de limbi germanice din cadrul aceluiași Institut, și a K. G. Krušel'nickaja, conferențiar la Institutul Pedagogic nr. 1 de limbi străine din Moscova (vezi p. 7).

Relevând amploarea dinamismului impetuos ce caracterizează istoria dezvoltării științelor în epoca postbelică, fapt care a dus, implicit, și la creșterea interesului manifestat față de problemele lingvisticii generale, în *Prefață* (mai ales, p. 5—6) este schițată diversitatea metodelor și curentelor specifice stadiului actual al glotologiei în diferite domenii și țări, lucru evidențiat și în prezenta cercetare ce oglindește rezultatele, remarcabile, obținute de mai mulți specialiști moscoviți.

Fără îndoială, în istoria lingvisticii, etapa de după ultimul război mondial se caracterizează printr-un pronunțat dinamism, provocat — de bună seamă — de diverși factori, în rîndul cărora, după cum citim și în *Prefață* (p. 5), unde este relevată situația concretă din U.R.S.S., trebuie subliniată, desigur, „succesiunea relativ rapidă a evenimentelor și orientărilor care, într-un fel sau altul, definesc întotdeauna cursul și direcția mișcării lingvistice în fiecare țară. Discuția lingvistică din anul 1950, critica așa-numitei noi teorii a limbii, reabilitarea unor adevăruri și metode de cercetare, anterior pe nedrept încălcate, pătrunderea masivă a ideilor structuralismului, care pentru un timp au determinat coliziunea dintre lingvistica tradițională și structurală, ideile ademenitoare, dar neîmplinite, ale traducerii automate și exigența, romantică, de a extinde cibernetica asupra tuturor ramurilor lingvisticii, lipsurile structuralismului care au început să iasă la iveală și care au generat noi concepții și curente, apariția unor noi ramuri ale lingvisticii la granița dintre acestea și alte discipline, ca și apariția unor noi metode de cercetare și, în același timp, studierea mai aprofundată a unui șir de limbi — fapt care a deschis noi perspective — acestea sînt principalele evenimente din epoca examinată“.

În general, sînt bine cunoscute problemele de ansamblu ori de detaliu ce stau, la ora actuală, în centrul preocupărilor specialiștilor de pretutindeni, care le-au consacrat studii, monografii etc., situîndu-se cînd în planul lingvisticii structurale, cînd în cel al sociolingvisticii¹.

Din problematica, variată și multilaterală, infinită chiar, ca însuși materialul oferit de diversitatea aproape nesfîrșită, în principiile generale și în detalii (de o deosebită valoare pentru teoria lingvistică), a limbilor de pe suprafața pămîntului, autorii au selectat o sumă de fapte ce țin de esența limbii, funcțiile, particularitățile structurii ei interne, formele concrete de manifestare a limbii în societate, influența factorilor externi și evoluția limbii etc. (cu exemplificări din numeroase idiomuri, inclusiv din limba română), cărora le-au dat o interpretare potrivit cu metodologia fundamentală și cu nivelul actual al cercetărilor atît în ceea ce privește lingvistica generală propriu-zisă, cît și în ceea ce privește domeniul științelor adiacente ei. Sub raport teoretic, selecția este justificată, între altele, datorită faptului că „orice curent lingvistic, indiferent ce forme exterioare ar îmbrăca, pune întotdeauna în centrul său un anumit mod de interpretare a lor“ (p. 6). Față de considerarea — unilaterală — a faptelor de limbă numai ca entități sociale sau, dimpotrivă, ca unități exclusiv structurale, autorii volumului de față privesc faptele lingvistice așa cum apar ele, adică în întreaga lor varietate concretă, nu pornesc, deci, de la ideea, preconcepută, de a opune lingvistica *externă* celei *interne* (vezi *ibid.*). În concepția lor (*ibid.*): „Problemele structurii și sistemului limbii sînt tot așa de importante ca și problemele influenței societății asupra limbii“. Din această perspectivă sînt examinate, în prezenta monografie, problemele lingvisticii generale, extrem de numeroase, dintre care noi am amintit, ceva mai sus, doar cîteva. Pentru a oferi cititorului o imagine mai concretă a cuprinsului cărții, vom releva, în continuare, unele teme mai importante, abordate de autori, rezervîndu-ne dreptul de a insista ceva mai pe larg doar asupra unui singur capitol al monografiei.

Astfel, în cap. I (p. 9—95), consacrat problemei *esența limbii*, găsim răspunsuri la următoarele chestiuni majore: premisele generale ale apariției limbajului uman, problema gîndirii prelingvistice, constituirea sistemului de comunicație sonoră, natura cuvîntului, particularitățile specifice ale sistemului de comunicare

¹ În legătură cu acest ultim aspect, vezi articolul recent al lui J. Pohl, *Probleme actuale ale sociolingvisticii*, LR, XIX, 1970, p. 283—293.

prin sunete, procese ce au loc în sfera limbii, limbă și vorbire, caracterizarea generală a fluxului vorbirii etc.

În cap. II (96—196) este tratată problema, capitală, a *naturii limbii ca semn*². Avînd în vedere complexitatea problemei, acest capitol a fost divizat în trei sub-capitole, dintre care primul este consacrat *problemei limbii ca semn*, al doilea — *confruntării limbii cu alte sisteme de semne*, iar ultimul — *specificului semnului lingvistic (în legătură cu legile de dezvoltare a limbii)*.

Cap. III (p. 197—313), dedicat *limbii ca fenomen istoric în continuă dezvoltare*, va constitui, ceva mai jos, obiectul (sau subiectul) discuției noastre.

Capitolul următor (p. 314—370) dezbate *mecanismele psihofiziologice ale vorbirii*, patologia limbajului, particularitățile vorbirii, nivelul capacității vorbitoare și unitățile psiholingvistice³, vorbirea interioară, aspectul semantic al generării faptelor de limbaj⁴, latura psihologică a problemei privind segmentarea actuală a propoziției, aspectele gramatical și fonetic al generării vorbirii și, într-un paragraf special, organizarea psihofiziologică a vorbirii.

În cap. V (p. 371—416) sînt tratate problemele referitoare la *interacțiunea dintre limbă și gândire*, complexitatea acestor fenomene, manifestarea interacțiunii dintre limbă și gândire în sistemul sensurilor lingvistice, raportul dintre limbă și logică etc.

Limba ca fenomen social constituie subiectul capitolului următor (p. 417—450), unde sînt discutate probleme ca: specificul limbii ca fenomen social, exprimarea conștiinței sociale prin limbă, dependența evoluției limbii de stadiul de dezvoltare a societății, reflectarea diferențierii sociale în limbă, reflectarea schimbărilor demografice în limbă, reflectarea particularităților organizării sociale în limbă, reflectarea în limbă a deosebirilor în nivelurile de dezvoltare economică, influența exercitată asupra limbii de fenomenele suprastructurale, reflectarea în limbă a dezvoltării culturii societății și, în ultimul paragraf, rolul societății în crearea și constituirea limbii.

Cap. VII (p. 451—501) cuprinde discutarea problemelor referitoare la *diferențierea teritorială și socială a limbii*. În primul caz, sînt dezbătute chestiuni ca: amestecul dialectelor și formarea dialectelor de tranziție, caracterul proceselor lingvistice ce au loc în zonele amestecului dialectal, cauzele penetrabilității mai mari a sistemelor dialectale, lipsa granițelor, difuziunea isoglozelor, posibilitatea consolidării și individualizării trăsăturilor dialectale, principiile generale de degajare a trăsăturilor dialectale specifice, iar în cel de-al doilea: sistemele lexicale profesionale, jargoane de grup sau de corporații, jargoanele declasaților, limbajele convenționale ale meseriașilor sezonieri, ale negustorilor și ale altor grupe sociale apropiate de acestea, izvoarele lexicului jargoanelor, unele particularități ale variantelor sociale ale vorbirii, penetrabilitatea sistemelor lexicale ale variantelor sociale ale limbii și influența lor reciprocă, legătura dintre lexicul jargoanelor și graiul popular, formarea interjargoanelor, funcțiile stilistice ale variantelor sociale ale limbii etc.

Cap. VIII (p. 502—548) este afectat problemelor *limbii literare*⁵, de unde spicuim: conceptul de «limbă literară», locul limbii literare în ansamblul celorlalte forme de existență a limbii (limbă literară și dialect, limba literară și variantele formelor uzuale de existență a limbii, cu privire specială asupra unor *κοινὴ* urbane și regionale și a diverselor tipuri de interdialecte), procesele de închegare

² Vezi monografia, recentă, a lui Paul Miclău, *Le signe linguistique*, Paris, 1970.

³ Vezi Tatiana Slama-Cazacu, *Introducere în psiholingvistică*, București, 1968.

⁴ Cf., recent, Emanuel Vasiliu, *Elemente de teorie semantică a limbilor naturale*, București, 1970.

⁵ În legătură cu situația de la noi vezi, recent, lucrarea fundamentală a prof. Gavril Istrate, *Limba română literară*, București, 1970.

a limbii naționale și variantele posibile ale statutului de limbă literară în această perioadă, căile de constituire a limbilor literare naționale și problema continuității, tipurile de limbi literare etc.

Ultimul capitol, al IX-lea, este consacrat conceptului de *normă* (p. 549—596) și cuprinde considerații axate pe probleme ca: raportul dintre noțiunile de «structură», «normă» și «uz», specificul normelor limbii (norma ca fenomen pur lingvistic și norma limbii ca fenomen social-istoric), norma limbii literare, caracterizarea ei generală (stabilitatea și variabilitatea realizărilor normative, diferențierea acestor realizări, codificarea conștiință a normelor literare), norma limbii literare ca fenomen istoric (baza istorică și inegalitatea proceselor de normalizare, tipurile de modificări normative).

Revenind acum la cuprinsul și modul de tratare a chestiunilor care alcătuiesc materia de discuție a capitolului III⁶, vom recunoaște că multe chestiuni referitoare la cauzele schimbărilor lingvistice capătă aici soluții adeseori originale și — ceea ce este mai important — verosimile (ca și în alte capitole), fapt care contribuie, fără îndoială, la dezvoltarea cunoștințelor noastre în acest sector, unde, deși s-a scris enorm, sînt de așteptat studii speciale, chemate să elucideze laturi ale fenomenelor ce stau încă în umbră⁷.

În capitolul avut în vedere acum un spațiu destul de însemnat a fost rezervat locului pe care-l ocupă problema *schimbărilor limbii în lingvistica contemporană*. Autorii pornesc de la constatarea că studiul limbii ca fenomen ce suferă modificări în cursul istoriei constituie o parte importantă a cercetării formelor ei de existență și că acest studiu este indisolubil legat de descrierea caracterelor esențiale ale limbii. În același timp, se subliniază că, deși variabilitatea limbii apare întotdeauna ca un fapt indiscutabil și evident, totuși natura modificărilor produse cu acest prilej nu este nici pe departe tot atât de clară.

În continuare, se arată că mulți lingviști care împărtășesc ideile lui F. de Saussure au căutat cauzele schimbărilor nu în *modul* cum este organizată limba (reflectarea realității — variabilă și ea — în actele comunicării), ci în funcție de *destinația* ei. Desigur, procesul, neîntrerupt, de constituire și perfecționare a limbii nu este legat numai de progresul, material și tehnic, al societății, ci și de necesitatea, tot atât de inevitabilă, de desăvîrșire a tehnicii lingvistice, fenomen manifestat, între altele, în eliminarea contradicțiilor și chiar a defectelor existente în organizarea fiecărei limbi. De aceea, fie și numai în parte, unele prefaceri lingvistice au, după autori, *caracter terapeutic*, căci apar „în virtutea necesității interne de reorganizare a mecanismului limbii“ (p. 198), Există, de bună seamă, și modificări provocate de influența unei limbi asupra alteia. În linii generale, autorii capitolului relevă că transformarea limbii poate avea loc sub acțiunea a două forțe diferite, dintre care una este legată de *destinația limbii și de realizarea necesităților de comunicare ale societății*, iar alta, de *principiile de organizare a limbii* (substanță și sistem de semne). Deci, evoluția limbii se află într-o dublă dependență, pe de o parte, de mediul în care ea există, iar pe de alta, de mecanismul ei intern. După cum relevă autorii (*ibid.*), în dezvoltarea fiecărei limbi cei doi factori se împletesc și se influențează reciproc. Clasificarea cauzelor ce declanșează schimbările limbii este clădită, în capitolul de față, pe acest criteriu fundamental. Recunoscînd rolul mediului extern în evoluția limbii, autorii desprind și o sumă

⁶ Autorii paragrafelor care îl compun sînt: E. S. Kubrjakova, G. A. Klimov și B. A. Serebrennikov.

⁷ Vezi, între altele, articolul lui Cicerone Poghir, *Note asupra cauzalității în limbă*, în *Probleme de lingvistică generală*, vol. V, București, 1967, p. 7—15; vezi și însemnările noastre: *În problema legilor limbii*, „Analele Științifice ale Universității «A. Cuza» din Iași”, Serie nouă. Secțiunea III. Științe sociale, c. Lingvistică, VII, 1961, p. 241—244.

de modificări ce nu depind de asemenea factori, ceea ce le dă dreptul să vorbească de *independența relativă a dezvoltării sistemului limbii*⁸. Cu toată varietatea cauzelor ce duc la schimbări lingvistice, pretutindeni observăm manifestarea tendinței contradictorii, de frînare a evoluției prea rapide, care ar avea drept consecință anularea funcției comunicative a limbii, lucru semnalat, după câte știm noi, mai de mult, de F. de Saussure și Ch. Bally.

Considerînd limba în fiecare moment al existenței ei nu numai ca *εργον*, ci și ca *ἐνεργεια*, deci nu numai ca activitate, ci și ca produs istoric al acestei activități, autorii capitolului relevă că în situații de acest fel trebuie să distingem două procese cinematice diferite, dintre care unul de *geneză* a limbii, altul de *funcționare* a ei (vezi p. 199). Înțelegerea evoluției istorice a limbii în afara acestor coordonate ar fi imposibilă, căci orice schimbare își are originea în activitatea lingvistică. „Variabilitatea limbii — ne spun autorii (*ibid.*) — reprezintă și premisa, și rezultatul activității vorbitoare, și condiția, și consecința funcționării normale a limbii. Întocmai ca alte fenomene complexe din realitate, limba poate fi caracterizată ca o unitate dialectică a contradicțiilor“.

În legătură cu *progresul* în limbă⁹, se precizează că numeroasele idei formulate de diverși lingviști nu sînt suficient de clare, mai ales pe linia delimitării *progresului relativ* (manifest, între altele, în îmbogățirea lexicului și dezvoltarea sensurilor noi la cuvinte) de *progresul absolut*. Progresul în limbă este cu mult mai complicat decît progresul realizat în viața societății sau în gîndirea omului. În ceea ce privește *tehnica lingvistică* (structuri sintetice, analitice, tipuri izolante, polisintetice), este evident că aici nu poate fi vorba decît despre un *progres relativ*, nu despre unul absolut. Sub raportul *tehnicii* structura analitică a limbilor este mai perfectă, dar de aici nu se poate trage concluzia că un asemenea sistem ar reflecta o gîndire mai abstractă (vezi p. 305). Considerații lingvistice similare, tot atît de prețioase, se întîlnesc în toate paragrafele cărții de față.

Fiecare capitol al monografiei prezentate conține o amplă și foarte utilă bibliografie, legată direct de problemele care constituie obiectul expunerii compacte și de detaliu a autorilor ei, ceea ce permite cititorului interesat să adîncească chestiunile abordate în respectivul sector.

În ceea ce privește materia selectată în volumul semnalat aici, trebuie să spun că autorii ne previn — cu deosebită circumspecție și modestie (vezi p. 7) — că în nici unul din capitolele monografiei nu s-a urmărit tratarea exhaustivă a problemelor care țin de tema abordată. În același timp ei recunosc (*ibid.*) că: „Nu toate problemele au putut fi explicate și rezolvate în mod satisfăcător, în lucrare sînt posibile unele neajunsuri și lacune“. Este, desigur, ceva firesc în cercetări de acest gen, unde multitudinea faptelor se împletește cu diversitatea concepțiilor, a punctelor de vedere și a metodelor de analiză. Cu toate acestea monografia de față se înscrie în rîndul contribuțiilor de certă valoare științifică apărute în ultimii ani în lume. Oglindind efortul și realizările lingviștilor sovietici, preocupați de aspectele esențiale ale teoriei limbii (în multiplele ei relații cu alte discipline), ea se impune atenției specialiștilor ca o cercetare demnă de nivelul atins în acest domeniu al cunoașterii umane, cercetare ce se recomandă prin ea însăși tuturor celor care activează în cîmpul vast al glotologiei generale.

Decembrie 1970

A. Vraciu

Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași

⁸ Unul din autorii acestui capitol — B. A. Serebrennikov — a consacrat problemei în cauză o lucrare specială: *Ob otnositel'noj samostojatel'nosti razvitiia sistemy jazyka*, Moscova, 1967.

⁹ Vezi, la noi, monografia Luciei Wald, *Progresul în limbă*, București, 1969.

SOLOMON MARCUS, *Poetica matematică*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1970, 400 p.

O carte de poetică matematică poate fi socotită, prin simpla ei apariție, o ilustrare imediată și concludentă a direcțiilor în care evoluează știința contemporană. Ea face dovada posibilității de a conjuga cele mai diverse domenii, unicul imperativ al „simbiozei“ fiind descoperirea sau redescoperirea și precizarea unor fenomene definitorii, fie pentru unul sau altul dintre domenii, fie pentru posibila lor corelare. Soluția cercetărilor interdisciplinare răspunde, de altfel, modului de gândire dialectic.

Cartea profesorului Solomon Marcus depășește cu mult stadiul de simplă ilustrare a unei tendințe în cercetarea științifică a ultimilor ani. *Poetica matematică* este nu numai o pledoarie, dar și o demonstrație pentru posibilitatea și utilitatea aplicării metodelor matematicii moderne la studiul fenomenelor artei.

Conceptia de ansamblu a cărții se situează în planul unei cercetări structurale, analitice. Ea își propune detașarea și descrierea elementelor rezultate din compararea a două sisteme fundamental diferite prin modul lor de funcționare: sistemul limbajului poetic și cel al limbajului științific. „O descriere funcțională și opozițională a limbajului poetic“ (p. 54) e o cale sigură prin care acesta, în faza actuală a cercetărilor, poate fi „aproximat exact“. Pe de altă parte, procesul de formalizare și de modelare logică „care să simuleze unele aspecte de structură ale limbajului poetic“ (p. 18) presupune abordarea obiectului printr-o metodă structurală.

Premisa metodologică conform căreia „o entitate situată, în ceea ce privește organizarea ei internă, la un nivel inferior de structuralizare și formalizare, poate contracta opoziții rigurose formalizate cu alte entități“ (p. 54) justifică situarea limbajului poetic în opoziție cu cel științific, acesta din urmă întrunind o seamă de condiții favorabile unei descrieri riguroase. Prin aceasta, *Poetica matematică* se deosebește de majoritatea cercetărilor anterioare care, implicit sau explicit, considerau limbajul poetic ca un limbaj deviant în raport cu limbajul uzual, curent. Lucrarea preia și reevaluează soluția fundamentată teoretic și ilustrată practic de Pius Servien, în baza căreia termenul de referință cel mai adecvat prin gradul înalt de structuralizare și formalizare îl constituie limbajul științific.

Două aspecte majore fac din *Poetica matematică* o lucrare fundamentală: a) caracterul său sintetic, cuprinzând și valorificând realizări mai noi din domeniul poeziei, al stilisticii și al matematicii moderne, teoretice sau aplicate la studiul fenomenelor lingvistice și b) încercarea de a da o modelare axiomatic-deductivă structurilor poetice pe baza unor analogii cu structuri matematice, „analogii mijlocite uneori de structuri lingvistice studiate recent în lingvistica algebrică“ (p. 22). Ca *metodă de gândire*, matematica dobândește statut epistemologic.

Dintre cele opt capitole (și o *Anexă*) ale cărții, doar primele șapte alcătuiesc, propriu-zis, *Poetica matematică*; ultimul: *Metode matematice în studiul teatrului* depășește sfera *strictă* a poeziei. Incluziunea lui în lucrare poate fi parțial motivată prin aplicarea acelorași metode de cercetare unui domeniu incadrabil în sfera mai largă a „artei literare“.

Cartea lui Solomon Marcus nu pornește, așa cum, probabil, ne-am fi așteptat, de la o definiție a limbajului poetic, deoarece „conceptul științific de limbaj poetic se află în curs de elaborare“ (p. 23), și nici nu-și propune acest scop. În compen-

sație, însă (avînd o valoare practică mai pronunțată), descrierea limbajului poetic, schițată doar pentru anumite aspecte, sau detaliat realizată pentru altele, oferă premise *sigure* pentru o definire a conceptului. Suita de douăzeci și cinci de opoziții (din capitolul al II-lea) conturează, în linii definitorii, un limbaj poetic idealizat, abstras din realizările concrete, particulare (poezia lirică), printr-o permanentă raportare la un limbaj științific, idealizat și acesta, față de care limbajul matematic reprezintă cea mai *pură* materializare.

Capitolul al III-lea e consacrat limbajului matematic care, în felul acesta, e convertit în *obiect* al cercetării, o altă ipostază alături de cea epistemologică. Menționăm însă nivelul destul de scăzut de matematizare a acestei părți din lucrare, care se rezumă mai mult la o prezentare empirică și analitică a faptelor și numai arareori la formularea axiomatică.

Capitolul al IV-lea (*Modelarea matematică a opoziției dintre limbajul poetic și limbajul științific*) este axul teoretic al lucrării, atît prin poziția problemei tratate, în raport cu celelalte, cît și prin rigoarea demonstrației. O parte a opozițiilor enunțate mai la începutul cărții sînt reluate pentru a li se da o nouă dezvoltare, capabilă să fundamenteze concepția teoretică a *Poeticii matematice*.

Capitolele V (*Figurile poetice*), VI (*Aspecte probabilistice și informaționale ale limbajului poetic*) și VII (*Analiza comparativă a textelor poetice*) au mai mult un caracter aplicativ, ilustrînd posibilitatea și valoarea utilizării unor noțiuni matematice, atît în domeniul, deocamdată proteic, al semanticii, cît și în acela al expresiei, care, prin natura lui, se supune mult mai ușor cuantificării și formalizării.

În considerațiile ce urmează vom releva cîteva dintre aspectele cele mai valoroase ale lucrării, prezentînd, în același timp, și puncte de vedere mai mult sau mai puțin diferite în raport cu unele soluții propuse de autor.

Atît limbajul poetic, cît cel științific, în forma lor idealizată, sînt limbae cu structuri semantice. Faptul de a le trata ca limbae pe un suport biplan, în care mulțimea semnificațiilor se grefează pe o mulțime a frazelor, este concludent pentru precizarea locului ce i se acordă semanticii în studiul formalizat al operei literare. Valoarea unui asemenea punct de vedere crește cu atît mai mult cu cît el stă la baza cercetării într-o lucrare de un înalt nivel matematic, ce se opune astfel încercărilor de absolutizare a planului expresiei, ca fiind unicul accesibil și formalizabil.

De fapt, esența limbajului poetic e dată de contradicția permanentă dintre două planuri: planul expresiei (înțeles ca o mulțime de fraze) și planul semantic (o mulțime de semnificații). Neconcordanța dintre numărul frazelor și cel al semnificațiilor generează fenomenele de omonimie și sinonimie, determinante în definirea limbajelor studiate. Astfel *limbaj liric* este „orice limbaj lipsit de sinonimie, în care indicele de omonimie al fiecărei fraze este de puterea continuului” (p. 127), iar *limbaj științific* este acel limbaj semantic lipsit de omonimie și în care fiecare frază „are indicele de sinonimie egal cu infinit” (p. 116). Indicele de omonimie al oricărei fraze *lirice* este expresia matematică a infinității de semnificații pe care ea o poate sugera. *Structura de valorificare* ce trebuie asociată limbajului liric, stabilind relația dintre semnificația unei fraze, individul care o sesizează și momentul sesizării, e un mijloc de a opera distincții între diversele semnificații ale unei fraze dintr-un limbaj poetic. *Deschiderea* operei literare își găsește o primă aproximare tocmai în această *structură de valorificare*; în fiecare moment al receptării, orice individ realizează o altă semnificație, diferită de toate celelalte pe care le-a mai sesizat sau le va mai sesiza. În felul acesta devine exterior apreciabilă o virtualitate fundamentală a limbajului poetic (de fapt, a oricărei opere de artă, în

general): natura continuă a semnificațiilor. Contradicția dintre „natura discretă a limbajului liric și natura continuă a semnificațiilor lirice“ (p. 129) constituie „sursa inefablului poetic“. În tradiția noastră estetică Tudor Vianu este cel care a fundamentat teoretic o serie de concepte ce se impun mereu cel puțin ca puncte de plecare în construirea unor teorii moderne. Ideea caracterului continuu al semnificației în opoziție cu caracterul discret, numărabil, al expresiei stă la baza distincției dintre *simbolul artistic* și *simbolul lingvistic*: „... simbolurile lingvistice sînt adeseori discontinue. Simbolurile artistice sînt totdeauna continue“¹. Ar fi fost necesară o referință la această contribuție a lui Tudor Vianu, chiar dacă unghiul de vedere nu coincide exact cu cel al autorului *Poeticii*. La T. Vianu continuitatea este urmărită din interiorul operei de artă, ca un rezultat al raportului dintre fragment sau parte și întreg, iar comunicarea prin simbol artistic este considerată „întim aderentă cu agentul ei“². Deși T. Vianu e interesat de relația operă-creator, iar S. Marcus de relația limbaj poetic-consumator (cititor), e evident că esența opoziției continuu-discontinuu nu se modifică. Soluția lui S. Marcus devine mai avantajoasă în momentul în care oferă criteriile obiective pentru aprecierea unor constatări bazate, uneori, pe intuiție.

Poetica matematică se ocupă, cu predilecție, de limbajul poetic modern. Acest fapt se evidențiază nu numai prin calitatea poemelor utilizate pentru exemplificări, dar și prin natura opozițiilor stabilite. Astfel, se constată că opoziția artificial-natural devine neadecvată la structura limbajului poetic modern, care manifestă o vizibilă tendință de artificializare, de migrare spre polul limbajului științific. Numai că, așa cum subliniază autorul, artificialul poetic este neconvențional și individual, în opoziție cu cel științific, convențional și general. (Această tendință fusese numită de T. Vianu³ *desocializare* a limbajului poetic.) Constatînd că se pot produce modificări în timp ale unor opoziții, corespunzătoare diferitelor etape din evoluția limbajului poetic, S. Marcus acceptă, implicit, ideea perspectivei diacronice pe baza studiului acestor opoziții. (Sugestia, ca și altele, menționate însă în text⁴, poate reține atenția cercetătorilor.)

Din faptul că „o semnificație poetică impune o expresie unic determinată“ (p. 44) și că stilul este o posibilitate de selecție în expresie, s-a dedus, în acord cu opinia cunoscută a lui Pius Servien, absența problemelor de stil în limbajul poetic și prezența lor doar în limbajul științific. Acest mod de interpretare poate surprinde numai dacă pierdem din vedere constatarea deja făcută că factorul prin prisma căruia se apreciază toate relațiile este receptorul și nu autorul. Într-adevăr, odată produsă, expresia poetică nu mai acceptă vreo modificare, deoarece aceasta ar distruge sau ar altera semnificația. De aici decurge caracterul netrădător (p. 40), în aceeași limbă sau într-o limbă străină, al limbajului poetic. Și totuși se fac traduceri. Pentru cele care transpun în aceeași limbă un text poetic (ne gîndim în special la încercările critice sau stilistice de interpretare) rezultatul reprezintă o anumită lectură, actualizarea unei semnificații din infinitatea posibilă, fapt relevant și de autor. Dar, dificultatea precizării unui punct de vedere ferm apare în momentul încercării de a stabili raportul dintre textul poetic original și traducerea efectuată, sau dintre diversele variante ale aceluiași autor. (Capitolul al VII-lea, deși conține *Analiza comparativă a textelor poetice* nu dezbate în nici un fel proble-

¹ Cf. Tudor Vianu, *Postume. Istoria ideii de geniu. Simbolul artistic. Tezele unei filozofii a operei*, București, 1966, p. 153.

² T. Vianu, *Postume...*, p. 154—155.

³ Cf. Tudor Vianu, *Ion Barbu*, Editura Minerva, București, 1970, p. 79.

⁴ Vezi, de exemplu, p. 125, unde se sugerează cercetarea comparativă a textelor științifice pe baza gradului de depărtare față de lungimea ritmică minimă.

mele semnalate.) Există două posibilități de interpretare: a) sau se consideră traducerea drept o semnificație actualizată (ca în cazul *transpunerii* în aceeași limbă) și atunci se anulează orice valoare poetică sau b) orice traducere e un nou act de creație. Soluțiile practice propuse de autor pentru compararea textelor (cum ar fi aplicarea *distanței Hamming*) nu ajută la rezolvarea dilemei, deoarece ele furnizează date privind măsurarea *fidelității* traducerii, căreia nu îi corespunde cu necesitate și o creștere a valorii poetice. E necesar să se găsească noi parametri care să conducă la o concluzie sigură.

Tratarea figurilor poetice ca încălcări ale concordanței dintre distanța *sintagmatică* și cea *paradigmatică* pune în lumină încă o dată stringența legăturii dintre planul expresiei și al semnificației în limbajul poetic. „Creația poetică și înțelegerea ei sînt ascunse în dialectica fină a paradigmaticului și a sintagmaticului“, notează autorul (p. 155). Poezia reprezintă o sintagmatizare a paradigmelor fie prin „fenomene de periodicitate în apariția termenilor unei paradigme“, fie prin „sensibile micșorări ale distanței sintagmatice a acestor termeni“ (p. 154). În paginile consacrate *anomaliilor semantice*, concepute ca îmbinări de termeni asociați unor categorii semantice „de un grad relativ mare de eterogenitate sau care diferă relativ mult ca grade de generalitate“ (p. 161), Solomon Marcus dă o descriere teoretică de mare finețe cu o reală valoare în analiza practică (vezi modelul matematic al sinesteziei, p. 173—174).

Odată construită arborescența categoriilor semantice, *gradul de eterogenitate* a două categorii din arborescență devine măsura caracterului insolit al sintagmei celor doi termeni asociați categoriilor. Din această perspectivă metaforele corespund „unor cupluri semantice eterogene ireductibile“ (p. 173) în care distanța sintagmatică tinde spre zero „deoarece termenul exprimat este pur și simplu suprapus peste cel pe care-l exprimă“ (p. 156).

Consecvent cu opoziția stabilită în capitolul al II-lea al lucrării între caracterul denotativ al limbajului științific și caracterul conotativ al limbajului poetic, autorul tratează limbajul matematic ca un *limbaj pur denotativ*. Cu toate acestea nu se evită aducerea în discuție a metaforei matematice reprezentată de clasa cuvintelor de tipul: *sită, filtru, inel, conexiune* (numită subtipul 2 b), cuvinte cu o accepțiune matematică și una nematematică. Se remarcă, întemeiat, că trăsătura comună a celor două accepțiuni „este una din trăsăturile *esențiale* (s.n. — C.V.) ale fiecăreia dintre cele două accepțiuni“ (p. 92). Ne întrebăm însă dacă într-o asemenea condiție mai poate fi vorba de o metaforă, fie ea și de un tip special, și dacă nu este mai degrabă un proces de *demetaforizare*, înțelegînd prin aceasta pierderea caracterului conotativ și convertirea lui într-unul denotativ. Ideea ar putea fi susținută chiar prin următoarele considerații aparținînd lui Solomon Marcus: sensul denotativ al cuvîntului e dat „de funcția inițială, fundamentală a obiectului (respectiv a cuvîntului)“ (p. 48) sau „un cuvînt poate avea mai multe sensuri denotative“ (p. 49), sau „prin simpla inserare în dicționar a unui sens conotativ, acesta își pierde oarecum caracterul conotativ și se convertește într-unul denotativ“ (p. 48—49) și „există o continuă migrație a sensurilor conotative spre cele denotative“ (p. 49). Se mai știe că orice termen nou introdus în limbajul științific (în cel matematic în special) în mod obligatoriu trebuie definit. În utilizarea acestor termeni dispăre astfel conștiința analogiei, cît și a deosebiriilor față de sensul matematic („interior“) sau nematematic („exterior“) inițial, se suspendă deci condiția funcționării metaforice a transferului semantic efectuat. La toate acestea se mai adaugă faptul că dacă am încerca să descriem o metaforă matematică pornind de la o arborescență, aceasta, cu siguranță, ar înregistra categoriile asociate celor două

sensuri la gradul minim de generalitate al nivelelor, într-o arborescență cu mai multe asemenea nivele.

La tot ceea ce există valoros în *Poetica matematică*, doar în parte relevat în această prezentare, trebuie adăugat meritul incontestabil de a fi abordat dintr-o perspectivă largă și laxă (deși formală) o seamă de chestiuni dintre cele mai dificile. Problema raportului dintre modelul științific și obiectul aproximat prin el în cazul limbajului poetic ne conduce la eternul inefabil poetic ca „forma specifică sub care se manifestă, în studiul poeziei, imposibilitatea formalizării totale a cercetării științifice“ (p. 19). Contribuțiile viitoare ce vor porni de la sugestiile lui Solomon Marcurs vor duce, este sigur, la diminuarea „distanței“ dintre model și obiect, printr-o circumscriere din ce în ce mai riguroasă a acestui inefabil poetic.

Decembrie 1970

Carmen Vlad

Universitatea „Babeș-Bolyai“
Facultatea de filologie, Cluj, str. Horea, 31

GIULIO C. LEPSCHY, *La linguistique structurale*, traduit de l'italien par Louis-Jean Calvet, Payot, Paris, 1968, 240 p.

Articolul lui G. C. Lepschy, *Aspetti teorici di alcune correnti della glottologia contemporanea*, publicat în 1961, dezvăluie preocupările sale de lingvistică generală și anticipează totodată lucrarea sa, pe aceeași temă, dar de proporții mai vaste, apărută în 1966 la Torino, *La linguistica strutturale*. Cartea, cu cele peste două sute de pagini ale sale, este destinată a fi, după mărturisirea autorului, un mijloc informativ („lo scopo molto modeste di informare il lettore, attraverso una discussione critica, su varie concezioni linguistiche recenti“, *La linguistica strutturale*, Torino, 1966, p. 8) atât pentru cei neinițiați, cât și pentru cei familiarizați cu terminologia și metodele de lucru ale lingvisticii structurale. Valoarea incontestabilă a cărții, valoare cîntărită prin prisma menirii pe care i-a acordat-o însuși autorul, este ilustrată și de traducerea ei în franceză de către Louis-Jean Calvet, la doi ani după apariție. Traducerea, beneficiind de o completare la zi a bibliografiei, am socotit de cuviință să ne folosim în cele ce urmează de această ultimă ediție.

Expunerea pornește cu elemente pur teoretice (teze, metode, terminologii, accepțiuni) pentru a atinge în final latura practică, și anume traducerea automată.

Concepută în nouă capitole la care se adaugă trei anexe (bibliografie sumară, indice analitic și indice de nume), cartea întrunește toate însușirile care se cer unei reușite atât în ceea ce privește nivelul calitativ al materialului, cât și al modului de organizare și prezentare a acestuia, uneori dificil și controversat.

Autorul își expune cu claritate punctul de vedere asupra conceptului de lingvistică structurală folosit „pour dénoter les recherches linguistiques développées au cours de notre siècle et dans lesquelles se sont élaborés les principes que nous avons soulignés“ (p. 36) (se referă la model, pertinență etc.). Există diverse accepțiuni, unele mai largi, cu o sferă mai bogată de elemente care ar permite să se definească ca structurale și gramaticile indiene sau cele greco-latine, altele mai restrînse, care se limitează doar la lingvistica distribuțională, în particular, la cea americană de tendință bloomfieldiană. Capitolele (sugestiv intitulate, *Școala de la Praga*, *Lingvistica funcțională* etc.) urmăresc într-o notă de largă accesibilitate fazele prin care a trecut lingvistica structurală, elementele care definesc noi orientări

sau specificul de analiză aparținând unui cerc larg de lingviști și lucrările lor reprezentative (F. de Saussure, *Cours de linguistique générale*, N. S. Troubetzkoy, *Grundzüge der Phonologie*, R. Jakobson, *Selected Writings, I. Phonological Studies*, A. Martinet, *Économie de changements phonétiques. Traité de phonologie diachronique*, E. Sapir, *Language*, L. Bloomfield, *Language*, L. Hjelmslev, *Prolegomena to a theory of language*).

Școala de la Copenhaga, prin reprezentanții ei, frecvent citați, V. Brøndal și L. Hjelmslev, lansează o teorie lingvistică cu un caracter formal și abstract, față de Cercul de la Praga (N. S. Troubetzkoy, R. Jakobson etc.). L. Hjelmslev accentuează acest caracter socotind că relațiile sint singurele care comportă o cercetare științifică.

De asemenea, lingvistica americană, care la sfârșitul primului război mondial nu prezenta diferențe importante față de lingvistica europeană, începând cu Fr. Boas, iar apoi cu F. Voegelin, E. Sapir și L. Bloomfield, își definește treptat particularitățile, specificul.

Cercetările și descrierile limbilor indigene americane pe de o parte sau dezvoltarea telecomunicațiilor pe de alta ar explica într-un fel, spune G. Lepschy, anumite direcții pe care le-a urmat aici cercetarea lingvistică (p. 93—100). Studiul raporturilor între limbi, al raporturilor între limbaj și cultură, limbaj și literatură a constituit, printre altele, subiectul lucrării lui E. Sapir, *Language* (1921). După E. Sapir faptul lingvistic esențial constă „dans la classification, dans la configuration (*patterning*) formelle, dans la référence aux concepts. Une fois de plus, la langue comme structure est dans son aspect interne l'empreinte de la pensée“ (p. 103).

În 1933 apare și *Language* a lui L. Bloomfield, care, spune G. Lepschy, „réunissait en une synthèse d'une rigueur, d'un complet et d'une concision inégalées les doctrines linguistiques“ (p. 110). Concepția lui L. Bloomfield este, în esența ei, de natură materialist mecanicistă și comportamentistă (p. 111), dar G. Lepschy precizează că importanța esențială a teoriei bloomfieldiene nu constă în susținerea unor principii metodologice abstracte, ci în descrierea formală riguroasă și coerentă a faptelor gramaticale. Oricum, influența covârșitoare pe care a avut-o L. Bloomfield asupra lingvisticii americane se reflectă și în considerarea lingvisticii americane, după 1925, ca bloomfieldiană și postbloomfieldiană.

G. Lepschy se străduiește în mod remarcabil să concentreze, atât cât este posibil, întreaga învățătură izvorită și crescută pe baza tezelor saussuriene, reprezentată de școli și personalități cu particularități evidente. Astfel apare și argumentarea ideii unei monografii cuprinzând un studiu critic aprofundat despre predecesorii și urmașii lui F. de Saussure. Într-adevăr, un studiu riguros asupra înaintașilor ar evidenția sursa multor idei aflate în *Cours de linguistique générale*, surse mărturisite și nemărturisite de însuși F. de Saussure (vezi, de pildă, E. Coseriu, *Georg von der Gabelentz et la linguistique synchronique*, în „Word“, vol. 23, 1967, p. 74—100) și implicit criticile, nu puține, care se aduc ideilor sale (vezi de pildă W. Mańczak, *Critique du structuralism*, în „Folia linguistica“, Acta Societatis Linguistica Europaeae, tom. III, Mouton, 1969, p. 169—177). Recentă carte a lui G. Mounin, *Ferdinand de Saussure ou la structuraliste sans le savoir*, Paris, 1968 întregește în parte această lipsă.

Teoretician și totodată istoric, G. Lepschy redă cu fidelitate procesul istoric al dezvoltării teoriei lingvistice, fără a fi un negativist al tradiționalismului și neperluind cu lipsă de discernământ teoriile mai noi (p. 89—93).

A. Martinet, R. Jakobson, apoi M. A. Haliday au dezvoltat ulterior lingvistica funcțională, caracterizată prin cercetarea faptelor lingvistice din punct de vedere

al funcțiunii, al randamentului funcțional, sincronia fiind cea care relevă funcționarea sistemului.

De la teoria saussuriană, lingvistica a consemnat treptat direcții cu caracter diferit marcate în timp prin Școala de la Praga, Copenhaga, școala descriptivă etc. sau prin poziții eclecticice (J. Kuryłowicz).

Ceea ce interesează în definirea unei direcții este tocmai ceea ce a încercat și G. Lepschy, delimitarea și caracterizarea cât mai precisă a domeniilor și metodelor de cercetare. În structuralismul american, de pildă, mai exact în lingvistica post-bloomfieldiană, principiul de lucru îl formează analiza în constituenți imediați. Tot aici s-a încercat, pe plan semantic, o „măsurare“ riguroasă a sensului (vezi lucrările lui C. E. Osgood, G. Y. Suci, P. H. Tanenbaum etc., p. 181), încercare față de care G. Lepschy este sceptic, ca de altfel și față de încercările unora (E. Sapir, L. Whorf, A. Korzybski) de a condiționa exprimările ideilor de o metafizică înăscută. I se pare stranie o legătură directă între concepția asupra lumii și exprimarea unui singular sau plural.

Discuții a iscat și criteriul semantic în analiza fonemică. Fonemul ar apărea ca element diferențiator doar de expresie; de aici, inoportunitatea sensului în analiza fonologică „si l'on veut dire que le phonème est une unité de l'expression, et appartient en signifiant et non au signifié, l'observation est banal“ (p. 174).

Față de teoria structuralistă cunoscută, limitată la inventarierea elementelor și la examinarea variantelor contextuale, gramatica transformațională, conform lui N. Chomsky, reia această analiză în constituenți imediați, făcând, în termeni generativi, o gramatică a structurii frazei, încercând o identificare și precizare a limitelor ei. Pentru a se evidenția felul în care structura de adâncime se proiectează asupra structurii de suprafață, sînt necesare, arată N. Chomsky, reguli speciale, transformaționale. Trecînd apoi prin statistica lingvistică și teoria informației se ajunge la traducerea automată, care oferă succint, dar suficient, principiul de lucru al acestui procedeu și, evident, folosul lui practic. Cu toate inconvenientele momentane pe care le ridică traducerea automată cu ajutorul calculatoarelor (p. 213—224), arată G. Lepschy, din punct de vedere lingvistic, utilizarea lor atît cît pot oferi ele la ora actuală este un lucru indispensabil. Afirmatia apare evident exagerată.

Așa cum arătam la început, preocupat de a informa cititorul cu ceea ce a considerat că este reprezentativ, specific, autorul se ferește de o expunere încărcată cu nume, titluri de lucrări etc., și implicit ocolește discuțiile contradictorii. Formal, oarecum, menționează în scurte subcapitole (vezi *Differentes tendances européennes, Quelques personnalités*) lingviști preocupați de problemele prezentate în capitolele respective.

G. Lepschy își face datoria față de cititorul dornic să pătrundă în miezul discuțiilor (nu rareori controversate) în notele de la finele fiecărui capitol, întregindu-l astfel substanțial. Acest „supliment“ de informație este foarte documentat, deosebit de instructiv și judicios dozat. Nu impresionează numai aportul informativ ca atare, foarte bogat cantitativ, ci îndeosebi modul în care a fost conceput și prezentat. Sînt selecționate lucrări considerate absolut necesare documentării, lucrări cu caracter general sau care abordează probleme tangențiale, reviste de specialitate etc. (ex. p. 149—155, p. 224—229 etc.). Mai mult, se oferă un plus de informație prin date ce întregesc imaginea continuității unei școli (p. 149), se citează lingviști care s-au impus prin cercetările și concepțiile lor (J. Fourquet, G. Gougenheim, A. Mirambel, E. Coseriu, H. Weinreich, P. Hartmann, W. Doroszewski, P. Ivič, P. Gubernia etc.) și se exemplifică prin detalii din operele comentate în

corpul lucrării (ex. schema analizei lingvistice a lui L. Bloomfield, p. 124, exemplele lui L. Hjelmslev pentru selecție, combinație, solidaritate etc., p. 96).

Claritatea expunerii, secondată de o înlănțuire firească a capitolelor și de marcarea grafică a termenilor speciali în vederea evidențierii lor, facilitează lectura și înțelegerea ei.

Firește, câmpul de discuții pe care-l oferă lingvistica structurală este mult prea vast și complex pentru a putea fi cuprins în totalitatea lui în paginile acestei cărți, dar scopul mărturisit n-a fost acesta, ci doar să ofere o sursă de informare, ceea ce lui G. Lepschy i-a reușit pe deplin.

Decembrie 1970

Doina Negomireanu

Institutul de lingvistică și istorie literară
Cluj, str. E. Racoviță, 21

EMANUEL VASILIU, *Elemente de teorie semantică a limbilor naturale*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1970, 293 p.

Lucrarea debutează cu o succintă prefață în care se motivează alegerea titlului. Formula „Elemente de...” trebuie înțeleasă în sensul că lucrarea își propune să elaboreze teoria semantică a unui *fragment* al unui limbaj natural și nu va dezvolta *toate* aspectele teoretice legate de descrierea acestuia.

După ce trece în revistă principalele orientări în teoria semnului lingvistic și în teoria generală a structurii limbii (concepția analitică și concepția generativă a gramaticii), autorul expune pe larg principalele jaloane ale teoriei semantice transformatoriale în forma Katz și Fodor (*The Structure of a Semantic Theory*), după care supune unei analize critice această teorie în trei aspecte ale sale.

1. Problema sensului. În teoria semantică transformatoriale sensul este conceput ca simplă traducere într-un metalimbaj, iar conceptul de „valoare de adevăr” și, legat de acesta, conceptul de „condiții de adevăr” (fundamentale pentru diversele sisteme semantice în care sensul unei expresii se definește ca ansamblul condițiilor în care această expresie este adevărată sau poate fi afirmată: propoziția „soarele este roșu” e *adevărată* numai dacă se verifică în starea de fapt a universului că obiectul denumit „soare” are proprietatea de a fi „roșu”) lipsește din formularea explicită a acestei teorii.

2. Raportul dintre limba-obiect și metalimbaj. În cazul teoriei semantice transformatoriale nu se face o distincție explicită și netă între sensurile și expresiile care aparțin limbii descrise (limba-obiect) și simbolurile și expresiile limbii în termenii căreia se face descrierea, fapt care poate duce la contradicții.

3. Raportul dintre semantică și sintaxă.

Pornind de la teoria Katz și Fodor supusă unei reformulări, autorul își propune să schițeze liniile generale ale unei teorii semantice în care inconvenientele semnalate să fie eliminate. Elementul de bază al acestei teorii este ideea că „... între structura semantică a limbilor naturale și structura limbajelor formalizate există analogii care nu pot fi neglijate fără riscul unei falsificări (fie și parțiale) a teoriei limbilor naturale” (p. 85). Analogia amintită s-a dovedit valabilă o dată cu matematizarea logicii și a lingvisticii.

Prin matematizarea logicii, concepția mai veche potrivit căreia obiectul ei era considerat ca fiind conceptele gândirii sau modul de funcționare a gândirii a fost

depășită. „Logica modernă se identifică din ce în ce mai mult cu o formă de limbaj“ (p. 86). Deci, pe când referirea la logica nematematizată însemna compararea unui limbaj (limba naturală) cu un non-limbaj (formele procesului de gândire), în cazul referirii la logica matematică intervine compararea unui limbaj (limba naturală) cu un alt limbaj (limbajul logic).

Ideea analogiei de structură dintre limbile naturale și limbajul logic sau „limbajul formalizat“ (Church) constituie ipoteza pe care autorul își propune să o valideze. Pentru aceasta e necesar să fie dovedită posibilitatea construirii unui limbaj formalizat care să reflecte o serie de proprietăți definite (niciodată *toate* nu vor putea fi epuizate într-o descriere) ale limbilor naturale.

Prin construirea unui sistem S_i (cu o structură esențial asemănătoare cu aceea a unuia din limbajele logice existente), în care propozițiile unei limbi naturale L_i pot fi traduse, se realizează implicit o descriere indirectă a sistemului limbii naturale L_i , fără intermediul unui metalimbaj oarecare. Mai întâi va fi prezentat un sistem S în forma sa *generală*, care nu diferă în mod esențial de limbajul logic (limbajul formalizat) luat ca punct de plecare pentru construirea sistemului S_i . În forma sa *generală de bază*, S va fi descris independent de posibilitatea de a fi legat de o anumită limbă naturală, în timp ce S va prezenta o formă particularizată a lui S , căruia i s-au adus modificările necesare (modificări făcute în termenii sistemului de bază) pentru a fi adaptat exprimării proprietăților semantice ale unei limbi naturale L_i .

Fiindcă lucrarea nu-și propune să elaboreze o teorie semantică integrală, se limitează la o singură clasă de propoziții din limbajul natural, propoziții care nu conțin alte propoziții în calitate de constituent („propozițiile-nucleu“ din teoria lui Chomsky). Aceste propoziții-nucleu din L_i urmează a fi traduse în S_i . În acest scop sînt prezentate o serie de reguli de traducere (RT) care stabilesc echivalentele în S_i ale expresiilor din L_i și se formulează unele teoreme privitoare la traductibilitatea dintr-o limbă naturală L_i într-un limbaj formalizat S_i . Dat fiind că există posibilitatea traducerii propozițiilor-nucleu dintr-o limbă naturală într-un limbaj logic și considerînd caracterizările adevărate pentru expresiile din limbajul logic (care sînt traduceri din limbajul natural) ca valabile și pentru expresiile din limbajul natural (care au fost traduse în limbajul logic), se obține o caracterizare indirectă a propozițiilor limbii naturale.

Analogia de structură dintre limbile naturale și limbajele formalizate precum și studiul indirect al limbilor naturale prin intermediul limbajelor logice „... fac posibil 'transferul de metodă' din domeniul limbajelor logice în cel al limbajelor naturale. În felul acesta, întregul aparat conceptual folosit în studiul limbajelor logice poate fi utilizat în studiul limbajelor naturale“ (p. 285). Principalele rezultate ale acestui transfer se materializează într-o serie de redefiniri mai exacte ale unor concepte fundamentale ale semanticii (omonimie, sinonimie, deviere semantică), precum și în posibilitatea caracterizării semantice a limbilor naturale din punctul de vedere al valorii de adevăr.

În încheiere, sînt sugerate unele direcții în care principiile teoretice formulate în lucrare pot fi aplicate și dezvoltate: extinderea lor la un întreg limbaj natural (la toate propozițiile acestuia, nu numai la propozițiile-nucleu), analiza și caracterizarea semantică a limbajului poetic, teoria generală a traducerilor, traducerea mecanizată.

Decembrie 1970

Mariana Vartic

Institutul de lingvistică și istorie literară
Cluj, str. E. Racoviță, 21

FRANCIS P. DINNEEN, *Introduzione alla linguistica generale*, Bologna, Il Mulino, 1970, 609 p.

Traducerea italiană a cărții lui Francis P. Dinneen, sub îngrijirea lui Luigi Heilmann, la numai trei ani după apariția ediției originale: *An Introduction to General Linguistics*, New York, Holt, Rinehart and Winston, 1967, ilustrează o dată mai mult laborioasa și deosebit de utila activitate a editurii italiene „Il Mulino”, specializată în răspîndirea prin traducere a valorilor științifice de prestigiu universal. Interesul stîrnit și apoi satisfăcut de editura amintită ne face să ne gîndim la oportunitatea unei asemenea activități editoriale sistematice și la noi.

Actualmente profesor de lingvistică la Universitatea „Georgetown” din Washington, D. C., Fr. P. Dinneen sintetizează în cartea sa o bogată experiență didactică și științifică. Dacă prin titlul său, *Introducerea în lingvistica generală* a lui Fr. P. Dinneen nu se individualizează față de lucrările similare apărute pînă în prezent, destul de numeroase, ea devine astfel prin optica autorului și prin structurarea materialului analizat. Urmărind dezvoltarea cercetării lingvistice în „premisele și rezultatele ei”, cum observă Luigi Heilmann în *Prefața la ediția italiană*, autorul american încearcă de fapt, proiectîndu-și interesul spre aspectele actuale ale disciplinei, o evaluare a metodelor și teoriilor lingvistice moderne prin experiența trecutului. Punctul de pornire în această perspectivă diacronică a preocupărilor îl constituie antichitatea greco-romană, căreia i se acordă spațiul unui capitol întreg, al IV-lea, intitulat, curios întrucîtva, *Dezvoltarea studiului lingvistic în Occident*. Sînt punctate apoi succesiv perioadele culminante și figurile singulare, arcul temporal al dezvoltării încheindu-se cu generativismul modern.

Organizarea materialului teoretic și faptic în cele 13 capitole ale cărții ilustrează cu claritate concepția lingvistică a lui Fr. P. Dinneen și metoda de lucru. Primele trei capitole conțin, așa cum afirmă autorul însuși în *Prefață*, unele concepte fundamentale și elementare ale lingvisticii. Ele se referă, în primul rînd, la caracterul științific al lingvisticii (cap. I), în a cărei perspectivă finală preocuparea tradițională și cercetarea modernă se dovedesc a fi complementare, nu antagoniste. Potrivit concepției științifice, lingvistica modernă e descriptivă, nu „prescriptivă” (p. 25), așa cum este cea tradițională ilustrată de gramaticile scolastice. Încercarea de a cuprinde sub observație un număr cît mai mare de fapte lingvistice este, desigur, din ce în ce mai afirmată, ceea ce nu-i împiedică însă, din păcate, încă nici astăzi pe unii autori, fie ei chiar structuraliști, de a turna materialul faptic în tipare, în șabloane prestabilite.

Cîteva din caracteristicile limbajului se impun cu netăgăduită autoritate: caracterul său linear (sau succesiv), sistematic (limbajul e un sistem de sisteme — p. 28), arbitrar și convențional, contrastiv și creativ. În consecință, analiza lingvistică trebuie să țină seama de compoziția unităților lingvistice, de distribuția și funcția lor (referențială și diferențială), de relația funcțională dintre expresia și conținutul mesajului lingvistic. Dar înainte de toate limbajul e sunet; de aceea, analizei fonetice, cu referire specială la limba engleză, i se consacră cel de-al doilea capitol al cărții. Dintre cele trei capitole „introdutive”, doar acesta conține o doză mai evidentă de concepte „elementare” ale lingvisticii, cum le etichetează Fr. P. Dinneen (producerea și clasificarea sunetelor vorbirii). Al treilea capitol, consacrat gramaticii, revine integral pe terenul inedit al structuralismului modern. În esența ei, gramatica este un sistem formal, alcătuit din diverse unități, tipuri

și clase formale, care se structurează la nivel morfologic sau sintactic și care se definesc prin funcția, compoziția și distribuția lor.

De pe această bază teoretică generală, Fr. P. Dinneen trece apoi la ceea ce constituie, de fapt, partea principală a cărții. Reconsiderarea moștenirii lingvistice a trecutului — începînd cu antichitatea greacă (cap. IV), trecînd apoi la gramaticile tradiționale (cap. V) și la lingvistica istorico-comparativă a secolului al XIX-lea (cap. VI) — nu poate să nu profite de optica structuralistă a autorului. Procedul nu este nou; dimpotrivă. Ceea ce surprinde însă într-o anumită măsură, plăcut desigur, este caracterul programatic, manifest al acestei reconsiderări. Pentru că de acum înainte fiecărui reprezentant de seamă al lingvisticii structuraliste i se acordă spațiul larg al unui capitol întreg: Ferdinand de Saussure (VII), Edward Sapir (VIII), Leonard Bloomfield (IX), J. R. Firth (X), Louis Hjelmslev (XI) și Noam Chomsky (XII).

Încercînd o conciliere între lingvistica tradițională și cea structurală (p. 240), conciliere ce pornește de la recunoașterea declarată a avantajelor și dezavantajelor pe care le prezintă cele două concepții (reținem, în mod special, observația adresată structuralismului, care n-a produs încă nici o gramatică completă a unei limbi concrete asemenea exhaustivelor tratări tradiționale), Fr. P. Dinneen oferă cititorului în paginile cărții sale posibilitatea unei substanțiale informații, obiective, alături de selecția critică a elementelor inovatoare. În perspectiva diacronică a cercetării lingvistice, finalitatea, relativă firește, a lanțului evolutiv o reprezintă structuralismul modern, situat de autor pe ultima treaptă a spiralei. Concepția structuralistă se reîntoarce astfel, în esența sa, la scopurile fundamentale ale lingvisticii tradiționale, aducînd însă cu sine o mai „fecundă înțelegere a limbajului și a limbilor“ (p. 243), „rigoarea metodelor structurale formale“ (p. 242).

Concluziile lucrării (cap. XIII) afirmă fără rezervă universalitatea structuralismului: „Toți lingviștii moderni sînt structuraliști — spune Fr. P. Dinneen, avînd grijă ca restricția formulată în continuare să înlăture eventualele proteste — în sensul că toți consideră fundamentală definirea unităților lingvistice punîndu-le în relație reciprocă pe planul intralingvistic, pe un mai mare număr de niveluri de analiză considerate necesare. Ei diferă în principal în concepțiile lor după numărul și natura unităților admisibile, după nivelurile și tipurile de relații care apar între ele“ (p. 559). Iar dacă ar fi să ne exprimăm o preferință, însoțindu-l pe Fr. P. Dinneen în considerațiile sale, am sta poate aplecați ceva mai îndelung asupra gramaticii generative și transformaționale a lui N. Chomsky.

Multitudinea problemelor discutate de autor, acoperind spațiul unei perioade de două ori milenare, ne pune în imposibilitate de a le semnala măcar, chiar și numai pe acelea ce-ar putea fi considerate de primă însemnătate. Cititorul le va putea însă descoperi el însuși cu maximă facilitate în cele peste 600 de pagini ale cărții, profitînd în același timp de claritatea și subtilitatea analizei, de dăruirea pasională a cercetătorului.

Octombrie 1970

Eugen Câmpeanu

Universitatea „Babeș-Bolyai“
Facultatea de filologie, Cluj, str. Horea, 31

Dicționar rus-român de termeni lingvistici și filologici, sub redacția lui Victor Vasenco, București, 1970, 328 p. (litografiat)

Un colectiv al Facultății de limbi slave a Universității din București, format din Romeo Chivescu, Vasilica Danțiș, Paraschiva Șerbănescu, Inesa Tache, Siegfried Wolf, condus de Victor Vasenco, a elaborat acest dicționar, punând în mîna lingviștilor un valoros instrument de lucru.

Numărul mare de publicații lingvistice în limba rusă, atât în original, cît și traduceri, folosite de specialiștii români, a impus cu necesitate întocmirea unui dicționar de termeni lingvistici. Deși elaborarea a fost îngreuiată de lipsa unui dicționar românesc de termeni lingvistici, colectivul s-a achitat cu cinste de toate problemele pe care le-a avut de rezolvat. Termenii românești, adunați în dicționarul de față și dați ca echivalenți la termenii rusești, vor înlesni, desigur, munca în vederea întocmirii unui dicționar românesc de termeni lingvistici.

Dicționarul conține următoarele părți: *Cuvînt înainte*, p. VII—IX, *Schiță de lexicografie metalingvistică (cu privire specială asupra orientării dicționarului)*, p. X—XXXII, scrise de V. Vasenco, *Lista de izvoare*, p. XXXIII—XXXVII, *Abrevieri*, p. XXXVIII, *Dicționar*, p. 1—314, *Limbi, dialecte și graiuri* (listă bilingvă), p. 315—322, *Nume de lingviști și filologi*, p. 323—326, și *Indice de autori*, p. 327—328.

În *Schiță de lexicografie...* se discută problemele teoretice ale „metalimbii“, ale raporturilor dintre limbă și metalimbă, ale structurii și traducerii metalimbii etc. Ideile enunțate în acest capitol sînt originale și interesante, ele merită să fie studiate cu atenție.

Lista de izvoare se compune dintr-un număr de 37 de lucrări fundamentale, cuprinzînd domeniile la care se referă terminologia. În afară de aceasta sînt folosite și unele dicționare rusești, românești și bilingve. Lucrările din care a fost excerptat materialul sînt: a) lucrări originale în limba rusă (majoritatea), b) lucrări originale în limba română și c) traduceri din limba rusă în limba română. Poate era bine dacă s-ar fi utilizat și unele lucrări românești traduse în limba rusă. De asemenea, considerăm că era necesar să se fi excerptat termeni și din unele reviste, ca, de exemplu, cîteva numere din „Voprosy jazykoznanija“ și „Limba română“, din aceeași perioadă. Lucrările din care a fost extras materialul, atât cele în limba rusă, cît și cele în limba română, sînt lucrări noi, apărute în ultimii 15 ani. Aceasta denotă că dicționarul reflectă terminologia actuală din cele două limbi.

Din punct de vedere tematic, dicționarul este foarte bogat, cuprinzînd terminologia lingvistică contemporană din toate disciplinele lingvistice. Astfel, din dicționar fac parte termeni de lexicologie (semasiologie, etimologie, frazeologie, lexicografie), fonetică și fonologie, grafie și ortografie, morfologie și sintaxă etc. Pe de altă parte, s-a ținut seama ca în dicționar să fie reflectați termenii referitori la limba rusă contemporană, la istoria limbii, dialectologie, slava veche, gramatica comparată a limbilor slave, lingvistica generală și indo-europeană, precum și unii termeni din domeniul romanisticii și germanisticii. Prin urmare, dicționarul depășește cu mult un dicționar care s-ar referi doar la limba rusă.

Lucrarea de față este vastă și prin numărul mare de termeni. Amintim că numărul de cuvinte-titlu depășește cifra de 4600. Numărul de cuvinte, precum și bogăția tematicii clasează dicționarul acesta în rîndul dicționarelor mari de acest fel. Dacă ținem însă seama de faptul că majoritatea cuvintelor-titlu sînt completate

de cuiburi de tip sintagmatic, volumul sensurilor și al nuanțelor crește simțitor. Deci, informația primită în urma parcurgerii tuturor sintagmelor explicative este cu mult mai mare decât se pare. De exemplu, termenul *vremja* „timp“ (p. 27) împreună cu sintagmele explicative ocupă o pagină, însumând cca o sută de construcții; termenul *glagol* „verb“, ocupă aproape două pagini (p. 33—35); termenul *značenije* ocupă aproape trei pagini (66—69), fiind menționat în câteva sute de construcții.

Aceste sintagme explicative înlocuiesc într-o oarecare măsură contextele în care apar termenii. (Menționăm că dicționarul nu conține citate din lucrările din care a fost extras materialul.) Totuși, uneori se simte nevoia unor astfel de citate. Acestea ar fi mărit, desigur, volumul dicționarului.

Majoritatea termenilor sînt de origine străină, considerați internaționali și cunoscuți și în lingvistica românească. O bună parte sînt termeni rusești sau slavi. Dintre aceștia, unii au echivalente în limba română, alții nu. Am aminti aici termeni ca *akan'e*, *okan'e*, *cokan'e* etc., *akajuščij*, *okajuščij*, *cokajuščij* sau *akat'*, *cokat'*. Substantivele au fost redată prin *akanie*, *okanie*, *țokanie*. Mai greu au fost de redat verbele și participiile. De exemplu, *akat'* este tradus: „a pronunța cu *akanie*“; *akajuščij* — „cu *akanie*, privitor la *akanie*, caracterizat prin *akanie*“. Dacă în cazul lui *akanie*, alături de substantive este înregistrat și verbul și participiul, la *okanie* lipsește participiul, iar la *țokanie* lipsește verbul. Este o scăpare a dicționarului; aceste forme există în limba rusă.

Datorită faptului că în lingvistica rusă sînt folosiți alături de termenii autohtoni și termeni internaționali, a fost posibil ca și în terminologie să apară sinonime și dicționarul le-a înregistrat. Astfel, figurează *abbreviatura* și *sokraščenije*; *abstraktnyj* și *otvlečonnyj akcent* și *udarenije* etc. Alteori, termenii rusești sînt traduși în limba română prin sinonime. De exemplu: *sokraščenije* este tradus prin *abreviere*, *prescurtare* la fel ca și *abbreviatura*. Credem că la *sokraščenije* trebuia să fie pe primul loc *prescurtare* și nu *abreviere*.

Dicționarul recenzat este o lucrare importantă în lingvistica românească, ea poate fi utilizată cu succes de traducători, lingviști, cadre didactice și studenți. Merita să fie tipărită și nu litografiată.

Decembrie 1970

O. Vințeler

Universitatea „Babeș-Bolyai”
Facultatea de Filologie, Cluj, str. Horea, 31

CONGRESUL INTERNAȚIONAL PENTRU PROMOVAREA LIMBII ȘI LITERATURII LATINE

(București, 28 august — 2 septembrie 1970)

Una dintre cele mai vechi și mai bogate tradiții ale culturii europene, iar în ultimele două secole și ale celei universale, o constituie studiile asupra limbii și literaturii latine. Apărute și dezvoltate în țările europene occidentale, mai ales în Italia, Spania, Portugalia, Germania și Anglia, aceste studii s-au dezvoltat fără o coordonare organizată pe plan internațional, cu excepția sporadicelor întâlniri ale specialiștilor în simpozioane și congrese.

Recent, s-a luat inițiativa fecundă, de mult timp așteptată, a fondării unei „Academii latine internaționale”, al cărei Congres de constituire a avut loc, la Roma, în 1969. Scopul acestei Academii este multiplu: 1. organizarea de acțiuni pe plan internațional care să pună în lumină valorile intelectuale, morale și culturale ale umanismului latin; 2. integrarea ideilor umanismului latin în condițiile epocii contemporane; 3. promovarea și îmbunătățirea studiului limbii și literaturii latine în învățământul de astăzi din diferitele țări ale lumii.

„Academia latină internațională” a hotărât ca primul ei Congres de lucru să aibă loc la București, ceea ce s-a realizat între 28 august și 2 septembrie 1970.

Alegerea țării noastre ca loc al acestui prim congres de lucru al „Academiei latine internaționale” este explicabilă atât prin faptul că România este unanim cunoscută astăzi în lumea întreagă prin originea latină a limbii și poporului român, cât și prin aceea că, în țara noastră, este întreținut, de peste două secole, cu o mare pasiune, cultul viu al latinității. Fără să aibă o tradiție de studii latine atât de îndelungată ca celelalte țări romanice sau ca Germania și Anglia, România a compensat acest decalaj prin intensa conștiință din ultimile două secole a latinității ei, care constituie unul din principalele elemente formative ale dezvoltării culturii noastre moderne.

În adevăr, de la Școala ardeleană încoace, limba latină a fost considerată la noi ca fundamentală în formarea intelectualilor români, iar predarea ei n-a lipsit de atunci încoace din programul școlilor medii și superioare. Studiile clasice și-au câștigat, la noi, în ultimele două secole o bogată tradiție, în care s-au afirmat oameni de frunte ai culturii noastre, ca: Samuil Micu, Gheorghe Șincai, Petru Maior, Ioan Budai-Deleanu, Timotei Cipariu, Simion Bărnuțiu, A. T. Laurian, B. P. Hasdeu, Titu Maiorescu, Alexandru Odobescu, Nicolae Iorga, Vasile Bogrea, Ovid Densusianu, Sextil Pușcariu, D. Evolceanu, G. Popa-Liseanu, N. I. Herescu, T. A. Naum.

pentru a nu aminti decât pe cei mai de seamă reprezentanți ai cultului latinității, în care au fost atrase generații întregi de intelectuali români din toate profesiunile.

Congresul care s-a ținut în frumoasa aulă a Universității din București a fost organizat de un comitet român în frunte cu profesorul N. I. Barbu, cunoscut animator al studiului limbii și literaturii latine la noi.

La Congres au luat parte savanți latiniști din 26 de țări din Europa și din cele două Americi.

Manifestare științifică de înalt nivel intelectual, Congresul s-a bucurat de întreg sprijinul Partidului și statului nostru, fapt care i-a asigurat un deosebit succes organizatoric.

Comunicările și discuțiile s-au ținut în limba latină, reluându-se tradiția de altă dată a lumii savante, când latina era limba de cultură a întregii intelectualități europene.

Cele șase zile în care s-au desfășurat lucrările Congresului au fost pline de manifestări elevate, cu caracter variat: comunicări, discuții, excursii în locurile cu vestigii ale antichității romane din țara noastră, reprezentații teatrale și artistice în limba latină, expoziții și altele.

Manifestarea esențială au constituit-o, firește, comunicările, al căror conținut s-a axat pe trei teme principale: 1. umanismul latin și rolul lui în epoca noastră, caracterizată prin dezvoltarea impetuoasă a tehnicii; 2. influența limbii și literaturii latine de-a lungul veacurilor în diferite culturi naționale; 3. metodele cele mai adecvate pentru predarea în învățământul de astăzi a limbii și literaturii latine.

Congresul s-a deschis, în ziua de 28 august, cu o mare solemnitate, marcată de prezența în prezidiu a tov. academician Ion Gheorghe Maurer, președintele Consiliului de Miniștri, eminent savant umanist în domeniul științelor juridice, a Ministrului Învățământului, profesorul Mircea Malița, a Președintelui Academiei de științe sociale și politice, profesorul Miron Constantinescu și a profesorului Gheorghe Buzdugan, atunci președintele Consiliului Național al Cercetării Științifice.

În cuvântarea sa inaugurală, tov. acad. Ion Gheorghe Maurer a dezvoltat chiar una din temele principale ale Congresului, și anume: Locul umanismului latin în lumea contemporană și suportul moral pe care îl constituie în vremea noastră. Cu tot progresul tehnic mai impetuos decât oricând în trecut, a arătat tov. Ion Gheorghe Maurer, *„valorile umanismului exprimate în operele literaturii și culturii latine continuă să prezinte un interes nu numai pentru specialiști. Este un adevăr recunoscut că existența culturii europene și a unei mari părți din cultura universală nu poate fi concepută fără operele de seamă ale culturii și literaturii latine, purtătoare ale unor valori care au străbătut și inspirat veacurile prin dinamica dezvoltării lor“*.

Precizia și înaltul grad de conciziune al gândirii și limbii latine, a subliniat în continuare tov. Ion Gheorghe Maurer, sint virtuți care se regăsesc în cultura științifică contemporană, *„iar faptul că ideile culturii și umanismul latin au fost de-a lungul veacurilor surse inspirate pentru atâtea genii, popoare și culturi este o cheazășie că aceste valori, alături de contribuția celorlalte culturi, îmbogățindu-se reciproc, pot servi ca trăsătură de unire între oameni“*.

Abordând aceeași temă a actualității umanismului latin în cadrul marelui progres tehnic modern, profesorul Kazimir Kumaniecki, de la Universitatea din Varșovia, a arătat *„că latina nu poate fi considerată o limbă moartă“*, precizând că *„tocmai progresul științelor ne demonstrează din ce în ce mai mult necesitatea ineluctabilă a unei limbi comune. Esperanto — a adăugat el — n-a fost viabilă, dar*

latina poate fi limba viitorului. Pînă la începutul secolului al XIX-lea, latina n-a fost numai limba disciplinelor umaniste, ci și a științei. Astăzi, pentru a ține pasul cu progresul, nu putem învăța toate limbile pămîntului. Dar latina, cu rădăcinile ei cunoscute pretutindeni, se poate învăța oriunde, ținînd seama de faptul că noile noțiuni ale tehnicii își au rădăcini latine. Ea poate deci deveni limba universală, spre care năzuim cu toții" (vezi „Contemporanul“ din 4 septembrie 1970).

Într-un mod asemănător s-a exprimat profesorul Alain Michel de la Sorbona. „Nici nu poți fi un adevărat om de știință fără să cunoști limba latină, limba marilor civilizații tehnice și științifice. A doua idee pe care aș dori s-o subliniez e aceea că latina poate avea un rol definitoriu în aspirația de universalizare. Tehnica e doar o parte a științelor. Pentru filozofie, pentru filozofia culturii, pentru istorie, pentru lingvistică, pentru literatură, într-un cuvînt pentru științele umaniste, latina însemnează umanism. Reflexiile asupra gândirii latine sînt, în fond, reflexii despre umanism“ (vezi „Contemporanul“ din 4 septembrie 1970).

Profesorul N. I. Barbu, de la Universitatea din București, a subliniat, de asemenea, că deși epoca noastră se caracterizează printr-un uriaș progres tehnic, „identitatea de valoare umană dintre epoca antichității romane și epoca noastră este de-a dreptul uimitoare“ (vezi „Gazeta învățămîntului“ din 4 septembrie 1970).

Profesorul Karl Büchner din Republica Federală a Germaniei a spus: „Cred că atîta timp cît Europa vrea să rămînă Europa ea trebuie să învețe latina“ (vezi „Gazeta învățămîntului“ din 4 septembrie 1970).

Asupra celei de-a doua teme, și anume influența limbii și literaturii latine de-a lungul veacurilor în diferitele culturi naționale, s-au prezentat numeroase comunicări, dintre care semnalăm: *Contribuții latine și grecești la dezvoltarea culturii germane* (Johan Irmscher, R.D.G.), *Evoluția limbii latine din evul mediu pînă în epoca noastră* (Ricardo Avallone, Italia); *Literatură latină în evul mediu* (Francesco Barone, Italia); *Umanismul latin în retorică* (Alain Michel, Franța); *Studii latine în Germania în timpul Renașterii* (H. Schnur, S.U.A.); *Dezvoltarea terminologiei medicale în evul mediu* (Gustav Baader, R.F.G.); *Contribuții germane la dezvoltarea culturii latine* (Viktor Pöschl, R.F.G.); *Latinitatea în sud-estul Europei* (Haralambie Mihăescu).

Privitor la dezvoltarea culturii și limbii române în spirit latin s-au prezentat trei comunicări: *Latinitatea limbii române* (Boris Cazacu), *Latin și romanic în limba română* (D. Macrea) și *Contribuția latinității la constituirea literaturii române* (D. Păcurariu).

Numeroase comunicări au dezvoltat influența diferiților scriitori latini în cultura popoarelor moderne: *Virgiliu în opera lui André Gide* (R. Verdière, Belgia); *Influența lui Virgiliu în literatura epică actuală* (E. Coleiro, Malta); *Influența lui Virgiliu în Polonia* (K. Kumaniecki, Varșovia); *Influența lui Virgiliu în literatura braziliană* (V. L. da Nobrega, Rio de Janeiro); *Influența lui Virgiliu în România* (Tr. Costa); *Ovidiu în literatura română* (N. Baran); *Umanismul latin la Vasile Alecsandri* (Florin Popescu); *Umanismul latin la Eminescu* (Cicerone Poghiric); *Lucrețiu în literatura germană* (Wolfgang Schmid, R.F.G.); *Umanismul latin în lucrarea lui Cicero «Despre legi»* (Karl Büchner, R.F.G.); *Umanismul grec în lucrările filozofice ale lui Cicero* (Constantinos Grollios, Grecia); *Umanismul în dreptul roman* (Paul Csillag, Ungaria); *Petronius despre latina populară* (E. Dobroiu).

Vorbînd despre rolul umanismului clasic în cultura franceză, profesorul Alain Michel de la Sorbona a spus: „Dacă în trecut s-a resimțit mai ales un ascendent al retoricii, în timpurile noi, influența civilizației greco-latine se manifestă prin datele ei esențiale, prin reflexiile asupra drepturilor și datorită omului în socie-

tate, prin reflexiile asupra libertății. Bazele filozofice ale Revoluției Franceze pornesc din principiile umanismului latin. Gîndirea unui Saint-Just, Robespierre, Danton își trage esența din acel umanism. Saint-Exupéry, Camus sau Sartre, în bună parte, idem. Intreaga gîndire estetică și raționalistă, neoclasicismul francez, de la Mallarmé și Valery pînă la curentecele cele mai moderne sînt considerate a sta sub zodia umanismului latin" (vezi „Contemporanul“ din 4 septembrie 1970).

A treia temă principală a Congresului a fost cea a metodelor de predare a latinei în învățămîntul de astăzi. Referatele prezentate de Amedeus Paciti, N. I. Barbu, Mario Hijmans, P. Caillon, E. Klumska, Constantin Drăgulescu au relevat aspecte legate de predarea latinei în învățămînt pentru a corespunde epocii noastre.

O problemă de ordin general în învățămîntul limbii latine este cea a pronunțării ei corecte. Față de pronunțările actuale din diferitele țări, s-a hotărît, în principiu, să se adopte pronunțarea din timpul lui Cicero, așa cum ea a fost stabilită de către specialiști.

Congresul a prilejuit o caldă manifestare de simpatie pentru țara noastră. Chiar în ședința de deschidere a Congresului, profesorul Virgilio Paladini (Italia) a elogiat astfel România: „Țară atît de primitoare și ospitalieră, în care antichitatea latină e confirmată la tot pasul prin monumente, obiceiuri și așezămînte, prin firea oamenilor graiul strămoșesc și sufletul lor deschis“ (vezi „România liberă“, 29 august 1970).

Cu același prilej, profesorul Kazimir Kumaniecki, de la Universitatea din Varșovia, a numit România „această veche provincie romană, în care odinioară Ovidiu exilat a învățat să vorbească getica și sarmata, acest pămînt în care, de peste tot, răsună dulcea și plăcuta limbă românească, strălucitoare moștenire a vechii latinități. Această latinitate, care a patronat crearea și progresul culturii multor popoare, a fost de cea mai mare pondere în cultura românească, așa cum arată poeziile lui Eminescu, cel mai mare poet român“ (vezi „România liberă“ din 29 august 1970).

Profesorul Guliermo Raul din Argentina a afirmat („Contemporanul“ din 4 septembrie 1970) „că universul latin e vizibil peste tot în București. Am convingerea, a adăugat el, că pe acest teritoriu s-au păstrat în tipare nealterate profundele tradiții umaniste ale epocii antice. Spiritul deschis și omenia, generozitatea, fizionomia și caracterul, trăsături ușor detectabile ale românilor, sînt și componente de majoră pondere ale spiritului latin“.

„Muzica, dansul, portul românesc sînt profund legate de tradițiile greco-romane“, a spus, în aceeași revistă, profesorul Alain Michel de la Sorbona.

Congresul a oferit numeroșilor participanți străini vizitarea Dobrogei cu locurile ei vestigii de la Tomis (Constanța), Callatis (Mangalia), Histria și Adam-Clisi, care atestă continuitatea și viabilitatea tradițiilor latinității pe pămîntul țării noastre.

O notă originală a Congresului a constituit-o organizarea de spectacole teatrale în limba latină, susținute de studenți de la universitățile din Heidelberg și București. Ei au reprezentat comediile lui Plaut *Rudens* și *Miles gloriosus*, precum și fragmente din *Colloquia* a umanistului Renașterii Erasmus de Rotterdam și alte producții artistice latine și românești.

În cadrul Congresului s-a organizat o bogată expoziție, cuprinzînd lucrări recente în domeniul filologiei clasice, ediții critice, studii, manuale didactice, dicționare, apărute în ultimii ani în edituri străine și românești.

La propunerea congresiștilor români s-a hotărât, în unanimitate, de către participanții la Congres, înființarea unei „Asociații internaționale «Ovidiu», cu sediul la Constanța. Scopul ei este să consemneze și să promoveze întreaga activitate mondială privind studiul vieții și operei lui Ovidiu și să editeze un buletin internațional „Ovidius”. Profesorul Viktor Pöschl, de la Universitatea din Heidelberg, a apreciat astfel hotărârea pentru înființarea acestei asociații: „*Eu consider ideea constituirii unei asemenea Asociații nu numai ca un omagiu adus memoriei marelui poet exilat la Tomis, ci ca o însemnată contribuție românească la perpetuarea valorilor umanismului în România și pe plan mondial*” (vezi revista „Tomis”, nr. 9/1970).

Data și locul ținerii viitorului Congres al „Academiei latine internaționale” se vor hotărî în luna aprilie 1971 de către comitetul de conducere al „Academiei”, care se va întruni la Roma.

Atît ca gazdă, cît și ca țară latină, România a înregistrat un remarcabil succes moral prin organizarea acestui Congres, eveniment de seamă al vieții științifice mondiale și al solidarității internaționale în jurul ideii latine.

D. Macrea

ACTIVITATEA INSTITUTULUI DE LINGVISTICĂ ȘI ISTORIE LITERARĂ DIN CLUJ ÎN ANUL 1970

Institutul din Cluj — alături de alte institute și centre de cercetare din țară — este angajat în elaborarea colectivă a unor lucrări mai vaste, de mare interes și necesitate pentru lingvistica românească.

Anul 1970 a însemnat pentru cercetătorii clujeni încheierea unora dintre acestea, continuarea altora, dar și abordarea unor lucrări noi.

Colectivul de lexicologie-lexicografie românească (V. Breban, Sabina Teiuș, Ioana Anghel, Maria Bojan, Elena Comșulea, Doina Negomireanu, Felicia Șerban, Valentina Șerban, Emilia Todoran, Ana-Maria Vartic), care lucrează la *Dicționarul limbii române*, a terminat revizia finală a volumului ce cuprinde litera R, iar B. Kelemen a lucrat în comisia de etimologie a dicționarului.

Colectivul de lexicologie-lexicografie maghiară (B. Kelemen, Rita Chiricuță-Marinovici, L. Csák, L. Szász, Titiana Schwartz-Suciu, I. Losonczy) a terminat redactarea *Dicționarului maghiar-român*, în prezent pregătindu-i-se finisarea pentru tipar.

Din *ALRM II*, serie nouă, un nou volum (al IV-lea) elaborat de colectivul de dialectologie românească (I. Pătruț, Doina Grecu, I. Mării, Rodica Orza) este pregătit pentru tipar.

În anul care s-a scurs, colectivul atlaselor lingvistice române pe regiuni a continuat deplasările pe teren, anchetînd pentru *Atlasul Transilvaniei* 44 de localități (Gr. Rusu, V. Bidian, D. Loșonți), iar pentru *Atlasul Banatului*, 40 de localități (P. Neiescu, E. Beltechi, I. Faiciuc, N. Mocanu). Din *Atlasul Maramureșului* s-a redactat, cartografiat și încheiat volumul al III-lea, care urmează să fie predat la tipar.

Paralel cu anchetele efectuate pentru atlase s-au cules și texte dialectale pentru arhiva fonogramică a limbii române.

Pentru *Atlasul lingvistic al graiurilor maghiare din România* (L. Murádin) s-au redactat 600 hărți de lucru (de la întrebarea 1200 pînă la întrebarea 1800).

În laboratorul de fonetică experimentală al Institutului s-au început cercetările privind durata fonemelor limbii române pe baza a numeroase chimograme și s-a redactat lucrarea *Contribuții la studiul duratei ocusivelor în limba română*.

Prin terminarea capitolelor de fonetică-fonologie, morfologie și derivare (autori Gr. Rusu, V. Bidian, E. Beltechi, I. Faiciuc, N. Mocanu) și a celui de onomastică (autori Aurelia Stan, Ileana Neiescu, Maria Bojan, G. Vasiliu, D. Loșonți, I. Roșianu), colectivele din Cluj au încheiat redactarea părții ce le revine la *Monografia graiurilor din regiunea Porților de Fier*.

Colectivul de onomastică al Institutului (Aurelia Stan, Ileana Neiescu, G. Vasiliu, I. Roșianu) a terminat de redactat *Monografia onomastică a Văii Sebeșului*.

Membrii secției de istorie literară au terminat redactarea următoarelor monografii: *Ion Agirbiceanu* (Elena Stan), *Tribuna poporului (Arad) 1897—1912* (M. Popa), *L. Rebreanu. Nuvelistică inedită* (T. Rebreanu). Un colectiv al secției a continuat să adune și totodată să sistematizeze materialul pentru temele: *Istoria criticii literare maghiare din România 1850—1965 și Principii de evaluare în critica literară maghiară — 1850—1880, 1928—1938* (K. Engel, H. Mózes).

I. Pervain, A. Sasu, Ana Ciurdariu, care lucrează la *Corpusul de documente G. Barițiu*, au continuat adunarea de material, din care au transcris și interpretat peste 500 documente.

Membrii Institutului au publicat numeroase studii și articole, note, recenzii și cronici în cele două reviste ale Institutului, precum și în alte publicații.

La ședințele săptămânale, ținute în cadrul Institutului, au fost prezentate următoarele comunicări: *Discuții asupra neutrului românesc* (I. Pătruț), *Un prețios manuscris muzical moldovenesc* (N. A. Ursu din Iași), *Observații asupra graiului din Ocoliș, jud. Alba* (Gr. Rusu, V. Bidian), *Probleme de fonetică în dialectul aromân* (P. Neiescu), *Porecle și supranume colective* (Aurelia Stan), *Fonologia dacoromânei comune* (Gr. Rusu), *Porecle reliefând particularități de pronunțare din procesul vorbirii. Considerații lingvistice* (Aurelia Stan), *Din toponimia satelor gorjanești de sub munte* (R. Sp. Popescu din Oradea), *Fonetică și fonologie* (I. T. Stan), *Din toponimia comunei Berzasca, jud. Caraș-Severin* (Ileana Neiescu), *Ticuri verbale devenite porecle* (Al. Cristureanu), *Din fonologia graiurilor dacoromâne. Sistemul fonologic al subdialectului maramureșean* (Gr. Rusu), *Limbajul critic literar, precizări teoretice* (Carmen Vlad), *Încălcări ale sistemului fonologic în vorbirea afazicilor* (P. Schweiger), *Metodele și rezultatele obținute în cercetarea terminologiei botanice* (D. Bejan), *Apoziția și propoziția apozitivă* (V. Hodîș); *Un catalog al bibliotecii din Blaj de la 1747* (I. Pervain), *Problemele avangardei în publicistica literară maghiară din România, 1920—1927* (H. Mózes), *Poezia lui Camil Petrescu* (V. Tașcu), *Sămănătorismul și Transilvania* (M. Popa), *De la „Vegetariana“ la „Oul dogmatic“* (V. Tașcu), *Principii metodologice în cercetarea comparativă maghiară* (K. Engel).

În cadrul Simpozionului ținut la Institut cu ocazia împlinirii a 150 de ani de la moartea lui Ion Budai-Deleanu, I. Pervain a prezentat comunicarea *I. Budai-Deleanu. Introducere istoricească* (1818), H. Mózes, *Versificația „Țiganiadei“ în lumina cercetărilor filologice maghiare*, iar K. Engel, *O presupusă sursă a Țiganiadei: „Duplexicon Gentis notissimae“, 1749*.

Cercetătorii Institutului nostru au prezentat comunicări și la sesiuni sau conferințe ținute în alte centre. Dintre acestea amintim: *Interferențe lingvistice. Cu privire specială asupra relațiilor slavo-române* (I. Pătruț, la a 17-a sesiune științifică „Ilie Bărbulescu“ a Universității Al. Cuza din Iași), *Problemele etimologiei cuvîn-*

telor din maghiară (B. Kelemen, la Institutul de lingvistică din București), *Note lexicologice și morfologice* (I. Mării, la Sesiunea științifică anuală a Institutului Pedagogic din Oradea), „*Revista literară*”, 1913—1914, cea dintâi revistă de teatru din Transilvania (M. Popa, la Simpozionul închinat centenarului Societății pentru fond de teatru român ținut la Deva).

La cel de-al III-lea Colocviu național de folclor ținut la Timișoara, M. Popa și A. Sasu au prezentat comunicarea: *Orizontul folcloric al teatrului lui Lucian Blaga*, iar V. Tașcu, *Versificația „Mioriței”*.

Comunicarea *Începuturile romanului românesc din Transilvania* a fost prezentată de M. Popa în cadrul Societății de științe filologice, Filiala din Cluj.

Cercetători ai Institutului au fost în schimb de experiență la institute și centre de cercetare din străinătate: Gr. Rusu (Uniunea Sovietică), Elena Stan și L. Szász (R. P. Ungară) sau din țară: Ioana Anghel, Maria Bojan, Elena Comșulea, Emilia Todoran, Ana-Maria Vartic. V. Tașcu.

În acest an Institutul a fost vizitat de lingviști și filologi din alte țări: Milica Koneska (Skopje), prof. P. Guberina, prof. I. Škarić, prof. M. Lovrić (Zagreb), prof. Kujo Kuev (Sofia), prof. C. Tagliavini (Padova), József Farkas, Hutterer Miklós, Szende Tamás, prof. Szathmáry István, Nemes István, Szépe György (Budapesta), R. Udler (Kișinev), Magnus Ulleland (Oslo), Janusz Rieger (Varșovia).

Decembrie 1970

I. Roșianu

Institutul de lingvistică și istorie literară
Cluj, str. E. Racoviță, 21

CĂRȚI ȘI REVISTE PRIMITE PRIN SCHIMB CU PUBLICAȚIILE
 INSTITUTULUI DE LINGVISTICĂ ȘI ISTORIE LITERARĂ
 DIN CLUJ ÎN ANUL 1970*

A. CĂRȚI

- ACHMANOVA, O. S., *Slovar' lingvističeskich terminov*. Moskva, 1969, 608 p.
- ASKINS, ARTHUR LEE-FRANCIS, *Cancioneiro de Corte e de Magnates*. Ms. CXIV/2—2 da Biblioteca Publica e Arquivo Distrital de Evora. Berkeley and Los Angeles, 1968, 601 p.
- Atlasul lingvistic moldovenesc*. Vol. I, partea I, II. Kișinău, 1968, 520 hăr. i.
- Atlas slovenského jazyka I. Vokalizmus a konsonantizmus*. Bratislava, 1968, 200 p.
- BABOS ERNŐ és KÁROLY SÁNDOR, *Idegen nyelv, anyanyelv*. Budapest, 1970, 141 p.
- Balkanskaja filologija*. Otv. redaktor A. V. Desnickaja. Leningrad, 1970, 141 p.
- BALLESTER GONZALO TORRENTE, *Panorama de la literatura española contemporana*. Madrid, 1965, 713 p.
- BARRETE, PAUL, *Robert de Blois's. Floris et Lyriopé*. Berkeley and Los Angeles, 1968, 152 p.
- BERRUTO, GAETANO, *Dialetto e società industriale nella Valle d'Andorno*. Supplemente al Bolletino dell'Atlante linguistico italiano, nr. 1. Torino, 1970, XII + 70 p.
- BOURCELOT, HENRI, *Atlas lingusitique et ethnographique de la Champagne et de la Brie*. Vol. I. Paris, 1966, 16 p. + 318 h. + 10 pl.
- BRIGHT, WILLIAM, *A Luiseño Dictionary*. Berkeley and Los Angeles, 1968, 88 p.
- BRODIN, GRETA, *Termini dimostrativi toscani. Studio storico din morfologia sintassi e semantica*. Lund, 1970, 243 p.
- CALLAGHAN, CATHERINE A., *Bodega Miwok Dictionary*. Berkeley — Los Angeles — London, 1970, 133 p.
- ČELAK, TATIANA, *Dikšionar de termeŃ lingvistič' rus-moldovenesk și moldovenesk-rus*. Kișinău, 1969, 206 p.
- CHANTRAINE, PIERRE, *Dictionnaire étymologique de la langue grecque. Historie des mots*. Tome I. Paris, 1968, XVIII + 305 p.
- DELY ZSUZSA, N., *A fiatal Jókai nyelve és stílusa*. Budapest, 1969, 84 p.
- L. DEZSÓ and P. HAJDÚ, *Theoretical Problems of Typology and the northern eurasian Languages*. Budapest, 1970, 184 p.

- Dictionnaire du français contemporain.* Jean Dubois etc. Paris, 1966, XXII + 1224 p.
- DIMITROVSKI, TODOR, *Maleševski narodni pesni.* Zbirka na Stanko Kostik (Skopje, 1959, 254 p.
- DRUGOVAC, MIODRAG, *Biographia litteraria 55 kritički impresii.* Skopje, 1968, 311 p.
- DURAFFOUR, ANTONIN, *Glossaire des patois francoprovençaux.* Extrait. Paris, 1969, XI + pp. 641—656.
- ERDÉLYI, ISTVÁN, *Selkupisches Vörterverzeichnis. Tas-Dialekt.* Budapest, 1969, 315 p.
- FODOR ISTVÁN, *Mire jó a nyelvtudomány?* Budapest, 1968, 395 p.
- Fonetika kazachskogo jazyka.* I. Alma-Ata, 1969, 165 p.
- FROICH, TÁIN BÖ, *Die Romanze von Froech und Findabair.* Innsbruck, 1970, 244 p.
- GHININA, ST. etc., *A Bulgarian Textbook for Foreigners.* Sofia, 1965, IX + 409 p.
- GILJAREVSKIJ — B. A. STAROSTIN, *Inostrannye imena i nazvanija v ruskom tekste.* I. *Spravočnik.* Moskva, 1969, 213 p.
- GIPPER, HELMUT, *Bausteine zur Sprachinhaltsforschung.* Düsseldorf, 1969, 552 p.
- GLEASON, H.-A., *Introduction à la linguistique.* Paris, 1969, 380 p.
- GORDON, ALAN M., *Elementary Spanish. An Audio-lingual Approach.* New-York — London, 1965, XIV + 270 p.
- GUILLAUME, GABRIEL, *Récréations et recherches linguistiques et stylistiques.* I—II. Paris, 1967—1968, 218 p.
- GYGLI-WYSS BRIGITTE, *Das nominale Polyptoton im älteren Griechisch.* Göttingen, 1966, 160 p.
- HADROVICS LÁSZLÓ, *A funkcionális magyar mondattan alapjai.* Budapest, 1969, 368 p.
- HANGIN, JOHN G., *Basic Course in Mongolian.* Haga, 1968, 208 p.
- HARRIS, ZELIG S., *Structural Linguistics.* Chicago & London, 1966, XVI+384 p.
- HERCZEG GYULA, *Olasz leíró nyelvtan.* Budapest, 1970, 500 p.
- HRISTOV, GEORGI, *Mestnité imena v Madansko.* Sofia, 1964, 349 p.
- IIVONEN, ANTTI, *Experimente zur Erklärung der spektralen Variationen deutscher Phoenrealisationen.* Helsinki, 1970, 114 p.
- Issledovanija po slovoobrazovanija i leksikologii drevnerusskogo jazyka.* Moskva, 1969, 351 p.
- JÄNICKE, OTTO, *Die Bezeichnungen des Roggens in den romanischen Sprachen unter besonderer Berücksichtigung der Galloromania.* Tübingen, 1967, IX + 196 p.
- O jazyke proizvedenij V. I. Lenina. (Leksika i sintaksis).* Taškent, 1970, 136 p.
- JOST, URS STEPHAN, *Die galloromanischen Lehnwörter in Süditalien.* Basel, 1967, 125 p.
- JUHÁSZ, JÁNOS, *Probleme der Interferenz.* Budapest, 1970, 174 p.
- KARAS, MIECZYŚLAW i ANNA KARASIOWA, *Mariana z Jaślisk Dykcjonarz slowiańsko-polski z roku 1641. (Dictionarium sclauo-polonicum...).* Wrocław — Warszawa — Kraków, 1969, 149 p.
- KARAS, MIECZYŚLAW, *Toponimia wysp Elafickich na Adriatyku.* Wrocław — Warszawa — Kraków, 1968, 142 p.
- KÁROLY SÁNDOR, *Altalános és magyar jelentésan.* Budapest, 1970, 414 p.
- KAVAEV, FILIP, *Narodni poslovice i gatanki od štruga i struško.* Skopje, 1961, 191 p.
- KISS JENŐ, *A rábaközi Mihályi igeképzői.* Budapest, 1970, 69 p.

- KISS LAJOS, *Hatvanhét szómagyarázat*. Budapest, 1970, 98 p.
- KLEMENSIEWICZ, ZENON, *Studia syntaktyczne. Część druga*. Wrocław — Warszawa — Kraków, 1969, 21 p.
- KLUGE, FRIEDRICH, *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. 20. Auflage. Berlin, 1967, XVI + 915 p.
- KONDRAT'ÉVA, T. N., *Sobstvennye imena v russkom epose*. Kazan, 1967, 243 p.
- KONESKI, BLAŽE, *Gramatika na makedonskiot literaturni jazik*. Del I i II. Skopje, 1967, 552 p.
- KORLATJANU, N. G., *Limba moldovenească literară contemporană*. Vol. I. Leksikolozijska. Kişinău, 1969, 235 p.
- KORUBIN, BLATOJA, *Jazikot naš denešen*. Kniga prva. Skopje, 1969, 172 p.
- KOVAČEV, NIKOLAJ P., *Mestnité nazvanija v Gabrovsko*. Sofia, 1965, 200 p.
- KRASNOVA, I. I., *George Asaki leksikograf*. Kişinău, 1969, 179 p.
- KURZOWA, ZOFIA, *Polskie rzeczniki męskie na -o na tle słowiańskim*. Wrocław — Warszawa — Kraków, 1970, 164 p.
- MALKIEL, YAKOV, *Patterns of Derivational Affixation in the Cabraniego Dialect of East-Central Asturian*. Berkeley — Los Angeles — London, 1970, VIII + 95 p.
- Mały atlas kwar polskich*. Część I. Tom. XII. Wrocław — Warszawa — Kraków, 1969, strony 551—601.
- Mały atlas gwar polskich*. Część II. Wrocław — Warszawa — Kraków, 1969, strony 551—601.
- A magyar nyelvjárások atlasza*. I. Rész (1—192. Térkép). Budapest, 1968, 10 p. + 192 hárti.
- MARANDA, ELLI KÖNGÄS, *Finnish Folklore Reader and Glossary*. Haga, 1968, XXII + 333 p.
- MARTINET, ANDRÉ, *La linguistique synchronique*. Paris, 1968, 246 p.
- MEID, WOLFGANG, *Beiträge zur Indogermanistik und Keltologie*. Julius Pokorny zum 80. Geburtstag gewidmet. Innsbruck, 1967, 332 p.
- MEID, WOLFGANG, *Táin Bó Froích*. Éditio minor. [Innsbrucker Beiträge zur Kulturwissenschaft, Sonderheft 30 a.]. Innsbruck, 1970, pp. 31—51; 227—242.
- MISIRKOV, KRSTE, *Naučen sobir posveten na 40 — godišninata od smrtta Skopje, 24—25 juni 1966*. Skopje, 1966, 176 p.
- MITZKA, WALTHER, *Wortgeographie und Gesellschaft*. Berlin, 1968, 684 p.
- NEMES ISTVÁN, *A képszerűség eszközei Radnóti Miklós költészetében*. Budapest, 1965, 66 p.
- NEWMAN, PAUL, *A Grammar of Tera*. Berkeley — Los Angeles — London, 1970, VIII + 263 p.
- NILSSON, ELSA, *Les termes relatifs et les propositions relatives en roumain moderne*. Étude de syntaxe descriptive. Lund, 1969, 208 p.
- Novoe v lingvistike*. Vypusk V. (Jazykovye universalii). Moskva, 1970, 298 p.
- A nyelvtudomány a haladásért*. Tanulmánykötet a Tanácsköztársaság 50. évfordulójára alkalmából. Budapest, 1969, 213 p.
- OŹDZYŃSKI, JAN, *Polskie Współczesnie słownictwo sportowe*. Wrocław — Warszawa — Kraków, 1970, 178 p.
- Obraten rečnik na makedonskiot jazik*. Skopje, 1967, 10 + 387 p.
- ONDRUS, PAVEL, *Člôvky v súčasnej spisovnej slovenčine*. Bratislava, 1969, 147 p.
- OVCARENKO, V. M., *Struktura i semantika naukovno-techničnogo termina*. Charkiv, 1968, 69 p.
- PAIS DEZSŐ és BENKŐ LORÁND, *Dolgozatok a hangtan köréből*. Budapest, 1969, 161 p.

- PASKALEVSKI, PASKAL, *Narodni pesni od egejska Makedonija*. Skopje, 1969, 143 p.
- PÉCZELY LÁSZLÓ, *Tartalom és versforma*. Budapest, 1965, 233 p.
- PENAVIN OLGA, *Szlavóniai (kórógyi) szótár*. Budapest, [f. a.], 411 p.
- PERROT, JEAN, *Les dérivés latins en -men et -mentum*. Paris, 1961, 381 p.
- PETR, JAN, *Niezłożone formy przymiotników w historii i dialektach języka polskiego*. Wrocław — Warszawa — Kraków, 1969, 128 p.
- PIESL HELGA, *Vom Präanthropomorphismus zum Anthropomorphismus*. Innsbruck, 1969, 123 p.
- PISARKOWA, KRYSZYNA, *Funkcje składniowe polskich zaimków odmiennych*. Wrocław — Warszawa — Kraków, 1969, 187 p.
- PONGS, HERMANN, *Das Bild in der Dichtung*. III. Band. *Der symbolische Kosmos der Dichtung*. Marburg, 1969, 8 + 822 p.
- POP, SEVER, *Atlas Linguistique Roumain en couleurs*. Tome I. *Terminologie du corps humain*. Gembloux, 1962, 31 p. + 104 hărți.
- Posobie po razvitiju navykov russoj razgovornoj reči dlja studentov mir*. Irkutsk, 1969, 258 p.
- Pravopis na makedonskiot literaturni jazik so pravopisen rečnik*. Skopje, 1970, 6 + 610 p.
- RANDL, EARL, *The Syntax of Mandarin Interrogatives*. Berkeley and Los Angeles, 1969, X + 113 p.
- Razvitie metodov toponimičeskich issledovanij*. Moskva, 1970, 110 p.
- RÉDEI, KÁROLY, *Die syrjänischen Lehnwörter im wogulischen*. Budapest, 1970, 195 p.
- RÉDEI, KÁROLY, *Permjakischer aus dem Jahre 1833 auf Grund der Aufzeichnungen F. A. Wolegows*. Budapest, 1968, 138 p.
- RISTOVSKI, BLAŽE, „Vardar“. *Naučno-literaturno i opštesveno-političko spisanje na K. P. Misirkov*. Skopje, 1966, 34 p.
- ROMPORTL, MILAN, *Zvukový rozbor ruštiny*. Praha, 1962, 247 p. + XXVI tab.
- Rumunsko-srpskohrvatski rečnik*. *Dicționar român sirbocroat*. Panciova, 1969, XXVI + 356 p.
- SANTOS, JOÃO DE ALMEIDA, *Contribuição para a bibliografia das linguas „bantu“ de Angola*. Lisboa, 1966, 33 p.
- SCHOB, UTE MONIKA, *Kulturelle Beziehungen zwischen Nürnberg und den Deutschen im Südostern*. München, 1969, VIII + 273 p.
- Slavjanska lingvistična terminologija*. Sofia, 1962, 178 p.
- Slovník jazyka staroslověnského*, 19, Praha, 1969, 257—320 p.
- Słownik staropolskich nazw osobowych*. Tom. II. Zeszyt I (Ebelin — Grabowska). Wrocław — Warszawa — Kraków, 1968, 192 p.
- SOTNIKJAN, P., *Osnovnye problemy jazyka i myšlenija*. Erevan, 1968, 275 p.
- STOJKOV, STOJKO, *Banatskijat govor*. Sofia, 1967, 488 p.
- ŠĆERBAK, A. M., *Sravnitel'naja fonetika tjurkskich jazykov*. Leningrad, 1970, 204 p.
- ŠEVIČIUS, V. V., *Zvukovye cepi v jazykach mira*. Moskva, 1969, 187 p.
- TOMATIS, ALFRED, *La dyslexie*. Paris, 1970, 80 p.
- UGRINOVA — SKALOVSKA, RADA, *Značenata na glagolskite prefiksi vo makedonskiot jazik*. Skopje, 1960, 126 p.

- UJVÁRY ZOLTÁN, *Az agrárkultusz kutatása a magyar és az európai folklórban*. Debrecen, 1969, 285 p.
- VIDOESKI, BOŽO, *Kumanovskiot govor*. Skopje, 1962, 348 p.
- Voprosy kategorij vremeni i naklonenija glagola v tjurskich jazykach*. Baku, 1968, 228 p.
- Vvodno-fonetičeskij kurs dlja studentov-mongolov podgotovitel'nogo fakul'teta*. Irkutsk, 1969, 96 p.
- WIESE, BENNO VON, *Der deutsche Roman*. I—II. Düsseldorf, 1965, 442 p.; 455 p. *Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache*. Herausg. von Ruth Klappenbach und Wolfgang Steinitz, 30. Lieferung. Berlin, pp. 2321—2412.
- ZAHRÁDKA, M., *O vývoje ruské válečné prózy. Část první (1812—1953)*. Olomouc, 1969, 220 p.
- ZALEŃSKI, JAN, *Język Aleksandra Fredry*. Cz. I. Fonetyka. Wrocław — Warszawa — Kraków, 186 p.

B. REVISTE

- Acme*, XXII (1969), III, Milano.
- Acta germanica et romanica*, III (1968); IV (1969), Szeged.
- Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae*, XIX (1969), 3—4; XX (1970) 1—2, Budapest.
- Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, XXII (1969), 2, 3; XXIII (1970) 1, 2, Budapest.
- Aevum*, XLIII (1969), (III — IV; XLIV (1970), I — IV, Milano.
- American Journal of Philology*, XC (1969), 2 — 4; XCI (1970), 1—3, Baltimore.
- Archiv orientální*, 37 (1969), 3, 4; 38 (1970), 1—3, Praha.
- Archivum*, XVIII (1968), Oviedo.
- Arsberetning*, 1968—1969, 1969—1970, Aarhus.
- Balkan studies*, 10 (1969), 2, Tessaioniki.
- Balkansko ezikoznanie*, XIV (1970), 2, Sofia.
- Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur*, 86 (1964), 2/3; 87 (1965), 1—3, Tübingen.
- Beiträge zur Namenforschung*. Neue Folge, IV (1969), 4; V (1970), 1, 2, Heidelberg.
- Beitraege zur romanischen Philologie*, VIII (1969), 2, Berlin.
- Biologia culturale*, IV (1969), 3, 4; V (1970), 1, 2, Roma.
- Boletim da Sociedade de lingua portuguesa*, XX (1969), 8—12; XXI (1970), 1—4, Lisboa.
- Bolletino dell'Atlante linguistico italiano*, 17—18 (1970), Torino.
- Bulletin de la Comission Royale de Toponymie et Dialectologie*, XLI (1967), Bruxelles.
- Bulletin de la Société de Linguistique de Paris*, LXIII (1968), 1, Paris.
- Bulletin des jeunes romanistes*, 16 (1969), Strasbourg.
- Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London*, XXXII (1969), 3; XXXIII (1970), 1, London.
- Bulletin signalétique*, XXIII (1969) 3—4; XXIV (1970), 1—3, Paris.
- Bulletin útavu ruského jazyka a literatury*, XIII (1969), Praha.
- Byzantinoslavica*, XXX (1969), 1, 2; XXXI (1970), 1, Praha.
- Casopis pro moderní filologii*, 51 (1969), 3; 52 (1970), 1, Praha.
- Ceskoslovenská rusistika*, XIV (1969), 3—5; XV (1970), 1—5, Praha.
- Commentationes Humanarum Litterarum*, 43 (1969); 44 (1970); 46 (1970), Helsinki.

- Dania polyglotta*, 24 (1968); New series, 1969, 1, Copenhagen.
- Deutsche Vierteljahrsschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte*, 43 (1969), 3, 4; 44 (1970), 1, 2, Stuttgart.
- Deutschunterricht*, 22 (1969), 7—12; 23 (1970), 1—9, Berlin.
- Les dialectes belgo-romans*, XXV (1968), 1—2, Bruxelles.
- Emakeele seltsi aastaraamat*, 14—15 (1968—1969), Tallinn.
- English Language Teaching*, XXIV (1969—1970), 1—3; XXV (1970), 1, Oxford.
- ETC. A Review of General Semantics*, XXVI (1969), 2—4, San Francisco.
- Etimologia*, 1967, Moskva.
- Études de Lettres*, Serie III, tome II (1969), 3, 4; III (1970), 1, 2, Lausanne.
- Études romanes de Brno*, IV (1969), Praha.
- Ezik i literatura*, XXIV (1969), 4—6; XXV (1970), 1—3, Sofia.
- Filologia*, XII (1966—1967), Buenos Aires.
- Glossa*, 3 (1969), 2, British Columbia (Canada).
- Godišnjak filozofskog fakulteta u Novom Sadu*, XI (1968), 1, 2; XII (1969), 1, 2, Novi Sad.
- Harvard Journal of Asiatic Studies*, 29 (1969), Cambridge—Massachusetts.
- Indogermanische Forschungen*, 73 (1968), 3; 74 (1969), Berlin.
- Inozemna filologia*, 16, 17 (1968), L'vov.
- International Journal of Slavic Linguistics and Poetics*, XII (1969), Leiden.
- IRAL. International Review of Applied Linguistics in Language Teaching*, I (1963), 1—4; II (1964), 1—4; III (1965), 1—4; IV (1966), 1—4; V (1967), 1—4; VI (1968), 1—4; VII (1969), 1—4; VIII (1970), 1—3, Heidelberg.
- Irodalomtörténeti Közlemények*, LXXIII (1969), 1—4, 6; LXXIV (1970), 1—3, Budapest.
- Izvestija Akademii Nauk SSSR. Serija literatury i jazyka*, XXVIII (1969), 5, 6; XXIX (1970), 1—5, Moskva.
- Jazykovedný časopis*, XX (1969), 2; XX (1970), 1, 2, Bratislava.
- Južnoslovenski filolog*, XXVII (1968—1969), 3—4; XXVIII (1969), 1—2, Beograd.
- Kratylos*, XIII (1968), 1, Wiesbaden.
- Kritica*, VII (1969), 6—12; VIII (1970), 1—3, 5, 6, 8, Budapest.
- Kwartalnik neofilologiczny*, XVI (1969), 4; XVII (1970), 1, 2; Warszawa.
- Language*, 44 (1968), 2/1, 2/2, 3, 4, Baltimore.
- Leuvense Bijdragen*, 58 (1969), 1, 2; 59 (1970), 1, Leuven.
- Lietuvos TSR Mosklu Akademija Lietuvu kalbos ir literaturos institutas*, XI (1969), Vilnius.
- Lingua*, 24 (1969), 1—4; 25 (1970), 1—4, Amsterdam.
- Lingua e stile*, IV (1969), 2, 3; V (1970), 1, Bologna.
- Lingua nostra*, XXX (1969), 3, 4; XXXI (1970), 1, 2, Firenze.
- La Linguistique*, 1965, 1, 2, Paris.
- LLBA. Language and Language Behavior Abstracts*, vol. III (1969), nr. 4, Ann Arbor.
- Literature, Music, fine Arts. German Studies. Section III*, vol. II (1969), 1, 2; III (1970), 1, Tübingen.
- Magyar Nyelv*, LXV (1969), 3, 4, Budapest.
- Magyar Nyelvjárások*, XV (1969), Budapest.
- A Magyarországi Nyelvtudomány Bibliográfiája*, V (1965), Budapest.
- A Magyar Tudományos Akadémia. Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei*, XXVI (1969), 1—4, Budapest.
- Makedonski folklor*, God I (1968), 1, 2, Skopje.
- Makedonski jazik*, XIX (1968), Skopje.

- Modern Law and Society*, vol. II (1969), 1, 2; III (1970), 1, Tübingen.
- Names. Journal of the American Names Society*, 15 (1967), nr. 3; 18 (1970), nr. 1, 2, New York.
- Naše řeč*, 51 (1968), 1—5; 52 (1969), 1—5, Praha.
- Neophilologus*, LII (1968), 3, 4, Groningen.
- Néprajz és Nyelvtudomány*, XIII (1969), Szeged.
- Neuphilologische Mitteilungen*, LXX (1969), 3, 4; LXXI (1970), 1, 2, Helsinki.
- Niederdeutsche Mitteilungen*, 25 (1969), Lund-Kopenhagen.
- Nordisk Tidsskrift for Tale og Steme*, 29 (1969), 2, 3, Risskov.
- Novosti bibliografii, dokumentacii i terminologii*, IX (1969), 1, 2, 4—6; X (1970), 1—3, Moskva.
- Nyelvtudományi Közlemények*, LXXI (1969), 2; LXXII (1970), 1, Budapest.
- Obra dors*, 1969, 1, 2, Montpellier.
- Orbis*, XVIII (1969), 1, 2; XIX (1970), 1, Louvain.
- Otia*, 16 (1968), 1, 2; 17 (1969), 1—2, Liège.
- Oxford Slavonic Papers. New Series*, vol. I (1968), II (1969), Oxford.
- Paideia*, XXIV (1969), 1—6, Brescia.
- Philologica Pragensia*, XII (1969), 3, 4, Praga.
- Philological Quarterly*, XLVIII (1969), 3, 4; XLIX (1970), 1, 2, Iowa.
- Philosophy and History*, I (1968), 2; II (1969), 1, 2; III (1970), 1, Tübingen.
- Phonetica*, 12 (1965), 1; 13 (1965), 3, 4; 17 (1967), 1, Basel.
- PMLA. Publications of the Modern Language Association of America*, 84 (1969), 5—7; 85 (1970), 1—3, New York.
- Referativnyi bjulleten bolgarskoj naučnoj literatury*, XI (1968), 2; XII (1969), 1, Sofia.
- Review of the Institute of Applied Linguistics*, 7, 8, 9 (1970), Louvain.
- Revista de Filologia Española*, L (1967), Madrid.
- Revue de Linguistique Romane*, XXXIII (1969), 131—132; XXXIV (1970), 133—134, Paris.
- Revue de phonétique appliquées*, 1967, 5, 6, Mons.
- Revue hittite et asianique*, XXVI (1968), 82, Paris.
- Revue Internationale d'Onomastique*, 21 (1969), 3, 4; 22 (1970), 1—3, Paris.
- Romance Philology*, XXIII (1969—1970), 1—4, Berkeley an Los Angeles.
- Romania*, 90 (1969), 3, 4; 91 (1970), 1—3, Paris.
- Romanische Forschungen*, 81 (1969), 3, 4; 82 (1970), 1/2, Frankfurt am Main.
- Rozprawy Komisji Jezykowej*, XV (1970), Łódź.
- Slavia*, XXXVII (1968), 3—4; XXXVIII (1969), 1, 2, Praha.
- Slavica*, IX (1969); X (1970), Debrecen.
- Slavistična revija*, XVII (1969), 1, 2, Ljubljana.
- Slovenská reč*, 34 (1969), 6; 35 (1970), 1—6, Bratislava.
- Slovo*, 18—19 (1969), Zagreb.
- Slovo a slovesnost*, XXX (1969), 4; XXXI (1970), 1—3, Praga.
- Sprachpflege*, 18 (1969), 8—12; 19 (1970), 1—9, Leipzig.
- Studia Albanica*, VI (1969), 1, 2; VII (1970), 1, Tirana.
- Studia Linguistica*, XXIII (1969), 1, 2; XXIV (1970), 1, Lund.
- Studia Neophilologica*, XLI (1969), 1, 2; XLII (1970), 1, Stockholm.
- Studia Orientalia editit Societas Orientalis Fennica*, XLII (1970), Helsinki.
- Studia romanica et anglica Zagrabiensia*, 25—26 (1968); 27—28 (1969), Zagreb.
- Studime Filologjike*, XXIII (1969), 1—3; XXIV (1970), 1, 2, Tirana.
- Südost-Forschungen*, XXVIII (1969), München.

- Suomalais — Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja*, 70 (1970), Helsinki.
- Thesaurus*, XXIV (1969), 2; XXV (1970), 1, Bogota.
- Tijdschrift van het Instituut voor toegepaste Linguistik. ITL.*, II (1969), 2—6, Leuven.
- Vestnik Akademii Nauk SSSR*, 1969, 8—12; 1970, 1—10, Moskva.
- Vestnik Moskovskogo Universiteta. Seria X. Filologija*, 1969, 6; 1970, 1—5, Moskva.
- Visnyk Harkivskoho Universytetu*, 1970, 5/50, Harkov.
- Voprosy jazykoznanija*, XVIII (1969), 2—6; 1970, 1—5, Moskva.
- Voprosy literatury*, 1969, 10—12; 1970, 1—11, Moskva.
- Vox Romanica*, 28 (1969), 2, Bern.
- Wissenschaftliche Zeitschrift der Friedrich-Schiller-Universität*, 18 (1969), 1—5; 19 (1970), 1—4, Jena.
- Wissenschaftliche Zeitschrift der Humboldt-Universität zu Berlin*, XVIII (1969), 3—6, Berlin.
- Wissenschaftliche Zeitschrift der Karl-Marx-Universität Leipzig*, 18 (1969), 2—5; 19 (1970), 1—3, 5, Leipzig.
- Wissenschaftliche Zeitschrift. Gesellschafts- und sprachwissenschaftliche Reiche*, 3 (1967), 1, 2; 4 (1968), 1, 2; 5 (1969), 1, 2, Karl-Marx-Stadt.
- Wissenschaftliche Zeitschrift der Universität Rostock*, XVII (1968), 4—6; XVIII (1969), 1; XIX (1970), 1, Rostock.
- Word*, 24 (1968), 1—3, New York.
- Zagadnienia rodzajów literackich*, XI (1968), 2; XII (1969), 1, Łódź.
- Zbornik matice srpske za književnost i jezik*, XVI (1968), 2; XVII (1969), 1, Novi Sad.
- Zbornik za filologiju i lingvistiku*, XII (1969), Novi Sad.
- ZDL. Zeitschrift für Dialektologie und Linguistik*, 1970, 1, Wiesbaden.
- Zeitschrift für deutsche Philologie*, 88 (1969), 3, 4; 89 (1970), 1—3, Berlin.
- Zeitschrift für deutsche Sprache*, 25 (1969), 3; 26 (1970), 1/2, Berlin.
- Zeitschrift für Phonetik und allgemeine Sprachwissenschaft*, 22 (1969), 3—6, Berlin.
- Zeitschrift für romanische Philologie*, 85 (1969), 3—4; 86 (1970), 1/2, Tübingen.
- Zeitschrift für Slawistik*, XIV (1969), 3—5; XV (1970), 1, Berlin.
- Zeitschrift für Volkskunde*, 65 (1969), 2, Stuttgart.

124

